

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00320

MAYN LEKSIKON

Melech Ravitch

Permanent preservation of this book was made possible by

Karen Miller

in memory of

Israel and Miriam Genn

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מִיָּן לַעֲקִיבָא

אַרויסגעגעבן מיט דער מיטהילף פון :

נאַציאָנאַלער קאָמיטעט פאַר ייִדיש ביים קאַנאַדער ייִדישן קאָנגרעס ;
זכרון־פונדאציע פאַר ייִדישער קולטור, ניו־יאָרק.

ס'האַבן בייגעטראָגן :

קאַנאַדער ייִדישער קאָנגרעס

ייִדישע קהילה־פונדאציע פון גרויס מאַנטרעאַל

אַרבעטער־רינג, מאַנטרעאַל

פּיאַנערן־פרויען־אַרגאַניזאַציע, קאַנאַדע

אַברהם אייזענגאַרט , ישראל

יוסף בערמאַן

האַנקע — לזכרון דוד ווימיסנער ע"ה

יהודה און שיינדל עלבערג — לזכרון האַדל און שמחה טטיפעלמאַן ע"ה

יהודה און שיינדל עלבערג

דוד און רייזל פּאַיוט

ד"ר הירש און דבורה ראָזענפעלד

שרה — לזכרון הערשל ראָזענפעלד ע"ה

דזשעני באַמזע — לזכרון דער טאַכטער פערל־מלכה ע"ה

ל. טשייט — לזכרון פרוי שרה ע"ה

מלך ראָוויטש

מֵיִן לַעֲקִיסֵיקאַן

ייִדישע שרײַבערס.

קינסטלערס. אַקטױאַרן.

אויך פּלל-טוערס.

אין די אַמעריקעס

און אַנדערע לענדער

* * *

מיט אַ הקדמה פֿון רחל ראָוויטש

באַנד IV

בוך I

פּאַרלאַג
י. ל. פּרץ
ישראל

אַרויסגעגעבן פֿון וועלטראַט פֿאַר ייִדיש און ייִדישער קולטור

ת ל - א ב י ב - 0 8 9 1

MY LEXICON
by Melech Ravitch

Pen portraits of Jewish Writers and Artists
in the Americas and other Countries

I. L. Peretz Publishing House, 31, Allenby Str., Tel Aviv

פאַרלאַג י. ל. פּרעז, אלנבי 31, תל-אביב

געבראַכט צום דרוק :
י ש ר א ל ר ו ד נ י צ ק י

הילע, שער און טיטלען —
ווי די ערשטע דריי בענד

©

Printed in Israel 1980

דפוס „להב“ בע”מ, תל-אביב, סמטת ענתבי 13, טל. 335310

זוכעטל

זייט		זייט	
79	ד"ר שלמה ביקל	7	א פאָר ווערטער צום באַנד 4
82	יצחק בלום	9	יעקב אַדלער
84	ברוך בענדערסקי	13	אפרים אויערבאך
87	יצחק בערלינער	16	דוד איגנאַטאָוו
91	לוי בערמאַן	18	שמואל איזבאָן
93	חבר בערנאַרד	20	ראובן אייזלאַנד
96	יחזקאל בראַנשטיין	22	גוסטאַוו-געצל אייזנער
99	ירחמיאל בריקס	25	ד"ר אברהם אייזען
102	ד"ר ישראל מאיר ברענדער	28	ד"ר משה יוסף אַלגין
104	אהרן נ. בריכהן	30	א. אַלמי
106	נח יצחק גאַטליב	34	מרדכי אַלפערסאָן
108	חנא גאַטעספעלד	37	דוד אַפאָטאַשו
111	הערמאַן גאַלד	39	יוסף אַפאָטאַשו
113	פינחס גאַלדהאַר	41	כיל אַראַנסאָן
115	אַבא גאַרדין	44	מענדל אַשעראָוויטש
117	ד"ר איסר גינזבורג	46	גרשם באַדער
122	מרדכי גינזבורג	49	יעקב באַטאַשאַנסקי
125	שאָול גינזבורג	54	נחום באַמזע
128	יאַנקל גינטער	57	משה באַסין
131	ברוך גלאַזמאַן	60	ד"ר בן-צבי באַראַטאַוו
133	יעקב גלאַנץ	63	בער באַראַכאָוו
136	ד"ר רודאָלף גלאַנץ	66	מיכאַל מאַקסימיליאַן באַרוויטש
138	משה גליקאָווסקי	68	מנחם באַריישאַ
141	טאָדראַעס געלער	70	ב. י. ביאַלאַסטאַצקי
143	חיהלע גראַבער	74	פישל בימקאַ
145	חיים גראַדע	76	הרב אַברהם ביק

זייט	זייט		
לאזאר וויינער	226	משה גראניטשטיין	149
ז. וויינפער	229	נפתלי גראָס	151
ד"ר מאַקס וויינרייך	231	מלך גראַפּשטיין	154
דאָראַ ווייסמאַן	235	יהודה לייב גרוזמאַן	158
ברוך וולאָדעק	241	אליעזר גרינבערג	162
ראַשעל וועפּרינסקי	245	בערל גרינבערג	165
לדוויק זאַץ	248	יצחק דזיטשער	168
געניאַ זינגער	251	שמשון דונסקי	174
יעקב זיפער	254	זיננוול דיאַמאַנט	177
ד"ר חיים זשיטלאָווסקי	256	ד"ר צבי דיזנדרוק	179
ד"ר ל. זשיטניצקי	259	יצחק דייטש	181
מרדכי חסיד	261	מתתיהו דייטש	184
אַ. טאַבאַטשניק	266	אַברהם משה דילאַן	186
מאַריס טאַמאַשעווסקי	270	סאַלאַמאַן-זלמן דינגאַל	188
אַברהם טייטלבוים	273	סאַלאַמאַן דעמביצער	192
י. ל. טעלער	276	רייזעלע האַלפּערן	194
מאיר זימל טקאַטש	279	אַלכסנדר האַרקאַווי	198
דניאל טשאַרני	282	פּרץ הירשביין	201
חיענע יאַפּע	287	אַדאַלף העלד	205
נחום יוד	290	ד"ר אַברהם יהושע העשל	208
יעפים ישורין	293	אַלחנן וואַגלער	211
נחום כאַנין	295	ד"ר לייב ווילמאַן	215
יהודה-לייב פּהן	297	ת. וואַלף	218
מלך כמעלניצקי	300	נח וויטאַל	221
		בן-ציון וויטלער	224

א פּאַר ווערטער צום באַנד פיר

עס איז אַלע מאָל געווען אין נוסח פון מלך ראָוויטש ביים גרייטן זיַנס אַ ווערק צו באַגלייטן עס מיט: הקדמה; אמר המחבר; אַ וואָרט פון מחבר; אַאָזװו. צו דעם באַנד „מיין לעקסיקאָן“ וואָס ווערט איצט געגרייט, וואָס דאָס איז דער פאַרבליבענער כתב־יד, איז פּדאי דאָ צו צייטן אַ טייל פון מלך ראָוויטשעס אַ מאמר וואָס איז געווען געדרוקט אין דער ליטעראַרישער אָפטיילונג פון דער תל־אביבער צייטונג „לעצטע נייעס“ דעם 5טן מאָרץ 1971. דער מאמר רופט זיך „אַרכיוון פון אמתן“. מיר וועלן אָבער דאָ געבן בלויז דעם טייל, וואָס האָט אַ שניכות צו „מיין לעקסיקאָן“.

— איין מאָל — אין יאָר 1936 — אין אויסטראַליע, שפּעט בני נאַכט, שטיי איך אויף אַ באַלקאָן פונעם הויז, וווּ איך האָב געווינט, דערפיל איך אין דער שטילקייט עפעס אַ מאַדנע איינזאַמקייט. איך האָב 14 יאָר פון מיין לעבן פאַרבראַכט אין דעם קאָכעדיקן ייִדישן וואַרשע. און איצט איז שטיל אַרום מיר, אָבער נישט אין מיר, און נישט אין מיין אַרכיוון...

און די דאָזיקע ווערטער ווערן געשריבן אין יאָר 1971 — און עס איז פּדאי צו מאַכן אַ שטיקל חשבון־הנפש און סטאַטיסטיק פון דעם געדאַנק, וואָס איז געקומען צו מיר אין יענעם אויסטראַלישן אויפדער־נאַכט.

דער געדאַנק האָט אַ נאַמען: מיין לעקסיקאָן. קורצע פּראָפּילן פון געשטאַלטן פון דער ייִדישער קולטור־וועלט. און נאָר אַזעלכע וואָס איך האָב פּערזענלעך געקענט. ביז הייַנט האָב איך אויפגעשריבן 543 אַזעלכע פּראָפּילן. 342 פון זיי זענען אַריין אין דריי בענד. 201 — וואָרטן נאָך אויף זייערע טאָוולען, ווערן ביכער.

אָבער עטלעכע הונדערט וואָרטן נאָך אָנגעשריבן צו ווערן. גאָט מיינער — וויפל איין מענטש קען קענען מענטשן!
אַט זיך איך איצט און קוק דורך די רשימות פון די 342 פּראָפּילן, וואָס זענען שוין אַריין אין ביכער און 201 וואָס וואָרטן נאָך. און די עטלעכע הונדערט — וואָס דאַרפן ערשט געשריבן ווערן —

נו, די עטלעכע הונדערט וואָס האָבן געדאַרפט „ערשט“ געשריבן ווערן, זענען שוין נישט געשריבן געוואָרן. געבליבן אין כתב־יד זענען 220 פענ־פּראָפּילן וואָס וועלן האַפּנטלעך ווערן ביכער...
אַלע פענפּראָפּילן זענען געשריבן געוואָרן אין משך פון איבער פיר צענדליק יאָר. וואָלט מלך ראָוויטש זיי אַליין איצט געגרייט, איז קיין ספק

נישט, אַז ער וואָלט אייניקע פון זיי אָדער דערגאַנצט, אָדער אַפילו איבער-געשריבן. וואָס איז שוין אין משך פון די פּערציק יאָר מיט די מענטשן געשען און וויפל פון זיי זענען בכלל שוין אויף יענער-וועלט. האָבן מיר בלויז געקענט טאָן איין זאַך: זיך באַמזען אָפּצוהוכן און צוגעבן די דאַטע אָן ערך ווען דער פּענפּראָפּיל איז געשריבן געוואָרן.

אין אַרכיוו זענען נאָך געבליבן אייניקע פּענפּראָפּילן צוליב אַלערליי סיבות און דער עיקר מחמת זיי זענען נישט פּאַרענדיקטע.

מען דאַרף צוגעבן, אַז אין איין פּאַל האָט ראַוויטש געמאַכט אָן אויסנאַם: געשריבן אַ פּענפּראָפּיל, כאַטש דעם מחבר פּערזענלעך נישט געקענט. מסתּמא צוליב זײַן ספּעציעלער באַצױנג צו דעם מענטשן.

אין דעם באַנד דרײַ „מײן לעקסיקאָן“ אַרויסגעגעבן אין יאָר 1958, מעדיטירט ראַוויטש אין דער הקדמה אַט אַזוי:

— און אין שייכות מיט אַט די „מײנע לעקסיקאָנען“ ביכער: שמואל נײַגער ז״ל, דער גרויסער אַנאַליטיקער, דער גרויסער מפרש פון דער ייִדישער ליטעראַטור איז געווען דער בעל-הלכה. ער האָט געזוכט די געזעצן און געזעצמעסיקייטן פון די ווערק מיט דער לאַגיק, דער קינסטלערישער לאַגיק, ווייל ער האָט געהאַט אַ גרויסע קינסטלע-רישע אינטוויציע. און אַני הקטן מן הקטנים באַמי זיך אין די דאָזיקע ביכער צוצוגעבן אַ ביסל אגדה צו נײַגערס הלכה און צו די ווערק פון אַלע אַנדערע ייִדישע קריטיקערס בעל-הלכה. און אויב עס איז מיר כאַטש אַ הונדערטס-חלק פון דעם געלונגען, צו וואָס איך האָב גע-שטרעבט, האָב איך נישט אומזיסט געשטרעבט. —

הלכה איז שטרענגקייט, אגדה — מילדקייט. לײענט זשע די בלעטער מיט אַ מילד געמיט.

רחל ראַוויטש

יעקב אַדלער

געבוירן 1874 אין דינאָוו, גאַליציע. זינט 1890 אין אַמעריקע.
קע. געשטאַרבן 31סטן דעצעמבער 1974.

אין דער סעריע „מײן לעקסיקאָן“ — אינטימע פענפראַפּילן, שרײַבן מיר וועגן אירע, וואָס מיר קענען פּערזענלעך. אָבער אין דעם פּאַל יעקב אַדלער טוען מיר אַ יוצא־מן־הַכּלל. מיר האָבן דעם דאָזיקן פּרוכטבאַרסטן פּאַעט קיין מאָל נישט געזען פּנים־אַל־פּנים. מיר קענען אים נאָר פון די פּאַטאַ־גראַפּישע בילדער אין צײַטונגען — און וועלן מסתּמא נישט בלאַנדזשען אַז מיר וועלן זאָגן, אַז ער איז פון נאַפּאַלעאַנישער הייך. דאָס לעצטע בילד וואָס מיר האָבן פון אים געזען אין אַ צײַטונג — ער האָט גערן צו זען זיך אָפּט אין אַלערליי זשורנאַלן — קוקט ער קאַמאַנדירנדיק־גענעראַלסקע אין דער ווינטקײט אַרײַן מיט אַ באַפּעל: דערווייל וויל איך לעבן הונדערט יאָר און שפּעטער וועלן מיר זען. דעם דאָזיקן פּראַפּיל שרײַב איך אין יאָר 1970 — הייסט עס, אַז עס פּעלן דעם דיכטערישן לעבנס־טשעמפּיאָן נאָך בסך־הכּל 4 יערעלעך ביז 100.

יעקב אַדלער האָט אין זײַן ליטעראַרישער און זשורנאַליסטישער־הומאַ־ריסטישער קאַריערע זיך באַנוצט מיט צוויי טוצן פּסעוודאַנימען. פּרץ האָט אין זײַנע ערשטע יאָרן אין דער ייִדישער ליטעראַטור זיך באַנוצט מיט 17 פּסעוודאַנימען. און אויב דו גלייבסט נישט — צא וּלמד. מעג זיך יעקב אַדלער באַנוצן מיט צוויי טוצן. ער נעמט דערמיט בײַ קײנעם גאַרנישט צו.

אַז עס קומען אָן די לעצטע טעג פון אַ פּאַרגײענדיק יאָר — באַווייזן זיך אין פּמעט אַלע ייִדישע צײַטונגען די יאָר־חשבונות פון אונדזער דיכטער, וואָס באַמײט זיך מיט אַלע פּוחות צו דערגרייכן — דערווייל — עד־מאה. ער איז געבוירן געוואָרן סוף דעצעמבער. אָגב דערמאַנט ער בײַ דער דאָזיקער געלעגנהייט, אַז ער האָט אין פּאַרלויף פון זײַן לעבן מיטגעאַרבעט אין 60 צײַטשריפּטן; אונטער הונדערט רעדאַקטאָרן. דעם פּרנסה־הויפּטקוואַל האָט ער געהאַט אין „פּאַרווערטס“. ער פּאַרבינדט ליטעראַטור מיט אַריטמעטיק. נאָר איין זאָך זאָגט ער קיין מאָל נישט אויס אין זײַנע יערלעכע מודעות: וויפּל לידער און הומאַרעסקעס ער האָט אין זײַנע 80 יאָר שרײַבן פּאַרפּאַסט. און זאָגט וואָס איר ווילט — אָבער איך האָב ליב צו לייענען יעקב אַדלערס לידער. זײער לשון איז קלאַר און שײן און חנוודיק און פּאַרשטענדלעך — ממש אַ קינד קען פּאַרשטיין, אַבי עס קען ייִדיש.

און לאַמיר ציטירן אַ ליד — פון אַדלערס בעסטע — אָבער אויך אומע־טיקסטע. ער איז טאַקע דער מחבר פון הונדערטער, און אפשר גאַר טויזנטער

הומאַרעסקעס — לרוב אונטערן נאָמען ב. קאַוונער — אָבער אַז עס קומט צום ליד, ווערט ער לרוב ממש דער אומעט אַליין. און לאַמיר ציטירן אות באות, וואָרט צו וואָרט, אַדלערס אַ ליד געשריבן אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. שטאַט צו דערמאָנען און ציילן די יאָרן — בעסער דערמאָנען אַ ליד. אַ גוט ליד קען לעבן עד־מאה־וועשרים אָן באַזונדערער מי. אַט איז דאָס ליד, „דאָס טויטע שטעטל“:

מיר האָט זיך געחלומט...

כ'זע פאַר מיין היים — דאָס קליינע, פרומע שטעטל,
שטיל, פאַרוויגט איז אַלץ אין טויטן שוויגן.
אויך די ווינטן ליגן ערגעץ טיף באַהאַלטן —
שלאָפן רוּק ערגעץ אין די צווייגן.

כ'זוך אַרום אַ מענטשן אין די טויטע געסלעך.
ס'זענען וויסט די סטעזשקעס און די וועגן,
ווייל איך פרעגן אויף דעם גרויסן, גרויסן חורבן —
שטיל — ניטאָ ביי וועמען אַנצופּרעגן.

אַלע פענצטער אינעם שטעטל שטייען אָפן,
אָפן אַלע טירן, אַלע טויערן,
אַלע קינדער־וויגעלעך, אַלע בעטן ליידיק.
ס'ווערט אַן אימה אין מיין האַרץ געבוירן.

טרעט איך שטיל די הויכע שוועל פון שול אַריבער:
קום אַריין... עס שלאָגט פון אַלץ מיט אימות.
טויט און שטיל און וויסט. נאָר אין דעם מערב־ווינקל
הערט זיך קוים אַ שאַרף פון אַלטע שימות.

אַ פאַרשטויבטער שטייט דער אַלטער אַרון־קודש.
דאָס וואָרט פון גאָט אין שפינוועב איינגעשפונען.
ביידע טירלעך אָפן, נישטאָ מער קיין פרוכת,
כ'האָב די ספרי־תורהס אויך נישט מער אין שטייב געפונען.

אויף די סטענדערס ליגן די סידורים אָפן.
ס'וואַלגערט זיך אַ שטומער שופר לעבן עמוד;

און דער פיור בני דער טיר דאָרט — אויסגעטריקנט,
און שוואַרץ־פאַרלאַשן איז אויך דער נר־תמיד.

מיט ברענענדיקע אויגן קוק איך אויפן גרויסן חורבן,
אין דער טיף פון האַרצן ציטערט אימת־מוות.
כ׳וואָגל אום אַליין דאָ, איינער אין דעם מקום־קודש —
איינער אַ געבליבענער אויף צו גיין אויף קבר־אַבות.

קומט אין דמיון מיר דער ייִדישער בית־עולם.
ווי אַן אַבל בין איך אויך אַהין געגאַנגען.
שטיל דער וועג — פאַרשפּרייט מיט טויטע פעלדער —
און אויף די פעלדער וואַקסן טויטע, אויסגעצערטע זאַנגען.

זע איך שוין דעם אַלטן, ייִדישן בית־עולם.
קראַען דרימלען אויף מצבות און אויף ווערבע־צווינגן.
ווי עס פּאַלט דער בליק — פּאַלט ער נאָר אויף קברים,
און די קברים, ווי די טויטע אין זיי, שווינגן.

און ביים פאַרקן שטייט דעם אַלטן צדיקס אוהל.
גיי איך צו — עס איז דאָס טירל אַפּן...
כ׳שליך אַרײַן זיך, שטיל, אויף דעם צדיקס קבר רוּק —
איז אַ פּייגעלע געשלאָפּן.

און אַז מיר האָבן שוין געמאַכט איין יוצא־מן־הכלל און געשריבן אַ
פענפּראָפּיל פון אַ שרייבער, וואָס מיר האָבן אים פּנים־אל־פּנים קיין מאָל
נישט געזען, לאַמיר שוין מאַכן נאָך אַ יוצא־מן־הכלל — און געבן צוויי לידער
אין אַן איין ליד־אַנטאַלאָגיע. און אַגב, מילדער מאַכן דעם רושם פון דעם
אימהדיקן ליד „דאָס טויטע שטעטל“.

שבת

אויסגעווייסט דאָס שטיבל איו,
די זון זי קוקט אַרײַן.
אַלע ווענטלעך ווייס ווי שניי,
טיש און בענקלעך ריין.
דער טאַטע קומט פון שוויץ אַהיים,
אַפּגעטובלט ריין.

אַ רויטער שטראַל פון מערב־זניט
 וואַרפט זײַן לעצטן שײַן.
 אויפן טיש אַ פּלעשל שטייט
 מיט שבת־דיקו וויין.
 דער ערב־שבת גייט אַוועק,
 דער שבת קומט אַרײַן.
 און די מאַמע בענטשט די ליכט
 און זי זיפצט אָפּ שווער.
 צווישן אירע דאַרע פינגער
 טריפט אַראָפּ אַ הייסע טרער.
 און די קינדער שבת־דיק,
 מיט פּרייד די הערצער פּול.
 דער טאַטע טוט דאָס שטריימל אָן
 און גייט אַוועק אין שול.
 פון די בערג קומט אָן די נאַכט,
 עס דאַכט פון זייער ווייט.
 ס'דאַכט די נאַכט קומט אָן אין שײַך
 אויסגעהעפט פון זייד...
 אין אונדזער געסל פּלאַטערט אום,
 שטיל און פּרום אַ סוד;
 מיטן סוד אַ שבת־ליד,
 וואָס בענקט אַרויף צו גאָט.

— און נאָך אַ סוד: ווייסט איר פאַר וואָס איך האָב געמאַכט אַזש צוויי
 יוצא־מִן־הַפּלִלִס אין דעם דאָזיקן פּראָפּיל פון יעקב אַדלער? גאַנץ פשוט:
 ווייל מיר זענען ביידע גאַליציאַנער, און גאַליציאַנער איז אַזאַ מין שבת, וואָס
 איינער פאַר אַלע און אַלע פאַר איינעם...

אפרים אויערבאך

געבוירן 1892 אין בעליץ, בעסארביע. 1908 דעביוטירט אין דער ליטעראטור. 1911 א צייט לאנג אין ווארשע. 1912 אין ארץ-ישראל. מאביליזירט אין יידישן לעגיאן. מיטגעמאכט קריג, 1915 דעמאביליזירט. אוועק קיין אמע-ריקע. ארויסגעגעבן ארום 15 ביכער, לידער און עסייען. אין יאר 1970 עולה געווען. נפטר געווארן 3טן מיי 1973.

אפרים אויערבאך, דער דינאמישער דיכטער, דער דינאמישער מענטש, רופט אן זיין פארנעמיק בוך מיט לידער, אמאליקע און אויך נייע, מיט דעם נאמען „א לעבן צווישן טאוולען“. אזא נאמען וואלט סוגערירט סענטימענט, שטילקייט, רו — פארווינקלדיקייט. דאס אלץ וואלט זיך געפאסט צו די לידער פון א שטילן פאעט — אבער צו די לידער פון אפרים אויערבאך פאסט ער נישט.

אפרים אויערבאכס זעלבסט-אנטאלאגיע וואלט גיכער געדארפט הייסן: ארויס פון צווישן ביכער-טאוולען — אריין אין לעבן מיטן גאנצן מהות. שוין די געשטאלט זינע — ריין פיזיש — איז א שטיק דינאמיק. ער גייט מיט א זיכערן טראט. ער קוקט גלייך יענעם אין פנים. ער האט נישט וואס צו באהאלטן. מיט איין ווארט — ער איז אן אפטימיסט, וואס דאס איז אזוי זעלטן צווישן יידישע פאעטן. ער איז הויך און דרייסט. דאס פנים איז אפן און שטרענג — איך וואלט געזאגט מילד-שטרענג, אדער שטרענג-מילד. ער איז אפילו א וועטעראן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. געדינט אין יידישן לעגיאן.

אויערבאך האט ליב צו דעמאנסטרירן זיין אופן. זיין לעבנססטיל. ער האט ליב שטארק צו הערן גוטס וועגן זינע לידער, ער האט אבער חברישע גוטסקייט און קען שטארק לויבן די לידער פון א חבר.

איך וויל דא דערציילן א כאראקטעריסטישן עפיזאד. עכט אויערבאכיש. דאס איז געווען אין ניו-יארק מיט א סך יארן צוריק. איך בין דעמאלט דאס ערשטע מאל געווען אין אמעריקע. חברים האבן מיך דעמאלט ארומגעפירט צו וויזן מיר אמעריקע.

און אויערבאך האט מיך גראד דעמאלט געפירט צו דער רעדאקציע פון „מארגן-זשורנאל“. גייען מיר שוין נאענט פון דער רעדאקציע. אבער דא איז א טומל און א באוועגונג אין יענע גאסן, און נישט גרינג דורכצוגיין. שטייט דארט שטענדיק א פאליציאנט. א סימן, אז דא קען מען נישט דורכגיין, סיידן

דער פּאָליציאַנט פון וואַכפּאַסטן דערלויבט. און דער פּאָליציאַנט שטייט פּונקט איצט מיט דעם רוקן צו אונדז.

פּאַרלירט זיך נישט אויערבאַך. ער גיט אַ לייג אַרײַן צוויי פינגער אין מויל און גיט אַ פּיף, ער רופט דעם פּאָליציאַנט. און באַלד אַ שרייב: — העי אויערבאַך — איך וויל דאָ דורכגיין. גיט זיך דער פּאָליציאַנט אַ דריי אויס צו אונדז, גוט־ברודעריש: א. אויערבאַך — וואָס ווילסטו, גוט־ברודער? — איך וויל דאָ דורכגיין. האָסט דאָך געהערט מיין געשריי! — ווילסט דורכגיין — גיי! איך וועל שוין אַכטונג געבן מען זאל מיין פּרינד נישט איבערפּאַרן... און אפרים דערציילט מיר: איך האָב דורך אַ צופאַל אויסגעפונען, אַז דער פּאָליציאַנט, וואָס שטייט דאָ אַלע מאָל, איז אַ ייד — פירט זיך אויף זייער יידישלעך. ער רעדט אַפילו אַ ביסל דעם ניריאַרקער מאַמע־לשון און דער עיקר: ער הייסט אויך אויערבאַך.

אפרים אויערבאַך האָט גערן אַזעלכע טרעפּענישן. ער האָט ליב סאַלידן גרונד אונטער די זוילן. ער האָט ליב די דעמאָקראַטישע נשמה פון דער שטאַט פון די שטעט פון אַמעריקע.

— און דו ווייסט פאַר וואָס איך האָב דיך געפירט דווקא דורך דעם געסל — וויל איך האָב געוואַלט דיר ווייזן דאָס אמתע אַמעריקע. — און אויערבאַך האָט אַרויסגענומען די שטענדיקע פיפקע פון זײַן מויל און געלאַכט דאָס גרעסטע געלעכטער. — און איצט וועל איך דיר, ברודער מלך, ווייזן אונדזער רעדאַקציע, וווּ איך זיך און שוויץ יעדן טאָג — און אַ מאָל אַפילו טיף אין דער נאַכט אַרײַן. דאַרט פיל איך מיך היימיש, פּונקט ווי אין בעליך, מיין שטעטל אין בעסאַראַביע.

און אַט שטייען מיר פאַר אַן אַלטן טויער אין אַן אַלט הויז — פאַרשטויבט און ענג — און מיר גייען אַרײַן אין קאַרידאַר. די רעדאַקציע איז אויפן דריטן עטאַזש. און אויערבאַך פירט. איצט פירט ער אַרײַן אין אַ מין קאַסטן פון ברעטער און בײַ דער זײַט פון אַפענעם קאַסטן, מיט אַ טירל, איז געשטאַנען אַ מין אַפענע רער אין וועלכער עס זענען געגאַנגען קייטן אַרויף און אַראָפּ. אויערבאַך פרעגט מיך גאַרנישט נאָר ער פירט. ער גיט אַ צי די קייטן און מיר פאַרן אַרויף ביזן דריטן עטאַזש.

אויערבאַך לאַכט ס'גרעסטע געלעכטער.

— עס זענען דאָ אַ סך אַמעריקעס — זאָגט ער — ווונדער דיך נישט. מיר, למשל, איז גוט אַט אַזוי. וואַרעמקייט און היימישקייט. אַט דער טויער, דער קאַרידאַר און דאָס זיבעטע ווונדער — אַזאַ אויפהויבער.

און אויערבאַך פירט מיך פון טישל צו טישל, בײַ וועלכע עס אַרבעטן באַרימטע יידישע שרייבערס, פּובליציסטן, עסיי־סטן, פּאָעטן. און אַט איז דאָס

טישל פון מיין גרויסן חבר, מיין ארומפירער, און עס ליגט דאָרט צעוואָרפן אַ באַרג פּאַפּירן.

— מיר גלוסט זיך שטאַרק נישט צו אַרבעטן. — און ער זעצט זיך צו אויף אַ רגע דורכצוקוקן היינט אָנגעקומענע בריוו.

און עס פּאַלט מיר איין און איך זאָג הויך:

— ווען דיר וואָלט זיך געגלוסט צו אַרבעטן בני זשורנאַליסטיק — וואָלט איך נישט געהאַט אין מיין ביכער-אַלמער דיניע פּאַרנעמיקע ווערק — אין כּמות און איכות.

אויערבאַך האָט ליב געהאַט ליטעראַרישע פרעמיעס — ווער האָט זיי נישט ליב?

אין די שפּעטערע יאָרן האָט ער אַ סך פרעמיעס באַקומען. און אַפילו איינע געטיילט מיט מיר.

נישט קיין שטודיע האָבן מיר מכוון געווען מיט דעם פּראָפּיל — נייערט אַ פּאַר אינטימע עפיזאָדן פון גרויסן דיכטער און חבּריש-האַרציקן מענטש — אפרים אויערבאַך.

מיט עטלעכע חדשים צוריק האָט אויערבאַך אין אַ בריוו צו מיר זיך באַקלאַגט אויף זיין געזונט און פּאַרענדיקט אַזוי:

— זעסטו, ברודער-לעבן, געקומען דערצו, אַז מען דאַרף שוין האָבן אַן אַנשפּאַר. די צרה איז נאָר וואָס אויך דער אַנשפּאַר דאַרף שוין אויך אַן אַנשפּאַר. און לאַמיר פּאַרענדיקן מיט אַ פּראַגמענט פון אויערבאַכס אַ ליד צו זיין טייערסטער, איינציקער אין דער וועלט. חנה איז איר נאָמען.

גרוי בין איך ווי אַ מעווע,

דו, ווי אַ טויב ביסטו גרוי,

נאָר צו די שישים ושבע

לויכט נאָך דיין חכמה אַזוי.

איך האָב צו רעווען אַ טבע,

דו אָבער ברומסט ווי אַ טויב —

צו דיניע שישים ושבע —

זינג איך, פּאַרעלטערט אַ לויב.

דוד איגנאטאָו

געבוירן 1885 אין ברוסלאָוו, קיעווער גובערניע. 1906
— אין ניריאָרק. געשטארבן 26סטן פעברואַר 1954.

אין אַן אַלטער געביידע אין ניריאָרק, אין דעם יידישן געגנט, אין אַ גרויסן פאַרשטויבטן זאַל פון דער אַלטער יידישער וואַנדער־אַרגאַניזאַציע „האַיאָס“, זיצט בײַ אַ טיש אין מיטן פון געקלאַפּ פון שרייבמאַשינקעס אַ יונגער מענטש אין עלטער פון — זיכער מער ווי 25, אָבער זיכער נישט מער ווי 35. דאָס איז דוד איגנאטאָוו, ער איז איבעראַשנדיק ענלעך צו די פאַטאַגראַפיעס, וואָס מען קען פון אים. זײַן פנים איז אַזוי ענערגיש, אַזוי געזונט אין אויסדרוק, אַזוי דורכױס „איגנאטאָוו געבוירן אין ברוסלאָוו“, אַז מען האָט מורא דעם מענטשן דערלאַנגען די האַנט, מען האָט מורא פאַר דעם גוט־ברודערישן האַנטדרוק, פון וועלכן ביינער קנאַקן. מען קומט אָבער פאַרט איבער דעם האַנטדרוק, מען האָט נישט געהאַט קיין טעות, די ביינער האָבן אַ קנאַק געטאָן, און מען איז שוין אין מיטן אַ וויכטיקן געשפרעך און אַן אייליקן דערצו.

מען ווייסט נישט ווי אַזוי דאָס איז געשען, איגנאטאָוו איז אַזוי צוגעווינט צו דעם געדאַנק, אַז ער איז אַן אַרגאַניזאַטאָר (די אַמעריקאַנער זעקס, אָדער אַכט, אָדער גאָר צען בענד „שריפטן“ — אַ תקופה אין דער יידישער ליטע־ראַטור זענען געווען בעיקר זײַן אויפטו, דאָס ווערק פון זײַנע הענט, זײַן האַרץ, זײַן מוח), אַז ער איז אַ הויפטמאַן פון די „יונגע“ און אַז דער קריג האָט זיך נאָך נישט געענדיקט, אַז ער רעדט נאָך אַלץ מיט אַלע מענטשן, ווי אויף דעם קריגספלאַץ... ער פרעגט נאָך אַלץ אַזאַ אומשולדיקע פראַגע ווי: ווי געפעלט אייך אַמעריקע? — ווי ער וואַלט דיר געזאָגט: קאַרפּאַראַל ראַוויטש, לאַד אָן די צוועלפער־האַוביצע און הויב אָן צו באַשיסן די באַס־טיליע מאַריס ראַזענפעלד!

איגנאטאָוו זעט מען זעלטן אין דער געזעלשאַפט פון פיל שרייבערס, און אויב שוין, איז אין דער געזעלשאַפט פון די „יונגע“, וואָס ער האָט אַרגאַניזירט מיט מער ווי אַ פערטל יאַרהונדערט צוריק, און שווינגנדיק איז ער, ווי אַלע מענטשן פון טאָן. איגנאטאָוו באַשטייט פון צוויי עלעמענטן, אַזוי דער מענטש, וואָס זעט אויס אַלע מאָל זיכער עלטער ווי 25, אָבער זיכער יונגער ווי 35, אַזוי זײַן ווערק — חלום און טאַט — דאָס מיטלשטיק צווישן חלום און טאַט. דאָס וואָרט — מיט דעם איז ער אַ ביסל צעקריגט. אַזוי זענען אויך זײַנע געשטאַלטן פון זײַנע ראַמאַנען: חלום און טאַט — נאַטור־ראַליזם און וויזיע — אָבער נישט רעאַליטעט. מען זאָגט, אַז איגנאטאָוו

געשטאלטן זענען נישט מעגלעך אין לעבן. מען האט אַ רעכט אזוי צו זאָגן. אויב מען קען נישט זייער שאַפער — דורך פּערזענלעכער באַקאַנטשאַפט מיט אים דערקענט מען ערשט זיינע העלדן. אויב ער איז מעגלעך און רעאַל, און ער איז עס, — אוי, גיט דען אַ נישט־רעאַלער מענטש אַזאַ שרעקלעכן דריק די האַנט? — דעמאַלט זענען אויך מעגלעך זיינע העלדן, וואָס גייען אַרום מיט די פּיס אויף דער ערד און מיט די קעפּ אין די וואַלקנס.

אינגאַטאָו האַט אַ שרעקלעכע האַנטשריפט. לויט אַ ביאָגראַפּישער נאַטיץ אין דעם דוד אינגאַטאָרבוך, וואָס איז דערשינען אין 1936 צו זיין פּופּציק יאָריקן יובל, איז ער משמעות מיט אַזאַ האַנטשריפט געבוירן געוואָרן, אזוי צו זאָגן, אַזאַ זעלביקע האַנטשריפט האַט ער געהאַט נאָך אין חדר. איך בין נישט קיין גראַפּאָלאָג, און איך קען מיך דעריבער נישט פּאַרנעמען מיט די געהיימע סודות פון דער דאָזיקער האַנטשריפט. איך האָב אָבער אַלע מאָל אַן אינדרוק, ווען איך זע אינגאַטאָוס אַ בריוו, אַז איך זע פּאַר מיר אַ בילד פון אַן אַ שיעור פּיס און שטעקנס — אַ האַנטשריפט וואָס מאַרשירט... דאָס איז כאַראַקטעראַאיסדרוק. און כאַראַקטעראַאיסדרוק איז אויך — מען האַט מיר די מעשה דערציילט — אַז אינגאַטאָו איז שוין זינט דרייסיק יאָרן ברוגז מיט אַ דאַמע, וואָס האַט אים אַ מאָל אויף אַ שפּאַס געגעבן אַ פלישיק מאַכל און געזאָגט, אַז עס איז מילכיק, וויסנדיק, אַז אינגאַטאָו איז אַ וועגעטאַריער.

אינגאַטאָוס ווערק: טראַגישער געראַנגל (א), ווי איך האָב פּיינט דאָס וואָרט, אָבער איך האָב נישט קיין בעסערס) מיט דער פּאַרעם, און אפשר איז אויך דאָס גאַנצע לעבן זינס טראַגישער געראַנגל מיט דעם שרייבערפּאַך — אפשר איז ער צו עפעס אַנדערש באַשטימט.

זיין שם־דברדיקע שקאַצישע טשופּרינע, פּאַרריסן און פּאַרדרייט ווי באַקהערנער — אויך אַ סימן פון איינגעשפּאַרטקייט — וועט גרוי ווערן, זיין בלוט באַרוקט, און ער וועט דורכזען זיינע ווערק און אַריינפּאַסן אין אַ פּאַרעם ווי אַ גאַנצקייט און וועט בלייבן אין דער יידישער ליטעראַטור ווי איינער פון די פּירנדיקע מענער אירע און ווי דער שאַפער פון אַ קאַמפּליי־צירטער געשטאַלטן־גאַלעריע פון לעגענדערבנים און ביז צו לעצטמאַדישע ניריאַרקער יידן — מאַרקע: צוואַנציקסטער יאָרהונדערט.

שמואל איזבאן

געבוירן 1905 אין גאָסטינין, 1920 אין ארץ-ישראל.
זינט 1938 אין ניר-יארק.

נאָכפאלגן דעם אַנטוויקלונגס-גאַנג פון אַ שרייבער אין אַזוי ווי שייַלן זייער אַ האַרבע ציבעלע... צו ערשט אין בלאַטע, גאַרנישט. דאַרף מען האָבן אַ גוטע נאָז און דערשמעקן, אַז אונטער בלאַטע דאַרף זײַן אַ גוטע און געשמאַקע ציבעלע. דערנאָך הייבן זיך אָן הויטן און הניטלעך און שאַלעכצן און סוף-פּל-סוף קומט ערשט אַרויס אַ ציבעלע. און אַ ציבעלע איז שוין אַן אוניווערסאַלע זאַך, טויג פאַר אַלץ און פאַר אַלעמען.

איך בין נישט שמואל איזבאָנס אַנטדעקער, איך האָב נישט דעם כּבוד. נאָר שוין זייער אַ סך יאָרן ווי איך קען אים און איך פּאַלג נאָך דער פּראָזע, וואָס דרוקט זיך אונטער דעם נאָמען. איך בין נישט קיין ספּעציעלער פאַרשער פון דער יונגער ייִדישער פּראָזע, נאָר גראַד איזבאַנען האָב איך כּמעט ווי געפאַרשט, נאָכגעפּאַלגט זײַן גאַנג.

און אַ יונגער שרייבער, וואָס דרייט זיך אַרום אין אַ שטוב פון אַ ליטעראַטור, איז ווי אַ קינד. עס מאַכט אָן אַלערליי שאַדנס, עס קריכט אויף די שטולן, דרייט אָן די זייגערס וואָס גייען און שטעלט זיי אָפּ, וויל איבערווקן אַ שאַפקעלע מיט ספרים און וואַרפט עס אום און די שפינען, וואָס האָבן זיך זינט יאָרן געוווינט הינטערן שאַפקעלע גיבן זיך אַ צעלויף איבער די ווענט פון דער שטוב. אַזוי איז אַ יונגער שרייבער אין אַ ליטעראַטור. דערצו האָט אַזאַ יונגער שרייבער, ווי דאָס קינד, נאָך אַ טבע אַרײַנצוקריכן אין די שטיוויל פון די אַלטע, אין זייערע כּאַלאַטן און האָט ליב צו רייכערן די לילקע פון זיידן.

און שמואל איזבאָן איז אונדז לאַנגע יאָרן אין דער שטוב פון אונדזער ליטעראַטור אַרומגעגאַנגען אין די סטיל-שטיוויל פון רב יוסף אַפּאַטאַשו אַליין. אָבער פונקט. איין מאָל זיך אַנגעטון די סטילשטיוויל, אַדער שטיי וועלעטן, וויל אַפּאַטאַשוס סטיל איז נישט קיין שווערער, און איר פּועלט נישט בײַ אים ער זאָל זיי אויסטון.

שמואל איזבאָן איז זיך אַזוי לאַנג אַרומגעגאַנגען אין די אַפּאַטאַשו-שטיווילעטן ביז ער האָט זיך פאַרשאַפט אַן אייגענע פאַר שטיווילעטן פון די אַנהייבן פון אַן אייגענעם סטיל.

איצט האָט ער די אייגענע שטיווילעטן.

אין זײַן לעצטער דערציילונג „בוכאַרער קוואַרטאַל“ איז נאָך דאָ דער

געזונטער אָפּאָטאַש-אַינפלוס, אָבער איזבאַן איז שוין ער אַליין און שטעלט שוין פּיס ווי עס געהערט צו זיין.

און איך מוז באַמערקן, אַז איך האָב די מעשה מיט דעם שטאַרקן איינפלוס דאָ דערמאָנט ווי אַ פּלוס און נישט ווי קיין מינוס. דאָס איז אין אַלע געזונטע ליטעראַטורן אַזוי, אַז די ייִנגערע שרייבערס פון אַ געוויסן פּאָלק זענען אונטער דער השפּעה פון די עלטערע שרייבערס פון דעם זעלבן פּאָלק. די השפּעות האָט מען דווקא נישט צו זוכן ווייט, מען קען זיי געפינען אַלע מאָל זייער נאָענט... און דאָס איז נאַטירלעך אַזוי... לייוויק גיט צו — און דאָס איז טאַקע נאָך איין סימן פון זיין דערהויבענער פּשטות אין פּערזענלעכן לעבן — אַז ער איז אין די ערשטע יאָרן פון זיין שאַפּן, דער עיקר אין פּאַרעם, געשטאַנען אונטער אַ שטאַרקער השפּעה פון מאַני לייבן.

איזבאַן האָט זיך ספּעציאַליזירט אויף דער טעמאַטיק פון אַלטן אַרץ-ישראל-שטייגער. דאָס איז אַ ווינקל פון ייִדישן לעבן, וואָס אויב נישט איזבאַן — וואָלט ער פאַר דער ליטעראַטור אפשר אין גאַנצן פּאַרלוירן געוואָרן. ער איז כּמעט דער ערשטער צווישן ייִדישע שרייבערס, וואָס שרייבט מיט אַ סך קאָלירן און אַ סך קלאַנגען וועגן די אַלערליי ספּרדישע ייִדן. הערט, וואָס פאַר אַ פּוח עס האָט די מאַמע-לשון-ליטעראַטור אונדזערע, זי באַדינט נישט נאָר די מיזרח-ייִדן, נאָר אויך די ספּרדים. אַז זיי האָבן נישט באַוווּזן צו שאַפּן אַן אייגענע שיינע ליטעראַטור, נעמט די ייִדישע ליטעראַטור, פּאַרקאַטשעט די אַרבל, קנעט אויס דאָס לעבן פון די ספּרדים און באַקט אויס גאָר פּינע נאָוועלעס פון זייער לעבן. מיינט איר דאָך אַז דאָס איז אַ צופּאַל, וואָס מיר האָבן געשריבן קנעט און באַקט... איז עס נישט. שמואל איזבאַן איז טאַקע אַ בעקער לויט זיין פּאַך, אַ בלאַנדער איז ער, אַ שקאַצעוואַטע און נאָו פּנים האָט ער, אַ פּאַרריסענע נאָר נאָר ער איז אַן חוצפּה. אַדראַ, ער רויטלט זיך אַלע מאָל. שווער איז זיין לעבן איצט אין ניר-יאָרק, שווער דאַרף מען האַרעווען פאַר ווייב און קינדער, נאָר אין אַרץ-ישראל — דערציילט מיר איזבאַן — איז שוין געווען אַ הויז, אַ שטיקל נחלה — און ער פאַררויטלט זיך. נאָר עס האָט געצויגן דעם ייִדישן שרייבער צו אַ מאַמע-לשון-ייִשוב, איז מען געקומען אַהער. מיד הענגען אַראָפּ זיינע ווייסע, מוסקולאַרנע בעקערענט און די אויגן קוקן מיט שקאַציש-נאָוון בטחון אין דער צוקונפּט אַרײַן, אונדזער בעלעטריס-טישער ספּרדים-אַנטדעקער.

ראובן איזלאַנד

געבוירן 1884 אין גרויס־ראַדאָמישל, גאַליציע. 1903 אין
ניו־יאָרק. געשטאַרבן 18טן יוני 1955.

אין אַ טומלדיקער גרויסער שטוב פון דער רעדאַקציע פון ניו־יאָרקער „טאַג“ זיצט בני־איינעם פון די טישן אין סאַמע ווינקל ביים פענצטער אַ מאָן, וואָס איז שוין לאַנג נישט מער יונג, אָבער אויך לאַנג נאָך נישט אַלט, איינער פון די שטענדיקע מיטאַרבעטערס פון דער צייטונג, און קלאַפט זייער לאַנגזאַם אויף אַ שרייבמאַשין. ער האָט פּיינט ווען מען שטערט אים, ער איז אַ „האַנט“ און דאַרף געבן אַ גוזמא שורות יעדן טאַג און אַ מינוט געשטערט, איז — צוויי שורות ווערט. דאָס איז ראובן איזלאַנד — איינע פון די הויפּטזיילן פון דער גרופּע די „יונגע“, וואָס האָבן פון גרונט אויף אויפגעווייגט די ייִדישע ליטעראַטור אין די יאָרן אַרום 1910. טאַמער שטערט מען אים פאַרט, הייבט ער אויף דאָס קלוגע מידע פנים פון אַ תלמיד־חכם און גיט אַ שמייכל. ער איז אי צו קלוג און אי צו גוט זיך צו בייזערן. מיט דער זעלבער מינע פון אי צו קלוג און אי צו גוט האָט אויך איזלאַנד געשריבן. די גוטסקייט האָט אים באַפוילן דעם פּלאַץ צו לאָזן פאַר אַנדערע און די קלוגשאַפט האָט אים געזאַגט, אַז עס איז נישט שייך איינצור־רייסן וועלטן, צו שטופן זיך מיט די עלנבויגנס. אַנדערע טוען עס שוין און עס קומט זיי אויך גאַרנישט אַרויס דערפון — און טאַמער יאָ — דערגרייכן זיי ערשט אויך גאַרנישט. הפּל הבל.

אַט האָט איזלאַנד געשריבן דיטיראַמביש־פּאַטעטיש זיין פּאַעמע „לינ־קאַלן“, און אַט האָט ער געשריבן אַזוי שטיל און דין, אַז מען מוז ממש צולייגן די הענט צו די אויערן אַ וואָרט צו דערהערן „איבער אַלע דעכער“. מען קען אַ סך און מען וואַלט געקענט נאָך מער. הפּל הבל, „פון מיין זומער“ הייסט אַ דין ביכל מיט ווייסע טאַולען — דאָס איינציקע איזלאַנדס. איז דאָס די דערגרייכונג? איז דאָס אַ פּראַבע בלוז? איז דאָס אַ צייגעניש בלוז פון קענען און נישט וועלן? איז דאָס אַ שמייכל מיט אַ סך טרויער און אַ ביסל איראַניע פאַר די, וואָס רייסן וועלטן איין? אַלץ צוזאַמען.

איך האָב אין ניו־יאָרק געזוכט אַ שעה מיט איזלאַנדן און איך האָב זי געפונען אַ זיגער צוויי פאַר טאַג אין אַ ביליקן נאַכטקאַפּע בשעת די שטולן זענען שוין געשטאַנען אויף די טישן, ווייל די מידע קעלנערס האָבן זיך שוין געגרייט אַהיים. געהאַט אַזוי פּיל צו רעדן מיט איזלאַנדן, אַזוי פּיל — די גלעזלעך קאווע האָט דער קעלנער מיט אַ געבייזער אַוועקגע־

שטעלט אונטער אַ שטול אויפן טיש און אַ קוק געטון אויף אונדז ווי אויף צוויי טשודאָקעס.

גערעדט האָט מען גאַרנישט — נאָר פאַרשטאַנען האָט מען זיך גרינטלעך. סימבאָל פון אייזלאַנדס לעבן און דיכטונג: ער רעדט אַזוי ווייניק — אָבער ווער עס פאַרשטייט, פאַרשטייט אַזוי פיל...

אין דער קומענדיקער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, אין דעם קאַפיטל די „יונגע“, וועט דער נאָמען ראובן אייזלאַנד פאַרנעמען אַ גרויסן אָרט.

— איז דאָס די דערגרייכונג פון אייזלאַנדס דיכטער-לעבן?

— (קיין ענטפער מיט ווערטער. בלויז אַ מידער, קלוגער, ווינקל-פנימדיקער שמייכל).

גוסטאוו-געצל אייזנער

געבוירן 1886 אין קוטנע, 1920 אין אמעריקע. ריזעס איבער צפון-אמעריקע, אייראפע, ראטן-פארבאנד. געשטארבן אין ניריאַרק, דעם 3טן דעצעמבער 1939.

ווען געצל אייזנער וואלט אַ קוק געטון פון יענער-וועלט און געזען, אַז אונטן אויף דער ערד זיצט אַ יידישער שרייבער און שרייבט וועגן אים, וואלט ער דאָס אין ערשטן אויגנבליק נישט פאַרשטאַנען, אָבער שוין אין צווייטן אויגנבליק וואלט ער דאָס אויפגעפאַסט גאַנץ נאַטירלעך און געווען אַריינגעלעבט אין דער ראַלע, — אַזוי איז עס, אַזוי דאַרף מסתמא זײַן. קיין פּרעטענסיעס האָט געצל אייזנער נישט געהאַט, קיין ליטעראַרישע אַמביציעס אויך נישט. אפשר אַ מאָל, אַ מאָל, אין דער פּרײַער יוגנט ערגעץ.

דאָס איז געווען אַזוי אַרום סוף 1918 — ווען די וועלט איז נאָך געלעגן אין טיפּן כאָאָס נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען לינקע פּאַרטייען האָבן נאָך נישט געוואָסט, אַז זיי זענען לינק און רעכטע, אַז זיי זענען רעכט, ווען דער הונגער איז נאָך געלעגן אויף אייראָפּע מיט אַזאַ שווערקייט, אַזוי ווי אַ שווערער, ביטערער ווינטער, וואָס וויל נישט אָפּטרעטן, כאָטש דער קאַלענדאַר ווייזט שוין 21סטן מערץ און אָפיציעל איז שוין דער ווינטער געשטאַרבן און עס איז שוין פּרילינג...

אין אַט דעם פּרילינג, ווען מיין — דעמאָלט איין-יאַריק טעכטערל — האָט אָפּט נישט געקענט איינשלאָפּן פון פשוטן הונגער און קיין שום שעהען לאַנגע לידער האָבן זי נישט געקענט איינזיגן, האָט אַ מאָל אַ מענטש אַ קלאָפּ געטון ביי מיין טיר אין ווין. שייך אַ קלאָפּ געטון! דאָס גאַנצע פירשטאַקיקע היזו האָט זיך אַ וואַקל געטון. עס איז שוין געווען שפּעט אין אָונט און דאָס טעכטערל איז קוים איינגעשלאָפּן מיט אַ דינעם שלאָף, אַזוי דין ווי דאָס ערשטע איז אויף אַ טיכל, אַ לאַדע ריר און עס איז צעבראַכן אַזוי ווי קיין מאָל נישט געווען. מיין ווייב איז געגאַנגען עפענען די טיר און אין דער טיר, אין ליכט פון נאַפּטלאַמפּ האָט זיך באַוויזן אַ שטראַל-דיקער, איר לאַדזשער לאַנדסמאַן — געצל אייזנער.

ער איז צופעליק געוואָרן געוואָרן דעם אַדרעס, און וואָס גייט אים אָן — נאַכט צי טאָג — ער איז דאָ. און ער איז נישט געקומען ליידיק, ער האָט מיטגעבראַכט מיט זיך אַ סעודה. ברויט, צוקער, פוטער, קעז היימישן, אייער און אַפילו אַ סלאַייקל מיט באַרשטש. ער האָט נישט געפרעגט קיין דערלויבעניש, ער האָט אָפּגעזוכט געשיר, פאַרשפּרייט אַ טישטעך, איינגע-לאַדן אַלעמען צו דער סעודה, גענומען דאָס הונגעריקע קינד אויף די

קני און געקארמעט, און דאָס קינד איז געוואָרן מיט אים גוט־פריינד, כאָטש עס האָט זיך געשראַקן פֿאַר זײַן געשרײ, פֿאַר זײַן עלעגאַנטן אָנטון, פֿאַר זײַנע גאַלדענע רינגען אויף די פינגער, פֿאַר זײַן פֿאַמאַדירטער פֿריזור, פֿאַר דעם פּולן מויל מיט גאַלדענע צײַן, פֿאַר זײַנע גרויסע אויגן פּול מיט ווילדן געלעכטער און נײַגעריקייט און פֿאַרווונדערונג און ווילן אַ וועלט איבערצודרייען. און איידער מען האָט נאָך די סעודה אָפּגעגעסן האָט שוין געציל באַשטעלט בני מיר ווינער קאַרעספּאַנדענצן פֿאַר וואַרשעווער און לאַדזשער ייִדישע טאַגצײטונגען. און דאָס אַלץ האָט געדאַרפט פֿאַרטיק ווערן מאַרגן אין דער פּרי און די ערשטע קאַרעספּאַנדענץ מוז פֿאַרטיק זײַן אין אַ שעה אַרום, ווײַל ער מוז עס שוין אַוועקשיקן, ער וויל עס צולײַגן צו זײַן אייגענער קאַרעספּאַנדענץ.

ער איז געווען אַ רעפּאָרטער אין אַ פֿאַר ייִדישע צײַטונגען אין פּוילן — און פּוילן איז נאָך דעמאָלט געווען איין שטיק כאָאָס. — און אַזוי ווי ער איז אַרײַן מיט אַ ווינט, געציל איינזער, אַזוי איז ער אַוועק מיט אַ שטורעמוינט דריי שעה שפּעטער. געוואָלט אונדו אַלע מיטשלעפּן אין אַ קאַפּע, אין אַ נאַכטלאַקאַל, אַבי געלעבט, הײַנט איז פּורים, מאַרגן איז אויס. איבערגעלאָזט דעם אַדרעס און אַוועק, נאָר אַז איך בין אים אויף צו מאַרגנס געגאַנגען זוכן אין האָטעל, איז ער שוין געווען אין אַ שפּיטאַל מיט אַ דורכגעשאַסענער לונג. אין דעם קאַפּע, וווּ ער איז אַוועק, האָבן זיך צוויי דעמאָביליזירטע סאַלדאַטן צעשלאָגן און געשאַסן איינער אויפן אַנדערן און געטראָפּן געציל איינזערן. נאָר דאָס האָט אים געפּעלט.

אַ יאַרצוויי שפּעטער איז איינזער אַוועק קיין אַמעריקע, כאָטש אַ פּעיקער זשורנאַליסט־רעפּאָרטער, האָט עס אים אָבער געצויגן צו מער אַן אַקטיווער אַרבעט און ער איז געוואָרן אַ שיפּסאַגענט. ענדלעך איז ער געווען דורכויס אין זײַן עלעמענט, ענדלעך האָט ער געהאַט אַזוי פּיל טומל, וויפּל ער האָט געמוזט האָבן צום לעבן, טומל פּון דער לאַדזשער פּעטריקאווער, וווּ ער האָט זײַן יוגנט פֿאַרטומלט מיטן טומל פּון טײַמ־סקווער פּון נײַ־יאָרק.

וועלכער ייִדישער שרײַבער עס האָט געדאַרפט ערגעץ פֿאַרן, צי ער האָט יאָ געלט, אָדער נישט, — געציל, פֿאַר די אייגענע געציל, פֿאַר די פּרעמדע קונים גוסטאַוו — איינזער האָט שוין צוגעשטעלט די שיפּסאַרטע. ענדלעך אין עלעמענט, דאָ האָט ער גערעדט גלייכצײטיק מיט זיבן מענטשן, אַזוי ווי אַ פּריזער, וואָס זײַפט אײַן זיבן בערד אויף אַ מאָל, אַז קיינער זאָל נישט קענען אַנטלויפּן, דיקטירט דריי בריוו, גערעדט אויף פּיר טעלעפּאָנען און געפּירט די אַמעריקאַנער געשעפּטן פּון ייִדישן וויסנשאַפּטלעכן אינסטיטוט טוט אין נײַ־יאָרק. אַט דער אינסטיטוט, דאָס שטילסטע, וואָס די ייִדישע

קולטור האָט באַשאַפֿן איז געוואָרן ממש אַ מאַנקאָליע איינזערס, דעם טומל־דיקסטן ייִדס. פֿאַרן ייִוואָ — אין אַלע זיבן פֿייערן פֿון גיהנום און אין אַלע דריי אַקעאַנען אויף אַ מאַל...

און אָט זע איך אים אין וואַרשע. ער פֿאַרט פֿאַרביי, ער פֿירט אַן עקסקורסיע פֿון אפשר אַ באַטאָליאַן ייִדן און ייִדענעס קיין ראַטן־פֿאַרבאַנד. ער דינגט אויטאָבוסן, באַנען, שיפֿן, ער לעבט שוין נישט אין אַ פשוטן טומל, ער לעבט שוין אין עפעס אַ סופֿערטומל... און אָט ווידער גיריאָרק. מיר פֿאַרן ערגעץ אין אַן אויטאָ. ער איז מיד, ער דרימלט צו ביסלעך, ער רעדט צו מיר און עס דאַכט זיך אים, אַז איך בין מאַרקיש און איך מאַך נישט אויפֿמערקזאַם אויפֿן טעות, ביז ער כאַפט זיך אַליין...

די וועלט דרייט זיך פֿסדר אַרום אים... און אָט איז ער קראַנק, ער ווייסט ווי שטאַרק, אַ ראַק אין די לונגען. איך באַזוך אים אין דער היים, אין שפיטאַל, ער איז פֿריילעך, פֿול מיט טומלדיקע וויצן, מיר דערמאָנען די ערשטע באַגעגעניש און יענעם ווילדן שאַס, וואָס איז סוף־פֿל־סוף געוואָרן די אורזאַך פֿון דער קרענק. עס איז נייטיק אַזאַ אַפֿעראַציע וואָס האָט נאָר איין שאַנס פֿון טויזנט, געצל ווייסט עס, רעדט וועגן דעם פֿריי און ער ריזיקירט. אַן אָט דער ריזיקע וואָלט ער נאָך געקענט לעבן אַ יאָר, צוויי. ער האָט אָבער ליב צו ריזיקירן און איינשטעלן און איינשטעלן אָט דאָס יאָר, צוויי. און ער האָט עס פֿאַרשפּילט.

אָט זע איך אים ליגן אין קאַסטן מיט אַ מינע אַזוי ווי: — אָט שוין, איך כאַפֿ נאָר אַ דרימל, אַ רגע צייט, אָט שוין גיי איך, לויף איך, טו איך, ייִוואָ, ייִוואָ... ער הערט די טויטן־רעדעס און גיט אַ שמייכל: — איז ער טאַקע טויט? ער, געצל־גוסטאַו איינזער? לאַדזש, וואַרשע, גיריאָרק. טויט.

ד"ר אברהם איזען

געבוירן 1909 אין גראבאוועץ, לובלינער געגנט. דעביור
טירט ווי דערציילער אין יאר 1929 אין ווארשע. זינט 1936
אספיראנט אין יווא, ווילנע. מיטגעמאכט געטא ווילנע.
נאך דעם דריטן חורבן געווינט אין מעקסיקע. זינט 1947
אין קאנאדע — מאנטרעאל, טאראנטא, וויניפעג. גע-
שטארבן און געקומען צו קבורה אין רעדזשאניא, סאסקא-
טשעוואן — קאנאדע, דעם 25סטן דעצעמבער 1958.

איזער פון די סאמע אינטערעסאנטסטע און טיפסטע און שטילסטע
מענטשן צווישן יידישע שרייבערס — אברהם איזען. נישט קיין הויכער
אין וויקס, מיט אן אפן פנים, וואס שמייכלט אונטער פסדר מיט סוד, אבער
זאגט דעם סוד קיין מאל נישט אויס. א מישונג פון סלאוו און סעמיט.
אזא פנים — טו אים אן א בארד, קען עס זיין א רב, וואס האט אלע מאל,
אלע מאל א גרייטן מדרש אין שמועס, און עס קען אויך זיין מיט דער
זעלבער בארד א קלוגער סטאראסטע אין א דארף, וואס האט אלע מאל
גרייט א גוייש ווערטל, וואס איז דאך א האלבע גמרא. אבער אט דער
שטילער אברהם איזען איז געווען זייער א ספילטשיווער און האט זיך
געקענט אויף דיר אפרינסן מיט א היסטעריש געשריי. דער עיקר אין יענע
מאמענטן, ווען דו האסט זיך אנטקעגנגעשטעלט עפעס, וואס האט באלאנגט
צו איזענס מאראלישע דאגמעס.

אברהם איזען האט געשריבן דערציילונגען, אפילו צוויי ביכער ארויס-
געגעבן: „שטאם און צווייג“ — ווילנע 1936, „מענטשן פון געטא“ — גיוריארק
1949. גריבלערישע נאוועלן און אייגנטלעך מער פסיכאנאליטישע עסייען
וועגן ייד און מענטש, וועגן שטאם און צווייג — שטאם איז ייד, און צווייג
איז מענטש. און אפשר פארקערט: שטאם איז מענטש, און צווייג איז ייד?
אט די פראבלעמען האבן איזענען קיין מאל נישט אפגעלאזן. מער נאך ווי
אין דער היים, אין זיינע נאוועלן, עסייען, רעדעס — האט ער זיך געראנגלט
מיט די פראבלעמען אין דער שטיל און אפשר אין געהיימע שריפטן, וואס
ער אליין איז געווען זייער שרייבער און איינציקער לייענער.

אברהם איזענס בוך מיט עסייען: „דאס גניסטיקע פנים פון געטא“,
מעקסיקע 1950, האט אין זיין צייט ארויסגערופן א סך פאלעמיקעס. איזען
איז דארט ארויסגעטראטן, ברמיזא מער ווי אפן, קעגן דעם געטא-טאגבוך
פון זעליק קלמנאוויטש, אין וועלכן יענער האט מיט הייליקע ארגומענטן פון
מעמקים פון טיפסטן תהום פון ליידן ארויס פארטיידיקט דאס ראטעווען

טויזנט לעבנס פאַר דעם פרייז פון הונדערט — וואָס סײַ ווי איז עס סוף-כל-סוף געווען נאָר אַ פאַרבלענדעניש צווישן בערג פון אַש און ימען פון בלוט. — אויף אַט דעם פונקט, האָט מען אים נאָר אָנגערירט, איז אַברהם איינען, וואָס האָט אַליין ווי אַ הייליקער אין שמאַטעס דורכגעמאַכט געטאָ ווילנע, אַרויס פון אַלע זײַנע צוימען. ער פלעגט אין אַט די וויכוחים זיך אין גאַנצן פאַרלירן, ווייסער שוים איז אים אַרויסגעטראָטן אויף די ליפן און שטאַט דעם אייביקן גוטמוטיקן שמיכל אין די אויגן — האָט זיך דאָרט אָנגעצונדן העלער וואַנדין. דער גאַנצער וואַנדין פון אונדזער יאָרהונדערט.

און נאָך אַ ממש ווילדע ליידנשאַפט איז אין אַברהם איינענען געווען: ער האָט ליב געהאַט צו לערנען. ממש אַ שיפרות איז עס בײַ אים געווען. אַט האָט ער, צו זײַנע 48, אויפגעשריבן אַ דיסערטאַציע אויף אַ פילאָסאָפֿישער טעמע און באַקומען אַ דאָקטאָראַט אין אַן אַמעריקאַנישער אוניווערסיטעט. און אַט שרייבט ער מיר שוין ווידער אין אַ בריוו פון נאָוועמבער 1958, אַז ער אַרבעט אויף אַ צווייטן דאָקטאָראַט. און די טעמע: רעליגיעזע אידעען אין גאַנג פון די דורות. אַלערליי רעליגיעזע אידעען אין לויף פון דער וועלט־געשיכטע זענען געווען זײַן עולם של־מלה, אין וועלכער ער האָט זיך אויסגעלעבט, אַזוי גיך ער איז אַרויס פון דער שולע, וואָרעם ער איז געווען אַ ייִדישער לערער און אַ גוטער לערער. אַז חברים לערערט, און באַזונדערס חברטעס לערערנס, וואָס האָבן בכלל געוואָלט אַרויסווייזן אויפֿ־מערקזאַמקייט דעם אייביקן איינגעשפאַרטן בחור, האָבן אים אויפֿמערקזאַם געמאַכט — איינענען — אויף זײַן אָפּגעלאָזנקייט אין דער הלכה, פלעגט ער נישט שטאַרק בײַז ווערן און נאָר אַ ביסל, און באַלד געוויינען זײַן אייביקן שמיכל און זאָגן: — דער עיקר, אַז די תלמידים האָבן מיך ליב און לערנען זיך עפעס אויס בײַ מיר. און די תלמידים האָבן אים ליב געהאַט, ווייל ער איז געווען אַן אמתער אַלץ־ווייסער און אַ גלייבער אין דעם, וואָס ער האָט געוואָלט און ער האָט ליב געהאַט צו טיילן זיך מיט זײַן וויסן. אַז מען האָט אים איין מאָל אין דער ייִדישער ביבליאָטעק אין מאַנטרעאַל אָנגעבאַטן צו געבן אַ קורס, האָט ער פאַרגעלייגט אַ טעמע: די רעליגיעס פון אַריענט. האָט מען געשטויבט: איר זענט אַ פאַכמאַן אויף דעם געביט? האָט ער געזאָגט: אפשר... מיט אַ שמיכל, אָבער דער קורס איז געווען אַ ביז גאַר פאַכמענישער.

אַמעריקע איז פול מיט אַלערליי רעליגיעזע סעקטעס. איינען האָט זײַ אַלע זײער ערנסט אָנגענומען. קאַרעספּאַנדירט מיט זײערע אָנפירערשאַפטן. צום מיינסטן האָט אים אינטערעסירט די סעקטע פון די באַהאַי, פאַרשפּרייט איבער אַלע וועלטן, וואָס האָט איר הייליקן טעמפל אין חיפה, אַ בנין מיט אַן אמתן גאַלדענעם דאַך אויפן הרי־הכרמל. זומער 1958 האָט אַברהם איינען

אַנטייל גענומען אויף אַ פּעדאַגאָגישן קאַנגרעס אין ירושלים און געהאַט דאָרט אַ סך צו זאָגן און וועגן דעם פּינאָס — אויך. און אַ וואַגיק וואָרט. ער האָט מיר געשריבן אין זײַן לעצטן בריוו: איך ווייס, אַז איר ווייסט אַ סך וועגן מדינת־ישראל, אָבער איך בין אַזוי פּול מיט אינדרוקן, אַז איך וועל איך מוזן אין נאָענטסטן בריוו וועגן זיי שרײַבן. איך מוז מיך מיט עמעצן טיילן... אפשר האָט ער אויך געוואָלט שרײַבן — ווייל אויך מיך אינטערעסירן אַלערליי רעליגיעזע סעקטעס — וועגן זײַן עליה צום טעמפל פון די באַהאַיס, ווייל אין דעם בריוו שרײַבט ער זייער אַ סך וועגן דער סעקטע. אָבער דער בריוו איז שוין נישט געשריבן געוואָרן.

איינזאַם, כּמעט מיסטיש, ווי ער האָט געלעבט, געשטרעבט, זיך און אַנדערע געלערנט, — קיינער האָט קיין מאָל זײַן פּריוואַטן אַדרעס נישט געוווּסט, נאָר אין שולע, אַדער אַ פּאַסטקעסטל — איז ער געשטאַרבן, אויף אַ באַנסטאַנציע רעדזשינאַ, אויף אַ רײַזע צו דער חתונה פון אַ פּלימעניצע פון ווינפּעג קיין קאַלאַרי. און זײַן אַדרעס וועט אויך נאָכן טויט, ווי ביים לעבן, בלייבן מיסטיש פאַרהוילן...

ד"ר משה יוסף אלגין

געבוירן 1878 אין א דארף אין קיעווער גובערניע. געווינט פיל יארן אין מערב-אייראָפּע. זינט 1914 אין אמעריקע. רייזעס — נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה — קיין רוסלאַנד. געשטאַרבן אין ניו־יאָרק 1939.

איך האָב אַלגינען בלויז עטלעכע געציילטע מאָל צופעליק באַגעגנט אין ניו־יאָרק. איך האָב אים באַגעגנט בלויז עטלעכע וואָכן פאַר זיין טויט. און דאָס וואָס וועט דאָ פאַרצייכנט ווערן איז נישט קיין כאַראַקטעריסטיק — גיכער מעדיטאַציע וועגן אַ פּערזאָן, וואָס איר נאַמען און איינפלוס — פּאַזי־טיווער און נעגאַטיווער — שפּרייט זיך אויס איבער צענדליקער יאָרן פון ייִדישער אַרבעטער־און קולטור־באַוועגונג.

נאָך אין ווין — אין 1913 — בין איך אַ מאָל מיט פּריינד געגאַנגען צו אַלגינען, וואָס האָט דעמאָלט דאָרט געוויילט — און אים נישט געטראָפּן און צופרידן געווען דערפון, ווייל מען האָט מיר געזאָגט, אַז אַלגין איז זייער אַ שטרענגער קריטיקער און האָט דווקא ליב צו קריטיקירן אין די אויגן, און אַזאַ פּאַעטל, אַ יונגס און אַ נייצן־יאָריקס, ווי איך בין דעמאָלט געווען, האָט קוים געקענט פאַרטראָגן קריטיק אַפילו הינטער די אויגן...

איך האָב אים געקענט פון אַ פּאַטאַגראַפיש בילד, און אַ מאָל אין אַ זוניקן פאַרמיטאַג, איז ער מיר אַנטקעגנגעגאַנגען אויף דער וויין־ווינטיק־פּרילינגדיקער עליזאַבעט־פּראַמענאַדע. איך האָב אים באַלד דערקענט לויט דער קוטשמע האָר, לויט דער גרויסער נאָז, די ברייטע ליפן, מיט דעם פּאַק צייטשריפטן אונטערן אַרעם. עס האָבן אַ בליצל געטאַן אויף מיר די גרויסע אויגנגלעזער אין דער זון — איך בין נאַטירלעך מיט שרעק פאַרביגעגאַנגען, כאַטש די שרעק איז נישט געווען באַגרינדעט, ווייל אַלגין האָט מיר נישט געקענט. — און נאָך אַ מאָל האָב איך אים באַגעגנט מיט 26 יאָר שפּעטער אין ניו־יאָרק ביים ים אין „סי־געיט“.

אַלגין איז פול געווען מיט ווידערשפרוכן — ווידערשפרוכן וואָס אַלע אַרום אים האָבן געפילט און נאָר ער איז אין גאַנצן געווען אימון צו זיי... ער איז געווען אַ דורכויס ליטעראַרישער מענטש און האָט זיך דורכויס און אין דער ערשטער ריי פאַרנומען מיט פּאָליטיק. ער איז געווען אַ גרויסער למדן און קענער, האָט געהאַט דאָקטאָראַטן און אַלערליי אַנדערע וויסנשאַפֿט־לעכע טיטלען און ווען נישט די ווידערשפרוכן, וואָס זענען אים נאָכגעגאַנגען פּוס־טריט, וואָלט ער אפּשר געווען אַן אוניווערסיטעט־פּראָפּעסאָר אין אַמע־ריקע. אָבער מיט זיין גאַנצער לומדות האָט ער אַזוי געקענט רעדן און שרייבן

פאר מאַסן, אזוי זיך אויסגלייכן מיט זייער גניסטיקן ניוואַ, אזוי ווי ער אליין וואָלט זיין אייגענע בילדונג גענאָסן נאָר פון זינע אייגענע אָפט פּלאַך־פּאָפּולערע בילדונגסביכלעך...

ער האָט זייער ליב געהאַט ליטעראַטור, ער איז געווען אַ פּליסיקער לע־זער, ער האָט דאָס, מיט איין וואָרט, זייער ליב געהאַט — ער האָט אָן אַ שיעור געטייטשט און ציטירט שרייבנדיק וועגן ליטעראַטור, אָבער ער איז קיין מאָל נישט דערגאַנגען צום תּוך. עפעס האָט זיך אים נאָכגעשלעפט אויף דעם געביט אַ רוסישע קריטיקשול, און אַט דעם שאַבלאָן פּלעגט ער אַלע מאָל צולייגן צו יעדן ליטעראַרישן ווערק, וואָס ער האָט קריטיקירט. ער איז אויף דעם געביט נישט דערגאַנגען צום תּוך. זיין בוך ליטעראַרישע עסייען „אין דער וועלט פון געזאַנגען“ זאָגט עדות דערפּון.

ער האָט אַלצדינג געשריבן מיט גרויסער לייכטקייט, איבער יעדן אָפּגרונט האָט אים אַריבערגעפירט די בריק פון זיין זפּרון און גרויסן וויסן. ער האָט יעדן דיסקוטאַנט געקענט ממש פּאַרשיטן מיט ציטאַטן, אַז יענער האָט זיך בכלל מער נישט געקענט רירן. ער האָט אָנגעצונדן אין דער וועלט פון דער פּאָליטיק אויף דער ייִדישער גאַס די שאַרפּסטע און ברענענדיקסטע אָפּעקטן קעגן זיך, אָבער ער אליין איז געבליבן אָפּעקטלאָז. ער האָט לייכט זיך געקענט אויף צו מאַרגנס מיט אַ העפלעכן שמייכל באַגריסן מיט אַ מענטשן, וואָס ער אליין האָט אים ערשט נעכטן צעמאַרשט מיט ווערטער... אזוי ווי ווערטער וואָלטן געווען עפעס אַנדערש און מענטשן גאָר עפעס אַנדערש.

איך האָב אַלגינען באַגעגנט קנאַפּ פּאַר דעם אויסבראַך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. נישט נאָר וועגן פּאָליטיק האָבן מיר נישט גערעדט, נאָר אָפּילו נישט וועגן ליטעראַטור, מיר האָבן זיך גאָר דערציילט מיליטערישע אַנעקדאָטן. ער פון זיין דינסטצייט ביים רוסישן מיליטער און איך פון מיינע דערפּאַרונגען ווי אַן עסטרייכישער סאָלדאַט. און ביי דער טעמע איז עס געבליבן שעהען נאָך אַנאַנד... אַלגין האָט נישט געוואָלט אַוועק פון דער טעמע. דער דאָקטער האָט אים פּאַרשריבן אַלערליי אָפּהיטענישן פאַר זיין קראַנק האַרץ, און אין באַגעגענישן מיט קעגנערס האָט ער זיך אליין פּאַרשריבן אַ דיטעטע, אַ שמועס־דיטעטע. בעסער שרייבן וועגן אַלץ, דאָס רעגט נישט אויף אזוי, איידער רעדן. — און דאָך האָב איך — ביי אַלע פּאַראַורטיילן פון אַ דרײַ צענדליק יאָרן — פּערזענלעך אַוועקגעטראָגן דעם סאַמע מילדסטן אַינדרוק פון אים. אַ גוטער, אַביעקטיווער ביאַגראַף פון משה יוסף אַלגין וועט אַ מאָל האָבן אַ דאַנקבאַרע אינטערעסאַנטע אויפגאַבע.

א. אַלמי

(65 יאר — ער, 50 יאר — זיין פען)

געבוירן אין וואַרשע 12טן יאנואר 1892. 1912 אין אַמע-
ריקע. געשטאָרבן 24סטן סעפטעמבער 1963.

א. אַלמי איז אַ וואַרשעווער, אַן אמתער וואַרשעווער, און דאָס אַליין איז שוין אַ שטיקל ייִחוס, מחמת דאָס ריזיקע ייִדישע וואַרשע איז געווען אַ צוזאָ-
מענגעפאַרענע שטאַט פון די שטעטלעך אַרום און ממילא איז נאָר אַ קליינער פּראָצענט פון די וואַרשעווער ייִדן — געווען טאַקע דאָרטן געבוירן. געבוירן געוואָרן איז אַלמי אין יאָר 1892, דריי יאָר נאָך דעם ווי יצחק לייבוש פּרץ איז, טאַקע פון אַ שטעטל — פון זאַמאַשטש — אַרטינגעפאַרן אויף שטענדיק קיין וואַרשע.

אַלמי איז אַלע זיינע וואַרשעווער יאָרן — ביז 1912, ווען ער איז אַוועק איבער דער וועלט און קיין אַמעריקע — געווען פּרצעס אַ לאַנדסמאַן, און דאָס איז שוין גאָר אַ ייִחוס, און ווער שמועסט, אַז ער האָט זיך טאַקע אָנגעהויבן דרוקן אונטער פּרצעס רעדאַקציע, און אָנגעהויבן האָט אַלמי מיט לידער און אין תּוך איז ער ביי דעם געבליבן דאָס גאַנצע לעבן. מער נישט — עס האָט אים פּסדר געצויגן צו עפעס אַנדערש אויך, און נישט סתּם געצויגן, נאָר עס האָט אים ממש נישט איין מאָל אויף אַ צייט לאַנג אַפילו פאַרצויגן אין דער פּילאָסאָפּיע, אין לעגענדע, אין פּאַלקלאָר, אין געשיכטע אַפילו, אין זכּרונות, אין פּאַלעמיק, אין פּאַליטיק, אין ליטעראַרישע מעדיטאַציעס, אין ביאָגראַפּישע גריבלערייען, אין היפּאָטעזעס און אין אַיינפּאַלן — און אַלע מאָל צוריק צום ליד און אַבער אַ מאָל צום ליד און מיט רעכט. און דערביי האָבן מיר נאָך פאַרגעסן: דערציילונגען און הומאַרעסקעס, שאַרזשן און פאַראַדיעס, וואָס אויף דעם געביט איז אַלמי אַ מאַידים, אין אַ 25 טעוועלעך זענען די אַלע שרייבערישע זיגזאַגן אויפגעקליבן, 50 יאָר האָט עס גענומען — זינט דעם יאָר 1907.

דאָ אַנומלט האָב איך געזען אַ קינאָבילד פון דעם לעבן פון דעם מאַלער וואָן גאַג פון דער צייט פון פּרשט־דרכים אין דער גרויסער פּלאַסטישער קונסט אין נייַצנטן יאָרהונדערט אין פאַריי. איז דאָ דאָרט אַ סצענע ווי אַן אימפּרע-
סיאָניסט שרייט אַרויס זיין קרעדאָ צו אַ יונגן מאַלער, שרייט ער: פּאַרלאָז דיך אויף דיין ערשטן איינדרוק — ער איז דער עכטסטער און דער אמתדיקסטער, ער איז דער אמת — —

איז מה ענין שמיטה אצל הר סיני? הערט זשע ווייטער: מיין חבר און לערער, דער קדוש, דער הערלעכער דיכטער און לידער־קענער שמואל יעקב

אימבער איז אין יאָר 1911 געווען אויף אַ באַזוך אין וואַרשע. געווינט האָבן מיר דעמאָלט ביידע — אימבער און איך — אין לעמבערג. קומט ער צוריק צו פאָרן קיין לעמבערג און צווישן די נסים, וואָס ער דערציילט מיר וועגן וואַרשע, איז דאָ אַ נס „א. ה. שעפּס“, אַ דיכטער, אַ יונג בחורל מיט גרויסע שוואַרצע אויגן, וואָס לאַכן אייביק, און אַ פריילעכער איז ער און אַ גרויסן קראַוואַט טראַגט ער, אַזוי גרויס ווי אַ סוכה־פויגל פון אַן אינדיק־איי, נאָר מיט שוואַרצע פליגלען — און אימבער רעציטירט פאָר מיר פון אויסנווייניק עטלעכע לידער פון דעם דאָזיקן דיכטער. און עס זענען געווען היינעשע לידער מיט אַ צאָרטן ריטעם און מיט שפּילעוודיקע גראַמען און מיט אַ סך ליריזם און מיט נישט ווייניקער איראַניע. לידער מיט אַ פּוענטע, אָדער מיט אַ „כאַפּ“, און אימבער האָט אַזעלכע לידער ליב געהאַט דאָס לעבן און ער האָט אַליין אַזעלכע לידער געשריבן. און דאָס איז מײן ערשטער אינדרוק פון א. ה. שעפּס, וואָס האָט זיך צו יענער צײַט אויך שוין גערופן „עליאַש“ און וואָס האָט זיך שפּעטער אַ נאָמען געגעבן א. אַלמי — און בײַ דעם איז ער געבליבן אין דער ליטעראַטור.

און איך פאַרלאָז מיך — אַזוי ווי יענע אימפרעסיאָניסטן — אויף דעם ערשטן אינדרוק און ווען נאָר איך זע אַלמיס אַ נײַ ווערק, אָדער לייען זײַנס אַ נײַ בוך, דערהער איך די וואַרעמע, חברישע, לידער־באַגײסטערטע שטים פון שמואל יעקב אימבער און דערהער יענע לירישע לידער. און כּאָטש יענע שפּילעוודיקייט אין אַלמיס לידער איז שוין לאַנג אַוועק — איז אָבער געבליבן דער ריטעם און די קלאַרקייט און די דינע איראַניע און דער ליריזם און דער „כאַפּ“, ווי אימבער האָט אויף ייִדיש איבערגעזעצט דאָס וואָרט „פּוענטע“.

און אויב מיר שרייבן דאָ נישט קיין רעצענזיע און אויך נישט קיין קריטישע אָפּשאַצונג. און נישט קיין ליטעראַרישן קווערשניט איבער אַ דיכטערס ווערק — און נייערט אַן אינטימען פּענפּאַרטערט — לאַמיר פון דעסטוועגן סתם אַזוי אַריינפלעכטן אַ ליד, אַלמיס אַ ליד, איינס פון זײַנע פינף לידער־זאַמלונגען, די פון יאָר 1954, וואָס ער רופּט זי ביטער „לעצטע געזאַנגען“. און עס גיבן זיך באַלד אַליין אַ מיש די אַנדערע זאַמלונגען מיט אַ טענה: פאָר וואָס נישט פון אונדז? נעם איך מישן צווישן זיי. און איך שטעל מיך אָפּ אויף לידער אַ סך, וואָס זענען מיר צום האַרצן, ווייל איך בין נאָך אַלץ אימבערס תלמיד אויפן געביט פון פּאַעזיע. און עס גייט מיר באַלד ווי איינעם, וואָס דרייט דעם קאַנטאַקטקאַפּ פון אַ ראַדיאָ־אַפּאַראַט. צענדליקער ראַדיאָ־סטאַנציעס שטופן זיך צום הילכער און ווילן געהערט ווערן... און עס איז אַ דילעמע. דעצידיר איך, אַז אַזוי ווי קיין סך פּלאַץ צו ציטירן האָב איך דאָ נישט, וועל איך ציטירן דאָס קלענסטע ליד. לויפט אונטער אַ ליד אין צוויי סטראַפּעס און געווינט די ציטירשפּיל. און אַט איז עס:

איטלעכער מענטש איז א נביא,
 וואס מוסרט און שטרעפט זיך אליין,
 יעדע וואנט איז א כותל-מערבי,
 וואס יאמערט מיט אונדזער געוויין.
 אזוי ווי דעם נביא זכריה —
 מיר טויטן דעם נביא אין זיך ;
 רוישט זיין בלוט — א רויט-פלאמיקע אריע —
 אין קדשי-קדשים פון איך.

איך האב געקענט אלמיס פאטער — דעם בארעדעוודיקן ווארשעווער
 חיט. אין פנים זייער ענלעך צו זיין זון. ער פלעגט זיך אפט אריינכאפן אין
 ליטעראטור-פאראיין צו כאפן מיט מיר א „מוטל“ — א שמועס אין מיטן העלן
 טאג, הייסט אזוי אויף ווארשעוועריש. דאס ערשטע מאָל איז ער אַרויפ־
 געקומען מכות פראפעסיאנעלע אינטערעסן פון זיין זון, וועמעס ביכער האָבן
 זיך געדרוקט אין ווארשע און אזוי ווי ער אליין איז אין אמעריקע, האָט מען
 געדארפט פרעגן עצות, זיכער מאַכן קאנטראַקטן. אָבער אַז די געשעפטן —
 מישטיינס געזאָגט — האָבן זיך אויסגעלאָזט, פלעגט דער טייערער עמך-ייד
 סתם אזוי אַריינקומען. דער עיקר האָט אים אינטערעסירט צו וויסן ווי עס
 שטייען די אַקציעס פון זיין זון אין דער יידישער וועלט-ליטעראַטור און אַז
 איך האָב אים צוגעטראָגן אַ נייע רעצענזיע, אַ נאָטיץ וועגן אַלמין — פלעגט
 ער וועגן און מעסטן און זעלטן אין גאַנצן צופרידן זיין. ער האָט געפאָדערט
 מער. געהאַט טענות. בני יעדן דיכטער-טאַטן איז זיין זון דער דיכטער.

אַלמי איז אַ וועגעטאַריער און אַ ספינאָזאַ-חסיד — און אויך דער שריי-
 בער פון די שורות איז געכאַפט אין ביידע די מעשהס. אַלמי האָט אין די
 לעצטע עטלעכע יאָר דערוועקט אַ גאַנצע סענסאַציע אין דער וועלט פון די
 ספינאָזיסטן מיט זיין טעאָריע-היפּאָטעזע, אויפן יסוד פון טיפּער אַריינדריינגען
 אין די אומשטאַנדן פון ספינאָזאַס פריציפּטיקן טויט, אַז דער פּילאָסאָף איז
 אומגעבראַכט געוואָרן פון זיינע קעגנערס. אויך דער שרייבער פון די שורות
 האָט אַ מאָל אַרויסגעזאָגט אַ השערה — שטיל און מיט רמזים — אַז ספינאָזאַ
 האָט זיך אליין אַ מעשה אַנגעטון — צוליב זיין חכמה און צוליב נישט וועלן
 שטאַרבן אין פיין, ווייל סיי ווי האָט ער שוין אַלץ דערגרייכט און גאַרנישט
 מער געהאַט פון זיין לעבן צו דערוואַרטן.

אָבער אַלמי איז אַלע מאָל דראַמאַטיש און אויך אַלע מאָל מיט אַ ביסל
 חשד — איז זיין השערה דעריבער געווען — אַטענטאַט... און איין אַטענטאַט
 איז דאָך טאַקע אויפן פּילאָסאָף אויסגעפירט געוואָרן נאָך אין זיין 24סטן יאָר.
 פון מיין השערה-רמוז, ערגעץ אין אַן אַרטיקל, צווישן די שורות, האָט אַלמי

סיי ווי קיין אָנונג נישט געהאַט. יא, אַלמי איז אַלע מאָל אַ ביסל מער דראַ-
מאַטיש ווי עס פאַסט פאַר אַ ליריקער. און דווקא אויפן געביט פון דראַמע
האַט ער — דאַכט זיך — קיין מאָל זיין פעדער נישט מטריח געווען.

און ווי די זאַך זאָל נישט זיין: איך בלייב סיי ווי בני מיין ערשטן איינדרוק
— אַזוי ווען אַלמי איז אַכצן יאָר אַלט געווען — און אַזוי מסתמא ווען ער
וועט פיר מאָל חי' אַלט זיין... פאַר מיר איז ער קודם־כל דער פאַעט.
און איך — אויף זיין אַרט — וואָלט נישט געקומען צו דער וועלט מיט אַ
טענה־טיטל אויף אַ לידער־זאַמלונג: „לעצטע געזאַנגען“, נאָר גיכער וואָלט איך
געקומען מיט אַן איינס־איין־אויסקלייב פון מיינע לידער, מיט אַ האַפער־
דיקן טיטל: „פון מיינע פריע ביז מיינע שפעטע געזאַנגען“ — און איך וואָלט
זיי רעקאַמענדירט פאַר היים און עסטראַדע — ווייל אַלמי איז אַפט זילבער
מיט גאַלד — פאַר רעזיטירן — און פאַר שול־כרעסטאַמאַטיעס און סתם פאַר
לידער־ליבהאַבערס אין יידיש.

דאָ אַנומלט זענען מיר געזעסן אין אַ קליינער מסיבה פון חברים אין
ניר־יאָרק, ערגעץ אויף אַ צענטן־צוועלפטן גאַרן און מיר האָבן גערעדט מיט
אַלמין — ועגן וואָס רעדן יידישע שרײַבערס? וועגן היה, הוה און יהיה...
מיד, שטיל, לאַנגזאַם — האָט געצויגן אַלמי זיין טענה צו גאַט, מענטש, ייד
און חבר אין דער ליטעראַטור. און איך האָב געטראַכט און געזאַגט און זאָג
עס דאָ נאָך אַ מאָל: טענה — אַוודאי, עס איז יידיש, עס איז אור־יידיש.
אַבער יעדע טענה מוז זיך ענדיקן מיט אמונה בין אדם למקום און אויך
בין אדם לחברו. אַזוי האָט דער בעל־איוב געענדיקט זיין ספר, און קהלת —
זיין ספר, און ספינאָזאַ — זיין עטיק, וואָרעם דער מענטש גייט פסדר אַרויף
און דער ייד אַלע מאָל איין שריט, איין קליין שריטעלע אַרויפער...

אַלמי האָט מיך אָנגעקוקט און איך בין זיכער, אַז ער האָט זיך אין דער
רגע דערמאַנט זיין ליד „איך בין קיין שטילער נישט...“. זענט איר דאָך
נייגעריק, וואָס פאַר אַ ליד דאָס איז. זייט זשע זיך מטריח און זוכט עס אין
אַלמיס בוך פון יאָר 1923 „בני די ראַנדן“. דאָרט איז עס דאָ אויף זייט 73.
לידער זענען — אַגב — דאָ אויף צו לייענען און נישט אויף צו שלאָפן צווישן
טעוועלעך.

מרדכי אלפערסאָן

געבוירן 1867 אין לאַנצקאָרן אין רוסלאַנד. 1891 אין אַרגענטינע, געשטאַרבן 25סטן יולי 1947.

מען טאָר קיין מאל נישט אָננעמען קיין „אַנגענומענע מיינונגען“, איך האָב עס מיך אָן איבעריק מאל אַ די רגע איבערצייגט. אַט אַ גיי איך שרייבן אַ קאָפיטל וועגן מרדכי אלפערסאָן, איינעם פון די דערווייל באַ-רימטסטע אַרגענטינער ייִדישע שרייבערס. אויף מיין טיש ליגט זיין הויפט-ווערק „דרייסיק יאָר אין אַרגענטינע“ — אַ ווערק, וואָס איך האָב עס ערשט מיט אַ פּאַר חדשים צוריק ווידער איבערגעלייענט „מדאָסקי לדאָסקי“. פּאַרן שרייבן ווילט זיך ווידער אַ בלעטער טון, נאָר פּאַרן בלעטערן איז אין קאָפּ שוין פּאַרטיק דער ערשטער זאַץ: מרדכי אלפערסאָן איז נישט קיין שרייבער... ער שרייבט עס דאָך בפּירוש אַליין אין זיין הקדמה, אין דער זעלבער הקדמה, וווּ ער זאָגט, אַז ער האָט זיין פען געטונקען אין טרערן פון זיינע אויגן און אין בלוט פון זיינע חברים, די עמיגראַנטן...

נ, ווי קאָן אַ שרייבער אַזוי שרייבן? און עס בלעטערט זיך איבער די בלעטלעך, וואָס מען האָט ערשט נישט לאַנג אַזוי זשענדע געלייענט, וויל זיי זענען אַזוי אינטערעסאַנט און מען טרעפט אָן אַזאַ מין שילדערונג: „פון די פּאַלאַטקעס איז גאַרנישט געבליבן. (נאָכן שטורעם. מ.ר.) עטלעכע נאָקע-טע אָפּגעוואַשענע סלופּעס. זיי האָבן געהאַלטן אָנגעבויגן די קעפּ און אַרייַן געקוקט אין די קאַלוזשעס, וווּ עס האָבן זיך געוואַלגערט די פּעדערנע קישע-לעך.“ און אַזעלכע הויכקינסטלערישע שאַרף-קורצע שילדערונגען זענען אין אלפערסאָנס ווערק פּאַראַנען אין די טויזנטער, און דאָס בוך, וואָס ליגט פּאַר מיר, איז גראַד נישט די דורך נאָמבערגן דורכגעזעענע אויסגאַבע, נאָר די אַריגינאַלע פון אַרגענטינע.

דאַרף מען שוין אויסמעקן אין קאָפּ די ערשטע פּראָזע, וואָס וואַלט דורכויס פּאַלש געווען, און אויף איר אַרט אָנשרייבן אַזוי:

מרדכי אלפערסאָן, דער מחבר פון איינעם פון די קאָפיטאַלע ווערק אין ייִדיש, פון דעם עפּאָס פון דער אַרגענטינישער קאַלאָניאַציע — איז אַ געמיש פון פּראָזאַיקער און מעמואַרן-שרייבער. צו גרויס איז געווען די לאַסט, וואָס די ייִדישע געשיכטע האָט אַרויפגעלייגט אויף די פלייצעס פון זיין נישט צו שטאַרקן ליטעראַרישן טאַלאַנט. און אַז ער האָט זיך נישט געקענט קיין עצה געבן — און עס איז געווען ויתרוצצו אין קאָפּ מחמת דער גוואַלדיקער טעמע, מיט וועלכער ער איז שוואַנגער געוואָרן, האָט ער געטונקען די פען אין טרערן און אין בלוט און האָט זיך מיט סענטימענטאַלע טיראַדעס אַריבער-

געגליטשט אויף דעם נאָסן באַדן איבער די געפערלעכע ערטער, וווּ ער האָט נישט געקענט אַריבער מיטן בלויון טאַלאַנט.

וויכטיקע ווערק האָבן צייט. שוואַכע יאָגן זיך. איך בין זיכער, אַז מען וועט אַלפערסאָנס ווערק אין אַ באַאַרבעטונג פאַר יוגנט מיט דער צייט לערנען אין אַלע יידישע שולעס איבער גאַר דער וועלט. עס איז אַן אוממי-טלדיק און איבערגעלעבט ווערק, עס איז נישט קיין ווערטערוערק, עס איז אַ לעבנסווערק — אַט דאָס איז דאָס ריכטיקע וואָרט: אַ לעבנסווערק — און נישט אומזיסט האָט עס טאַקע אַלפערסאָן געשריבן אין פרייען אָסיען פון זיין לעבן.

איך האָב אַלפערסאָנען געטראָפן אין דער היים פון זיין יינגסטער טאָכ-טער אין בוענאָס-אירעס, וווּ ער פאַרברענגט די ווינטערן פון זיין זאַטער און פאַרדינט גוטער עלטער. אָבער ער צעשיידט זיך נישט מיט זיין קאַלאַ-ניסטישן הויז און פעלד, דאָרט וווינט ער, מער פון איבערצייגונג און פויערישער עקשנות, ווי נויטווענדיקייט. זיינע קינדער זענען פאַרשפרייט אין לאַנד, דאָס ווייב, וואָס איז מיט אַזוי פיל יוגנטלעכן סענטימענט באַשריבן אין זיין בוך, שוין אויף יענער-וועלט, און די גאַנצע קאַלאַניע, ספעציעל די דאָזיקע קאַלאַניע „מאַריסיאַ“ איז אויך שוין באַלד אויף יענער-וועלט, אויס-געלייזט ביים „באַראָן“ און פאַרקויפט צו די שכנים.

אין אַלפערסאָנס ווערק האַלט מען אין איין רייטן אויף פערד און פירן דעם אַקער און פאַר מיר איז אַ קרעפּקער און זייער מאַגערער ייד מיט אַ פנים, צעצאָקערט פון זון און ווינט, און הענט וואָס זאָגן עדות, אַז זיי האָבן אַ סך אַפטער געהאַלטן אַ בייטש, אָדער אַן אַקער ווי די פען.

אָבער פאַרט מער שרייבער ווי פויער, אַ יידישער פויער, וואָס האָט אייביק געדענקט, אַז אַ ייד דאַרף קענען זיין אַ פויער. אָבער אין בלוט איז געווען מער שרייבערישס ווי פויערישס — איך קען אַן אייניקל פון אַלפערסאָן, פרוי רעבעקאַ מאַקטאָס-פאַלאַק, זי איז אַ שפּאַניש-יידישע שרייבערין און נישט קיין פויערטע. דאָס לעבן גייט נישט נאָך דער פען — די פען גייט נאָך דעם לעבן.

מיר זופן מאַטע און מיר שווינגן זייער אַ סך און שווינגדיק טראַכט איך מיר: אין מערערע הונדערט יאָר אַרום וועט דער אַרגענטינער יישוב שוין זיין אַלט ווי דער פוילישער איז היינט, אָבער ער וועט זיין אַ יישוב מיט אַ מעטריקע און דער דער שרייבער פון אַ מעטריקע פון אַ גרויסן יישוב זיצט דאָ איצט מיט מיר און זופט מאַטע און ווייסט נישט ווער ער איז און וויל מיך דווקא איבערצייגן אין דעם, אַז ער איז אַ דראַמעס-שרייבער גאָר... און איך טראַכט מיר, ווי ווונדערלעך עס וואַלט געווען, ווען אין די צייטן פון קאָזימיר דעם גרויסן וואַלט געלעבט אַזאַ ייד ווי מרדכי אַלפערסאָן און

וואלט אונדז איבערגעלאזט אזא פאטעטישע מעטריקע פון דעם גוואלדיקן פוילישן יישוב.

פוייערים זענען אלע מאָל אַ ביסל כיטרע, יידן — אויך, שרייבער — אויך, און אַ יידישער פוייער־שרייבער אַוודאי. אַלפּערסאָן קוקט מיך אָן ביים געזע־גענען מיט אַ בליק פון אַ יידישן פוייער־שרייבער און הייסט מיר איבער־לייענען אַלע זיינע דראַמעס און דערציילונגען. איך קוק אים אָן מיט אַ בליק פון גלאַט אַ יידישן שרייבער און זאָג צו, אָבער איך וועל נישט האַלטן וואָרט, וואָרעם דאָס איז אַ געזעץ, אַז צוויי מאָל קען אַ מענטש נישט אויפ־שרייבן אַ לעבנסווערק — און דאָס איינע אמתע לעבנסווערק פון מרדכי אַלפּערסאָן האָב איך שוין געלייענט.

דוד אַפּאַטאַשו

געבוירן 1917 אין ניריאַרק. 1922 מיט די עלטערן באַזוכט פוילן. וווינט אין ניריאַרק. זון פון יוסף אַפּאַטאַשו.

אין 1922 איז יוסף אַפּאַטאַשו געקומען פון אַמעריקע קיין פוילן מיט אַן אימפעט פון אַ וואַלדהעקער צו האַקן דעם גוואַלדיקן דערפאַלג פון זײַנע „פוילישע וועלדער“, אַ דערפאַלג, וואָס האָט אין דער ייִדישער ליטעראַטור געהאַט זײַנס גלײַכן אפּשר נאָר אין די צײַטן פון דעם „פוילישן ייִנגל“, אַדער דעם „שוואַרצן יונגן־מאַנטשיק“. געקומען איז דעמאָלט אַפּאַטאַשו „נאַשפיץ“, פּריציש, געקומען מיט ווייב און קינד. זײַן שײַנע פּרוי אַדעלאַ, אויך אַ פוילישע, און טאַקע אַ מלאַווערין, פונקט ווי אַפּאַטאַשו, איז מיטגע־קומען, אַ בלאַנדע און מיט אַ קאַפּ צעשטראַלטע לאַקן און מיט אַ צעשטראַלטן שמײכל אויפן פּרישן פנים און מיט אַ פול מויל זאַפּטיקן פוילישן ייִדיש. און מיט אַדעלאַ און יוסף אַפּאַטאַשו — דוד, דער ירש, אַן אַמעריקאַנער געבוירן קינד, אַ רעפּרעזענטאַנט פון דעם גרויסן רעטעניש, וואָס רופט זיך: צווייטע ייִדישע אַמעריקאַנער גענעראַציע. און גערופן האָט מען אים און האָט ער זיך דודל.

פון קיין דעוויד האָט ער נישט געוואוסט. ער האָט באַקומען אַ גראַדליניקע דערציִונג, אַ דערציִונג אויף צוויי רעלסן, אַזוי צו זאָגן. צוויי רעלסן: ייִדיש און ענגליש. וואָס לויפן גלײַך און בייִדע אין איין ריכטונג — די גראַדליניקע דערציִונג פון אַן אַמעריקאַנער ייִד, אַזוי ווי יוסף אַפּאַטאַשו, דער גראַדליני־קער האָט זיך דאָס פּאַרגעשטעלט, אַז עס דאַרף צו זײַן. בײַ דעם הויכן אינ־טעלעקטועלן סטאַנדאַרט און בײַ זײַן גאַנצער ברייטער אויסבילדונג איז יוסף אַפּאַטאַשו אַ פּראַסטער גוט־שבת אין קאַמפּליצירטע לעבנס־מאַמענטן. וועגן דודל אַפּאַטאַשו פון יענער צײַט ווייס איך כּמעט גאַרנישט, אַפילו נישט קיין איינציקן אַנעקדאָט. איך געדענק נאָר פון יענער צײַט אויף אַזוי פיל די פּראַבלעם דוד אַפּאַטאַשו, אויף וויפל עס איז זייער אַפט געווען אַ פּראַבלעם פון אַוועקפירן שלאָפן דאָס צעגענעצטע ייִנגעלע מיט דער געטייל־טער טאַטע־מאַמע־ענלעכקייט, ווען מען איז זיך צו לאַנג פּאַרזעסן אין דער נאַכט אַרײַן ערגעץ בײַ פּריינד, אַדער אַ לעקציע. מער קיין דוד אַפּאַטאַשו־פּראַבלעמען פון יענער צײַט געדענק איך נישט.

מיט אַ פּאַר יאָרן צוריק האָבן זיך גענומען ווייזן אין צײַטונגען קליינע, קראַפטפולע דערציִילונגען אונטערגעשריבענע פון דוד אַפּאַטאַשו. אַ סימן, אַז מען דאַרף אויסמעקן אין זפרון דודלען און פּאַרשרייבן: דוד. אין אַ בריוו צו יוסף אַפּאַטאַשו האָבן איך וועגן דעם געשריבן: דוד אַפּאַטאַשו איז

נישט נאָר אַ יונגער טאַלאַנט אין דער ייִדישער ליטעראַטור, ער איז אַ סימבאָל, אַ וועגווייזער פאַר די, וואָס קענען זיך נישט קיין עצה געבן מיט דעם ייִדיש־און ייִדישקייט־פּראָבלעם אין אַמעריקע. דאָס וואָס איז מעגלעך ביי רבי־ישראל איז מעגלעך ביי פּלל־ישראל. דעמאָלט האָט מיר אָפּטאַטשן טאַטיש־שטאַלץ און מיט אַ געבייזער צוריקגעענטפערט: זיי פּרעגן מיך, די טיפּשים, פאַר וואָס דוד שרייבט ייִדיש, פאַר וואָס ער שרייבט־נישט קיין ענגליש. אַ באַרֶךְ. ווי דען זאָל ער שרייבן?

ווען עס האָבן זיך באַוויזן דוד אָפּטאַטשן ערשטע דערציילונגען אין ייִדיש, בין איך געווען אַ ייִדיש־לערער אין אויסטראַליע. איך האָב עקספּער־רימענטירט מיט די נאָוועלן, געגעבן זיי מיינע עלטערע שילערס צו לייענען. זיי זענען זיי זייער שטאַרק געפּעלן, דער עיקר האָט ביי זיי, אויפגעוואַקסענע אין אַן ענגליש־רעדנדיקער אַטמאָספּער, אויסגענומען דער עכטער ייִדיש, וואָס איז אויך אויסגעוואַקסן אויף דעם ענגלישן שפּראַך־באַדן. אויך אין דעם פּרט — האָב איך דעמאָלט געטראַכט — קען מען דאָ עפּעס לערנען.

אַבער דוד אָפּטאַטשן וויל נישט זיין קיין שרייבער. ער וויל זיין אַן אַקטיאָר. פּונקט ווי זיין טאַטע אַ מאָל. אָבער זיין טאַטע איז נישט מוזיקאַליש און שטאַט אונדז צו ווערן אַן אַקטיאָר, איז ער אונדז געוואָרן אַ שרייבער. גס־זירל טובה... דוד אָפּטאַטשן נעמט זיין אַקטיאָרישע קאַריערע ערנסטער ווי זיין טאַטע. אויך גאַט נעמט עס ערנסטער אין דעם זינען מיט אים. ער האָט אים געגעבן אַ געשטאַלט, בויגיק ווי אַ זאַנג, און פול מיט מוזיק, ווי אַ זאַנג אין פּרימאָרגן־ווינט.

דוד אָפּטאַטשן מוז קעמפן פאַר זיין אַקטיאָרישער אידעע־פּיקס אין זיין טאַטע־מאַמעס שטוב פּונקט ווי אַ מאָל. פּריער האָט ער געסטראַשעט מיט אַנטלויפן, שפּעטער האָט ער זיך אַליין פאַרשריבן אין אַ דראַמאַטישער שול און איצט האָבן שוין טאַטע־מאַמע שלום געמאַכט מיטן גורל. איך האָב דודן אין דער ראַלע פון אַן אַקטיאָר געטראַפן אין דעטראַיט ווי אַ מיטגליד פון אַ קליינעם אַנסאַמבל פון דעם פּראַלעטאַרישן „אַרטעף־טעאַטער. זאַלבע פּערט זענען זיי געווען און אויסגעפירט האָבן זיי אַ קליינקונסט־פּראָגראַם. גאַט, וואָס האָט שאַפּנדיק אָפּטאַטשן פאַרגעסן צו פאַרצוקערן זיין וועגן מיט אַ ביסל מוזיק, האָט זיך דערמאַנט אין זיין פעלער ביי דודן און אים ממש איבערגעצוקערט מיט דעם שטאַף. גראַציעז ווי פּרצעס מאַניש איז ער אויף דער בינע — און ער גייט נישט, נאָר ער שפּרינגט, און ער רעדט נישט, נאָר ער זינגט. ווער עס וועט דאָ וועמען אַריבערשפּרינגען, דער שרייבער דעם אַקטיאָר, און ווער וועט דאָ וועמען אַריבערוינגען, דער אַקטיאָר דעם שרייבער — ווייס איך נישט. דערווייל זענען זיי ביידע בויגיק און יונג און גריין און חנעוודיק ווי אַ יונג ביימל.

יוסף אפאטאשו

געבוירן 1887 אין מלאווע. 1905 אין פאריז, 1907 — ניר-
יארק. ריזעס: פוילן, ראטן-פארבאנד, פאלעסטינע. גע-
שטארבן פלוצעם, מוצאי יום-כיפור, 1טן אקטאבער 1954.

אפאטאשו איז נישט קיין דיקטאטארישע נאטור, אבער א קאמפרא-
מיסלאזע נאטור איז ער יא. כאטש וועלכער קאמפראמיסלאזער מענטש מאכט
דאס נישט קיין קאמפראמיסן? אז ער גייט אויף דער גאס און עס איז א טאג
און א שעה, ווען ער איז ער — גייט ער גלייך פאר זיך, כאטש שטעל אים
אונטער ווענט, ער האלט די הענט פארלייגט אויף אהינטער, אבער אפט
אונטער די פאלעס פון מאנטל, נישט ווי נאפאלעאן, נאר גיכער ווי א ישיבה-
בחור, וואס שפאנט אהין און צוריק איבער א בית-המדרש ווען ער האט עפעס
א הארבע קשיא צו פארענטפערן.

אפאטאשו איז אלע מאל ערנסט, אלע מאל פארטראכט, גרייט אנוצוהייבן
גרויסע ווערק, סיי אייגענע, סיי פאר דער יידישער ליטעראטור. אלע מאל
אומצופרידן סיי מיט זיך, סיי מיט דער יידישער ליטעראטור, ווי אלע גרויסע
שאפערס, ווי אלע גרויסע פארזארגטע טאטעס. ער איז נישט צופרידן מיט
זיינע אייגענע העלדן, ער האט זיי אין די הונדערטער, אבער ער האט נישט
קיין איינעם. ער האט שוין אויסגעמאסטן דאס יידישע לעבן אין דער ברייט
און לענג, אבער ער קען אים נישט געפינען, ער טונקט זיך אלע מאל טיפער
אונטער אין דער יידישער געשיכטע, אבער ער קומט ארויס אויף דער אייבער-
פלאך מיט פולע הענט, אבער דאס הארץ איז נישט פול.

אפאטאשוס בעסערע און בעסטע ווערק נעמען דיך אן ביי די לאצן
און זאגן דיר, ווי מען זאגט אלע מאל אן ערנסטע ווארענונג: דאס לעבן איז
טיפער ווי דו מיינסט, און דו ווייסט נאך אלץ גארנישט וועגן דעם. אזוי איז
אויך אפאטאשו שבעל-פה, מיט דעם טאן, וואס איז נאר זיינער, כאטש ער
איז נישט מוזיקאליש, וועט ער דיר אלע מאל און אויף אלץ האבן עפעס צו
זאגן און צו ווארענען: אלע מאל עפעס ווונדערלעכס, וואס האט אייביקן
צוזאמענהאנג אין זיך, דערפון נעמט זיך, וואס דער אבסאלוט אומרעליגיעזער
אפאטאשו האט אזא ריזיקן רעליגיעזן וויסן און אזא פארשטענדעניש צו
דעם — אייביקייט-צוזאמענהאנגען אין די קלענסטע געשעענישן פון טאג.
אפאטאשו איז א זעער און פארשטייער, אבער נישט קיין הערער. ווען דו
רעדסט צו אים, קוקט ער דיך אן, קוקט ער דיך דורך און פארשטייט וואס דו
מיינסט, ווייס שוין פון פארויס דעם סוף פון דעם, וואס דו גייסט אים זאגן,
אבער ער הערט דיך נישט. ער פארטראגט נישט דאס הערן.

אפאטאשו האט פיינט גראבע יונגען, האט מער אכטונג פאר דעם גרויסן ווייסער ווי פאר דעם גרויסן קענער. ער באַרימט זיך נישט מיט זיין ווייסן, ער איז דאך אַבסאלוט און יעדער פאָזע, נאָר ער לאָזט פילן, און ער ווייסט. ער מאַכט אַוועק דעם נישט-ווייסער אין זיין געזעלשאַפט, ווי מען שאַרט אַראָפּ אַ ביסל אַש פון טיש, ער בלאָזט אים אַוועק. דערפאַר האָט ער שונאים. אָבער ער קען נישט אַנדערש, ווייל ער קען די אייביקע צוזאַמענהאַנגען און ער ווייסט, און אַ שרייבער, אַ קינסטלער, וואָס האָט נישט איינגעזאַפט אין זיך די פאַרגאַנגענהייט איז נישט קיין בוים, נאָר אַ בלוּעמנטאַפּלאַנץ. און אַפּאַטאָשו איז טיף וואַרצלדיק און סאַליד, אפשר דער סאַלידסטער בני אונדז, כאָטש די צווייגן פון זיינע צוויי צענדליק ביכער גרייכן נישט אַזוי ווייט און ברייט ווי שלום אַשעס.

מיט די הענט פאַרלייגט אויף הינטן, אונטערן מאַנטל, מיט די אויגן אין זיך געקערט, מיט דער גאַמבע קעמפּעריש פאַרויס, וועט ער נאָך אַ מאָל פּלוצלינג און אומגעריכט דורכשלאָגן מיט דעם איינגעשפאַרטן קאַפּ די וואַנט, וואָס שטייט צווישן אים און זיין גרויסן העלד און וועט אים דאַרט ענדלעך געפינען, דעם העלד, די סינטעזע פון ייִשקייט און מענטשלעכקייט.

כיל אראנסאן

געבוירן אין יאר 1900 אין שטעטעלע מאַקעוו, פוילן. אין די צוואַנציקער יארן אַוועק קיין פאַריז, דאַרט דורכגעמאַכט אַלע שיבעה־מדורי־גיהנום. דאַרט געשטאַרבן נאַוועמבער 1966.

אַלץ איז ביי דעם גרויסן — אפשר גאַר גרעסטן קענער פון דער פלאַסטישער קונסט ביי יידן געווען אומגלייבלעך פון איין זייט און רעאַל און דערגרייכבאַר פון דער אַנדערער זייט. זיינע אויסטערלישע גענג האָבן אים באַגלייט דאָס גאַנצע לעבן זינס. זיין משפּחה־נאַמען איז געווען פּראָסט און פּשוט: יחיאל אַראַנסאָן. אָבער אַראַנסאָן האָט עס נאָך פּשוטער געמאַכט: כּיל. אין פּראַג־צייזש האָט מען אים גערופן: שיל — שיל אַראַנסאָן. ער אָבער האָט וועגן די נאַרישקייטן נישט געטראַכט. ער איז געווען פּאַרטאָן אין קונסט בכלל און ייִדישער קונסט בפרט. ער איז נישט געווען סתּם אַ שטאַרקער ליבהאַבער פון קונסט בכלל און ביי יידן בפרט. ער האָט פּאַנאַטיש געדינט צו דער קונסט. צי די געטין פון דער קונסט האָט אים כאַטש אַ ביסל אָפּגעדינט זיין גרויסע ליבע צו איר — און ווי אַזוי — דאָס ווייס איך נישט.

איך האָב אים ווייניק געקענט — אָבער דאָס ביסל שטאַרק געדענקט. ער איז קיין מאָל נישט צוגעגאַנגען צו אַ באַקאַנטן. ער האָט אַלע מאָל ווי אַ שאַטן געוואַרט ביז יענער וועט צו אים צוגיין. צייט האָט ער אַלע מאָל געהאַט. אַלע זיינע פּראַבלעמען זענען געווען קונסט־פּראַבלעמען. עסן, קליי־דער און דירה האָט ער נישט גענומען שטאַרק ערנסט. זיי זענען ביי אים געווען אַן אַנשיקעניש — וואָס אַן זיי קענען נאַרישע מענטשן נישט לעבן. אויך ער — יחיאל אַראַנסאָן — אַזוי. אַנדערש אָבער קען מען נישט. און עס איז שוין אַן אַלטער כּלל, אַז אַן ברויט קען מען נישט לעבן און — וואָס איז דאָס וויכטיקסטע — אַן לעבן קען מען נישט באַוונדערן די קונסט ביי יידן בפרט און נישט־יידן בכלל.

ווי אַזוי האָט ער — כּיל אַראַנסאָן — אויסגעזען, ווילט איר וויסן: מאַגער ווי אַ הונגער־קינסטלער, וואָס טאַמער עפנט ער אויף דאָס מויל — איז חלילה נישט צוליב עסן, נאָר צוליב דערציילן עפעס אַ טשיקאַווע באַגעגעניש. אָדער אַ טשיקאַווע מעשה פון דער וועלט פון דער קונסט. בשעת מיין אַרבעט ווי סעקרעטאַר פון פּאַראַיין פון ייִדישע זשורנאַליסטן און שריפטשטעלערס אין וואַרשע — זיץ איך אַ מאָל פּאַרטאָן אין חשבונות און האָב נישט באַמערקט, אַז עמעץ איז אַרײַנגעקומען און שטייט און שוויגט הינטער מיר: איך אַנט־שולדיק מיר. אָבער דאָס אינטערעסירט אים נישט — אַראַנסאָנען. ער האָט איצט איין פּראַבלעם. ער וויל פּאַרן קיין פאַריז, מחמת דאַרט איז דער

צענטער פון דער קונסט פון דער גאַנצער וועלט. און שוין איז ער אַוועק פון אַפּיס — און איבערגעלאָזט זײַן פּראָבלעם מיט מיר... אָבער ווי גרויס דער נס איז געווען, אין יענע בהלה־יאָרן צו קריגן אַ וויזע און אַ פּאַס אין פּוילן — באַזונדערס פּאַר אַ ייד, דאָס קען זיך נאָר פּאַרשטעלן דער — וואָס האָט עס מיטגעמאַכט. עטלעכע וואָכן שפּעטער איז אַראַנסאַן שוין געווען אין פּאַריז און דאָרט אַנגעהויבן זײַן דאָן־קיכאַט־קאַמף — פּאַר דער ייִדישער קונסט אין דער קונסט־מעטראָפּאָליע פון דער וועלט.

דער חלום איז געווען אַרויסצוגעבן אַ רעפּרעזענטאַטיוון אַלבאָם מיט רעפּראָדוקציעס פון פּיל צענדליקער ייִדישע מאָלערס, וואָס האָבן אין דער מעקקאַ פון דער פּלאַסטישער קונסט פון דער וועלט — אין פּאַריז פון צווישן די צוויי וועלט־מלחמות אַרײַנגעטראָגן זייער קאָליר, ליניע, דינאַמיק און גאָט־געבענטשטן טאַלאַנט. דעמאָלט ווען אַנדערע האָבן אַ ביסל איראַניזירט — דעם דאָן־קיכאַטישן פּלאַן — האָט זיך אַראַנסאַן נישט אומגעקוקט אויף זיי. עטלעכע הונדערט פּאַרטערטן און פּראָפּילן פון פּאַריזער ייִדישע קינסטלערס האָט כּיל אַראַנסאַן דאָ צונויפּגעפּירט. יעדן איינעם פון זיי האָט ער געגעבן די מעגלעכקייט צו זײַן פּאַרטראָטן אין די זיבעטהאַלבן־הונדערט גרויסע פּאָליאַס מיט ווייניקסטנס דריי בילדער. די פּראָפּילן זענען קורץ, קלאַר און דער עיקר — מיט אייביקן ענטוויאַזום געשריבן. דאָס בוך לייענט זיך און די בילדער באַווונדערן זיך — מחמת אַראַנסאַן פּאַרשטייט קונסט בכלל און ייִדישע בפרט.

צווישן די גרויסע מאָלערס פון דער וועלט, וואָס האָבן געגלייבט, אַז דער פּלאַן וועט פּאַרווירקלעכט ווערן — איז געווען מאַרק שאַגאַל. אַ פּונדאָ־מענטאַלער ספר וועגן און פון די וויכטיקסטע מאָלערס־יידן אין פּאַריז. אַ בוך — ניין, אַ גרויס ווערק און דווקא אין ייִדיש איז דאָ געקומען צום וואָרט. פּונקט ווי די פּירושים און עסייען זענען דורך דעם בוך געקומען אויף צו בלייבן. און אַזוי אויך די הונדערטער רעפּראָדוקציעס. ליידער זענען זיי געדרוקט בלויז מיט שוואַרצן קאָליר, חוץ צוויי. דאָס טאָר אָבער נישט מינערן דעם ווערט פון דעם בוך, וואָס נאָר כּיל אַראַנסאַן האָט עס געקענט צו שטאַנד ברענגען און פּאַרווירקלעכן. ווי אַזוי? — פרעגט איר. גאַנץ פּשוט. עס איז אַ נס פּאַר דעם ייִדישן מאָנפּאַרנאַס אין דעם פּערטליַיאָר־הונדערט צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

וועגן דעם אינהאַלט פון דעם מאָנומענטאַלן ווערק האָבן מיר שוין אַ פּאַר ווערטער געשריבן. איז לאַמיר עס אַנקוקן פון דער פיזישער זייט. דאָס בוך וועגט 12 פּונט... געדרוקט אויף דעם דויערהאַפּטיקסטן פּאַפּיר. און נאָר איין — אַ שאַד! אָבער פּאַרפּאַלן. אַפּילו די שענסטע נסים האָבן זייערע שוואַכע

זייטן. רעפראָדוקציעס אין קאלירן זענען דאָ נאָר צוויי — איינס פון חיים סוטין און דאָס אַנדערע פון מאַרק שאַגאַל.

וואָס שניך שאַגאַלן — דעם וועלטמייסטער פון קאלירן־מאַלן: ווי קען מען דאָ נישט אַרײַננעמען שאַגאַלס וויטראַזשן צו אַ הדסה־שול אין ירושלים און אַ בילד פון חיים סוטין „דער אָפּגעשונדענער אָקס“? און כאַטש אַ קינסט־לער דאַרף און מוז האָבן אַלע פּרײַהייטן — וואַלט דער שרײַבער פון די שורות די צוויי רעפראָדוקציעס נישט געשטעלט אין דעם ספר פון ייִדישע בילדער איינס אַנטקעגן אַנדערן. נאָר — אַבסאָלוט פּערפּעקטע זאַכן זענען אויף דער וועלט נישטאַ.

שטיל ווי אַ שאַטן איז ער געקומען פון אַ פּויליש שטעטל קיין וואַרשע — שטיל ווי אַ שאַטן איז ער אַרום דעם יאָר 1926 אַוועק קיין פאַריז — און אויך דאַרט האָט ער שטיל ווי אַ שאַטן געהאַרעוועט איבער זײַן לעבנסווערק — בילדער און געשטאַלטן פון מאַנפאַרנאַס.

פּרײַער איז כיל אַראַנסאָן נאַכגעגאַנגען אַ לעבן לאַנג דער וויזיע פון זײַן לעבנסווערק — און איצט איז די פאַרווירקלעכטע וויזיע נאַכגעגאַנגען נאָך אים. צוליב עפּעס אַן ענין האָב איך אַ קורצע צײַט קאַרעספּאַנדירט מיט אַראַנסאָנען. מײַנע בריוו צו אים זענען פּול געווען מיט באַווונדערונג פאַר זײַן דערגרייכטער לעבנס־וויזיע. אָבער זײַנע בריוו צו מיר — פּול מיט ביטערניש. פּרײַער — בשעת דער אַרבעט — איבער זײַן לעבנסווערק. איז דאָס געווען אַן אָנגעשטרענגטע אַרבעט מיט גײַסטיקער מי און שטודיום. איצט אָבער — אַז דאָס ווערק איז שוין דאָ — מוז ער אויך זיך פּסדר אַרומטראַגן מיט מוסטער־עקזעמפּלאַרן פון זײַן לעבנסווערק. און עס וועגט איבער צען פּונט — און איך — פּלעגט ער צוגעבן מיט טרויער — בין שוין ווייט אַריבער די זעכציק און נאָענט צו די זיבעציק.

און אין מיר איז אַ גרויסער אומעט צוליב כיל אַראַנסאָנען. איצט איז ער שוין רוֹיִק — ער האָט דערגרייכט. און כאַטש דער „לעצטער שריט“ אין אַ לעבן מיט אַ שליחות דאַרף זײַן דער גרינגסטער — מיט דער פּרייד פון דערגרייכונג שטראַלנדיק — כיל אַראַנסאָנס לעצטער שריט איז אפשר געווען דער שווערסטער.

פּערציק יאָר האָט ער געוואַנדערט אין דער מידבר פון דעם נישט־גלייבן אין דער שליחות פון דער קונסט אין לעבן פון אַ פּאַלק, אין לעבן פון דער גאַנצער מענטשהייט — אָבער ער האָט זײַן לעבנס חלום־ציל דערגרייכט און דערלעבט. דורך אים האָט ייִדישע קונסט באַקומען אַ תּיקון און דורך אָט דעם תּיקון זײַן לעבן פּול געמאַכט מיט מי און האַפּענונג.

איינס פון די בעסטע קונסטביכער בײַ יידן און זיכער דאָס פאַרנעמיקסטע בוך אין ייִדיש — וועגן דער פּלאַסטישער קונסט בײַ יידן, און דווקא אין ייִדיש.

מענדל אַשער אַוויטש

געבוירן אין יאָר 1888 אין שטעטל טראַסטינעץ, פּאָדאָליע.
זינט 1909 אין אַמעריקע. געשטאַרבן 16טן אַפּריל 1965
אין ניו־יאָרק.

דאָס ערשטע מאָל פּנים־אל־פּנים האָב איך מענדל אַשער אַוויטשן געטראָפּן
אין וואַרשע אין דער געזעלשאַפּט פּון י. י. זינגערן. ווען? אַרום די לעצטע
20ער יאָרן. אפּשר שוין 1930. זיי זענען ביידע געווען שטענדיקע מיטאַרבֿע־
טערס פּון ניו־יאָרקער „פּאַרווערטס“. און נישט סתּם מיטאַרבֿעטערס, נאָר
זיילן פּון דער גרעסטער פּון די ייִדיש־ציטונגען. און דערצו שרייבערס, וואָס
מען לייענט. ביידע גרינג אויף דער פּעדער, אַבי עס איז דאָ אַ טעמע, וואָס
איז איינעם נישט פרעמד. ביידע האָבן ליב געהאַט צו דערציילן טשיקאַווע
מעשיות. ביידע האָבן נישט פּינט געהאַט אַ גלעזל וויין — אַשער אַוויטש מער
ווי זינגער. איז פּון יענע באַגעגענישן אין וואַרשע געבליבן אַ געפּיל פּון
פּרינדשאַפּט און פּאַרטרויען, און געבליבן שטענדיק. מיט זינגערן איז יעמאַלט
די פּרינדשאַפּט שוין צען יאָר אַלט געווען.

שפעטער איז עס אויסגעקומען אַשער אַוויטשן אַ סך מאָל צו באַגעגענען
אין ניו־יאָרק. אַ קיילעכדיק פּנים, אַ פעסט געבויטער, אַלע מאָל אַ צע־
שמיכלטער און האָט אַלע מאָל צייט פאַר אַ חברישן שמועס. און עס איז דאָ
אַלע מאָל עפעס צו דערציילן און אַז מען האָט ליב אַליין צו דערציילן און מען
וויל נישט זיין קיין נודניק — מוז מען קענען אויסהערן אויך. האָט עס טאַקע
אַשער אַוויטש געקענט און דאָס איז אַ זעלטענע מעלה צווישן שרייבערס־
דערציילערס.

אַז מען באַגעגנט אַשער אַוויטשן און מען פּילט וויפּל צייט עס איז דאָ
אין זיין געמיט — חידושט מען זיך: ווען שרייבט ער? און ער שרייבט דאָך
אַן אַ שיעור. היסטאָרישע ראַמאַנען מיט היסטאָרישע ייִדישע העלדן־געשטאַלטן.
אודאי — די פּאַנטאַזיע איז גרויס און העלפט, אַבער פאַרט מוז מען אויך מאַכן
סטודיעס. און אַט איבערזעצט ער פּאַרנעמיקע ביכער. הונדערטער זייטן. פּיל
בענד. און באַשרייבונגען פּון שטעט און שטעטלעך אין אוקראַינע. אַשער אַוויטש
איז נאָך מער אַנגעפּילט מיט סענטימענט פאַר זיין אוקראַינע ווי די גאַליציאַ־
נער זענען אַנגעפּילט מיט סענטימענט צו זייער גאַליציע. און אַט שרייבט ער
גאָר די געשיכטע פּון „פּאַרווערטס“. און אַט אַן אויטאָביאָגראַפּיע. און צווישן
איינ ראַמאַן און אַ צווייטן — טעאַטער־פּיעסעס. און דערצו אַן אומצאָל
אַרטיקלען פאַר דער צייטונג פּון אַ ריין זשורנאַליסטישן טאַג־כאַראַקטער.

און נישט נאָר אונטער איין נאָמען, נאָר דערצו נאָך אונטער זיבן פּסעוודאָ-
נימען.

ווינט אויס, אַז זיין גוטמוטיק געמיט האָט אים דאָס געגעבן פּוּח אויס-
צוציען די צייט ווי גומי. כאַראַקטעריסטיש זענען אין דעם זינען אַשעראָווי-
טשעס בריוו. און איך האָב אַ היפש ביסל בריוו פון אים אין מיין אַרכיוו.
און אַט לייען איך זיי. זיי זענען געשריבן זייער זויבער — נישט אין איילעניש,
מחמת פון איילעניש קומט קיין גוטס נישט אַרויס. אָבער אויך נישט צו
פּאָוואַליע. זיי זענען געשריבן מיט אַן אַ שיעור סבלנות און אַן אַפּשטעל.
אַט דאָ ליגט דער סוד פון אַשעראָוויטשעס אַרבעטזאַמקייט. ער האָט געהאַט
אַ היפּשן וויסן, גוטע קענטשאַפט פון דער רוסישער ליטעראַטור, גוטע
קענטשאַפט פון לשון-קודש, און אַן אַ שיעור ליבשאַפט צו דער ייִדישער
געשיכטע. די ייִדישע געשיכטע איז דאָך, פון אירע פּאַרפירטוויזנט-יאַריקע
אַנהייבן אָן, אפשר די אינטערעסאַנטסטע מעשה פון פּדור-האַרץ און דער
מענטשהייט, וואָס באַווינט אים.

געווען איז עס האַרבסט 1959, באַקום איך איין מאָל אַ לאַנגן, זעקס-
זייטיקן, מוראַשקע-געדולדיקן בריוו פון אַשעראָוויטשן, ממש אַ קלאַגליד אויף
דער אונטערגייענדיקער ייִדיש-ליטעראַרישער סביבה אין ניריאַרק. און ער
זאָגט מיר, אַז ער ווייסט נישט פאַר וואָס ער האָט פונקט מיך אויסגעקליבן
ווי אַן אַדרעס פאַר דער דאָזיקער קינה... איך האָב תיכף צוריקגעענטפערט
און געזאָגט צווי"אַנד אַז איך ווייס פאַר וואָס; דאָס איז דערפאַר ווייל מיר
האַבן זיך באַגעגנט אַ מאָל-אַ מאָל אין וואַרשע, און מיין אימאַזש איז אין זיין
דמיון אידענטיפיצירט מיט „טלאַמאַצקע 13“, דעם אורבילד פון אַ ריכטיקער,
היימישער ייִדיש-ליטעראַרישער סביבה... מיט עטלעכע יאָרן צוריק איז עס
מיר אויסגעקומען צו שרייבן אַן איבערבליק איבער אַשעראָוויטשעס ראַמאַן
„קיניגין מרים“, פון הורדוסעס צייטן; איך האָב אים אַנגערופן „תלמיד פון
שלום אַשן“. ער האָט זיך געפרייט מיט דעם דאָזיקן קאַנפלימענט, ווי אַן
אַנהייבער. ער האָט בכלל געזוכט געלעגנהייטן זיך צו פרייען. דאָס לעבן איז
דאָך אַזוי אומעטיק.

גרשם באַדער

געבוירן אין קראַקע אין יאָר 1868. 1882 אין בערלין,
1894 — לעמבערג, 1912 — ניו־יאָרק. געשטאַרבן דעם
12טן נאָוועמבער 1953.

אַז איך דערמאָן גרשם באַדער, געדענק איך אַ סך פתחן, אין זײַן נאָמען
אַ פתח — באַדער, אין זײַן גרויסן אויפטו, דעם אייגנטלעכן אָנהייב פון דער
ייִדישער ליטעראַטור אין גאַליציע, ווידער עטלעכע פתחן — באַדערס קאַ-
לענדאָארן — און אין זײַן אַרויסגעבן די ערשטע ייִדישע טאַגצײטונג אין
גאַליציע ווידער פתחן — די צײַטונג האָט געהייסן „לעמבערגער טאַג־געבלאַט“.
יעדנפאַלס האָט מײַן מומע לייטשע אַזוי ברייטלעך גערופן די צײַטונג און
פלעגט אַרומטראָגן אין די קעשענעס פון איר פאַרטעך דאָס גאַנצע פעקל
משבת־לשבת און האָט זי ממש געלערנט פון אויסנווייניק.

און גרשם באַדער אַליין איז געווען אַ ייִד אַ הויכער, אַ ייִד מיט פלייצעס
און מיט אַ ריזיקן לומדישן שטערן, און מיט ברייטע ליפן און מיט אַ ברייטער
נאָז און קורצזיכטיקע אויגן, וואָס זענען צוליב די ברילן פון אַ קורצזיכטיקן
אויסגעקומען נאָך אַ ביסל קלענער הינטער די דיקע גלעזער, אַ ביסל מאַנגאַ-
ליש, און אויך די דינע וואַנצעס בני די זײַטן פון מויל האָבן פאַרשטאַרקט
דאָס מאַנגאַליש־ראַסישע. און אין זײַנע יונגע יאָרן איז ער געווען אַ קעמפער
אויף רעכטס און אויף לינקס — ממש אַ כאָן. די פען — אַ שווערד, און די
שווערד אַלע מאָל געצוקט.

ער איז יאַרצענדליקער לאַנג געווען אַ לערער און ווי אַ שריפטשטעלער
איז ער אויך געווען אייגנטלעך אַ לערער, אַ לערער פון די פּאָלקסמאַסן, ער
האָט ליב געהאַט מסביר צו זײַן אָן ענין, און קיינער האָט נישט געקענט אַזוי
מסביר זײַן אָן ענין ווי ער. ער האָט געשעפט פון אַלע טיפע ברונעמער פון
וויסן, דער עיקר פון ייִדישן וויסן, און ער האָט מיט ליכטיקייט געקענט
אַראַפּוועלצן אַ שטיין פון דעם ברונעם פון יעדן געביט פון ייִדישן וויסן —
רעדנדיק מיט ביבלישע באַגריפן — און ער האָט געשעפט מיט גרויסע עמערס
און ער האָט געקענט אַט די עמערס צעגיסן אין טויזנטער קליינע טעפעלעך
פאַרן פּאָלק צו טרינקען...

און דאָס איז דער תמצית פון די צענדליקער ביכער זײַנע און די טויזנטער
און טויזנטער אַרטיקלען זײַנע. ער האָט זיי מיט גרינגקייט געקענט שרייבן
אין פיר לשונות: ייִדיש, דײַטש, פּויליש, ענגליש — אָבער ער האָט בעיקר
געשריבן אין ייִדיש. ער האָט זיך ליב געהאַט צו ייִחוסן מיט די גרויסע

מיטאַרבעטערס פון זײַנע קאַלענדאַרן און ער האָט גערן געצאָלט פאַר אַט די זאַכן פון זײַנע שווער פאַרהאַרעוועטע פאַרדינסטן ווי אַ לערער.

אַלע דריי קלאַסיקערס אונדזערע האָבן מיטגעאַרבעט אין זײַנע קאַלענדאַרן. איך האָב אים אַ מאָל געזען האַלטן אַ פּרין־פּת־ידי אין האַנט. ער האָט זיך מיט דעם באַרימט אין קאַפּעהויז, ער האָט דעם פּת־ידי אַ קוש געטאַן פון באַגײסטערונג און זײַנע אויגן האָבן זיך פאַרפּילט מיט טרערן פון נחת.

אין לעמבערג, אַנטקעגן דעם שטאַטישן טעאַטער, אויף דער קאַראַלאַ לודוויקאַ־גאַס, איז געווען אַ ײִדישער קאַפּע „אַבאַציאַ“. אין אַט דעם קאַפּעהויז, ביים הויפּטטיש, וואָס איז געשטאַנען ביים גרויסן פענצטער דירעקט צו דער גאַס, מיט די שטענדיקע טויזנטער פאַרבייגייערס, האָט גרשם באַדער „געפּראַ־וועט“ יעדן טאָג שעהען און שעהען לאַנג. ער איז געזעסן אויבן אָן און אַרום דעם טיש שוישפּילערס און שרײַבערס און חסידים. עס זענען געזעסן טיף דעקאַלטרטע קראַסאַוויצעס, ײִדישע אַקטריסעס, וואָס האָבן איינגענומען וועלטן אין גימפּלס ײִדישן טעאַטער, וואָס איז געווען זייער נאַענט פון קאַפּע „אַבאַ־ציאַ“, עס זענען געזעסן אַקטיאָרן מיט שאַרפּע פּנימער, וואָס האָבן אָנגעהויבן זייערע קאַריערעס אין גאַלדפּאַדענס טעאַטער אין רומעניע, עס זענען געזעסן תּלמידי־חכמים מיט לאַנגע בערד, וואָס זענען געקומען אויף אַ לומדישן וויכוח צו רב גרשם באַדער, און עס זענען געזעסן בטלנים פון די עשרה בטלנים פון לעמבערג, וואָס זייער עובדא איז געווען צו לייענען גאַנצע טעג צייטונגען און זייגער דריי פאַר טאָג, ביים שליסן פון קאַפּעהויז, זיי אַלע אַוועקגעוואָרפן מיט ביטול, אַז נישטאָ קיין „לעק נייעס“, און עס זענען געזעסן יונגע טרוימערס פון ליטעראַרישע קאַריערעס און עס איז אין די שפּעטע אַוונטן אַהין געקומען אַ יינגל פון אַ יאָר 17-18, וואָס זײַן נאַמען איז דער נאַמען פון דעם שרײַבער פון די שורות, און פאַר זיי אַלע האָט באַדער געהאַט אַ גוט וואָרט און אַ מאָל אַ בייז וואָרט.

זײַן אייביקער אַנטיפּאָד אין לעמבערג איז געווען משה פּראַסטיג — דער ציוניסטישער זשורנאַליסט, וואָס איז געוואָרן דער רעדאַקטאָר פון דעם נייעם לעמבערגער טאַגבלאַט און האָט אַפּילו אויך אַרויסגעגעבן קאַלענדאַרן. פּראַסטיג איז צווישן די צוויי וועלט־מלחמות יונג געשטאַרבן. אין זײַן צער פּלעגט אים באַדער רופן — אין די קאַמפּיאָרן זײַנע — „משה פּראַסטיג“. עס זענען אין דעם אויך אַרײַנגעמישט געווען ענינים פון ציוניסטישער פּאָליטיק, מחמת באַ־דער איז געווען דאָס וואָס מען רופּט אין דער פּאָליטיק אַ „ווילדער“, געווען אַ ציוניסט, אַבער זיך נישט געוואָלט דיסציפּלינירן, און עס האָט אָנגעהויבן צו גיין אַלץ ערגער און ערגער און קינדער אין שטוב זענען געווען, און פּרנסה זייער קנאַפּ און אין איין שיינעם זומערדיקן זונטיק האָט באַדער גערופן עטלעכע פּריינד זײַנע אויף אַ שפּאַציר אין פּאַרק און אויך מיך, און ער האָט

לאנג זיך אַראָפּגערעדט פון האַרצן און ער האָט זיך צעוויינט און געזאָגט, אַז ער פאַרט אַוועק קיין אַמעריקע און מיר זאָלן האַלטן סוד. און ער איז אַוועק. עס איז געווען 1912. דעמאָלט איז דאָס וואָס איז שפּעטער געוואָרן דאָס גרעסטע גליק פאַר אַ יידן — געווען אין גאַליציע די גרעסטע שאַנד ממש. עס איז געווען אין 1906 — יא, אַזוי! — יאָר פון מלכות פּראַנץ־יאָזעף קיר"ה, און די יידן פון גאַליציע האָבן דעמאָלט געמיינט, אַז זיי זיצן אויפן שטאַרקסטן פעלדז פון גאַטס ערד. און מיט באַדערס אַוועקפאַרן, און באַלד מיט דער ערשטער וועלט־מלחמה — האָט זיך געענדיקט די ערשטע, די שענסטע תקופה פון דער ייִדישער ליטעראַטור אין גאַליציע.

און אַט איז 1934, ניר־יאָרק, קאַפּע „ראַיאַל“, באַדער פּראַוועט, אָבער ביי אַ קליין טישל. איך קום אַריין און ער דערקענט מיך מאַמענטאַל, און נעמט מיך אַרום און איז פול מיט סענטימענט: וואָס מאַכט איר מיילעך ראַוויטש, ער רעדט נאָך אַלץ גאַליציאַניש, נאָך אַלץ אַ ביסל מיטן כאַראַקטעריסטישן קראַקעווער זינג־זאָנג. און די יאָרן גייען און עס איז שוין 1952, און ווידער אַ וויזיט אין אַ ניר־יאָרקער קאַפּע, באַדער פּראַוועט נאָך אַלץ, דער קרייז נאָך קלענער, נעבן אים זיין צווייטע פּרוי, די שרייבערין שיינע רחל סימקאָף. אַבי מען זעט זיך... זאָגט דער וועטעראַן פון די ייִדישע שרייבערס. ער איז שוין היפּשלעך געבויגן, זיין אונטערשטע ליפּ הענגט אַ ביסל אַראָפּ, אָבער נאָך אַלץ איז אַ פּריש און קלוג ווערטל פאַראַן אויף איר פאַר יעדן.

יעקב באטאשאנסקי

געבוירן אין קיליע, א שטעטל אין בעסאראביע, אין יאָר 1895. אין 1923 געקומען קיין אַרגענטינע. אַ סך געריזנט. אַ צענדליק מאָל אין ניו־יאָרק, דאָס גלייכן אין ארץ־ישראל. געשטאַרבן אויף אַ לעקציעס־טור אין דרום־אַפריקע דעם 26סטן אָקטאָבער 1964. געבראַכט צו קבר־ישראל אין בוענאָס־איירעס.

באַקומען די בשורה, אַז יעקב באטאשאנסקי איז געשטאַרבן און די ערשטע רעאַקציע איז געווען אַן אויסגעשריי. אַז עס איז געשען אַ זאך, וואָס איז אין גאַנצן נישט מעגלעך — ווייל דאָס לעבן אַליין קען דאָך נישט שטאַרבן, ווייל אויב עמעץ פון די שרייבערס פון דער ייִדישער וועלט־ליטעראַטור איז געווען דורכויס סתירה פון שטאַרבן, דורכויס לעבן — איז עס געווען יעקב באטאשאנסקי.

— געווען? איז דאָס מעגלעך?

כאָטש אין יאָרן איז קיין גרויסער חילוק נישט געווען צווישן באטאָשאנסקי און מיר — אין געמיט — דער גרעסטער חילוק, און פאַרט איז געשען דאָס אומלאַגישסטע און דער בעל־יִאוש שרייבט אַ הספד איבער דעם בעל־בטחון.

איך געדענק בשום־אופן נישט ווען איך האָב דאָס ערשטע מאָל געהערט, אָדער געלייענט דעם נאָמען יעקב באטאשאנסקי — נאָר זיכער איז, אַז פון דעמאָלט אָן האָב איך דעם נאָמען שוין באַגעגנט פסדר און אָן אויפהער געלייענט, וואָס אונטער, אָדער איבער דעם נאָמען איז געווען געשריבן. און עס איז געווען אַ ניאַגאַראַ פון ווערטער און מחשבות און מעשיות אין אַלע פאַרמען, וואָס עס קען די ליטעראַרישע קונסט.

איך געדענק אָבער יאָ וווּ און ווען מיר האָבן זיך דאָס ערשטע מאָל באַגעגנט פנים־אל־פנים: באטאשאנסקי און איך.

דאָס איז געווען אין יאָר 1938. איך בין דעמאָלט — נאָך אַפּווינען צוויי יאָר אין אויסטראַליע — געקומען דורך דעם פּאַציפישן אָקעאַן קיין אַרגענטינע. אַז מען קומט אָן קיין אַרגענטינע אויף דעם געוויינטלעכן וועג דורך דעם אַטלאַנטיק — שטעלט מען זיך אָפּ אין אורוגוואַי, אין מאַנטעווידעאַ, און דאָ קומען אָפּ קרובים און פּריינד אַנטקעגן דעם ניי־געקומענעם. אָבער אַז מען קומט אָן פון פּאַציפיק — קומט מען דורך טשילע און מענדאָסאַ און עס איז פּאָלג מיך אַ גאַנג.

באַטאשאנסקי האָט מיר אָבער אַ מאָל אין אַ בריוו געהאַט צוגעזאָגט

צו פאָרן אַנטקעגן חבּריש, אויב איך וועל קומען אין זײַן מדינה. און אין אַרגענטינע האָט באַטאַשאַנסקי ממש געקעניגט מיט זײַן וואָרט און גאַנצער געשטאַלט. נו, קום איך מיט דער באַן פון מענדאַסאַ אין דער ריכטונג פון בוענאַס־אַירעס. און אַ פּאַר סטאַנציעס פאַר דער אַרגענטינישער עיר־הבירה זע איך שפּאַנען אַ יונגן מאַן — גישט צו הויך — מיט אַ שוואַרצער שעוועלירע און צעשמייכלטע אויגן און ער קוקט די פּאַסאַזשירן אין די פּנימער. ער זוכט משמעות עמעצן, וואָס ער קען אים גישט. איז דער זוכער אַ שפּאַניער, אַן אונגאַר, אַן איטאַליענער — אפשר גאַר אַ ייד. אָבער איידער וואָס־ווען צעשרייט זיך לוסטיק דער זוכער: — דאָס זענט איר דאָך — איז וואָס זשע שוויגט איר?! און איין מינוט שפעטער זענען מיר שוין טיף אַריינגעוויקלט אין אַ שמועס וועגן אַלע לעצטע נײַעסן אין דער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס איז אונדזער בייִדנס לײַב און לעבן.

איך ווייס גישט צי איז דאָ נאָך איין ייִדישער שרײַבער, וואָס איז אַזוי באַהאַונט געווען אין דער ייִדישער ליטעראַטור ווי עס איז געווען באַטאַ־שאַנסקי. זײַנע אומצאָליקע רעצענזיעס — מסתמא ציילן זיי עטלעכע טויזנט — זענען געווען אַ נחת פאַר דעם רעצענזירטן מחבר און אַ לערונג פאַר דעם לײַענער. דאָ האָט באַטאַשאַנסקי צוגעדינט אַ פּענאַמענאַלער זכּרון. עס איז געווען ממש אַ מין פעסטונג פון זכּרון, פון געדענקען, עפעס אַזוי ווי די געדיכטע האָר וואַלטן דאָ געדינט ווי אַ וואַנט, אַז גאַרנישט זאָל אַנטלויפן, וואָס איז אַרײַן אין דעם דאָזיקן מוח.

אַט אַזוי האָב איך דאָס ערשטע מאָל באַגעגנט באַטאַשאַנסקי — און פון דעמאָלט אַן אַ סך מאָל — אין ניו־יאָרק, אין מאַנטרעאַל, אין מדינת־ישׂראל. זײַענדיק אין אַרגענטינע האָב איך אַ מאָל אַ פּאַר וואָכן געווינט בײַ אים. די פּרוי — די באַקאַנטע אַקטריסע מרים לערער — איז גראַד געהאַט אַפּגעפּאַרן אויף דאַטשע און באַטאַשאַנסקי — דער אייביקער גאַסטפּריינדלעכער — האָט מיך פאַרבעטן צו וווינען די צײַט בײַ אים, עס זאָל אונדז בייִדן זײַן ווייניקער סקוטשע. און אפשר האָט ער גאַר געוואַלט, אַז זײַן חבר זאָל זען פון דער נאַענט ווי אַזוי עס אַרבעט די וואָרט־ און געדאַנק־פאַבריק יעקב באַטאַשאַנסקי.

ער איז געווען אַ שטאַרקער פּרי־אויפשטייער, אָבער ממש מיט דעם קריי פון אַ האָן. איך בין אויך גישט קיין שפּעט־שלאַפּער, אָבער איידער איך האָב מיך אַרומגעוואָשן האָט שוין באַטאַשאַנסקי דרײַ מאָל געשיקט די הויז־באַדינער־ רין מיט אַלערליי אַרטיקלען און נאַטיצן אין דער רעדאַקציע. די דאָזיקע באַדינערין האָט געהאַט דרײַ פּונקציעס: קאַכן, רוימען און טראָגן די באַ־ שריבענע פּאַפּירן פון איר באַלעבאַס אין דער רעדאַקציע.

אַז איך בין אויפגעשטאַנען און צוגעקומען צום חבּרס שרײַבטיש פּלעגט באַטאַשאַנסקי לאַכנדיק זאָגן: דאָס הייסט געשריבן? דאָס איז נאָך גאַרנישט.

דאס פרוווי איך אויס די פעדער, ווי דער חזן זיין שטים איידער ער גייט צו צום עמוד. דאס זענען ביז איצט געווען נאָטיצן אונטער אַלערליי פסעוודאָנימען — יאַנקעלע גיבאלעס, שימעלע סאַראַקער, צינגעטאַנג — דער אַרטיקל אונטערן אמתן נאָמען קומט ערשט איצט. אָט די אונטערגעשריבענע אַרטיקלען פלעגט באַטאַשאַנסקי שרייבן מיט גרויס ערנסט און געפיל פון זיין שליחות — אָבער אַן אַ פּלאַן... ער איז געווען אַן אימפּראָוויזאַטאָר סיי ווי אַ שרייבער און נאָך מער ווי אַן אַראַטאָר. ער פלעגט זיך אַריינשרייבן אין זיין טעמע — אַזוי ווי אַ באַן, איידער זי צעפאַרט זיך אויף אַ רעכטן אמת. נאָר אַז זי צעפאַרט זיך, גייט אַלץ גלאַט און קלאָר ביז דער סטאַנציע — ביז דעם פינאַל. און דער פינאַל איז אַלע מאָל דער עיקר און דער סך־הכל.

אַזוי פלעגט אויך באַטאַשאַנסקי זיך שטעלן רעדן. פאַרמאָכן די אויגן, פאַרשטעלן זיי מיט די קליינע, ווייסע פּלי־קודש־הענט, מפּלומרשט פאַרשטעלן זיי פאַר דער שניין פון לאַמפּן. אין דער אמתן איז דאָס געווען אַ מינוט פון התבודדות מיט אייגענעם געדאַנק, געפיל און אויך זכרון. און באלד איז געקומען אַן אַנעקדאָט, צו געווינען די אויפּמערקזאַמקייט פון עולם. און אַבי דער עולם איז געווען שטיל האָט זיך שוין באַטאַשאַנסקי פּאַוואָליע אַריינגערעדט אין זיין טעמע און לאַנגזאַם געציילט צום פינאַל, וואָס איז אים איינגעפּאַלן בשעת דעם רעדן. און זעלטן, זעלטן איז אים אַ רעדע נישט געלונגען. אַזוי איז אים זעלטן אויך אַן אַרטיקל, אָדער אַ שרייבערישער פאַרטרעט, אָדער אַ רעצענזיע, נישט געראָטן. ער האָט ליב געהאַט זיינע טעמעס, ער האָט נישט געשריבן סתם.

ער האָט אויך ליב געהאַט צו פּאַלעמיזירן. אָפט מאָל אפילו צו שאַרף. אַ מאָל זענען אויך זיינע פּאַלעמישע שפּילקעס געוועזן מיט ווידער־העקעלעך, וואָס דער אַטאַקירטער קען נישט ליכט אַרויסציען צוריק. באַטאַשאַנסקי האָט געקענט זיין אין כּעס, אָבער קיין מאָל נישט אין שינאה צו אַ חבר. ער האָט געקענט זיך ברוגזן, אָבער נאָך מער זיך איבערבּעטן.

ווי יעדער דורכויס אַרטיסטישער מענטש האָט אויך באַטאַשאַנסקי געהאַט זיינע מאָדנע גענג. ער האָט איינגעטיילט זיין מעת־לעת — לשם מער אים אויסצונוצן, מחמת די שטראָמען פון ענערגיע אין זיין גאַנצן מהות — אין צוויי טעג און אין צוויי נעכט... זיינע צוויי נעכט פון מעת־לעת זענען געווען פון איינס ביז פיר פאַר טאָג און פון איינס ביז פיר נאָך מיטאַג... פרעגט נישט קיין קשיות, אַזוי האָט ער זיך געפירט. אפשר איז דאָס דער סוד פון זיין גוואַלדיקן שעפּערישן כּמות.

אייין מאָל איז באַטאַשאַנסקי בשעת זיין וויזיט אין מאָנטרעאַל צו מיר אַריינגעקומען פונקט איינס ביי טאָג און זאָגט מיר: — גיט מיר עפעס אַן אַרט אויף צושפּאַרן זיך. — נו, בכבוד גדול! און ער האָט זיך צוגעשפּאַרט און איינגעשלאָפּן ווי אַ שטיין. עס גייט אַוועק אַ האַלבע שעה, אַ שעה, צוויי און

דער „צוגעשפּאַרטער“ איז נישט וואָך. איך הייב אָן שטיל צו רופן דעם שלעפּער ביים נאָמען, באלד העכער, עס העלפט גאַרנישט. איך טראַכט: אפשר רופן אַ דאָקטאָר. און אַזוי איז געוואָרן זייגער פיר — באַטאַשאַנסקי גיט זיך פּלוצלינג אַ וועק איבער... איך האָב געדאַנקט גאָט, וואָס עס האָט זיך אויסגעלאָזן מיט שרעק.

ער איז געווען פול מיט וואַכזאַמקייט פון זען און הערן און אַבסערווירן, ער האָט פונקט אַזוי ליב געהאַט דאָס לעבן, ווי דאָס לעבן אים. אָבער דאָס וואַכע הערן איז אים אין די לעצטע יאָרן פאַרשטערט געוואָרן. ער האָט כמעט אין גאַנצן אויפגעהערט צו הערן — באַטאַשאַנסקי. עס האָבן נישט געהאַלפן אַלע בעסטע דאָקטוירים, נישט געהאַלפן זיין קוראַזש דורכצומאַכן אַלערליי אָפּעראַציעס ער האָט מוראדיק דערפון געליטן. מסתמא האָט עס אויך נישט פאַרלענגערט זיין לעבן.

ער האָט איבערגעלאָזן פונדאַמענטאַלע ווערק, וואָס וויברירן מיט לעבן און מיט אַלעמאָליקער ווערטיקייט פאַר דער פאַרשטענדעניש פון ייִדישן וועלט־לעבן און דער ייִדישער וועלט־ליטעראַטור. אָט זענען אַ פאַר טיטלען: „פאַר־טרעטן פון ייִדישע שרייבער“; „די לעבנס־געשיכטע פון אַ ייִדישן זשורנאַל־ליסט“ — אַן אויטאָביאָגראַפיע אין אַ ברייטער ראַם פון ייִדישן לעבן, אין בע־סאַראַביע; אַ גרויסער ראַמאַן מיטן נאָמען: „מיר ווילן לעבן“; ממש געשיכט־לעכע אויטענטישע רעפּאַרטאַזשן אין צוויי בענד „בראשית פון מדינת־ישׂראל“; אַ קורץ־געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור „מאַמע ייִדיש“; אַ ווערק מיטן ווונדערלעך צוגעפאַסטן נאָמען „פּשט“ — פירושים אויף ייִדישע ביכער — און נאָך אַ שורה דראַמעס און אַלערליי אַנדערע קלענערע ביכער — און דערצו אַ ניאָגאַראַ מיט טויזנטער אַרטיקלען, וואָס וועלן מסתמא אַ מאָל אָפּגעקליבן ווערן און אַרײַן אין ביכער.

עס דערמאָנט זיך אַן עפּיזאָד: באַטאַשאַנסקי איז מיין גאַסט אַ פאַר טעג און נעכט אין מאָנטרעאַל. איין מאָל, אַרום דרייַ בייַ נאַכט, הער איך ווי אין אַ דערבייַזקן צימער זינגט מען אויף אַ קול אַ ייִדיש פּאָלקסליד און עס ברענט די עלעקטרע. שטיי איך אויף און איך זע ווי מיין ווונדערלעכער לעבנס־לוסטיקער חבר זיצט זיך ביים טיש און זינגט זיך צו דער שרייבאַרבעט.

באַטאַשאַנסקי האָט אַלע מאָל געהאַט אַ פּאָלקסליד, וואָס ער האָט זיך לעצטנס אויסגעלערנט — דאָס פּלעגט ער פּסדר צוזינגען זיך. איך האָב נאָטיר־לעך דעם גוטן חבר נישט איבערגעריסן זיין נאַכטקאַנצערט און צו מאָרגנס האָבן מיר געהאַט אַ טעמע אויף צו פאַרלאַכן אונדערע אומעטיקע געמיטער.

און אַז איך האַלט שוין בייַ אומעט — לאַמיר ציטירן פון באַטאַשאַנסקיס לעצטן בריוו. אין דעם דאָזיקן בריוו, געשריבן פון ניריאָרק, פאַרגאַנגענעם

יאָר 1964, דערציילט ער מיר אַ טראַגיקאַמישע באַגעגעניש מיט אַן עלטערן
חבר, וואָס ער האָט שטאַרק חבריש איבערגעלעבט. פאַרענדיקט האָט ער די
מעשה מיט אַ טיפּן זיפּן: אוי קאַמישע מאַדאַם טראַגעדיע אונדזערע...
ער האָט איבערגעלאָזן טיפּע שפורן אויפן דרך־המלך פון דער יידישער
וועלט־ליטעראַטור אונדזערער — מיט דעם אַרגענטינער צווייג פון דער יידישער
ליטעראַטור איז ער אינטעגרירט און אידענטיפיצירט.

נחום באַמזע

געבוירן אין יאר 1906 אין סאַסאָוו, גאַליציע. געוווינט אין לעמבערג, אין וואַרשע. אין די יארן פון דריטן חורבן — אין רוסלאַנד. שפעטער: פּוילן, שוועדן, פּראַנקרייך. זינט 1948 אין ניו־יאָרק. געשטאַרבן דעם 14טן מיי 1954.

„נחום באַמזע“ און „שטילקייט“ — זענען אין מיין נשמה און אין מיין פאַרשטעלונג וועגן אים און לויט מיין דערפאַרונג מיט אים געווען איין וואָרט. אַ קליינער עפיזאָד: יאר 1928, לעמבערג. עס פאַרמירט זיך אַ נייע ליטעראַרישע גרופע „צושטייער“. אין איר: באַמזע, אַשענדאַרף, שווריק, בערגער, שנאַפער, רחל אויערבאַך און אַנד. די גרופע פּאָדערט מיך אַרויס, ווי אַן עלטערן חבר, צו באַטייליקן זיך אין זייערן אַ ליטעראַרישן אַוונט. דוד קעניגסבערג — אַן ערך אין מיין יאָרן — איז אויך מיט זיי. ייִדיש־ליטעראַריש פּוילן צעצווּנגט זיך: אין צענטער — וואַרשע, צו מערב — לאַדזשער גרופע, צו צפון־מזרח — יונג־ווילנע, אין דרום — לעמבערגער „צושטייער“. און עס איז זייער פּריילעך אויפן האַרצן. אַלע טומלען. מען קריגט זיך אויך צו ביסלעך. די עלטערע חברים באַרווקן. און נאָר איינער לייענט זינע לידער, ווען מען דאַרף און שווינגט: נחום באַמזע. נאָכן אַוונט זיצט מען אין אַ באַקאַנטן לעמבערגער קאַפּעהויז, וואָס הייסט „וואַרשאַוואַ“, אַלע טומלען, איבערשרייען זיך, און נאָר איינער וואַרפט דאָ און דאַרט אַריין אַ וואָרט. און שווינגט. נחום באַמזע. מען צעזענגט זיך. פאַר טאַג דאַרף איך אָפּפאַרן. איך זאַג אַן די חברים זהיר וזהיר, אַז קיינער זאַל נישט קומען צו דער באַן.

פאַר טאַג. די באַן דאַרף באַלד אָפּגיין. איך גיי דורך די טונקעלע אונטער־ערדישע קאַרידאַרן פון דער סטאַנציע מיט מיין פעקל. פּלוצלינג רירט מיך עמעץ אַן ביים אַקסל און נעמט ביי מיר שטיל אַרויס דאָס פעקל פון האַנט — נחום באַמזע. ער איז דאָך געקומען. ער איז נישט קיין חונף. קיין מאָל נישט, קיין מאָל נישט אין זיין לעבן. נאָר גראַד ער איז געקומען. אים איז איינזאַם און ער איז אַ דיכטער אין יעדער מינוט פון זיין לעבן, אין יעדן צאָל פון זיין שלאַנקן, הויכן גוף, און אים איז אַ ביסל ווייניקער איינזאַם אין דער געזעל־שאַפט פון חברים־דיכטערס, איז ער געקומען, און זיין איידל געשניצט, לענג־לעך פנים איז אייביקער טרויער און עס שוועבט איבער דעם אַ ווייטער, זייער ווייטער שמייכל, אפשר בלויז אַן אָפּשיין פון אַ שמייכל פון היינעס אַן איראַניש ליד...

אין יעדער ליטעראַטור פון דער וועלט איז אַלע מאָל דאָ איין דיכטער.

וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט איבערדיכטן פֿון דער כינעזישער ליריק. לרוב נישט פֿון אַריגינאַל. און אין דער ייִדישער ליטעראַטור האָט די ראַלע גענומען אויף זיך — נחום באַמזע. און ער איז פֿון גאָט געבענטשט און געשיקט דערצו — ווייל אויך ער, ווי די כינעזישע אורליריקער מיט ליטאַפּע בראַש, האָט געזוכט אויף דעם דינסטן אויפֿן און דעם שטילסטן אויפֿן אויסצודריקן דאָס אַלץ־אַרומנעמיקסטע. דעם צימצום פֿון דער גאַנצער וועלט. חוץ דעם, וואָס זיינע אייגענע לידער זענען געשטאַנען אונטער אַ שטאַרקער השפּעה פֿון דער כינעזישער ליריק, האָט ער צווישן זיינע זעקס דינע לידער־זאַמלונגען איינס אין גאַנצן געווידמעט דער כינעזישער ליריק־איבערדיכטונג און אין יעדער בוך זיינעם כאַטש עטלעכע אַזעלכע לידער.

אין יאָר 1935, ווען די וועלט האָט שוין געזאָטן ווי אַ ווילקאָן מיט קומענדיקער עקספּלאָזיע, און דער ווייטער מיזרח האָט שוין געציטערט מיט דער אַנונג פֿון „פּערל־האַרבאַר“, בין איך געווען אין דער שיינער שטאָט פעקין מיט די גלייכע גאַסן, ווי אויסגעווייעט. זע איך: גייט זיך אין אַ שטילן, זוניקן פֿאַרנאַכט אַ כינעזישער מאַנדאַרין, אַ בלויע, לאַנג־זינדענע זשופּיצע, אַ בלויע יאַרמלקע אויפֿן קאַפּ מיט אַ רויט קנעפעלע אויף איר שפיץ און ער טראָגט זיך אַ מעשן פּויגלשטייגל, און דאָס שטייגל איז פֿאַרדעקט האַלב מיט אַ רויט־זינדן טוך, און ער טענצלט אונטער און מורמלט עפעס און איז פֿאַרטראָגן אין אַ פרעמדער וועלט. פרעג איך מיך פֿונאַנדער ביי מיין באַגליי־טער. זאָגט ער מיר, אַז דאָס איז אַ טראַדיציאָנעלער כינעזישער אינטעליגענט און ער גייט איצט צו זיין דאַמע אויף אַ פֿאַרנאַכט־באַזוך, אויף אַ גרין טעפעלע טיי מיט אַ פּאַעטישן שמועס. האָב איך דעמאָלט מיין באַגלייטער אין איבערמוט געזאָגט: — און איך ווייס אפילו ווי ער הייסט, ער הייסט גאַכום באַמזע... האָב איך סילאַביזירט לויטן שטייגער פֿון די כינעזישע נעמען... יא, ער איז געווען ווונדערלעך, אונדזער נחום באַמזע, מיט זיין פּוּח צו זיין נאָר דיכטער, אין אַ וועלט וואָס האָט געזאָטן מיט האַרטער פּראָזע, ווי אַ ווילקאָן מיט שפיציקע שטיינערבלאַקן.

עס וואָלט אפשר נישט גוט געווען, ווען אונדזער ליטעראַטור וואָלט באַשטאַנען פֿון לייטער אַזעלכע דיכטערישע עקספּלויזיוויסטן ווי באַמזע, אָבער עס איז אַזוי דערהויבן, וואָס מיר האָבן אים געהאַט און האָבן אים איינגטלעך שוין אייביק. ווייל די אייביקייט געדויערט אַן אייביקייט און דאָס לעבן איז אַ ווונק און ווונדער בלויז מיט אַפענע אויגן. און אַלע זענען מיר דאָך אין אמתן טויט.

עטלעכע טעג פֿאַר זיין טויט האָט ער געביטערט אין אַ בריוו צום שריי־בער פֿון די שורות: עס איז אַזוי דושנע אין אונדזער ליטעראַטור... עס קומט מיר פֿאַר, אַז אונדזערע דיכטערס היינט צו טאָג זענען אין אַ געיעג נאָך

מיסיאָנערישקייט און איינער וויל דעם אַנדערן איבערצייגן אין זיין גרעסערער דאָזע ייִדישקייט. און וועמען וויל מען דאָ איבערצייגן? מיך? אייך?... איך האָב מורא, אַז אונדזערע אָפיציעלע קולטורניקעס וועלן שוין באַלד פאַרמינדן צו דרוקן לידער וועגן זונפאַרגאַנג, אָדער וועגן אַ בוים... אָן דער צושריפט: זונפאַרגאַנג און אונדזער המשך... ביי אונדז עקסיסטירן שוין נישט קיין ביכער, נאָר ספרים. אַלץ איז הייליק, הייליק... אָבער דער שרייבער פון די שורות האָט גאָר טיף פאַרשטאַנען דעם איידעלן מאַנדאַרין פון דער איידלסטער ליריק אין אונדזער פילפאַרביקער און פילקלאַנגיקער דיכטונג און האָט אין אַ בריוו אַרומגענומען דעם ינגערן חבר און אים דערציילט ווי ער איז ממש פאַרפישופט מיט ש ע נ ס ט ן טרויער פון דעם דיכטערס פיר לידער אין אַפּריל־נומער „צוקונפט“.

דאָס ערשטע פון די פיר הייבט זיך אָן:

מיט אַ שמאַלער סטעזשקע דורך דעם אָוונטליכט

שפּאַן איך אַלץ נענטער צום נאַכטיקן טויער.

די שאַטנס קילן מיינע טריט. דורך דעם לבנה־האַרן

בלאָזט גאָט אין מיר אַרײַן זײַן טרויער.

די פיר לידער זענען געווען געווידמעט דעם אַנדענק פון מאַני לייבן. אין מיטן צוגרייטן צום דרוק דעם עזבון פון מאַני לייבן איז נחום באַמזע אַוועק אין גאַנצן אין נאַכטיקן טויער.

משה באַסין

געבוירן 1889 אין אַ שטעטל אין מאַהילעווער גובערניע.
 אין אמעריקע זינט 1907. געשטאָרן אין ברוקלין 10טן יולי
 1963.

פּראָזע־שרייבערס שווימען צו די ברעגעס פון דער אייביקייט — יעדער
 איז אַן אייגן שיפּל. פּאָעטן שווימען צו די ברעגעס פון דער אייביקייט אין
 גרויסע שותפות־שיפּן, מיני־תיבות, וווּ יעדער פּאָעט האָט זיין אייגענע
 קאַמער, לויט דער מאָס פון זיין טאַלאַנט — און די דאָזיקע תיבות רופן זיך
 — אַנטאַלאַגיעס. נאָר אַפילו די וועלט־באַרימטע מבול־תיבה האָט זיך נישט
 אויפגעבויט מיט גאָטס הענט און נאָר לויט גאָטס געבאָט. און פּאָקטיש געבויט
 האָט זי נח, דער צדיק. אויך אַנטאַלאַגיעס שטעלן זיך נישט צוזאַמען פון זיך
 אַליין לויטן געבאָט פון דער געטלעכער אייביקייט און נייערט אַנטאַלאַגיסטן
 טוען עס. און דער גרויסער אַנטאַלאַגיסט פון דער ייִדישער פּאָעזיע איז געווען
 משה באַסין.

שוין אין יאָר 1917, צו זיינע 28 יאָר, האָט ער איבערראַשט די ייִדישע
 וועלט־ליטעראַטור מיט זיין צוויי־בענדיקער אַנטאַלאַגיע, וואָס האָט זיך
 גערופן, נישט מער און נישט ווייניקער ווי „פינפהונדערט יאָר ייִדישע
 פּאָעזיע“. מען האָט געשטוינט: פינף הונדערט? אַבער די אַנטאַלאַגיע האָט
 באַוווּן: פינף הונדערט!

טאַפּלט איז געווען משה באַסינס קרבן צו שטאַנד צו ברענגען דעם
 דאָזיקן ליטעראַרישן אַנטאַלאַגיע־נס. טוענדיק אַזאַ אַרבעט, וואָס בני די
 אומות־העולם טוען עס גאַנצע קאַמיטעטן, האָט ער גלייכצייטיק געאַרבעט
 אין פּאַבריק, — און טוענדיק די דאָזיקע זשמודנע אַרבעט פון זאַמלען (ער
 האָט געהאַט אַ געבענטשטן עצה־געבער — בער באַראַכאָוו ז"ל), פּאַרשן
 און אַפּקלייבן און... ציטערן פאַר באַעוולטע חברים... האָט ער דערווייל
 פאַרנאַכלעסיקט זיין אייגענע פּאָעטישע אַרבעט, מחמת ער איז גאָר אַ האַר־
 ציקער דיכטער אַליין געווען. און זיינע לידער האָבן אַ פּאָלקסטמלעכע
 מתיקות אין זיך, זענען אין אַ פּערפעקטער פּאַרעם און יעדעס זאַגט עפעס
 און זאַגט קלאַר. אַט אַזוי הייבט ער אָן זיין בעל־שם־טוב־סעריע — פון
 די שענסטע אויף דער טעמע פון טעמעס אין דער ייִדישער ליריק:

גאָט, איך וויל זיך אויסריידן פאַר דיר
 מיט גאָר דער בענקעניש פון אַלע מיינע גלידער!
 גאָט, איך וויל זיך אויסזינגען פאַר דיר
 מיט גאָר דער לייטערונג פון אַלע מיינע לידער! —

אבער שטאט זיך אליין אויסצווינגען, האט גאר באסין מיט זיינע אנטאָ-לאַגיעס געהאלפן דער גרויסער יידישער דיכטערשאַפט „זיך אויסצווינגען מיט גאר דער לייטערונג פון אַלע לידער“. וואָרעם אַנטאָלאַגיעס זענען לייטערונג.

און אין 1940 האָט משה באַסין איבערראַשט די יידישע ליטעראַטור מיט נאָך אַ נס־אַנטאָלאַגיע אויף 600 גרויסע זייטן „אַמעריקאַנער יידישע פּאָעזיע“. דאָ האָט ער אַרײַנגענומען 31 פּאָעטן — און יעדער סובסטאַנציעל רעפּרע-זענטירט. ביידע די אַנטאָלאַגיעס זענען היינט צו טאָג סטאַנדאַרטווערק, וואָס האָבן געשאַפן — אויף זייער שטייגער — געשיכטע אין גאַנג, אָדער פלי פון יידישן ליד.

נאָך איין מאָל, אין יאָר 1954, האָט באַסין צונויפגעשטעלט אַ קליינע אַנטאָלאַגיע „יידישע פּאָעזיע אויף אַמעריקאַנער מאַטיוון“. דערשינען בלויז אין אַ מימעאָגראַפירטער פּאַרעם. אויך קינדערלידער האָט באַסין געשריבן — און ממש קלאַסישע.

ווייניק זיך געטראַפן מיט באַסינען פנים־אל־פנים. אַ מאָל דאָ און אַ מאָל דאַרט, אַ מאָל אַפילו אַ האַלבן טאָג און אַ גאַנצן אָונט פאַרבראַכט אין זיין ברוקלינער היים — מיט די ווענט מיט ביכער און אַנטאָלאַגיעס פון אויבן אַראָפּ. נאָר די סאַמע ערשטע באַגעגעניש אונדזערע האָט זיך איינגעקריצט :

1933 — דאָס ערשטע מאָל אין ניו־יאָרק. אַ געזעלשאַפט אין דער היים פון זישאָ לאַנדוי. אַלע — קאַלעגעס. פּאָעטן, פּראָזאַיקערס. די מיינסטע קען איך שוין און דערקען. איינער אַן אומבאַקאַנטער, מיט אַ פנים וואָס וואַרפט זיך נישט אין די אויגן, אָבער עס איז פול מיט חברשאַפט און ליבשאַפט און אַרויפקוקן צו איינעם, גייט צו און גיט אַ מורמל אַ נאָמען. „זייער אַנגענעם“... אָבער דעם נאָמען האָב איך פאַרהערט. — אין דער געזעלשאַפט פעלט מיר: באַסין — ווייל אויך איך האַלט אַ וועלט פון אַנטאָלאַגיעס. ענדלעך גיי איך צו דווקא צו דעם דערווייל פאַר מיר נאָמענלאָזן אין אַט דער געזעל-שאַפט :

— קענט איר מיר אפשר זאָגן צי דאָ געפינט זיך אויך מ. באַסין?

— אַוודאי קען איך — און איר דאַרפט אים גאַרנישט ווייט זוכן. אַט

איז ער: איך אליין! —

אַ באַגעגעניש, אַ סימבאָל פאַר דעם גאַנצן מהות פון משה באַסין.

און אַט בלעטער איך — מיט טרויער — די בריוו, וואָס באַסין און איך האָבן אין פאַרלויהן פון יאָרן איבערגעביטן — און איך לייען דאַרט וועגן דער גרויסער זעקסבענדיקער אַנטאָלאַגיע — פּראָזע און פּאָעזיע — וואָס באַסין

האַט שוין פאַרטיק און זיצט ביים ברעגים פון ייִדישן ליטעראַרישן אומעט
און... וואַרט אויף אַ פאַרלעגער.
אם אין אני לי — מי לי? טאַקע אמת, אָבער באַסינס אַנטאָלאָגיעס
געהערן דאָך דער גאַנצער ייִדישער ליטעראַטור, דעם גאַנצן ייִדישן פּאַלק.
וועט אים אפשר באַשערט זיין אויך דער לעצטער, גרעסטער תיקון זיינער,
נחת אויף יענער־וועלט פון תיקון אויף דער־וועלט.

ד"ר בן-צבי באַראַטאָוו (פּאַוועל ברענער)

געבוירן אַרום 1875 אין אַ שטעטל אין פּאַלטאָווער גובערנ־ניע. דאָקטאָר מעדיצין. ביז 1922 רוסישער אַקטיאָר. זינט דעמאָלט — ייִדישער. ריזעס אין רוסלאַנד, אייראָפּע, אַמעריקע, דרום און צפון. וויינט שטענדיק אין אַמעריקע. געשטאַרבן אין לאַס־אַנדזשעלעס דעם 23סטן נאָוועמבער 1951.

אַ ריין, אַ שמשון הגיבור איז ער לויטן אויסזען — בן־צבי באַראַטאָוו. נישט גענוג, וואָס ער איז העכער פון אַלעמען, קוקט סײַ ווי אויף אַלעמען פון אויבן אַראָפּ, קוקט ער נאָך אַחוץ דעם גלאַט אַזוי אויף אַלעמען פון אויבן אַראָפּ. אָבער נישט פון שטאַלץ — ער קען דאָס נישט. אַדרבא, ער איז זייער צוגעלאָזן מיט מענטשן. פּרײַנדלעך ווי נאָר אַ רוסקאַיאַ־דוּשאַ קען זײַן פּרײַנדלעך, אויב זי צעפּרײַנדלט זיך. שווערע, גרויסע אויגן האָט ער, שיינע, בלו־גרינע, קלאַסישע פנים־שטריכן. אויב שמשון הגיבור וואָלט געהאַט קינדער וואָלט איך געזאָגט, אַז ער איז אַ דירעקט אייניקל פון שמשון הגיבור. אַז מען קוקט אויף בן־צבי באַראַטאָוו, פאַרשטייט מען די ווילדע, געמיינע שטיק פון דער אייפּערזיכטיקער דלילה.

ביז 1922 איז באַראַטאָוו געווען אַ רוסישער אַקטיאָר, וואָס האָט געמאַכט אַ שיינע קאַריערע, אָבער משמעות נישט איינגענומען קיין וועלטן. ער איז אָבער פון דער רוסישער בינע נישט אַנטלאָפּן און זיך גענומען פּרוּווין זײַן מזל בײַ דער ייִדישער בינע. די אומשטענדן האָבן אַלץ געטון. פּשוט די אומשטענדן, ער האָט אַרומגעבלאָנדזשעט איבער אייראָפּע נאָך דער מלחמה, געקומען קיין ווין, באַקענט זיך מיט דעם געניאַל־שטימיקן יצחק דײַטש, וואָס האָט זיך דווקא איינגעשפּאַרט נישט צו זײַן קיין זינגער, נאָר אַן אַקטיאָר פון בעסערן זשאַנער און האָט אין ווין געגרינדעט די „פּרײַע ייִדישע פּאַלקס־בינע“ און יצחק דײַטש האָט באַראַטאָוו מגייר געווען קינסטלעריש.

איבער ייִדישווין — עס איז געווען אין יאָר 1921 — האָט זיך פּונאַנדער־געטראָגן אַ לעגענדע, אַז עפעס איינער, מען ווייסט נישט ווער דאָס איז, מען זאָגט, אַז אַן אוניווערסיטעט־פּראָפּעסאָר, וואָס קערט זיך אום צום ייִדישן פּאַלק, וועט שפּילן אין גאַרדינס פּיעסע „דער אומבאַקאַנטער“. אַ טאַפּלטע סענסאַציע. דאָס בינעלע פון דער „פּרײַער פּאַלקס־בינע“ אין אַ הויף־בנין אין דער אונטערער אויגאַרטען־שטראַסע אין ווין איז געווען אַזוי קליין און אַזוי נידעריק, אַז מען האָט בוכשטעבלעך דעם קאַפּ פון דעם אומבאַקאַנטן אין דעם „אומבאַקאַנטן“ ביים שפּילן נישט געזען. ווי אַ זשיראַף אין אַ שטייג האָט

ער אויסגעזען אויף אַט דער בינע. אַ סך ווערטער דאַרף מען אין דער ראַלע נישט רעדן. נאָר פון די עטלעכע ווערטער, וואָס מען האָט יאָ געהערט, האָט מען באַלד פאַרשטאַנען, אַז דער געהיימענישפּולער פּראָפּעסאָר איז אויף יעדן פּאַל אַ רוסישער פּראָפּעסאָר. דער אַקצענט האָט דאָס קלאָר געמאַכט. דאָס שפּיל האָט שטאַרק אויסגענומען, נישט דאָס לשון, נאָטירלעך, נאָר דאָס שפּיל, וואָס איז אַזוי גוט געווען, אַז עס איז אַזש נישט געווען קיין שפּיל, נאָר ממש לעבן. באַראַטאָו האָט ביים שפּיל אין די צוגעפּאַסטע מאַמענטן געוויינט מיט אַזעלכע גרויסע, וואַרעמע טרערן, אַז מען האָט דאָס דייטלעך געזען, כאַטש די בינע איז אַזוי שלעכט באַלויכטן געווען. דערפאַר איז אָבער דאָס אוידיטאָ-ריום מיט די הונדערט און פּופּציק פּלעצער געווען אַזוי נאָענט, אַז די טונקל-קייט האָט נישט אויסגעמאַכט.

צו ערשט איז דער אומבאַקאַנטער אויפגעטראָטן אונטער דריי טערנדלעך, שפּעטער אונטער דעם נאָמען בן-צבי און שפּעטער אונטער דעם נאָמען בן-צבי באַראַטאָו און ביי דעם איז עס געבליבן. חוץ דער בינע האָט מען אים געקענט אַלס דאָקטאָר באַראַטאָו. דאָקטאָר-טיטלען זענען בכלל אויף דער בינע אַ זעלטנקייט — אויף דער יידישער בינע אַ נס־מַן-השמים. נאָר אַ וועלט-מלחמה און אַ וועלט-רעוואָלוציע האָבן געקענט גורם זיין דערצו.

זינט דעמאָלט פּלעג איך באַראַטאָוון זען אין אומצאָליקע ראַלעס אין אַ סך מדינות אין דריי טיילן פון דער וועלט. יידישקייט האָט דורכגעדרונגען זיין נשמה, נישט אָבער זיין צונג. עס איז געבליבן די צונג פון אַ גר מיט דער כאַראַקטעריסטישער אַקצענטירונג פון יידיש מאַמע-לשון. איז אונטערגעקומען אַ צוגעפּאַסטע ראַלע, איז באַראַטאָו געשווומען אין איר, איז קיין גלייכן צו אים נישט געווען, איז דאָס אָבער געווען אַן עכט יידישע ראַלע, איז די ראַלע אַרומגעשווומען אויף אים פון אויבן ווי אויסגעבאַרגטע צו גרויסע קליידער. (כאַטש ביי באַראַטאָוון איז דווקא דער פאַרגלייך נישט אויפן פּלאַץ, ווייל איך שטעל מיר גאַרנישט פאַר אַ צו גרויס קלייד צוזאַמען מיט אים).

דאָס איז געווען אין וואַרשעווער ליטעראַטן-פאַראייין, נאָך אַ ליטעראַרישן אָונט. באַראַטאָו דאַרף געבן דעם לעצטן נומער, אַ דיאַלאָג פון אַן אַלט ווערנדיקן שוישפּילער מיט דעם סופּלאָר. עס ווערט שפּעט. מיר מיינען, אַז ער וועט מער נישט קומען, שפּעט פאַרענדיקט דאָס שפּיל אין ווייטן קאַמינסקי-טעאַטער. דער עולם איז שוין דריי-פּערטל צעגאַנגען. נאָר באַראַטאָו האַלט דאָך זיין וואַרט און קומט. אין זאָל איז פּמעט ליידיק, האַלב פינצטער, פּונקט די ריכטיקע שטימונג פאַר דעם דיאַלאָג. און ער שפּילט אים אַפּ מיסטערהאַפּט. עס איז זיין עלעמענט און זיין זשאַנער געווען. ער האָט ליב געהאַט אַט דעם סענטימענט, וואָס איז שוין געווען אין דריי-פּערטל-פינצטערן בין-השמשות אין אייראָפּע און איז שוין אין גאַנצן אויסגעגאַנגען אין באַראַטאָווס רוסלאַנד.

באַראַטאָווס דערשײַנונג אויף דער ייִדישער בינע איז געווען און געבליבן אַ גרויס געשעעניש, אָבער נישט געוואָרן קיין טעאַטער־געשיכטע. ער איז נישט געשווימען דורך דער ייִדישער דראַמאַטישער ליטעראַטור, נישט געזוכט זײַנע געשטאַלטן אַליין, נאָר אַנגעטון יענע ראַלעס, וואָס טעאַטער־דירעקטאָרן האָבן אים אונטערגעטראָגן. זעלבשטענדיק איז ער געווען אין איבערגעזעצטע פּיע־סעס. אָבער איבערזעצונגען מאַכן זעלטן טעאַטער־געשיכטע פון אַ פּאַלק. נישט נאָר האָט גאָט די מענטשן בלויז מיט איין הויט באַשאַפֿן, נאָר אָט די איינע הויט האָט ער באַשאַפֿן אַזוי, אַז קוים קריכט מען פעסט אין איר אַרײַן, קען מען שוין קיין מאָל פון איר מער נישט אַרויסקריכן: און באַראַטאָוו שטעקט פעסט, גאָר פעסט אין דער הויט פון אַ רוסישן אַקטיאָר.

בער באראכאוו

געבוירן אין אן אוקראיניש שטעטל, 1881. אויסגעוואקסן אין פאלטאווע. 1913-1914 — ווין. 1915-1917 — ניר-יאָרק. 1917 — צוריק אין רוסלאַנד. געשטאַרבן אין קיעוו, 4טן דעצעמבער 1917. 1963 — זיין געביין געבראַכט קיין מדינת-ישראל.

נישט וועגן דעם פאליטיקער, דעם טעאָרעטיקער פון דעם פועלי-ציוניזם בער באראכאוו וועלן מיר דאָ שרייבן. אויך נישט וועגן דעם יסוד-לייגער פון דער פארשונג פון יידיש-לשון — באראכאוו. און ניערט וועגן דעם מענטש בער באראכאוו, וואָס האָט אין די 36 יאָר לעבן אויפגעטאָן מער — ווי אַנדערע אין כאַטש 2 מאָל די יאָרן באראכאוו. דעם סוד דערצו קען מען געפינען אין דער פערזענלעכקייט בער באראכאוו. דאָס איז נישט געווען אַ מענטש — דאָס איז געווען אַ מלאך.

פערזענלעך געקענט האָב איך אים אין ווין אין די יאָרן 1913-1914. געווען בין איך אַפילו דער סעקרעטאַר פון דעם בירנבוים-יובל-קאָמיטעט, וווּ באראכאוו כאָוו איז געווען פאָרויצער. די אויפגאַבע פון דעם קאָמיטעט איז געווען צו פאָרזיכערן דעם גרויסן יידישן דענקער ד"ר נתן בירנבוים, צו זיין יובל-יאָר (1863-1913) מיט אַן איינערנעם פאַנד פון 50 טויזנט מאַרק — אַן אייביקע פרנסה, און ער זאָל קענען לעבן און שאַפן זיינע טעאָריעס. וואָס פון דער פאַנטאַזיע איז געוואָרן — קענט איר זיך גריינלעך פאַרשטעלן. אָבער באראכאוו האָט אין דעם פלאַן געגלייבט בלבד-ונפש.

אַט שטייט ער מיר פאַר די אויגן — באראכאוו — כאַטש איך האָב אים געזען דאָס לעצטע מאָל אין יאָר 1914. צוריק מיט 54 יאָר. און דעם דאָזיקן גאַנצן מאמר האָב איך געשריבן אין יאָר 1937: אַ הויכלעכער, אַן אָפן פנים, אַ גוטער שמייכל ליגט אַלע מאָל אויסגעגאַסן אויפן פנים, וואָס צייכנט זיך מיט גאַרנישט אויס. סיידן — די ברילן פון אַ קורצזיכטיקן. די גוטסקייט אַליין. מילך. אַגב האָט ער אַלע מאָל געהאַט מיט זיך אין דער טעקע אַ קליין פלעשעלע מילך. ער האָט געליטן פון דער לונגענקרענק און זיין זאָרגעוודיקע פרוי האָט אים אַלע מאָל מיטגעגעבן אַ פלעשעלע מילך. טאַמער האָט ער געדאַרפט עפעס אַרויסנעמען פון דער טעקע, האָט ער אַלע מאָל צו ערשט אַרויסגעשטעלט די מילכפלעשעלעך, אויך די נעכטיקע, די נישט-אויסגעטרונקענע, זויער-געוואָרענע. ער האָט געאַרבעט 24 שעה אין מעת-לעת. זיבן טעג אין דער וואָך. אַזוי ווי ער וואָלט זיך שטאַרק געאַזילט. אינטויעזיע? מסתמא. די איינציקע טענה, וואָס ער האָט געהאַט צו דער וועלט, איז געווען: פאַר וואָס האָבן די וואַכן גאַר

זיבן טעג. און צום יידישן פאלק: פאר וואָס זענען נישט אַלע יידן פּוּעל־ציון — עס איז דאָך אַזוי קלאָר, אַז דאָס איז דער איינציקער יידישער אמת. אויף באַראַכאָוו'ס טיר אין דער געגנט פון אַרעמלעכן 18טן ווינער באַצירק איז פּסדר געהאַנגען אַ צעטל אין דריי לשונות: נישטאַ אין דער היים; ניכט צו האַווען; ניעטו דאַמאַ. די אויפּשריפט איז געווען אַדרעסירט צו צופעליקע נודניקעס, די שטענדיקע נודניקעס האָבן געוויסט דעם אמת — אַנגעקלאַפט און געווען אַנגעלייגטע געסט.

באַראַכאָוו איז זייער זעלטן אַרויס פון שטוב. סיידן אויף אַ ויצונג, אַדער אין אַ ביבליאָטעק. אַז די שטענדיקע נודניקעס זענען אויך געוואָרן צו חוצפהדיק — איז צו דער אויפּשריפט צוגעקומען נאָך אַ וואָרט: טאַקע (טאַקע נישטאַ אין דער היים). אָבער ווידער האָבן אַלע געסט באַלד אַנטדעקט. אַז אויך דער „טאַקע“ שטימט נישט מיט דעם אמת. און געלאָפן איז מען אַזוי צו באַראַכאָוו — ווייל עס איז געווען אינטערעסאַנט און אויך נוצלעך. זיך אַליין האָט ער נישט געקענט העלפן — אָבער אַנדערע — מיטן גאַנצן האַרץ.

אין באַראַכאָוו'ס אַרבעט־צימער איז מען נישט אַריינגעקומען, נאָר ממש אַריינגעפאלן אין אַ קאַסטן פול מיט ביכער. זיי זענען געפאלן אין קאַפּ אַריין און מען איז אויף זיי ממש געטראָטן. און יעדעס בוך האָט געהאַט דאָ וואָס צו דערציילן. דאָ זענען נישט געווען קיין ביכער סתם. און באַראַכאָוו האָט געהאַט וואָס צו דערציילן וועגן אַלע די ביכער.

און אַט איז דאָס יאָר 1914. אין די ערשטע טעג פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — און די שטאַט איז ווין. די ערשטע טעג פון חודש אויגוסט. ווין האָט אַלע מאָל ליב געהאַט מיליטערישע פאַראַדעס און דאָ גרייט זיך עפעס גאָר אַ גראַנדיעזע מיליטער־פאַראַדע. איין קלייניקייט — אַ וועלט־מלחמה און דערצו די ערשטע. די שטאַט איז אַרומגעכאַפט פון עפעס אַ מיסטעריעזן הפּקר. עס איז הייס, אַ הייסער סוף־זומערטאַג. ווין איז אַרויס אין די גאַסן שפאַצירן. דאָ און דאָרט אַ געקלאַפער פון זעלבנערישן מאַרש־שריט. מיליטערישע אַרקעס־טערס שפילן. רעגמענטן מאַרשירן צום מיזרח־וואַקזאַל און פון דאָרט אין לאַנגע באַנען — צום פּראַנט. צו דער גרויסער פאַראַדע. און צווישן דעם עולם אויף די גאַסן — מיין פּריינד א. מ. פּוקס — דער שפּעטער באַרימט געוואַרענער פּראַזאַיקער — און איד. אויך מיר זענען הפּקרדיק פּריילעך. דערווייל גייען די פאַראַדנע מונדירטע רעגמענטן אַהין — צום שלאַכטפּעלד. אין קאַרגע עטלעכע וואַכן אַרום וועט מען זיי פירן אין בלוטנדיקע רויטע קרייץ־וועגענער — צוויק. און אַט זענען מיר אויף יענער זייט גאַס — געווען איז עס דער האַרבסט־פאַרביק צעבליטער שאַטנרינג — אַן איינגעבויענע געשטאַלט פון אַ הייכלעכן מאַן מיט אַ שווערן טשעמאַדאַן. איז עס נישט צו מאָל באַראַכאָוו? יאָ, אַזוי איז עס טאַקע. און ער וואָרט דאָ אויף אַ טראַמוואַי. און אַט זענען מיר שוין נעבן

אים. מיר ווילן אים העלפן טראגן דעם פאק. ער לאזט נישט. באראכאון איז אומעטיק — שטארק אומעטיק. ער פארט מארגן אַוועק קיין איטאַליע. ער הוסט אונטער נאך יעדע פאַר ווערטער. זיין שטים איז מיד און מאַדנע שאַרף. כמעט ביין. אין אַט דעם טשעמאַדאַן פירט ער אַוועק דעם וויכטיקסטן פראַגמענט פון זיין אַרכיוו צו דער געשיכטע פון אַלטיידיש, צו אַ חבר. ער קען דעם אַרכיוו נישט נעמען מיט זיך. יאַרן אַרבעט זענען דאָ אין אַט דעם פאק. און וואָס פאַר אַ זשמודנע אַרבעט. ווער ווייסט וווּ דאָס אַלץ וועט אַהינקומען. אַט די פאַ- פירן זענען דאָך ווינקלשטייגער פון דעם היכל פון דער געשיכטע פון יידיש לשון.

און אַט איז דאָס יאַר 1919. די וועלט־מלחמה איז פאַרענדיקט. באַראַכאָון שוין צוויי יאַר אינעם אַרכיוו פון דער אייביקייט... איך האָב עפעס צו באַזאָרגן אין איינעם פון די געזעלשאַפטלעכע לאַקאַלן מכוח מיין אַפּפּאַרן קיין וואַרשע. נעבן מיר אין קאַרידאָר פון דעם לאַקאַל — עטלעכע אָפּענע, הפּקרדיקע קאַסטנס פול מיט ביכער און נאַטיזשעפּטן. די קאַסטנס זענען געווען פון באַראַכאָוןס ביבליאָטעק און אַרכיוו. ווער עס וויל נאָר — זוך און נעם... גענומען האָב איך דאָ גאַרנישט און נאָר געבעטן דעם סעקרעטאַר פון דעם לאַקאַל, ער זאָל זיך מרחם זיין אויף באַראַכאָוןס אַרכיוו. עטלעכע טעג שפּעטער זענען די קאַסטנס דאָ מער נישט געווען. מסתּמא האָבן זיי געפונען דעם פּאַסיקן אָפּהיט־אַרט. דער גאַנצער ענין מיט די קאַסטנס איז אַבער אַ פּאַסיקע דערגאַנצונג צום פענ־ פּראַפּיל פון דער למדוֹוואָו־געשטאַלט באַראַכאָוןס. אַפּילו די לענג פון זיינע לעבנס־יאָרן — 36 — זענען מרמז.

בשעת איך שרייב די לעצטע פאַר שורות פון דעם פענפּראַפּיל ליגט פאַר מיר באַסינס גרויסע ערשטע יידיש־אַנטאַלאָגיע: 500 יאַר יידישע פּאַעזיע — ביי־יאָרק 1917. מיט עטלעכע צענדליק בלעטער באַראַכאָוןס ביבליאָגראַפּישע הערות. נאָר אומענדלעכע ליבע און טיפּסטער וויסן האָבן דאָס געקענט באַ- ווייזן. און עס איז דאָך אַ דורכויס פּיאַנערישע אַרבעט פון א. ביז ת. און נאָך איין צוריקבליק צו דער באַגעגעניש אויפן ווינער שאַטנרינג אין אויגוסט 1914. פּאַרטיפּטע אין שמועס האָבן מיר פאַרגעסן דעם טראַמוויי. אַבער ער איז אַנגעלאָפּן און דער אייביק האַרציקער באַראַכאָון האָט אַפּילו קיין צייט נישט געהאַט אונדז די האַנט צו דערלאַנגען. ער האָט נאָר נאָך באַוויזן אין דער לעצטער סעקונדע זיך אַרײַנצופאַקן אין טראַמוויי, צוזאַמען מיט זיין טשעמאַדאַן פול מיט וויסן און סבלנות, און אַוועק צו די דריי יאַר לעבן, וואָס זענען אים נאָך געבליבן.

איצט רוט אין דער אייביקייט זיין געביין אין דעם לאַנד פון זיינע חלומות און נאַציאָנאַלע טעאַריעס און איז אַקטיוו אין דער אייביקייט דאָס ווערק פון דעם פּיאַנער פון דער יידיש־ביבליאָגראַפּיע.

מיכאל מאַקסימיליאַן באַרוויטש

געבוירן 11טן אָקטאָבער 1911 אין קראָקע, גאַליציע. 1942
אינטערנירט אין יאַנאָווער טויטלאַגער. אַנטלאָפֿן. פּאַרטי-
זאַנער. זינט 1947 אין פּאַריז.

ער איז אַן אייגענער, אַן אונדזעריקער, אַ שטאַלצער און זעלבסט־באַוווּס־
טער ייד, מיכאַל מאַקסימיליאַן באַרוכאַוויטש, וואָס האָט אַ ביסל מקצר געווען
זײַן משפּחה־נאַמען, אַרויסגענומען צוויי טראָפֿן, און געבליבן באַרוויטש. אָבער
ער וואָלט פּאַרט נישט געבליבן אונדזערער — ווען נישט די שטרעמווינטן,
וואָלט אַט דער פּאַרפּלויגענער פּויגל געבליבן אין דער פּוילישער ליטעראַטור.
ער איז שוין אין איר געווען איינגענעסטיקט גאַנץ שטאַרק מיט לשון און
טאַלאַנט און סביבה.

ער געזעץ וווּ פּליסט אין זײַנע אָדערן, אויב נישט דאָס בלוט, איז כאַטש דער
גייסט פֿון דעם פּויליש־ייִדישן קאַוואַלעריע־גענעראַל פֿון די צײַטן פֿון דער
פּאַוסטאַניע בערעק יאַסעלעוויטש.

באַרוויטש איז אַ פּוילישער אָפיציר לײַט דעם גאַנצן מהות, מער ראַמאַנטיש
ווי מיליטאַנטיש, מער סאַרקאַסטיש ווי סאַרדאַניש. אַ הויכלעכער, אַ שלאַנקער,
אַ לענגלעך פנים, שאַרפע שטריכן, און ער רעדט געשליפֿן און שאַרפלעך. אַזאַ
פנים וואָס איז לחלוטין נישט ייִדיש, אָבער פּאַרט דערקענט מען באַלד, אַז עס
באַלאַנגט צו אַ יידן. מען דערציילט, אַז באַרוויטש האָט אַ מאָל געהאַט שווע־
ריקייטן צו באַקומען אַ וויזע — קיין פּראַנקרייך, דאַכט זיך — ווייל ער האָט
נישט געקענט גאַראַנטירן פּאַר זײַן צוריקפּאַרן צו דער געגעבענער צײַט, און
קיין גאַראַנטירער איז אויפֿן אָרט נישט געווען, האָט זיך באַרוויטש אויפֿגעשטעלט
און געזאָגט: — איך גיב מײַן אָפיצעריש ערנוואַרט! און עס איז מאַמענטאַן
אַנגענומען געוואָרן. און באַרוויטש האָט עס נאַטירלעך אָפּגעהיטן צו דער רגע.

נאָך איידער מיר האָבן זיך געקענט איז געווען בני אונדז אַ פּאַרבינדונג
צוליב זײַנע ביכער פֿון די נאַצי־יאָרן. געשריבענע אין פּויליש — דעמאַלט.
אַט די ביכער זענען אי דאַקומענט און אי ליטעראַטור און דאָס מאַכט זיי גאָר
באַזונדערס ווערטפּול. באַרוויטש איז אַ דיכטער פֿון ראַנג און אַ צוזאַמענ־
שטעלער פֿון אַנטאַלאַגיעס פֿון אַנטי־נאַצי־לידער. ער איז פֿון די, וואָס זענען
„דאַרט“ געווען — און נאָך ווי געווען. נאָר זײַן מוט און זײַן קאַלטבלוטיקייט
און זײַן אינטעלעקט האָבן אים אונדז פֿון „דאַרט“ געראַטעוועט און מיט דעם
זײַנע ווערק, וואָס ער האָט שוין נאָך דער באַפֿריונג געשריבן אַ סך. איך האָב
מיטן גאַנצן האַרץ און מיט אַל מײַן בעסטן ווילן אַ פּאַר פֿון באַרוויטשעס
לידער איבערגעטראָגן אויף מאַמע־לשון.

מיר זענען לאַנדסלייט און עפעס אַ לכתחילהדיק פאַרשטיין זיך איז דאָ צווישן אונדז און אַפילו ווען עס מאַכט זיך אַן אומשטימיקייט אין געוויסע פּראָגעס — אויף דער חברהשאַפט וואַרפט עס נישט קיין שאַטן. באַרוויטש איז געווען אַ קאַפיטאַן אין דער אַרמיי, אַ סך שלאַכטן מיטגעמאַכט — אַפֿן און אונטערערד און איך האָב קוים געענדיקט אַן אַפּיצירן־שולע און קוים באַוווּזן איין מאָל פאַרווונדיקט צו ווערן — מער פֿון פּחד, ווי פֿון מוט. באַרוויטש האַלט פֿון מידת־הדין און איך פֿון מידת־הרחמים. שטילערהייט מײן איך, אַז אויך ער איז בלוז אַ „ידישער גולן“.

מיר האָבן זיך געטראָפֿן אין ניריאַרק, אויף דעם קולטור־קאָנגרעס אין יאָר 1948. מערערע מאָל אין פּאַריז. באַרוויטש וואַלט שוין געקענט צוריק אָננעמען זײַן נאַמען באַרוכאוויטש, ווייל ער האָט זיך אויסגעלערנט ייִדיש — בעסער אין שריפט ווי אין גערעדטן וואָרט — און ער שרייבט שוין זײַנע ווערק נאָר אין ייִדיש. ער איז אַזוי שטאַלץ מיט אַט דער דערגרייכונג זײַנער, אַז מען קען פֿון אים קיין וואָרט פּויליש נישט אַרויסבאַקומען מער. ער איז אַן אַהיך אָדער אַהער־מענטש. כאַראַקטער.

באַרוויטש איז שוין יאָרן אַ פּאַריזער. ער פּאַסט דאָ אַהער. עפעס פֿון דעם מין פֿון דער אייביקער „עמיגראַציע“ פֿון אינטעלעקטואַלן איז דאָ אין זײַן מהות. זיצן מיר זאַלבע דריט שעהען אין אַ פּאַריזער קאַפע און די שעהען פֿליסן אַזוי גרינג — כאַטש אָנגעלאָדן מיט אַזעלכע שווערע טעמעס. באַרוויטש דערציילט, ער האָט אַזוי פּיל צו דערציילן, אַז עס וועט סטאַיען אויף דעקאָדעס יאָרן און פּאַליצעס ביכער. ער דערציילט, דערציילט, צינדט איין ציגאַרעט אין אַנדערן און בינדט איין מעשה אין דער אַנדערער. מעשיות וועגן בערג מיט אַש און אויך אין אַש־טעלער איז דערווייל אויפגעוואַקסן אַ בערגעלע.

אַבער וויפֿל קען דען אויסהאַלטן אַ מענטש — בעט איך באַרוויטשן: פּירט מיך אין אַ מוזעום — איינער באַליבטסט מוזעום. און ער פּירט מיך אין מוזעום פֿון אויגוסט ראָדען — הונדערטער וואַריאַנטן פֿון איין און דעם זעלבן מאַטיוו: מענטש וואָס וויל ווערן מער — וויל ווערן באַפֿליגלט — אַרויס, אַרויס פֿון אינסטינקט, וואָס ציט אַראָפֿ צו ווייניקער. שעהען וואַנדערן מיר דאָ פֿון שטיין צו שטיין, נעכטן, היינט און אייביקייט. מענטש — אַזוי איז ער.

מנחם באַר ייִשאַ

געבוירן 26סטן יאנואר 1888 אין בריסק. וואַרשע, אַמעריקע.
ריזעס: פּוילן, רוסלאַנד. געשטאַרבן 12טן פעברואַר 1949.

אַ נאַמען אַ שיינער, אַ נאַמען ווי אַ בלום און קלאַנגיק ווי אַ סאַלאַגראַם... מע-נאַ-כעם. און די לידער וואָס ער האָט געשריבן האָבן געהאַט אַזעלכע ראַמאַנטישע נעמען: שוואַרצע רויזן. און דערצו האָט מען איבער דער גאַנצער ייִדישער ליטעראַטור דערציילט, אַז מנחם איז דער שענסטער ייִדישער שרייבער, דער פאַרמלחמהדיקער פּרץ מאַרקיש... און מען האָט דערציילט, אַז אַלע וואַרשעווער מיידלעך לויפן אים נאָך, און ער איז אַ געבילדעטער און ער רעדט זייער שייַן פּויליש. האָט זיך אויך געלייגט אויפן שכל פאַר וואָס די מיידלעך פון וואַרשע — פון דער פּשיבישעווסקי-ציטי לויפן אים נאָך.

מנחם גאַלדבערג האָט זיך צו ערשט אַראַפּגענומען דעם טאַנסט נאַמען און שפּעטער האָט ער זיך צוגעלייגט דער מאַמעס פאַמיליע-נאַמען — און אין דער ליטעראַטור וועט ער פאַרבלייבן ווי מנחם באַריישאַ ווייל זינע הויפטווערק האָט ער אונטער דעם נאַמען פאַרעפנטלעכט. נאָר צווישן שרייבער פון זיין דור וועט ער שוין אַלע מאָל הייסן מנחם — אַן גאַלדבערג און אַן באַריישאַ. מנחמס ברידער זענען, אַדער זענען געווען, זשורנאַליסטן און פּליל-טוערט און דערצו העפטיקע, אַגרעסיווע ייִדן, ייִדן מיט אַ סך שונאים, און דאָס האָט אַלע מאָל געוואַרפן אַ שאַטן אויף דעם שטילן און זייער עסטעטישן אין דער אויסערלעכער האַלטונג און אויסדרוק — מנחמען. אַ מאָל וואַרפט אַ ברודער אויף אַ ברודער אַז אַפּשיין און אַ מאָל אַ שאַטן. מיר גלייבן דאָך אַלע נישט אין אַבסאָלוטן אַטאָויזם און מיר קענען זיך אויך אין גאַנצן פון דעם נישט באַפרייען.

מנחם איז איינער פון די זעלטענע עפּאָפּע-שרייבערס אין דער ייִדישער ליטעראַטור. „זאָול רימער“ און איצט גייט „בלוט און ביר“, וואָס איך בין זיכער, אַז אין דער לעצטער רעדאַקציע און ווען עס וועט פאַרטיק זיין, וועט עס דער דיכטער מנחם פון דער טראַדיציע פון די שוואַרצע רויזן אַנרופן מיט אַ מער עסטעטישן נאַמען.

איך האָב אַ מאָל אין דער וואַרשעווער, פּאָלקסציטינג, אויסגעשריבן ליטעראַרישע ליינענער-קאָנקורסן אויף דער טעמע: ווער זענען מיניע צען באַליבסטע העלדן פון דער ייִדישער ליטעראַטור און ווער זענען מיניע צען באַליבסטע ביכער. איך ביידע קאָנקורסן איז צווישן די ערשטע צען העלדן און ערשטע צען ביכער געווען דער נאַמען „זאָול רימער“. דאָס איז אַ מדרגה.

דיכטער שאַפן די געשטאַלטן און די ביכער, און די קריטיקערס זאָגן דעם עולם וועלכע ביכער זענען די בעסטע און וועלכע געשטאַלטן דאַרפן בלייבן — נאָר דער עולם הערט סיי די קריטיקערס און סיי די דיכטערס ווי דעם פאַריאַרין שניי און באַשטימט וועלכע ביכער און וועלכע געשטאַלטן בלייבן. און דער עולם האָט באַשטימט, אַז זאָול רימער בלייבט. דער עולם האָט דאָס באַשטימט מיט מער ענטוויאַזום ווי די קריטיקערס האָבן עס געטון. עס איז דאָס איינציקע ייִדישע, אין פּאַעטישער פאַרעם, טאַקע ווי אַ ריכטיקער עפּאָס, געשריבענער עפּאָס, וואָס האָט אַזאַ אַפּקלאַנג געהאַט ביי די ליינערס.

אויף אַ ליטעראַרישער יוגנט־אונטערנעמונג אין ניריאַרק זיין איך צוואַך־מען מיט מנחמען. עס איז געווען אין אַ גרויסן, שיינעם קינסטלערישן זאַל ערגעץ נישט ווייט פון אַ ייִדישן געגנט. צווישן די רעדנערס און אויספירערס פון דעם אַוונט זענען געווען די זיין פון אַפּאַטאַשו און לייַוויק. אָבער אויך די זאַל־באַדינונג איז אויסגעפירט געוואָרן פון דעם יונגוואַרג, וואָס איז גראַד פּרטי געווען פון דער בינע. מיט אַ גאַלדענעם שמייכל אויף די ליפּן, אויף דעם גאַלדיק־רויזיקן פנים, און מיט אַ ציכטיקן ייִדיש אין מויל שוועבט צו צו אונדז אַ יונג מיידל און לייגט פאַר פּראַגראַמען.

מיר ווערט אי אַזוי גוט, אי אַזוי אומעטיק אויף דעם געמיט. פאַר מינע אויגן זע איך אַ ריזיק ציפּערבלאַט און די ווייזערס זענען שוין אַפּגעלאָפן העכער האַלב און די צייט גייט נישט צוריק, קיין מאָל נישט.

דאָס גאַלדיק־רויזיקע קינד מיט דעם שמייכל אויף די ליפּן און מיט די ייִדישע ווערטער אין זיי פּרעגט: איר וועט אפשר נעמען אַ פּראַגראַם — איך נעם און זי שוועבט אַוועק. אַ חלום פון יוגנט און פון דער צוקונפֿט פון ייִדיש אין אַמעריקע...

— וואָס פאַר אַ ווונדערלעך קינד און וואָס פאַר אַ גאַלדיקער ייִדיש. — דאָס איז מיין טאַכטער — ענטפּערט שטיל און שמייכלט מיט ליבע מנחם באַריישאַ, דער ראַמאַנטישער בחור פון די וואַרשעווער גאַסן פון דער פאַרמלחמהדיקער פּרץ־תּקופּה, דער דיכטער פון די שוואַרצע רויזן און אַ גאַל־רויזיקער טאַכטער.

אַ דיכטער וואָס האָט זיין פאַרעם געפונען, זיין אייגענע אין זיין ליטע־ראַטור, און די פאַרעם מיט זיין אייגענעם אינהאַלט אַנגעפילט — און האָט דערצו אַזאַ טאַכטער — מעג רויזק אויף אַ רגע אַרויסנעמען די אַמעריקאַנער פיפקע פון מויל און אַ זאָג טון מיט אַ שמייכל: מיין טאַכטער...

ב. י. ביאלאסטאצקי

געבוירן אין יאר 1892 אין פומפיאן, קאָוונער ליטע. אין יאר 1911 געקומען קיין אמעריקע. אַוועק פון דער וועלט דעם 22סטן סעפטעמבער 1962.

איך ווייס נישט פאַר וואָס, — אפשר צוליב דעם לאַנגן נאַמען: בנימין יעקב ביאלאסטאָצקי — ניין טראָפּן, און אפשר צוליב דעם ווייל איך האָב געוווּסט, אַז ב.י.ב. איז אַ זון פון אַ מגיד, נאָר איך האָב געהאַט דעם אינדרוק, אַז ער איז אַ שווערער און אַ הויכער יוד. נאָר אַט איז 1934, ניו־יאָרק, אין דער רעדאַקציע פון „פּאַרווערטס“, איך בין דאָס ערשטע מאָל און דעם ערשטן טאָג אין אמעריקע און עס רעדט צו מיר זייער חבריש און זייער האַרציק, אַ נישט צו הויכער, זייער יוגנטלעכער, זייער שוואַרץ־חנעוודיקער יונגער מאַן, מיט בלאַנקע, גרויסע, אַליין שמייכלענדיקע אויגנלעזער, מיט בלאַנקע ציין און איך באַמערק, אַז זיי זענען שיטערלעך צעשטעלט, און איך האָב געלערנט פון מיין מאַמען, אַז מענטשן מיט אַזעלכע ציין האָבן מזל צו מענטשן — און איך טראַכט מיך, אַז אויך מענטשן האָבן מזל צו זיי, וואָרעם דער יונגער מאַן רעדט צו מיר אַזוי האַרציק, צום האַרציקסטן פון אַלע באַגעגנטע אין מיין ערשטן ניו־יאָרקער טאָג. דער יונגער מאַן קען מיך — ווייזט אויס. דערפאַר האָט ער זיין נאַמען נישט געזאָגט. נאָר ווער איז ער? פּרעגן פּאַסט נישט. און איך נוץ אויס די ערשטע סטראַטעגישע געלעגנהייט און איך כאַפּ אַ פּרעג ביי אַ זיטיקן: ווער איז דער יונגער מאַן? ביאלאסטאָצקי. און דאָ איז מיר ערשט גוט געוואָרן אויפן געמיט — און געוואָרן אַלע מאָל זינט דעמאָלט, ווען נאָר מיר באַגעגענען זיך. עס גייט נאָך אי דער נחת פון דער אַנגענעמער אַנטוישונג און אי דער ערשטער רושם. און דאָס אַנגענעמסטע איז — וואָס אַזוי איז ער צו אַלעמען, ביאלאסטאָצקי. ער האָט ליב די געזעל־שאַפט פון חברים און האָט ליב צו דערציילן אַ מעשה — מגדיש און מיט אַ דינעם ניגון זאָפּראַוועט, און ער האָט ליב צו זינגען אַ ליד אויך בצוותא און אויך אייגענע לידער און ער האָט עטלעכע אַזעלכע זינגלידער געשריבן — און זיי זענען ממש זינגעוודיקע פּערל אין אונדזער אומעטיקער ליריק.

אַפּגעווען אַ פּאַר טעג אין ניו־יאָרק אין 1934 — דאָרף מען דאָך זיין ביי דער פּרייהייט־סטאַטוע. און אַליין גיין קען איך נישט, צו דער סטאַטוע דאָרף מען פּאַרן מיט קאָמפּליצירטע סאַבוועיס און שפּעטער מיט אַ שיפל און קיינעם גלוסט זיך נישט מיטצומאַכן די לאַנגווייליקע ריזע. אָבער אַט איז ביאלאסטאָצקי — ער וועט עס טון, בכבוד־גדול. ווי אַ מענטש, וואָס נעמט זאַכן זייער ערנסט, האָב איך געוואָלט באַזוכן די פּרייהייט־סטאַטוע מיט אַ

פאַרטראַכטן און מיט וועלטשמערץ־פאַרקנייטשטן שטערן. אָבער ביאַלאָג־סטאַצקי האָט מײנע שטערנקנייטשן כּסדר פאַרטריבן מיט אַ וויץ און אַ וויץ און נאָך אַ וויץ. נאָר אַט איז געענדיקט די רײזע און איך בין אַ נאַכט אין ביאַלאָסטאַצקיס היים. און נאָך אַן איבערראַשונג: די אַריגינעלע ליטע־ראַטור־עסייסיטן פעסיע פּהנא איז גאָר ביאַלאָסטאַצקיס פּרוי, און שוואַרץ־חנעוודיקע מײדעלעך, וואָס רעדן ייִדיש ווי אַ וואָסער — זײנע טעכטער.

אין ביאַלאָסטאַצקיס נשמה און שרײַבערישער אינערלעכער לאַבאָראַ־טאָריע ווײנען צוויי: דער ליריש־סאַציאַלער דיכטער און דער אַריגינעלער עסייסיט, וואָס בײ אים ווײנען נאָך צוויי סובלאָקאַטאַרן — אַ מעשה־דערציײ־לער און אַ זשורנאַליסט, וואָס קען די מלאכה. אָבער ב.י.ב. אַליין האָט מער ווי אַלץ ליב דעם ראשית אונז. דעם דאָזיקן געביט פון זײן שאַפן פאַרטיידיקט ער ווי אַ טיגערין אירע קליינע. ער האָט ליב צו דערציילן: איין מאָל, ווען איך האָב אויסגעפירט אין „פאַרווערטס“ די פאַראַנטוואַרטלעכע אַרבעט פון צונויפשמעלן די ערשטע זײטן, איז צו מיר אַרײן דער רעדאַקטאָר אב. קאַהאַן און גענומען שטעלן איבעריקע שאלות וועגן מײנס אַ ליד. ער פאַרשטייט עס נישט. האָב איך מיך אויפגעשטעלט און גאַנץ שטרענג געזאָגט: אָבער די נײעס פון דער ערשטער זײט האָט איר הײנט אַלע קלאָר און דײטלעך פאַר־שטאַנען? יאָ! אויב אַזוי האָב איך מיט אײך הײנט מער גאַרנישט וועגן וואָס צו רעדן. און זײנט דעמאָלט האָט אים קאַהאַן מער נישט געטשעפעט, ווייל ער האָט געהאַט דרײַ־אַרץ פאַר שרײַבערס מיט אַ חוט־השדרה, ווי ער אַליין איז געווען. און יאָרן זענען געגאַנגען און באַגעגענישן אַלערליי מיט ביאַלאָסטאַצקין אַ סך. און איין מאָל, אין די יאָרן נאָך דער וועלט־מלחמה צוויי, איז ער גאָר געווען אַ לעקטאָר אין אַ פּאָלקסבילדונג־פּראָיעקט, וואָס איך האָב אָנגעפירט אין מאַנטרעאַל. אַ וואָך לאַנג בין איך געווען זײן פּרינציפּאַל... גערעדט האָט ער וועגן דער אגדה, זײן ספּעציאַליטעט. און די וואָך שײנט אַרויס פון דעם אומעט פון יענע יאָרן — אַליין אַ מעשה פאַר זיך. און י.י. סיגאַל האָט נאָך דעמאָלט געלעבט און אַוונטן זענען דעמאָלט אַוועק — צעזונגענע און באַשפּרענקלטע מיט גוטמוטיקן חבּרישן קיבוץ.

אין איינעם פון יענע אַוונטן האָט אַ מאָל ביאַלאָסטאַצקי אַ זונג געטאָן עטלעכע לידער — און עס איז געווען אַ נחת צו הערן — באַזונדערס זײנע אייגענע קינדערלידער. און ער האָט עס געזונגען מיט שוונג — ווי אַלץ, וואָס ער האָט געטאָן — און ער האָט גענומען דיריגירן און די גאַנצע געזעל־שאַפט אין שטוב פאַרוואַנדלט אין זײן כאָר — מיט י.י. סיגאַל אַליין אַלס ערשטן כאָריסט. נאָך קלינגט דער ניגון אין האַרצן און אויך ביאַלאָסטאַצקיס וואַרעמע, לעבנספּריידיקע שטים, אונטערגעהאַלטן מיט סיגאַלס מוזיקאַלישן קול:

אין הימל שווימט אַ וואַלקנדל,
 אַ וואַלקנדל אָן רו, —
 יע וואַלקנדל, ניט וואַלקנדל,
 דאָס איז דאָך בלויז אַ מעשה־לע,
 אַ ציגעלע אַ ווייסעלע,
 דאָס וואַלקנדל ביסטו —

זיינע לידער פון פמעט אַ האַלב יאָרהונדערט האָט ביאַלאַסטאַצקי צונויפֿ־
 גענומען אין אַ באַנד מיט דעם גוט־ידישן טיטל (עס דערמאָנט „אַ גראַשן צו
 אַ גראַשן“) „ליד צו ליד“. זיינע עסייען — אין אַ זאַמלונג „חלום און וואַר“.
 זיינע אַגדות און פּאָלקלאָר־זאַמלונגען און אויסטייטשונגען — אין די ביכער
 „פון גלות בבל ביו רוים“ און „די משלים פון דובנער מגיד“. ווער נאָך איז
 אַזוי באַרופן געווען צו זאַמלען און טייטשן די דאָזיקע משלים, ווי דער זון
 פון דעם פּאַסוואַלער־גראַדנער מגיד, וואָס איז אַליין מיט זיינע אומצאָליקע
 כאַראַקטעריסטישע ליטעראַרישע רעדעס געווען דער ליטעראַרישער מגיד
 אונדזערער. וואָס פאַר אַ נחת איז געווען צו הערן זיינע וואַרעמע, פאַרטיפטע
 און דאָך לייכטע און הומאַרפולע ליטעראַרישע דרשות.
 זאָל עס דערמאָנט ווערן: ביאַלאַסטאַצקי האָט אין זיין ליטעראַרישער
 אומדערמידלעכקייט, און ער האָט צו זיינע זיבעציק אויסגעזען אַ פּערציק־
 יאָריקער, אויך אַ סך רעדאַגירט. צ״א דאָס 700־זייטיקע דוד עדעלשטאַט־
 געדענקבוך. ער האָט אויך רעדאַגירט צייטשריפטן — און יאָרן לאַנג בשותפות
 מיט ז. וויינפּערן דעם זשורנאַל „אויפקום“. וויינפּער און ביאַלאַסטאַצקי זענען
 אויך אין כאַראַקטער געווען אַ ביסל ענלעך. וויינפּער האָט אין די יאָרן פון
 בלאַנדזשען — 1939—1948 — פאַרבלאַנדזשעט אויף לינקס. ביאַלאַסטאַצקי
 איז געבליבן אויסגעהאַלטן. און דאָך האָט ער אַנגעהאַלטן חבּרישע באַציונגען
 מיט אַ גאַנצער ריי פאַרבלאַנדזשעטע, און דאָס — מיט אַזוי פיל הומאַנער
 ווערדע, אַז זיין פּאָזיציע אין „פאַרווערטס“ האָט זיך צוליב דעם קיין מאָל נישט
 קיין וואַקל געטאָן. אויף וויינפּערס לוויה — יאַנואַר 1957 — האָט ביאַלאַסטאַצקי
 געמאַכט דעם הספּד אין נאָמען פון פען־קלוב און געזאָגט — נאַטירלעך —
 דאָס וואָס אים איז געווען אויפן האַרצן, צי די איינאַרדנערס פון דער לוויה
 האָבן עס געוואַלט הערן אָדער נישט. אָבער דעם חבּר לעצט־באַגלייט האָט
 ער גערעדט מיט אַ מגידישן ניגון — יעדעס וואַרט אַ טרער.
 1959 — מאָנטרעאַל. ביאַלאַסטאַצקי — גאַסט־רעדנער אין אַרבעטער־רינג.
 דער אַרטיקער שרייבער־פאַראיין נוצט אויס די געלעגנהייט, אָרדנט איין אַ
 שבת־נאַכמיטאָג, אַ חברים־באַגעגעניש מיט דעם גאַסט. מען רעדט מעניני
 דיומא. יידישע שול־ענינים — ביאַלאַסטאַצקי איז נישט נאָר אַ לערער, נאָר

אויך געווען דער מיטגרינדער פון די וועלטלעכע יידיש־שולעס אין אמעריקע, — מען רעדט וועגן דעם מצב פון יידיש. ביאלאסטאצקי הערט, הערט און צום סוף ענטפערט ער און עס מאַכט אַ טיפן רושם: „איך ווייס דאָס אַלץ בעסער פון אייך, אָבער איך ווייס אויך, אַז דאָס שטעלן שאלות ברענגט ייִאושדיקע ענטפערס, אָבער דאָס טאָן, טאָן, טאָן ברענגט מונטערע רעזולטאַטן — האָב איך אויסגעקליבן דעם דאָזיקן וועג — שוין פופציק יאָר... און איך ראַט אייך אַלע צו טאָן דאָס זעלבע.“

זאָלן די דאָזיקע צייטערטע ווערטער זיין בנימין יעקב ביאלאסטאצקיס צוואה. זיין ירושה איז אַן אַנזעעוודיקע און אַ בלייבנדיקע, אַ וואַרעם־ייִדישע און אַ הומאַנע, ווי זשיטלאָווסקי האָט געלערנט: וואָס מער ייד — אַלץ מער מענטש.

פישל בימקא

געבוירן אין קעלין, אין יאר 1890. געקומען קיין אמעריקע אין יאר 1921. געשטארבן אין ניו-יאָרק, 8טן אפריל 1965.

זיין כאַראַקטעריסטישער פּויליש-ייִדישער נאָמען — פישל בימקא — איז מיר שוין לאַנג באַקאַנט געווען, נאָך איידער איך האָב פאַרוויינט אויף אַנ-דערטהאַלבן יאַרצענדליקער אין וואַרשע. ער אַליין האָט שוין דעמאָלט געוויינט און געאַרבעט אין אַ שאַפּ אין אמעריקע. ביי טאַג האָט ער געאַרבעט יאָרן לאַנג אין אַ פאַבריק, און ביי נאַכט פלעגט ער באַזוכן די דערפאַלגרייכע אויפפירונגען פון זיינע דראַמעס און טראַגעדיעס אין די בעסטע ייִדישע טעאַטערן. ער האָט דערפון קיין צימעס נישט געמאַכט און קיינעם ניט געמאַכט קיין מענטליק דערפאַר. ער האָט אַלץ גענומען אין לעבן פשוט און פראַסט, אַ מאָל אַפילו מער פראַסט ווי פשוט. ער האָט געהאַט אַ ציל פאַר די אויגן, מסתמא האָט ער שטילערהייט געקליבן אַ קניפּל, פּדי סוף-פּל-סוף אין גאַנצן זיך קענען ווידמען דער ליטעראַרישער אַרבעט. אָבער קיינעם נישט דאַרפן פאַלן צו לאַסט. און ער האָט עס אויסגעפירט. אַ צוויי טויף יאָרן פאַר זיין אוועקגאַנג איז ער געווען אַ רייכער מאַן, אַ באַלעבאַס פון הייזער. דערפאַלג אין לעבן האָט ער געהאַט זייער אַ סך — פישל בימקא — אָבער גליק זייער ווייניק. וועגן בימקאס פאַר-מעגן מעג מען רעדן אָפן און פריי — מחמת ער האָט אויך געהאַט אַ ברייטע און אַפענע האַנט.

אַ מיטל-הויכער, אַ פעסט-געבויטער, אַ קיילעכדיק פנים, אויגן, וואָס קוקן איינעם אַלע מאָל גלייך אין בליק אַרײַן, נישט אין די אויגן נאָר טאַקע אין בליק אַרײַן. און רעדן רעדט ער אַלע מאָל זייער האַרציק און קורץ, אַפּגעהאַקט ; רעפליקעס אין אַ דראַמע. ער איז דורך און דורך אַ דראַמאַטורג. ער קוקט אויך אַזוי אויפן לעבן בכלל, דורך זיינע ווערק, זיינע דראַמעס און טראַגעדיעס. ער זעט דאָס לעבן מיט זיינע צערן און פריידן און מיט זיינע פּלאַנטערנישן. ער קוקט אויך אין זיינע ווערק, אויך אַזוי אין זיינע נאַטוראַליסטישע פּראָזע-שריפטן, דעם לעבן פנים-אל-פנים. פּראָבלעמען אינטערעסירן אים ווייניקער. ער גריבלט זיך נישט. דאָס לעבן גייט פאַרויס. דאָס צוריקבליקן און אַנאַליזירן פירט נישט אין ערגעץ.

נאַטירלעך זענען דאָ פּסיכאָלאָגישע סיטואַציעס אין זיינע דראַמעס — „רעקרויטן“, „גנבים“, „פאַרבאַרגענע כּוחות“ — בימקא באַהאַלט זיי נישט, אָבער ער פאַרנעמט זיך נישט מיט זיי. דאָס קאַכיקע, רוישיקע, לעבעדיקע לעבן האָט נישט קיין צייט אויף דעם. דאָס לעבן איז אַ שטראַם אין פּרילינג. און מען לעבט בלויז איין מאָל. עס איז נישט הפּקר. בימקאס דראַמעס זענען דורכ-

געזאפט מיט יידישער מאראל. אַ מאָל אל רחום וחנּון און אַ מאָל אל נקמות. ווי מען פאַרדינט זיך. אָבער יש דין ויש דיין. ער האָט אַזוי אַ טאַקע ליב צו רעדן וועגן זײַנע ווערק. און אַז ער רעדט, רעדט ער נישט נאָר מיט דעם פּויליש־יידישן דיאַלעקט, נאָר בפירוש מיט דעם ספּעציעלן קעלצער דיאַלעקט, זײַן שטעטל. אַפילו נאָך כּמעט אַ האַלב יאָרהונדערט אַפּווינען אין אַמעריקע — אַט אַזוי. ער איז אַלע מאָל עכט.

אין די שפּעטע צוואַנציקער יאָרן איז בימקאָ געקומען מיט דער משפּחה קײן פּוילן אויף אַ שטיק צײַט, דאָ צוצוגרייטן אַ זיבן־בענדיקע אויסגאַבע פּון זײַנע ווערק. אַפט געקומען קײן וואַרשע. און — ווי פּריער געזאָגט — דערפּאָלג האָט ער געהאַט אַ סך אין לעבן — גליק אויפן שפּיץ מעסער. פּון זײַנע דרײַ קינדער האָט ער אין פּוילן אַ קינד אַוועקגעלייגט אין דער היימישער ערד, שוין דאָס צווייטע. (אין אַ ווידמונג צום ווייב, זײַן לאַניען, האָט ער אַ מאָל געשריבן: „לאַניען — וואָס האָט געבוירן דרײַ קינדער און צוויי אַפּגעגעבן דער ערד צוריק“).

אין יענער צײַט איז מען אים אַ מאָל באַפּאַלן און צעשלאָגן, שיר נישט דערהרגעט. מיט יאָרן שפּעטער איז לאַניען אין ניו־יאָרק אומגעקומען אין אַן אויטאָ־קאַטאַסטראַפּע; אַן אייניקל האָט ער געהאַט — פּאַרמישפט דורך דער נאַטור (אַ „בלויבלוט־קינד“). ער — בימקאָ — איז מיט מיר אַ מאָל געגאַנגען אין תּל־אביב אויף אַ באַלעבטער גאַס. פּלוצלינג שטעלט ער מיך אָפּ און קוקט אויף מיר:

— ראַוויטש — לאַזט מיך איצט אויסשרײַען מײַן צער. איך האָב אַן אייניקל, אַ לאַכטיק קינדאַלע, אַ מלאַך — אָבער דאָס קינדאַלע ווייסט נישט, אַז עס איז פּאַרמישפט. עס מוז שטאַרבן קינדווײַז. פּריער אָדער שפּעטער... אַז איך האָב אים, בימקאָן, אַ צײַט שפּעטער געזען, האָט ער מיר נאָר געזאָגט איין וואָרט: „שוין!“ איך האָב געוויסט וואָס שוין...

געשריבן האָט ער דראַמעס, טראַגעדיעס, דערציילונגען, ראַמאַנען, קאָר־מעדיעס, אַפילו סימבאָליש־מיסטישע דראַמעס־פּאַעמעס, אין פּערזן אַפילו — אָבער זײַן לעבן איז געווען אַ טראַגעדיע אין אַזוי פּיל אַקטן, וויפּל יאָרן אין זײַן לעבן.

געוויינטלעך שרײַבערס נעמען פרעמיעס, אָבער בימקאָ. אין זײַן אַפּענער האַנט־האַרציקייט, האָט גאָר געטיילט אַ גאַנצע שורה ליטעראַרישע פרעמיעס זײַנע חברים. אַלע אויפן נאָמען פּון לאַניען בימקאָ. און אויך דאָס איז אין זײַן שטייגער און כאַראַקטער, און דעריבער האָבן מיר דעם פּרט דאָ מוסיף געווען.

הרב אברהם ביק

געבוירן 1913 אין קאמארין, מינסקער גובערניע. 1926
געקומען קיין אמעריקע. געווינט 4 יאר אין ארץ־ישראל,
דארט באקומען סמיכה פון הרב קוק. — ווינט פערמאנענט
אין ירושלים.

דער יונגער, שלאנקער, שאַרף־פנימדיקער הרב אברהם ביק איז אַ נייעס
אין דער ייִדישער ליטעראַטור. נישט נאָר גלאַט אַ נייעס — עס איז אַ נייער
ענין. און אַן ענין, וואָס האָט געפּעלט. אַ מין בריק — דאָס גראַמט זיך אגב
מיט זיין נאָמען — וואָס די פרומע לייט קענען איבער איר גיין אין לאַנד פון
אַפיקורסות און צוריקקומען גאַנצע און די אפיקורסים ווידער קענען אַרײַ
בערגיין אין דער שיינער מדינה פון פרומקייט און קענען בשלום צוריקקומען.
אַט אַזאַ בריק האָט געפּעלט, האָט זי הרב אברהם ביק געשאַפּן.
ווי ס'רוב רבנים אין אמעריקע, טראַגט ער נישט קיין בגדי רבנות און
ראַזירט זיך מסתמא מיט אַ פּראַשעק אָדער, גאַנץ פשוט, בני אַ פּריווער, ווי
יעדער שטערבלעכער. אַז מען וואַלט מיר אים געוויזן און געפרעגט: וואָס
איז דער מענטש? אַז ער איז אַ רב אין אַ קליינער ברוקלינער קאָנגרעגיישן
העט הינטערן שטאַט, וווּ ניריארק הערט שוין אויף צו זיין און ווערט שוין
קאָנטרי, וואַלט איך נישט געטראַפּן מסתמא, נאָר געזאָגט וואַלט איך, אַז
זיין פנים וואַלט געווען אַ פּיינער מאַדעל פאַר אַ מאַלער, וואָס וויל מאַלן אַן
אַסקעטישן מיטל־עלטערישן גלח, וואָס שפּילט מיט דינע פינגער אויף אַ
גיטאַרע און זינגט אַ געטלעך ליבעסליד בני דער שיין פון דער לבנה. און דאָס
וואָס זיין פנים האָט אויך אויסגעשפּראַכענע ייִדישע כאַראַקטער־שטריכן,
דאָס וואַלט נישט געווען קיין שטער פאַר אַט דעם בילד פון מיטל־עלטער.
הרב ביק האָט זיך איינגעשפּאַרט צו דערווייזן דורך אומצאָליקע אויספאַר־
שונגען, אַז סאַציאַליזם מיט ציין און נעגל, מיטן קלאַסנקאַמף אַפילו און מיטן
היסטאָרישן מאַטעריאַליזם און מיט דער דיאַלעקטיק און מיטן אינטערנאַציאָ־
נאַליזם, מיט האַק און פאַק, איז שוין דאָ געווען אין די ספרים פון די רבנים פון
אַ מאַל און פון דער נייענט. אַפּט איבעראַשט ער מיט זינע אַנטדעקונגען
און פירט דורך זיין געדאַנק קלאַר און דיטלעך. אַפּט איז דער מאַטעריאַל צו
שווער און צו געדיכט אין זינע הענט און ער קען זיך מיט אים קיין עצה נישט
געבן, בלייבט אַ טאַנדעטנע שטיקל אַרבעט. אַפּט אַבער לאַזט זיך דער מאַטע־
ריאַל אין דער טעזע נישט אַרײַנקוועטשן בשום־אופן. מאַרקס בלייבט מאַרקס
און הרב אַזוי און אַזוי, בלייבט הרב אַזוי און אַזוי — קיין ברידער אין גייסט
קענען זיי נישט ווערן מיט דער הילף פון הרב ביק.

הרב ביק חברט זיך גערן מיט יידישע שרייבערס. ער געפינט אין זיי די אויפמערקזאמסטע צוהערערס און גוטע תלמידים. דער גאנצער ענין איז עפעס ניי. ווען עס וואלט געווען מער צייט אין אמעריקע און די יידישע שרייבערס וואלטן נישט געווען אזוי ביזי ווי זיי זענען, וואלט הרב ביק זיכער געהאט גמרא-קלאסן פאר יידישע שרייבערס. און נישט איינעם וואלט עס גאנץ פין צו נוץ געקומען (נישט צו לעצט אויך מיר — לי הקטן). אבער אזוי ווי קיין קלאסן מאכן זיך נישט, נן קומט מען זיך אזוי צוזאמען פון צייט צו צייט ביים הרב ביק אויף א פשטל און אויף א דערניערונג פון די גוטע חדר-יאָרן.

די גאנצע היצקע אין עק ברוקלין, ווו הרב ביק וווינט, פירט אייך באַלד אַרײַן אין דער ריכטיקער שטימונג. די מזוזות אויף אַלע טירן, די מיזרחס אויף די ווענט, די אַלערליי פּושקעס צוגענאַגלטע צו די ווענטלעך פון די עטאַ-זשערקעס און שאַפּעס, און די ספרים-אַלמערס אָנגעפּראַפטע מיט ספרים אין בית-המדרשדיקער אומאַרדענונג, און די היימישע קיכלעך מיט בראַנפּן, דער פיבוד, וואָס די רביצן דערלאַנגט די געסט, אַלץ איז פול מיט אַלט-היימישקייט. אַן אמתע רבישע שטוב. און דאָ וווינט זיך גאָר דער יונגענקער רב, וואָס פאַר אַ שרייבער איז ער צו יונג, פאַר אַ רב איז ער נאָך יונגער — וואָס סאַציאַליזירט די פעלדער פון דער יידישער רעליגיע און פאַררעליגיע-זעוועט די פעלדער פון סאַציאַליזם.

צוליב זײַן יונגעשאַפט איז הרב ביק נאָך פול מיט אַמביציע און האָט אַפילו ליב שרייבערישן פּבוד אויך. האָט ליב אַ רעצענזיע און האָט באַזונדערן מזל געהאַט מיט זײַן בוך „קעמפּער און היטער“. אַט דאָס ביכל האָט צוליב דער איבערראַשנדיקער נײַקייט פון דער טעמאַטיק אַרויסגערופּן בערג מיט רעצענזיעס. נישט איין יידישער פּאָעט האָט מקנא געווען דעם דערפּאָלאַגרייכן רב. קוים איז פאַראַנען אַ שטיקל פּלאַץ אין אַ יידישער צײַטונג אויף אַ רעצענזיע, נעמט עס גאָר צו אַ רב.

אין געביט פון שרייבערישן סטיל און לאַגישן אויסבוי פון די טעזן האָט הרב ביק נאָך דעם שפּיץ-באַרג פון זײַן שרייבערישער קאַריערע נישט דערגרייכט. פון וועמען ער האָט רבנישע סמיכה ווייסן מיר, נישט פון קיין קלענערן ווי פון הרב קוק. שרייבערישע סמיכות האָט ער שוין אויך באַקומען פון אַלערליי יידישע וואָרטפירערס, און ער באַקומט זיי אַלע מאָל מער און מער, ווייל ער איז פול מיט אַמביציע, און ער זעט, אַז זײַן שיטה האָט געטראָפּן פּרוכפּערדיקן גרונט.

אַ מאָל זענען מיר געווען געסט ביים הרב ביק. ב. ריווקין, מנחם באַריישאַ און מײַן עם-האַרצישע ווייניקייט. די יודן זענען וויללענערס, האָבן זיי זיך באַלד גענומען קאָכן וועגן ענינים, וואָס איך האָב באַלד ביים ערשטן וואָרט

נישט פארשטאנען. דערפאר אבער האב איך געקענט אבסערווירן און זיך מאכן געדאנקען וועגן דעם גאנצן ענין. און איך האב מיר געטראכט, אז עס איז שוין טאקע הויכע צייט פונאנדערצופראלן אונדזערע אלטע ספרים־אלמערס, אפצושטייבן די ספרים און פונאנדערעפענען זיי ברייט פאר אונדזער נייער יידישער וועלט, אז זיי זאלן זיך ווידער פונאנדערשיינען מיט זייער גאנץ פארבארגן ליכט. — אט דאס טויזנטפאך צעאקערטע פעלד איז פאר גרויסע טיילן פון יידישן פאלק ווידער קרקע־בתולה געווארן און מען דארף ווידער אקערן אויף ס'ניי. הרב ביק איז אויף א גוטן וועג. און נאך בעסער איז דאס, וואס ער מוסרט נישט, ער רופט נישט אין שול אריין, ער עפנט נאר ספר נאך ספר און ווייזט: זעט, וואס פאר א ליכט עס שטראלט פון דעם...

ד"ר שלמה ביקל

געבוירן אין יאָר 1896 אין אוסטיעטשקאָ (מיזרח-גאַליציע). גימנאַזיע אין קאַלאַמיי. 1919 טשערנאָוויץ. 1922 בוקאַרעסט. זינט 1939 — ניו-יאָרק. 1915-1918 אָפיציר אין דער עסטרייכישער אַרמיי. 16 יאָר אין בוקאַרעסט, אַדוואָקאַט לויט דער פּראָפּעסיע. אין ניו-יאָרק — שטענדיקער מיט-אַרבעטער אין „טאַג-מאַרגן-זשורנאַל“. געשטאַרבן 3טן סעפטעמבער 1969.

אין דער אַלגעמיינער וועלט-ליטעראַטור איז די דאָזיקע פּראָבלעם, וועגן וועלכער עס ווילט זיך דאָ ווייטער זאָגן אַ גענויען וואָרט — נישטאַ. און די פּראָבלעם איז אַ צענטער-פּראָבלעם, עס האָט פּמעט אַ שייכות צו געאַגראַפיע. אין דער יידישער וועלט-ליטעראַטור באַגעגנט מען די דאָזיקע צענטער-פּראָבלעם אויף טריט און שריט, כּמעט ביי יעדן שרייבער.

שוין די קלאַסיקערס אונדזערע: מענדעלע — אַ ליטוואַק, וואָס האָט זיך באַזעצט אין דרום-רוסלאַנד, שלום-עליכם — אַן אוקראַינער, וואָס האָט זיינע יאָרן פּאַרענדיקט אין אַמעריקע און האָט אַפילו באַוווּן שוין געניאַל אויפצוכאַפּן אַמעריקאַניש-יידישן שטייגער. און פּרץ — אַ פּוילישער, שוין אַן געאַגראַפישע פּראָבלעמען, דערפאַר אָבער יחוס-פּלאַנטערנישן; עס איז אים כּסדר געפּעלן די מעשה, אַז ער שטאַמט גאַר פון ספרדישע יידן. דעריבער איז ער טאַקע טעמאַטיש מער אינטעגרירט מיט יידישער צייט ווי מיט פּויליש-יידישן לאַנדשטייגער.

אַנטקעגן וואָס דאָס אַלץ איז צו רייך געקומען? אַנטקעגן דעם ד"ר שלמה ביקל. זיין איז ער אַ גאַליציאַנער, אַ מיזרח-גאַליציאַנער, וואָס דאָס איז עפּעס אַנדערש ווי מערב-גאַליציאַנער. איבער דעם קליינעם לענדעלע בוקאַווינע, וואָס האָט געהאַט דעם צונאַמען „פעלקער-בריק“, איז ד"ר שלמה ביקל אַריבער קיין רומעניע. דאָרט האָט ער זיך אינטעגרירט ליטעראַריש און איז מיט דער צייט (ער האָט אין רומעניע געוווינט גאַנצע 16 יאָר — 1922-1939 — און דאָרט זיך פּאַרנומען מיט אַדוואָקאַטור) געוואָרן דער ליטעראַרישער קריטיקער פון אַט דעם צווייטן פון דעם עץ-הדעת והחיים פון דער יידישער וועלט-ליטעראַטור. אָבער נאָך דעם ווי שלמה ביקל איז שוין געווען אינטער-גרירט מיט דעם יידיש-ליטעראַרישן רומעניע איז ער אַריבער קיין אַמעריקע און דאָ זיך נישט ווייניקער אינטעגרירט מיט דעם דאָזיקן שטאַמצווינג. האָט געשריבן פונדאַמענטאַלע אַרבעטן וועגן אַמעריקאַנער יידישע וואָרט-מיסטערס.

ביקל איז אָבער געטריי געבליבן זיין רומענישקייט. זיין בוך „רומעניע“ — העכער 400 זייטן — איז אַן עדות. גאָט האָט ביקלען צוגעדינט. ער האָט אים אי גרינג און אי שווער געמאַכט צו זיין דער „שמואל ניגער פון רומעניע“. גרינג — ווייל ער האָט אין יענעם לאַנד אַראַפגעשיקט אַזעלכע גרויסע טאַלאַנטן ווי אליעזר שטיינבאַרג, איציק מאַנגער, יעקב שטערנבערג, משה אַלטמאַן און נאָך און נאָך. שווער — ווייל צו זאָגן אַנדערש און ניי וועגן אַזעלכע געשווירענע, גאָט־געבענטשטע שרייבערס דאַרף מען טאַקע קענען. אַז מיר האָבן זיך דאָס ערשטע מאָל באַגעגנט פנים־אל־פנים — ד״ר ביקל און מיין ווייניקייט — איז דעמאָלט געווען דאָס יאָר 1939, ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה, און די שטאַט — ניו־יאָרק, אין אַ קאַפּע, אַרום די יידישע רעדאַקציעס אויף איסט־בראָדוויי. איך האָב מיך אַ ביסל געשראַקן פאַר דער דאָזיקער באַגעגעניש, מחמת ערשט מיט פיר יאָר פריער איז פאַרגעקומען אַ ביקל־ראַזוויטש פּעדער־מלחמה, וואָס איר קאַזוס בעללי איז געווען דער קלאַסיקער פון רומענישן צווייג פון דער יידישער וועלט־ליטעראַטור, דער געניאַלער משלים־דיכטער אליעזר שטיינבאַרג. ביקל האָט אויף מיניע פאַר פאַרויכטיקע קריטישע באַמערקונגען וועגן שטיינבאַרגן געענטפּערט שטאַרק אַגרעסיוו: אַ נאַקעטער ענטפּער דעם מחבר פון די נאַקעטע לידער... זענען אָבער יידישע שרייבערס אויך יידישע גולנים. און אונדזער באַגעגעניש — פרינדלעך ביז גאָר. ביקל — דעמאָלט אין די פריע פּערזיקער. שלאַנק און עלעגאַנט און פול מיט ווינער מאַגירן, ער איז דאָך אויך אַ בוקאַווינער.

איך קוק אויף ביקלס פנים און איך באַווונדער די כאַראַקטעריסטישע מאַנגאַליש־אַפּאַנישע שטריכן און איך טראַכט מיר, אַז די מעשה מיט די כוזרים פון פאַר אַרום טויזנט יאָרן איז שוין גאַרנישט קיין מעשה. ביקל ווייסט, אַז יעדער וואָס באַגעגנט אים דאָס ערשטע מאָל האָט אָט אַ די געדאַנקען. באַפרייט ער מיך פון אַן אומדרייטער באַמערקונג און ער דער־ציילט מיר אַליין מיט אַ געלעכטער, אַז אין גימנאַזיע האָט מען אים גערופן „יאַפּאַנטיק“ און — ווי באַווויסט זענען ראַסן־מישונגען קרובים מיט אַלערליי טאַלאַנטן... איך באַשטעטיק עס גערן, ווייל ביקל איז טאַקע אַן אויסנאַמלעך טאַלאַנטירטער עסייסט. נישט אומזיסט איז ער דער מחבר־צונויפּשטעלער פון אַן אַנטאַלאַגיע: די יידישע עסיי.

אַ סך מאָל האָב איך געהערט ביקלען רעדן ביי אַלערליי געלעגנהייטן, ביי סתם ליטעראַרישע אָונטן, ביי יובלען, ביי באַנקעטן און אויך — אַ אומעט אונדזערער — עטלעכע מאָל ביי לויות. אויך ביי ה. לייזיקס לויה. אַן אומצאל ביקלס עסייען געלייענט, עטלעכע ביכער זיינע רעצענזירט. זיינע רעדעס זענען עסייען, זיינע עסייען — האָבן אַפט מאָל די כאַראַקטערי־שטריכן פון רעדעס. און איך זאָג עס נישט חלילה לגנאי. איך זאָג עס לשבח. אין דעם

זינען האָט ביקל עטלעכע פּראָגנאַזן אין דער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס דער פּרינץ צווישן זיי איז יצחק לייבוש פּרץ. אויך זינע עסייען זענען פּלאַמיקע רעדעס, פּונקט ווי זינע רעדעס זענען געווען אימפּראָוויזירטע עסייען. וואָס עסייִסטיק איז? איך וועל פּרוּוון דעפּינירן־פּאַרמולירן: עס איז פּובליציסטיק אָנגעטאָן אין בגדי יום־טובּ. זאַלעכקייט דערלאַנגט אויף אַ זילבערנער טאַץ. אַ מאַל אַפּילו איבערגעדעקט מיט אַ זינדן געשטריקט טישטעכל.

אַלץ האָט סיבות. אַלע געוויקסן האָבן ערגעץ וואַרצלען. מען דאַרף יעדן פּענאַמען גענויער אַנאַליזירן און אויף דעם אופן בעסער פאַרשטיין. ד"ר שלמה ביקל איז נישט נאָר אַ טאַלאַנטירטער שרײַבער־ליטעראַט — ער איז אויך מסתמא געווען אַ טאַלאַנטירטער אַדוואַקאַט. זייענדיק שוין לאַנג־לאַנג אַ שרײַבער־פּראָפּעסיאָנאַל — וואָלט ער זיך מסתמא אַזוי לאַנג נישט געהאַלטן בײַ דער אַדוואַקאַטור — אויב ער וואָלט דעם פּאָך נישט ליב געהאַט, נישט געהאַט דערצו אַינגעבוירענע טאַלאַנטן.

דער מכשיר פון דעם אַדוואַקאַט איז דאָס עלאַקווענט גערעדטע וואָרט און דער מכשיר פון דעם עסייִסט איז דאָס עלאַקווענט געשריבענע וואָרט (אויב מען קען זיך אַזוי אויסדריקן). און אַזוי האָבן אין דעם פּאַל דערגאַנצט: דער אַדוואַקאַט דעם שרײַבער און דער שרײַבער דעם אַדוואַקאַט. אויך אין דעם זינען האָט ביקל אַ פּראָגנאַז אין דער ייִדישער ליטעראַטור. אָבער נאָר אויף דעם איינעם געביט — פון עסיי. מיר האָבן דעם גרויסן נאַמען שוין פּרײַער דערמאַנט.

יצחק בלום

געבוירן אין טשעכאנאוויץ, גראדנער גובערניע, אין יאר
1887. אין אמעריקע זינט 1905. געשטארבן אין מיאמי,
11טן אויגוסט 1965.

נישט צו הויך געוואקסן, דערפאר אבער פויעריש פעסט. א ייד מיט כוח,
וואס טרעט פעסט אויף דער ערד און ווייסט ווו עס פירט אים זיין וועג.
א סלאוויש פנים, וואס מען דערקענט באלד, אז עס באלאנגט צו יידן. צום
יידישן פאָעט און שרייבער פון סענטימענטאלע לעבנס־סקיצן פון אמעריקא־
ניש־יידישן לעבן יצחק בלום. זיין אמתער נאָמען איז אויך געווען א פויערישער:
„קרויאָנאָגיי“, אָבער ער האָט אים איבערגעביטן לחלוטין, מען זאל באלד
דערקענען, אז דער טרעגער פון דעם נאָמען איז א פאָעט, וואָס האָט ליב די
נאָטור און די שיינקייט.

אויב א פאָעט דארף זיין נאָיוו — איז די גאַנצע פאָעטישע נאָוויקייט
געווען קאַנצענטרירט אין יצחק בלומען. אָבער דאָס איז געווען אַזאַ מין
איינגעשפּאַרטע נאָוויקייט, וואָס לאָזט זיך נישט שפּיען אין קאַשע. קיין
פרנסה האָט ער טאַקע נישט געצויגן פון זיין שרייבערישער אַרבעט, אָדער
כמעט נישט, אָבער דאָס האָט אים גאַנץ ווייניק געאַרט, ער האָט געהאַט גענוג
כוח — יצחק בלום — צו אַרבעטן אין שעפּער, אָדער גאַר האַלטן אַ קליינעם
רעסטאָראַן. ניין, אַ פרנסה־פּאַך איז עס נישט געווען — יעדנפאַלס פאַר
בלומען — אָבער מענטשן דאַרפן זיך באַציען מיט ווערדע און דרך־אַרץ
צו אַ שרייבער. בלום איז דערויף פּסדר באַשטאַנען. אין איינעם פון זיינע
לידער שרייבט ער מיט געבענטשטער נאָוויקייט מחמת גאָט האָט אים באַ־
שאַנקען מיט אַ באַשיידענעם פאָעטישן טאַלאַנט:

כיבין געבוירן אין לידער, זיי זענען מיין רייכקייט, מיין גאָלד, מיין געלט,
מיט זיי און אין זיי, אויסלעבן וועל איך מיין לעבן, מיין וועלט;
און אַז אַלט וועל איך זיין און פון לעבן אַ מידער,
וועל איך אַלץ נאָך לייענען און שרייבן לידער, לידער, לידער...

קנאַפּ פאַרן אויסברוך פון דער יידיש־גורלדיקער צווייטער וועלט־מלחמה
האָט יצחק בלום באַזוכט זיין היימשטעטל און די היים־נסיעה באַשריבן אין
אַ בוך „אַ שטעטעלע אין פּוילן“. אַ מוראדיקע טראַגישע נסיעה. דאָס שטעטל
האָט אין דעם אמעריקאַנער געזוכט אַ רעטונגס־שטרוי ערב דעם מבול, און
דער „אַמעריקאַנער“ האָט אין דעם זינקענדיקן שטעטל געזוכט אַ רעטונג פון

אַמעריקאַנישן אומעט, פון איינעם, וואָס איז נאָך אַ דריטל יאָרהונדערט נאָך אַלץ נישט אָנגעקומען קיין אַמעריקע.
 יצחק בלום איז אין זײַנע עלטערע יאָרן געווען איינער פון די דער-
 פּאָלגרייכסטע לאַהזים-פּאַרקויפּערס פון זײַנע נישט צו צאָלרייכע ביכער. אים
 וואָלט זיכער געפּאַסט דער טיטל-צוגאַב צו זײַן נאָמען: יצחק בלום-מוכר
 ספרים...

אַט בלעטער איך אין מיין אַרכיוו און איך געפּינ אַ בריוו פון בלומען
 פון יאָר 1948, וווּ ער זאָגט מיר אָן, אַז ער האָט אַרויסגעשיקט אויף מיין
 אַדרעס אַ „פּאַר“ ביכער — געווען זענען עס הונדערט... און די טעג קומט
 ער אַליין. און ער איז געקומען און ער האָט מעטאָדיש — גאַס-איין און גאַס-
 אויס — פּאַרשפּרייט זײַנע ביכער. ער האָט עס געטאָן מיט אַזוי פּיל ווערדע
 און ערנסט, אַז קיינער האָט אים נישט אָפּגעזאָגט. אַדרבא — מען האָט געצאָלט
 מערערע מאָל דעם געפּאָדערטן מקח. פּאַרקויפּנדיק אַ בוך האָט בלום געשטעלט
 אַ באַדינג: איר מוזט דאָס בוך לײענען! און מען האָט לרוב געפּאָלגט און
 נישט געהאַט חרטה, מחמת בלום שרײַבט אַזוי, אַז דער פּאָלקסמענטש פּאַר-
 שטייט יעדעס וואָרט. אַז בלום האָט נאָך עטלעכע וואָכן פּאַרלאָזט די שטאַט
 מאַנטרעאַל איז בני הונדערט יידישע אירע געבליבן דער רושם, אַז ער איז
 איינער פון די בעסטע און קלאַרסטע שרײַבערס בני ייִדן, און יצחק בלום
 האָט מיר — ביים געזעגענען — געזאָגט, אַז מאַנטרעאַל איז די בעסטע ליטע-
 ראַרישע יידישע שטאַט אויף דעם אַמעריקאַנער קאָנטינענט.
 און לאַמיר טאַקע — אין נאַיוון יצחק בלום-סטיל — פּאַרענדיקן די שורות
 פון דעם אינטימען פענפּראָפּיל מיט זײַן אייגן ליד:

נישטאַ מער דער דיכטער,
 ס'איז ליידיק דאָס אָרט —
 ס'ליד אויסגעאַנגען —
 פּאַרשטומט איז דאָס וואָרט —
 דער שרײַבטיש פּאַראַבלט,
 שטייט שטום בני דער וואַנט;
 די פען ליגט פּאַריתומט —
 און וואָרט אויף דער האַנט...

ברוך בענדערסקי

געבוירן 1878 אין דאָרף רעמאָנקעוויץ, בעסאַראַביע. זון פון ערדאַרבעטערס. פון 1894 אין אַרגענטינע. באַזעצט אין יקאַקאַלאַניע זאַנענפעלד. געשטאַרבן 30סטן אַפּריל 1953.

אויף דער שוועל פון אַ ייִדישער דאָרפֿישער שטוב, אויף דער איינציקער ברייט־דאָרפֿישער גאַס אין דער קאַלאַניע זאַנענפעלד אין דער פּראָווינץ ענטרע ריאַס אין אַרגענטינע. אין אַ זוניקן שבת־פּרימאַרגן — שטייט אַ גרויער מאַן מיט אַ פנים פון אַן ענגלישן ים־אַפיציר, רוי פון ווינט און פון ווילדער זון, אָבער מיט אַ קינדיש מילדן אויסדרוק און ער רעדט מיט מיר — פיר און פּערציק יאָר זענען שוין אַריבער זינט איך האָב דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן באַטרעטן די שוועל פון דעם גאַרטנדל אין וועלכן די שטוב שטייט. פיר און פּערציק יאָר זענען נישט איין טאַג...

דאָס איז ברוך בענדערסקי, איינער פון די געציילטע און פּיינסטע ייִדישע שרייבערס אין אַרגענטינע, אַן אמתער קאַלאַניסט און נישט ווייניקער אַן אמתער שרייבער.

איך זיץ אין ברוך בענדערסקיס אַרבעט־שטוב. אַלץ איז אין אַרעמער אָבער אין מוסטערגילטיקער אָרדענונג. יעדעס בוך אויף זיין פּלאַץ און קיין בוך איז נישט צופעליק. יעדעס בוך איז איבערגעלייענט און אַ סך, אַ סך פון די ביכער זענען אַ סך מאָל געלייענט געוואָרן אין די לאַנגע דאָרפֿישע נעכט פאַר דער פּאַרזאַמלטער משפּחה. און סימנים דערפון זענען געבליבן. אַלע מיטגלידער פון בענדערסקיס משפּחה זענען גרויסע ענטוויאַסטן פון דער ייִדישער ליטעראַטור. איך זיץ אין דער שטילער שטוב, וואָס איר פענצטער גייט אַרויס אין גאַרטנדל און דאָס גאַרטנדל צו דער איינציקער גאַס פון דער קאַלאַניע פון אַלטן שטייגער, אַ דורכויס ייִדישע גאַס. אין פענצטער באַווייזט זיך פּלוצעם בענדערסקיס פנים מיט אַן אויסדרוק פון גרויסער פּאַראינטע־רעסירטקייט.

— קומט גיך, גיך, וועט איר עפעס זען.

און ער כאַפט מיך אָן ביי דער האַנט און ער פירט מיך און ער הייסט מיר גיין אויף די שפּיץ־פינגער און זיין זייער שטיל. און ער פירט מיך צו צו אַ צווייגל פון אַ נידעריק בימל און ער באַווייזט מיר ווי אַ היישעריק־פּאַרמיקער אָבער זייער מאַגערער גרינער זשוק האַלט אין צוויי פּאַדערשטע פּיסלעך אַ פליגעלע און ווי ער פרעסט עס אַרום, אַט ווי איינער כאַפט אַ מאָל אַ פּולקעלע צום אַרומקייען. פּאַרטיק געוואָרן, אַפּגעווישט זיך דאָס פּיסקל, פּאַרלייגט די פּאַדערפּיסלעך און עס זעצט זיך בענטשן און זומט שטיל, און איידער עס איז

נאָך פאַרטיק געוואָרן מיט דעם בענטשן גיט עס אַ פלי אויף אַ פאַר בלעטער וויטער, אויף דעם שלאָפּלעטל און הייבט אָן צו דרימלען.

בענדערסקי קלערט דאָס מיר אויף דעם גאַנצן מיניאַטורן גרויזאַמען נאַטוראַקט אויף דעם דאָזיקן ייִדישלעכן אופן. אויף דעם אופן פאַסט ער אויף די נאַטור אין זיינע איינציקמיניקע דערציילונגען, וואָס זענען פונקט אַזוי זעלטן שיין ווי זיי זענען ווייניק, קוים איין ביכעלע אויסגעפילט.

איך קוק אויף דעם גרינעם זשוקל און קוק אויף דעם פּינעם פנים פון אַ מילדן ענגלישן ים־אָפיציר און איך טראַכט מיר:

— פון גאָט געבענטשט, אי אַלס קאַלאַניסט אי אַלס ייִדישער שרייבער. איך האָב בשעת־מעשה געהאַט דאָס געפיל, אַז איך וועל געבן אַ לויף אַרײַן אין בענדערסקיס שטוב און איך וועל פשוט מאַכן אַ רעגולערן סקאַנדאַל דעם דאָזיקן ייִדן, איך וועל קלאַפן מיט די פּויטסן אין טיש, טראַסקען מיט די טירן און מאַכן גוואַלדן. אַנכאַפן ביי די לאַצן:

— פאַר וואָס, פּרעג איך אײַך, און מיט וועלכן רעכט האָט איר נישט אויפגעשריבן ביי איצט אַ דרײַ פיר ראַמאַנען און אַ פאַר הונדערט נאָוועלעס פון דעם ייִדישן לעבן אין דער רעם פון אַט דער ווילד־שיינער אַרגענטינער נאַטור? פאַר וואָס?

און בענדערסקי נעמט דערציילן דרך־אגבדיק, ווי אַזוי ער איז אין דעם לאַנד געקומען מיט אַ טיפּוס און ווי אַזוי מען האָט אים אַ באַוווּסטלאָזן, מיט 40 גראַד היץ, דורכגעטראָגן אַ געאַרעמטן, מיט נאַכשלעפּנדיקע פּיס, פאַר די האַפּן־באַאַמטע.

שטאַט צו מאַכן סקאַנדאַלן פּרעג איך שוין איצט פשוט פאַרצווייפלט:

— און אַזאָ און טויזנט ענלעכע גוואַלדיקע איבערלעבונגען, סימבאָלישע אַקטן, האָט איר ביי איצט אַפילו נישט געפרוווט צו פאַראייביקן אין אייערע ווערק? איר האָט גאָר קיין מאַל זיך נישט פאַרטראַכט וועגן דעם אויפצור־שריבן אַן אויטאָביאָגראַפישן ראַמאַן?

עס איז געווען אַ טאַג פון דערהויבענער דאַרפישער ייִדישער רח, דער מעת־לעת אין בענדערסקיס קאַלאַניסטישער היים און אַ טאַג פון ליטעראַר־ריש־ייִדישן צער פאַר דעם חוב וואָס בענדערסקי איז ביי איצט שולדיק דער ייִדישער ליטעראַטור. איך לעב איבער די זאַכן זייער פּערזענלעך.

אין דער הערלעכער שטאַט פאַראַנאַ האָב איך נאָך איין מאַל באַגעגנט בענדערסקין. אַרוימגעגאַנגען מיט אים אין אַ גאַרטן און געשעפט נחת פון זיינע מענדעלע מוכר־ספּירימדיקע באַמערקונגען וועגן חיות און עופות.

— מען דאַרף זיך ווידער אַ נעם טון צו דער פּען, האָט ער מיך באַרויַקט ביים געזעגענען.

— די פען איז ווי די אמתע ליבע — האָב איך מיט דעם גאַנצן האַרץ געדריקט די קאַלאָניסטישע און שרייבערישע האַנט פון דעם עלטערן חבר — עס איז קיין מאָל נישט צו שפעט מיט איר. איר אַלס קאַלאָניסט טאַרט נישט בלייבן שולדיק אייער שרייבערישן חוב און איר אַלס שרייבער טאַרט נישט בלייבן שולדיק אייער קאַלאָניסטישן חוב. איר פאַרשטייט מיך דאָך?

דער חבר איז געבליבן אויפן פעסטן ברעג פון טיך פאַראַנאָ און מיך האָט די שיף געטראָגן אויף די גלאַטע וואַסערן פון דעם גוואַלדיקן טיך אַלץ ווייטער און ווייטער.

יצחק בערלינער

געבוירן אין יאר 1899 אין לאָדזש. 1922 אויסגעוואַנדערט קיין מעקסיקע. געשטארבן סוף יאנואַר 1957 אין מעקסיקע.

מיט משה בראַדערזאָן זײַל בראַש — דעם גרויסן קינסטלער פון קליני-געוודיק־שפּילעוודיקן פּאָעטישן וואָרט — האָבן אַ סך ייִדישע דיכטערס פון לאָדזש געהאַט אַ טענדענץ צו דעם מין פּאָעזיע. אינהאַלט — אַוודאי. אָבער אויך פּאַרעם שפּילט אַ נישט קלענערע ראַלע און דאָ און דאָרט אַפּילו אַ גרעסערע, וואָס דאָס איז שוין אַ מאָל צום שאַדן פון דער גאַנצקייט פון אַ דיכטערישער שאַפּונג. יצחק בערלינער איז אין דעם זינען פון פּאַרעם געשטאַנען אונטער דער דייטלעכער השפּעה פון משה בראַדערזאָן, זיין בן־עיר, ניין יאָר עלטער פון אים. אין דער פּאַרעם איז אַוודאי בראַדערזאָן געווען גרינג־און זינג־נאַטירלעכער, קינסטלערישער. דערפּאַר איז בערלינער געווען אין סאַציאַלן און נאַציאָנאַלן אינהאַלט שווער־און מער־נאַטירלעכער. און דערפּאַר אָפט מאָל איבערצייגנדיקער.

אָבער אין אַט דעם פענפּאַרטערט האָבן מיר נישט די פּוונה צו געבן פּאַרשונג און קריטיק פון בערלינערס ליד און נייערט אַ פענפּאַרטערט פון דער פּערזענלעכקייט פון דעם טייערן חבר פון יאָרן דורך בריוו און אַ גאַנץ יאָר — 1940—1941 — אין פּערזענלעכע באַגעגענישן, טאַקע אין מעקסיקע, וווּ בערלינער האָט אָפּגעלעבט 35 יאָר פון זיין לעבן. אין אַט דעם יאָר פלעגן מיר זיך — חוץ אין אַנדערע טעג צופּעליק — באַגעגענען יעדן מיטוואַך אין דער פּרי און אַרומוואַנדערן איבער דער עקזאָטישער מיליאָנען־שטאַט מעק־סיקע. בערלינער האָט די שטאַט געקענט ווי זיינע צען פינגער און ליב געהאַט ווי ס׳לעבן. פּאַר נאַכט, נאָך אַזאַ מיטוואַך־וואַנדערונג פלעגן מיר קומען צו בערלינערן אַהיים און אָפּעסן אַ מעקסיקאַנישן נאַכטמאַל מיט טאַרטיאַס, די באַרימטע מעקסיקאַנישע מצות פון דעם אַרעמען פּאַלק.

די מאַלצייטן פלעגט צוגרייטן נחמהלע, בערלינערס קליינע חנעוודיקע פּרוי, די געטרייע באַגלייטערין זיינע, וואָס פלעגט נישט איין מאָל אַרויסשיקן איר מאַן פון דעם שייכענשעפט צום לידערטיש און אויך צו די עקזאָטישע שפּאַצירן. ווי ווונדערלעך פלעגט זי, ממש מיט לייב־און־לעבן — גוף און נשמה — אַרויפקוקן צום הויכן מאַן אירן. אין אים האָט זי געזען זיין לידער־שליחות און אין זיך די שליחות צו דערמעגלעכן דורך איר ארבעט יענע לידער־שליחות.

זי — נחמהלע — איז עס אויך געווען, וואָס האָט פּמעט אַ יאַרצענדליק לאַנג, נאָך יצחקס שווערער לונגען־אַפּעראַציע, חודש־אַינן און חודש־אויס.

זיין טייער לעבן ממש געריסן פון די ציין פון מלאך-המוות — ביז דער טויזנט־אויגיקער האָט מנצח געווען.

יצחק בערלינער האָט געשטאַמט פון אַ צאָלרייכער אַרבעטער־משפּחה מיט עטלעכערליי קינדער. זיי זענען פאַרשפּרייט איבער דער וועלט און וועגן דעם גרעסטן טייל פון זיינע ברידער און האַלב־ברידער, שוועסטער און האַלב־שוועסטער האָט בערלינער זייער ווייניק געוויסט — פּלעגט ער מיר דערציילן. ער האָט קוים געוויסט וווּ זיי וווינען. אַנדערע זענען שוין געווען טיפע זקנים, ווען ער איז נאָך געווען אַ יונגער־מאַן. איין מאָל האָט ער זיינע אַ האַלב־שוועסטער אין לאַדזש אויף דער גאַס פשוט נישט דערקענט, ווען זי האָט אים אָפּגעשטעלט. ער האָט זי שוין אַ האַלב טוץ יאָרן דעמאָלט נישט געהאַט געזען.

זיין פאָטער איז געווען אַ למדן, אָבער אַ פשוטער בעל־מלאכה, נאָר דערפאַר ווייל ער האָט ליב געהאַט די פּראַצע. איין מאָל האָבן מיר מיט בערלינערן אויסגערעכנט, אַז ווען זיין פאָטער וואָלט נאָך געלעבט, און בערלינער איז דעמאָלט אַלט געווען אַ יאָר פּערציק, וואָלט זיין פאָטער שוין געווען הונדערט און צוואַנציק יאָר אַלט. יצחק האָט זיך טיף פאַרטראַכט, און עפּעס אַזוי ווי פון זיך אַליין האָבן מיר אויפגעמישט דעם חומש און געלייענט דאָרט די מעשה פון אונדזער ערשטן יצחק און זיין אַלטן טאָטן... סתם אַזוי. און אַז מיר האָבן געענדיקט לייענען האָט זיך בערלינער מיט זיין ווונדערלעכער תּמימות אָנגערופן: און איך גלייב, אַז די אַלע מעשיות זענען וואָרט אין וואָרט אמת. בערלינער איז געווען אַ ווונדערלעכער מאַמין. אַ הויכער איז ער געווען און אין זיינע יונגערע יאָרן אַ טונקל־בלאָנדער. אַ קאָפּ געדיכטע און גלאַטע האָר. אַן אַדלערנאָז. טיפע, פאַרשאַטנטע, אַריענ־טאַלישע, טונקל־בלוי־גרינע אויגן, אַ פּראַטאַטיפּ פון דער העלער קאָווקאַ־זישער ראַסע. ווייסט גאָט מיט וועמען זיינע זיידעס און באַבעס האָבן זיך געמישט.

אַ שטילער איז ער געווען אין אַ געזעלשאַפּט, בערלינער. ער שווייגט, נאָר פּלוצלינג צעעפנט ער שווייגנדיק זיינע גרויסע אויגן דאָ אויף דעם. דאָ אויף יענעם און קוקט, קוקט מיט אַזוי פּיל ליבע. ער איז נישט וויציק און נישט שאַרף אין זיינע רייד, האָט ער ליב צו שווייגן און צו הערן. און אַט הייבט מען אָן צו זינגען לידער אין דער געזעלשאַפּט און פּלוצלינג זינגט אַרויס פון דעם קליינעם כאָר אַ באַס, שאַליאַפּין וואָלט זיך נישט פאַרשעמט. די וואָס קענען אים — ווייסן שוין. פאַר מיר איז עס דאָס ערשטע מאָל געווען אַן איבערראַשונג, ווי אַ דונער. אויך פּרץ מאַרקיש האָט געהאַט אַ באַס, אָבער נישט צו פאַרגלייכן מיט בערלינערן. און ער איז בכלל געווען אַ גוטער זינגער, דער עיקר פון מעקסיקאַנישע פּאָלקסלידער.

באלד מיט דער ערשטער כוואליע פון יידישע אימיגראנטן-אשפּנזים (ספרדים זענען שוין דאָרט פּריער געווען) איז בערלינער קיין מעקסיקע געקומען. דאָ האָט ער מיטגעמאַכט קאַלטס און וואַרעמס און אייז-קאַלטס און אַקריפּהייס. ווען ער וואַלט געווען אַ פּראָזע-שרייבער וואַלטן זײַנע ראַמאַנען געווען גרויסע סענסאַציעס לויט דעם אינהאַלט. ער איז אָבער געווען בלויז אַ פּאַעט. יאָרן לאַנג האָט ער זיך אַרומגעוואַלגערט איבער מעקסיקאַנישע שטעטלעך און דערפּער, מיט אַ שטעכמעסער און אַ רעוואָלווער הינטערן גאַרטל, ווי דער מינהג-מדינה דאָרטן — און האָט באַזאָרגט מיט קאַטוילישע הייליקע בילדער און מכשירים די מעקסיקאַנישע פּויערים.

בערלינער האָט בדרך-כלל פּינט געהאַט צו דערציילן מעשיות, אָבער אַז ער האָט זיך שוין אַ מאָל צערעדט וועגן זײַנע מעקסיקאַנישע איבערלעבונגען — פּלעגן זיך די האָר קאַפּויער שטעלן פאַר שרעק בײַ די צוהערערס. אָבער ער אַליין האָט די אַלע זאַכן דערציילט מיט אַ שמייכל. פּלעגט מען זיך ווונדערן, נאָך מער ווייל די אויטענטישקייט פון די מעשיות איז געווען ממש מיט דער האַנט אַנצוטאָפּן: ווי האַסטו גאָר געקענט לעבן בלייבן נאָך דעם אַלעמען? — איך בין אַ מוטיקער פון דער נאַטור... פּלעגט ער ענטפּערן מיט תּמימות. עטלעכע מאָל האָט ער מיטגעמאַכט עכטע מעקסיקאַנישע געשלעגן — סאַפּאַראַנטאַס. אַ פאַר מאָל האָט מען אויף אים געשאָסן, אָבער אַזוי ווי ער האָט אַלע מאָל אַרויסגעוויזן מוט — האָט מען פאַר אים געהאַט דרך-אָרץ און אים ליב געהאַט. אין מעקסיקע האָט מען פּינט מענטשן, וואָס האָבן מוראַ פאַרן טויט. צוויי מאָל וועסטו נישט שטאַרבן, איין מאָל נישט אויסמיידן.

צו בערלינערס לידער-זאַמלונג „שטאַט פון פּאַלאַצן“ (אַזוי הייסט מעק-סיקע-סיטי ביים פּראָסטן דאָרטיקן פּאַלק) האָט דער וועלט-באַרימטער דיעגאָ ריוועראַ געמאַכט אילוסטראַציעס. אין בערלינערס שטוב הענגען פּאַטאַגראַ-פיעס פון-אים מיט-דעם מאַלער צוזאַמען. זעט אויס אויף די בילדער דער הויכער פּאַעט נעבן דעם מאַלער, דעם ריו, ווי אַ יינגל נעבן אַ דערוואַקסענעם. דאָס צייכענען די בילדער צו בערלינערס לידערבוך האָט בײַ דיעגאָ ריוועראַן געדויערט יאָרן. ער האָט עס אָפּגעלייגט פון איין „מאַניאַנאַ“ צום צווייטן. (מאַניאַנאַ הייסט מאָרגן). מעקסיקאַנישער נוסח. נאָר אין איין שיינעם פאַר-טאַג איז ער פאַרפּאַרן צו בערלינערן מיט אַן אויטאָ און אין בלויז „אָווער-ראַלס“: — קום, היינט וועל איך דיר באַמאַלן דיין בוך. זענען זיי פאַרפּאַרן צו דער אַרעם-געגנט „טעפּיטאַ“ און וווּ נאָר דער דיקטער האָט זיך אָפּגע-שטעלט און געוויזן מיטן פינגער האָט דער געניאַלער מאַלער געמאַלן. און אַט אַזוי זענען די ליניעס פון דעם גרעסטן מאַלער פון מעקסיקעס „באַלוט“ — טעפּיטאַ. פאַרבונדן געוואָרן מיט די גראַמען פון ריטמען און סטראַפּן פון דעם

דיכטער, וואָס איז אויפגעצויגן געוואָרן אין לאַדזשער „טעפיטאַ“־געגנט, וואָס האָט געהייסן באַלוט... פּאָלג מיך אַ גאַנג.

ווען איך בין געווען אין מעקסיקע האָבן די בערלינערס געוויינט און געהאַנדלט מיט שיד אין דער אַרעמער געגנט טאַקובאַ. שפּעטער — האָט מיר בערלינער געשריבן — האָט מען זיך אַרויסגעצויגן אין אַ קליין אייגן פּאַלאַצל אין אַ נייעם ווינגעגנט. נישט ווייט פון טאַקובאַ איז געווען אַן אוראַלטער בוים — אַרומגערינגלט מיט שטאַכעטן, אַ בוים מיט אַ לעגענדע: נעבן אַט דעם בוים איז אַ מאַל, מיט פיר הונדערט יאָר צוריק, געשלאָפן דער קאַנק־וויסטאַדאַר פון מעקסיקע קאַרטעז. דעמאָלט איז אים געגאַנגען ביטער און ער האָט זיך באַהאַלטן פאַר דער נקמה פון די אַצטעקן. האָט ער זיך אַזוי צעוויינט, אַז זיינע טרערן זענען שוין אַפילו אַן זאַלץ געווען — און דערפאַר קען דער בוים קיין מאַל נישט שטאַרבן... בערלינער האָט מיר דערציילט, אַז אויך ער האָט דאָ נישט איין מאַל געוויינט ביז די טרערן זענען אַן זאַלץ געבליבן — איבער דעם אומגליק פון אונדזער פּאָלק.

אַז איך בין אין מעקסיקע געווען איז נאָך בערלינערס טאַכטער געווען אַ קינד כמעט, דער טאַטע אויסן אויג, און דער זון נאָך אַ קליין יינגל — די מאַמע אויסן אויג. איצט — איז דער זון שוין לאַנג אַ דאַקטאָר און די טאַכטער לאַנג שוין חתונה געהאַט און צווישן די אַבלים זענען אויך שוין דאָ עטלעכע אייניקלעך — און דער יידישער בוים שפּרייט זיך ווייטער און ווייטער.

עד מתי? — הייסט איינס פון די לידערביכער פון יצחק בערלינער. און דער ענטפער איז אין לייך און אין פרייד: עד לעדי עד — ביז אייביק.

לוי בערמאן

געבוירן 1895 אין דער ליטע. 1915 אַמעריקע. געווינט
אין ניו־יאָרק. געשטאַרבן אין יוני 1960.

ערגעץ אַרום 1910, ווען די גאַלדשוּמיקע כּוואַליעס פּון דער ייִדישער
ליטעראַטור פּון דער פּרץ־צייט זענען געשטיגן צום העכסטן, אין דער צייט,
ווען פּרץ איז נישט גענוג געווען און מען האָט געזוכט נאָך איינעם... איז אַ מאָל
דערשינען אַן אַרטיקל פּון בעל־מחשבות אין „פּרזינד“, אַן אַרטיקל מיט דעם
אַנזאָג, אַז ער האָט אים געפּאַקט... דעם נביא — נאָר ער איז נאָך אַ קנאַספּ,
ער דאַרף זיך ערשט פּונאַנדערבליען, פּונאַנדערנעמען די בלעטלעך, דער
דאָזיקער קומענדיקער נביא האָט געהייסן לוי בערמאַן. ער איז דעמאָלט געווען
כמעט נאָך אַ בר־מיצווה־ייִנגל און די פּאַעמע, וואָס בעל־מחשבות האָט גע־
לייענט איז נישט געווען געדרוקט, נאָר בלויז געשריבן מיט דער האַנט.

בעל־מחשבות האָט בכלל געהאַט אַ טבע אַרויסצופּאַרן נאַשפיץ מיט זיין
קריטיק — נאָר טאַמער האָט ער באַמערקט, אַז ער האָט זיך פּאַרמאַסטן אויף
אַ נישט גאַנץ זיכערן וועג — פּלעגט ער מיט דעם זעלבן פּיף פּאַרקירעווען
אויף צוריק... אַזוי האָט ער אויך מיט אַ צייט שפּעטער פּאַרקירעוועט מיט
בערמאַנען. השיבנו נאַזאַד. האָט עס געוויקט אויף דעם בלי ספּק טאַלאַנטירטן
יונגן דיכטער צום שלעכטן? האָט עס בכלל אויף אים געוויקט? שטאַרק
געוויקט? אונדז דאַכט זיך, אַז יאָ. בערמאַן איז געבליבן אַ מאַדנע געשטאַלט
אין דער ייִדישער ליַריק. ערשטנס שרייבט ער כּמעט נישט — צווייטנס דרוקט
ער זייער זעלטן דאָס וואָס ער שרייבט. און דערצו איז פּון איין ליד, אַדער
פּאַעמע צו דער אַנדערער אַזאַ מין שפּרייז, אַז דער קאַנטאַקט פּאַרלירט זיך.
איך האָב געוויסט, אַז בערמאַן שטעקט ערגעץ אין אַמעריקע — אָבער
אַמעריקע איז גרויס. אַז איך האָב אים דאָס ערשטע מאָל אין יאָר 1934 געזען
און געהערט שווייגן אין משך פּון אַ פּאַר שעה אין אַ חבּרישער מסיבה, איז
קלאָר געוואָרן דער צוזאַמענהאַנג פּון דער קרוינג פּון אַ בר־מיצווה־ייִנגל
מיט דעם היינטיקן בערמאַן.

אַ פּעכשוואַרצער איז ער, בערמאַן, גרויסע אויגן האָט ער, געדיכטע
שוואַרצע האָר, אַ פּעסט געבויטער, איבער מיטל־הויך, ער איז אַ גוטער און
איז אַ וועגעטאַריער, און ער שווייגט. נאָר טאַמער זאָגט ער אַרויס אַ פּאַר
ווערטער, פּאַרשטייט מען באַלד אַז ער שווייגט נישט צוליב עניוּות. ער זאָגט
זיך אַ מאָל שטילערהייט אַרויס אַזעלכע זאַכן, אַזעלכע לעסטערונגען אויף
אַנגענומענע און אַפילו גרויסע ייִדישע שרייבערס, אַז מען מוז זיין פּון אייזן
דאָס צו פּאַרשווייגן. טאַמער רעאַגירט מען צו שטאַרק — פּאַרשטעלט זיך

בערמאן מיט דער קאנסטיטוציע פון אמעריקע... ס'איז א פריז לאַנד און יעדער קען טראַכטן וואָס ער וויל און זאָגן וואָס ער טראַכט... גערעכט איז ער. אַז איך בין אַ מאַל צוגעשטאַנען, אַז בערמאַן זאל מיר ווייזן זיינע נייע מאַנוסקריפטן, האָט ער געענטפערט זייער מיסטעריעז: איך בין אַזוי ווי אַ שטאַט, אַ באַלאַגערטע — קיינער ווייסט נישט מיינע סודות... און לידער זענען דאָך סודות, לידער דאַרף מען גאָר בכלל נישט דרוקן און אַפילו נישט לייענען פאַר קיינעם — גערעכט איז ער, אָבער אַ שיינ פנים וואַלטן מיר געהאַט, ווען אַלע וואַלטן געווען בערמאַניסטן. יידישע לידער העלפט עס סי ווי נישט, אַפילו ווען מען דרוקט זיי און מען הענגט אויף אויף יעדן ליד אַ גלעקל.

אויף דעם רושיקן יוניען־סקווער, אין סאַמע האַרץ פון ניו־יאָרק, זענען שטיין געבליבן אַ פאַר אַלטע צוויי־שטאַקיקע הייזער, וואָס וואַרטן אויף דעם הייזער־מלאַך־המות. אין איינעם אַזאַ הויז וווינט בערמאַן מיט זיין פרוי, אַ מאַלעריין פון טשודאַטשנע ניו־יאָרקער אונטערוועלט־טיפּן. אין דעם הויז זענען די קרומע טרעפּ פון האַלץ, און אין די שטיבער זענען קרום די פאַר־לאַגעס, און עס האַלטן זיך קוים די פענצטער אין די רעמען און עס איז דאָרט כסדר שטימונג פון דער מיט ניינצנטן יאָרהונדערט — נאָר דורך די פענצטער רעוועט ניו־יאָרק, רייסן זיך וואַלקן־קראַצערס אין די הימלען און אין דער נאַכט בליצט עס מיטן ווידערשיין פון טויזנט בלינצלליכטער אין אַלע זיבן קאָלירן.

נאָך לאַנגע אונטערהאַנדלונגען און באַשווערונגען האָב איך דאָך אַ מאַל אַרויסגעקריגן אַ פאַר מאַנוסקריפטן פון בערמאַנס נייע לידער. אויף טשור־דאַטשנע טעמעס זענען זיי געשריבן, זענען פול מיט עפעס אַזאַ מין מאַדנער און אומפאַרפעלשטער נאַטור, אַז דאָס קלינגט אַזש אַ ביסל מאַדנע און טשודאַטשנע. אַ מאַדנע ליטעראַטור האָבן מיר — דער וואָס האָט געדאַרפט שווייגן רעדט צו פיל, און דער וואָס האָט געדאַרפט רעדן שווייגט צו פיל — נישט באַשערט קיין נחת.

חבר בערנארד

געבוירן אין שעדלעץ אין יאר 1889. פון יאר 1907 אין ווארשע. יארן אין רוסלאַנד. 1939—1945 אין ווארשעווער אונטערגרונט. זינט 1946 אין ניו־יאָרק. געשטאָרבן דעם 7טן דעצעמבער 1959. פולער נאָמען: בערל גאַלדשטיין.

אַז מיר האָבן דאָ אויבן געשריבן „חבר בערנארד“ און נישט „בערנארד (בערל) גאַלדשטיין“, איז דאָס געשען נישט מיט דער כוונה אונטערצושטרעכן די שטרענגע פּאַרטיי־שקייט פון דעם, וואָס מיר צייכענען דאָ זיין פּראָפּיל. אין דעם פּאַל איז די טייטש פון דעם וואָרט „חבר“ טאַקע חבֿר אין ריינסטן באַטייט פון דעם באַגריף. אַז מען זאָגט „חבר“ און מען מיינט פּאַרטיי־חבר, האָט דאָס וואָרט אַ נאָכקלאַנג: דיסציפּלין, שטרענגקייט. אָבער אַז מען זאָגט „חבר“ און מען מיינט בינ־אדם־לחברו, האָט דאָס וואָרט אַ מילדן בת־קול פון ליבשאַפט און איינזעעניש און געטריישאַפט, אָפּילו אויב יענער איז אַ ביסל אַנדערש. מחמת יעדער מענטש מוז זיין אַ ביסל אַנדערש. דאָס איז דאָך טאַקע דאָס מענטשלעכע אין אים. חבר בערנארד איז טאַקע געווען פון זיין פּרִיעַר יוגנט אָן פּול מיט „געטריישאַפט אָן גרענעצן צום בונד“ — ווי עס זינגט זיך אין דעם הימען, אָבער ער האָט געהאַט אין זיך נאָך עפעס, וואָס האָט אַט די געטריישאַפט נישט פּאַראַטן, נאָר זי אַ ביסל פּאַרטיפּערט און אַ סך דעהויבן.

ער האָט געהאַט אַ טיפּיש פנים פון אַ פּוילישן בעל־מלאכה אַ באַלעבאַס. און אַז עס איז אים אין געטאָ אין אונטערגרונט אויסגעקומען צו פּאַרלאָזן זיך צוליב קאָנספּיראַציע „זאַמאַשיסטע“ — ווי דאָס רופט זיך אין פּויליש — וואַנצעס און באַקנבאַרדן — איז חבר בערנארד פיזיש אַריינגעשווומען אין זיין עלעמענט. און נישט נאָר האָט אַ דייטש נישט געקענט דערקענען זיין ייִדישקייט, נאָר אָפּילו נישט קיין „שמאַלצאַוויק“, אַ מענטשלעכער שפּיר־הונט פון דער פּוילישער אונטערוועלט, וואָס זיין אויפגאַבע איז געווען אַרויס־צוניכען ייִדן. און בערנארד פלעגט לאַכנדיק דערציילן, אַז אָפּילו ער אַליין, אַז ער האָט אין יענע צייטן אַ קוק געטון אין שפּיגל — האָט ער געהאַט דעם איינדרוק, אַז פון דער וואַנט גייט אים אַנטקעגן אַ פּאַליאַק.

פיזיש — אַ מישונג פון ייִד און גוי, אָבער אויך גייסטיק איז אין חבר בערנארד געווען אַ מאַדנע מישונג פון שטאַל און בליי. אומבייגזאַמקייט, וווּ אומבייגזאַמקייט איז נייטיק געווען און בייגעוויקייט וווּ דאָס מענטש־לעכע געפּיל האָט עס דיקטירט. האָט מען געזאָגט „חבר בערנארד“ אין וואַרשע — האָט מען באַלד געווען אים ווי דעם „הערשט“ פון דער בונדישער

„באיווקע“ (אדער: מיליך, ווי דאס האט אפיציעל געהייסן). מיט דעם אראפגעלאזטן איבער די אויגן היטל, און אונטערן היטל אַ ווייך אויסבעטעכץ צוליב דערווארטע קלעפ, און אין דער האנט אַ שפאציר־שטעקן, צוויי צאל די גרעב, שטארק גענוג עלעפאנטן מיט אים צו פאשען. אַט אזוי האט מען אים געזען גיין אויף די ערשט־מיי־דעמאָנסטראַציעס — היטנדיק ממש מיט זיין אייגן לעבן די פענער פון דער פאַרטיי און אירע ערשטע פירערס. אָבער די וואָס האָבן אים נענטער געקענט, אַז זיי האָבן געהערט דעם נאָמען „חבר בערנאַרד“, האָבן זיי זיך דערמאָנט די אומצאָליקע מעשיות פון גוטע מעשים, מענטשלעכע מעשים זינע.

בערנאַרדס אויפגאַבע איז נישט געווען צו רעדן און אַוודאי נישט צו שרייבן. כאָטש ער האָט באַלאַנגט צו די העכסטע אינסטאַנצן פון דער מעכ־טיקער בונדישער פאַרטיי אין פּוילן, זיין אויפגאַבע איז געווען צו פאַרוואַנד־לען די גערעדטע און געשריבענע ווערטער פון אַנדערע — אין מעשים, מענטשלעכע מעשים. בערנאַרדס לעבן איז דורך אים — מיט דער הילף פון סעקרעטאַרן — באַשריבן געוואָרן אין צוויי ביכער: „פינף יאָר אין וואַרשעווער געטאָ“ (איבערגעזעצט אין פינף שפּראַכן), „20 יאָר אין וואַרשעווער בונד, 1919—1939“ — וואָס איז דערשינען קנאַפּ פאַר זיין טויט.

עס געדענק זיך: אין וואַרשעווער ליטעראַטור־פאַראַיין אויף טלאַמאַצקע 13 איז געווען אַ בוך־בית אַן אייביק רעוואַלטירנדיקער בונדיסט באַקאַנט אַלס: קלמן קאַמאַשנמאַכער. וויפל קאַמאַשן ער האָט אין זיין יונג לעבן געשטעפט ווייס איך נישט. ער האָט געהאַט אַ הויקער, געווען הויט און ביין אַלע מאָל און אים האָט גאָר געצויגן צו ליטעראַטור און קונסט. ער האָט אַ סך געלייענט און אַלץ קריטיקירט. ער איז עס געווען יענער אַרבעטער, וואָס האָט אַ מאָל פּרצן דערלאַנגט איראַניש אַ סידורל, נאָך דעם ווי פּרץ האָט אויפגעשריבן זיין מאמר וועגן דער שיינקייט פון תפילות. און נישט געקוקט אויף זיין אייביקער איראַניע האָט אים עולם אין ליטעראַטור־פאַראַיין ליב געהאַט און זיך צוגעהערט צו אים. אַ מאַלער האָט אַ מאָל אויף אַ ביישטידל פון אַ פענצטער אויף טלאַמאַצקע 13 אָנגעצייכנט אַ פאַרטרעט פון קלמןען. אַ קלמן איז געשטאַרבן האָט מען אַט די צופעליקע צייכענונג באַדעקט מיט דיקן גלאַז און דאָס איז געבליבן קלמןס מצבה ביז דער פאַראַיין האָט פאַרלאָזט טלאַ־מאַצקע 13.

און אַז קלמן איז קראַנק געוואָרן אויף טיפּוס און טוב־ערקולאַז און מען איז דערפון געוואָר געוואָרן — איז ווער צו אים געגאַנגען אין זיין וויסט קעמערל אים צו נעמען אין שפיטאַל? חבר בערנאַרד! נישט געקוקט אויף דער טאַפּלטער טויטגעפאַר זיך צו אים צו דערנענטערן — האָט בערנאַרד געהיטן און באַזוכט קלמןען אין שפיטאַל ביז יענער האָט אויסגעהויכט זיין

שיינע און קראַנקע נשמה. צופעליק איז מען פון דער טאַט געוואָר געוואָרן אויף טלאַמאַצקע 13. אַז חבר בערנאַרד איז אַריינגעקומען איז אים פּרץ מאַרקיש אַנטקעגנגעלאָפּן און האָט אים אַרומגענומען און געקושט. בערנאַרד האָט זיך גערויטלט און געשמייכלט און געזאָגט מאַרקישן: — קושט מיך נישט, איר וועט זיך נאָך אָננעמען מיט קלמנס קרענק... אָבער אויך מאַרקיש האָט ליב געהאַט ליב צו האָבן און ער האָט געשריגן איצט אויף זיין שטייגער: — די היץ פון אייער חברישקייט האָט פאַרברענט אַלע באַקטעריעס. אין אייער נאַענט איז מען זיכער נישט נאָר פון פּוילישע כּוּליגאַנעס. נאָר אויך פון טיפּוס־באַצילן.

ווי אָפט מיר האָבן זיך באַגעגנט — לעצטנס אין ניו־יאָרק — האָט בערנאַרד קיין מאָל נישט דערציילט וועגן זיך, און נאָר זיך אויסגעפרעגט אויף מיר, אויף מיין זון, מחמת מיין זון יאַסל און זיין זון יאַנעס זענען געווען שול־חברים און פּריינד.

יחזקאל בראַנשטיין

געבוירן אין נאַוואָסעלעץ, בעסאַראַביע, אין 1897. 1913
געקומען אין קאַנאַדע. 1918 אין לאַס־אַנדזשעלעס. גע-
שטאַרבן 25סטן דעצעמבער 1968.

די צווייט־גרעסטע ייִדישע קהילה אין גאַר דער וועלט — נאָך ניריאַרק
— איז אין לאַס־אַנדזשעלעס ביים ברעג פון שטילן אַקעאַן. צוויי און אַ האַלב
מיליאָנען קעגן אַ האַלבן מיליאָן. אַ גרויסשטאַט מיט אַלע מעלות. און אויב
עס איז נאָך אין די שטאַטן פאַראַנען אַ שטאַט מיט אַ ביסל רו און שטימונג —
איז עס לאַס־אַנדזשעלעס. נישט אומזיסט האָט זיך אַ האַלבער מיליאָן אירע
פון אחינו בני־ישראל אַהין פאַרקליבן. און ממילא זענען דאָרט פאַראַנען
אַ ביסל ייִדישע שרייבערס. און אַפילו אַזעלכע פון דער ליטעראַרישער מיוזרח־
וואַנט. למשל — פּרץ הירשביין, ה. רויזנבלאַט. זיי זענען שוין ביידע אויפן
עולם־אמת.

נישט אַלע באַדייטיקע ייִדישע שרייבערס אין לאַס־אַנדזשעלעס זענען
שוין אין אייביקן אַהין. אָבער איך וויל זיי נישט אויסרעכענען — טאַמער
פאַרגעס איך וועמען. און דאָרט וווּ עס איז דאָ אַ גרופירונג פון שרייבערס־
קינסטלערס מוז אויך זיין קינאה. קינאה ברענגט אַרויס רכילות. און יידן
זענען אומעטום און ביי אַלע באַדינגונגען און אויף אַלע געביטן „ייִדישע
גולנים“. און יא, און דער עיקר — קינאה באַשאַפט טשודאַקעס. און טשודאַקעס
זענען די צען בטלנים — אַן וועלכע עס קען, לויט ווי עס לערנט די משנה —
נישט זיין אַ גרויסע ייִדישע קהילה. און יחזקאל בראַנשטיין איז געווען איינער
פון דעם מנין בטלנים אין לאַס־אַנדזשעלעס. און איך זאָג די אַלע ווערטער
דאָ פריער אין ליבשאַפט און הויכשאַצונג פון דעם נאָר וואָס אויף אַ טראַגישן
אופן געשטאַרבענעם אַלץ־שרייבער יחזקאל בראַנשטיין. ער איז איבערגעפאַרן
געוואָרן דורך אַן אויטאָ.

מיט דרייצן בוך־פּאָזיציעס איז בראַנשטיין פאַרטראַטן אין דער ייִדישער
וועלט־ליטעראַטור. און אין אַט די דרייצן ביכער איז, מסתמא אויף 2 טויזנט
זייטן, דאָ אַל דאָס גוטס: לידער, עסייען, רעצענזיעס, אַלערליי מעדיטאַציעס,
זכרונות, מיניאַטור־פּראָפּילן פון ייִדישע פּערזענלעכקייטן. אַז מען שמועסט —
„אַלץ־שרייבער“.

בראַנשטיין איז געווען אַלע מאָל איינזאַם. דאָס איז געקומען צום אויס־
דרוק אין זינע אומצאָליקע בריוו. און די בריוו פלעגן ממש זידן מיט הייסער
ליבשאַפט צו ייִדישע שרייבערס. אַ מאַדנע שריפט האָט ער געהאַט, אַ שפּי־
ציקע, אַזוי ווי די ציינדלעך פון אַן אַלטמאָדישן פּרעסאָניזן. און געשריבן

האַבן זיך בײַ איים די שורות האַלב־קײלעכדיק. ער פלעגט זיך אַלע מאָל איילן ביים שרייבן. אַמאָליקע משפּילים האָבן געהאַט אַן ענלעכע שריפט. פּרויד וואָלט דאָס מסתּמא אויסגעפּשטלט. אָבער מיר וועלן נאָר דערמאַנען די דאָזיקע בראַנשטיין־טבע.

לויט אונדזער מיין זענען חלילה נישטאָ קיין צווייטראַנגיקע שרייבערס; עס זענען נאָר דאָ באַרימטע און ווייניקער באַרימטע שרייבערס. אָבער אַלע — דער עיקר אין דער ייִדישער ליטעראַטור — גייען פּאַראַלעל צו אַן אומ־באַקאַנטן ציל. און אַזוי אויך בראַנשטיין אין זײַנע הונדערטער כאַראַקטער־ריסטיקעס פּון ייִדישע שרייבערס — און טאַקע לרובּ די ווייניקער באַרימטע. אָבער איין מאָל פּאַלט אים גאָר איין און ער שרייבט אַ גאַנצע סעריע לידער צו לייוויקן. דער באַרימטסטער צווישן די באַרימטע. ליבע צו לייוויקן איז בראַנשטיינס רעליגיע. אים מעסט ער נישט מיט ערדישע מאָסן — נײַערט מיט הימלישע. און אַט שרייבט ער גאָר אַ סעריע פּון 20 לידער וועגן ייִדישע פּאַעטן. און אַט שרייבט ער גאָר אַ סעריע לידער וועגן ליטעראַרישע פּאַרמען.

טשיקאַווע זענען בראַנשטיינס רעצענזיעס וועגן נײַע ביכער פּון ייִדישע פּאַעטן. זיי באַשטייען פּון אַפּשאַצנדיקע באַמערקונגען וועגן דעם רעצענזירטן בוך און אַן אומצאָל ציטאַטן. לרובּ אַ סך מער ציטירטע שורות. ווי אַליין געשריבענע. דאָס איז גאָר אַן אַריגינעלער איינפיר. און אפשר אַ דורכויס באַרעכטיקטער.

און לאַמיר זיך איצטער אומקערן צו בראַנשטיינס ממש תּאווה צום בריוו־שרייבן. אין אַט די בריוו האָט ער זיך אויסגעלעבט. אין אַ בריוו קען מען זיך גרינגער אַראַפּרעדן פּון האַרצן. ער האָט אייביק געקרענקט און אייביק געהאַט טענות — צו אַלץ און אַלעמען. עפעס איז אים פּסדר נאַכגער־גאַנגען אַ טראַוומאַטישע איבערלעבונג. (אין דעם פּאַל איז פּרויד גערעכט). ער האָט דאָך אַוועקגעגעבן אַזוי פּיל ליבע דער ייִדישער ליטעראַטור און אירע שאַפּערס און אַזוי ווייניק באַקומען צוריק. דאָס איז גיכער געווען אַן איינרעדעניש. אָבער אַן איינרעדעניש — זאָגט דאָס פּאַלק — (איר ווייסט שוין וואָס...) אַזוי איז אויך אין אַ געוויסער מאָס געווען מיט דעם געזונט. דעם בעסטן — און אין דעם פּאַל טראַגישן סימן האָבן מיר, אַז דער מלאַך־המוות האָט אים אַליין נישט געקענט בייקומען — און נאָר מיט דער הילף פּון אַ ווילד געוואַרענעם אויטאָמאָביל.

אין יאָר 1958 בין איך געווען זעקס וואַכן אין לאַס־אַנדזשעלעס. און מיט יחזקאל בראַנשטיינען האָב איך קאַרעספּאָנדירט עטלעכע יאַרצענדליקער. אָבער אין אַלע די זעקס וואַכן האָב איך בראַנשטיינען געזען נאָר איין מאָל. און אויך דאָס איינע מאָל מיט טענות — טענות צו אַלעמען.

בראָשטיינס פיזיש אויסזען, זיין רו אין רעדן, זיין געדולדיק צוהערן זיך — זענען געווען אין סתירה צום אינהאַלט פון זיינע בריוו. אין דער צווייט־גרעסטער יידישער קהילה פון דעם דאָזיקן אומעטיקן פלאַנעט איז יחזקאל בראַנשטיין געווען דער געטרייער היטער פון דעם גר־תמיד פון דער יידישער ליטעראַטור. דער היטער איז מער נישטאָ אָבער דער גר־תמיד ברענט ווייטער.

יחזקאל בראַנשטיינס מי און מאַטער פון אַ האַלבן יאָרהונדערט איז נישט געגאַנגען לאיבוד.

1968

ירחמיאל בריקס

געבוירן אין יאר 1912 אין שטעטל וויעזשביק בני לאדזש.
ניפטר געווארן אין ניו-יארק 3טן אקטאבער 1974.

ערגעץ ווו אין די געהיימע פתבים פון הימל, ווו עס זענען פארשריבן די מזלות פון יעדן מענטשלעכן באשעפעניש — זענען דעם דערציילער, פאָעט, דראַמאַטורג, און בעיקר זכרונות-שרייבער ירחמיאל בריקס אַ סך יאָרן צוגעזאָגט מצד דער פמליא של־מעלה, אָבער אין דער פמליא האָט מען, ווייזט אויס, אַנדערש באַשלאָסן. פאַר וואָס? האָט דען ירחמיאל בריקס נאָך נישט דערטרונקן ביזן סאַמע טיפסטן דנאָ דעם פוס פון מענטשלעכע יסורים? איז דען „אוישוויץ“ נישט דער סאַמע טיפסטער דנאָ פון דעם פוס?

איך געדענק נישט גענוי ווען מיר האָבן זיך דאָס ערשטע מאָל געטראָפן פנים־אל־פנים, ירחמיאל בריקס און איך. קאַרעספּאָנדירט האָבן מיר נישט צו אָפט און נישט צו זעלטן. נישט געקוקט אויף דער שאַרף פון זיינע איבער־לעבונגען איז ער פון דער נאַטור געווען אַ מילדער פריינד, פאַרנומען מיט דער גאַנצער נשמה מיט צוויי אידעאַלן: געבן דאָס שענצטע און בעסטע זיינע צוויי טעכטער און נישט לאָזן פאַרגעסן ווערן, וואָס ער — און מיט אים מיליאָנען קרבנות פון וועלט־חורבן זענען אויסגעשטאַנען.

אין ניו־יאָרק האָט זיך נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה אַ היפשע צאָל פון די דורך אַ נס געראַטעוועטע איינגעאַרדנט. בעיקר יענע, וואָס האָבן געהאַט אַ סך קרובים אין אַמעריקע. און צווישן זיי ירחמיאל בריקס. ער האָט גוט געדענקט די פאַר ווערטער פון פרקי אָבות: אַם אין אַני לי — מי לי — ואם לאַ עכשוו אימתי. קיין למדן איז בריקס גראַד נישט געווען. אָבער דאָס וואָס אַ ייִדישער מענטש דאַרף וויסן, האָט ער אַלע מאָל געוואוסט אין דער ריכטיקער צייט און אויף דעם ריכטיקן אָרט.

אויב עס איז נייטיק אַ באַגעגעניש מיט פלוני — און דער פלוני איז אַ פאַרשוין אָדער פערזענלעכקייט — האָט בריקס אים אויפגעזוכט און צוגע־שטעלט צו דעם בריקס־קאַמיטעט.

ער פלעגט צוגיין צו אַ מענטש מיט אויסגעשטרעקטע הענט, מיט אַ שמייכל אויף פריינדלעכן פנים — און מיט אַזאָ זיכערקייט ווי ער וואָלט דעם פלוני געקענט שוין יאָרן.

הינטער אים און זיין לעבנס — ביז דעמאָלט — יונגע יאָרן איז געווען אַ קייט פון יסורים, אָבער זיין פנים האָט עס נישט געוויזן. אַדרבא. ער שמייכלט גאָר. מען באַוונדערט זיין גלייכוואָג.

ער האָט צוויי אידעאַלן, מיר חזון איבער: ער וויל זיינע נישט־דערגאַנ־

גענע און נישט־דערלעבטע יוגנט־יאָרן איבערגעבן זײַנע טעכטערלעך — און דאָ צעגײט זיך ממש אַ זיסער שמײכל אויף זײַן פנים: האָט איר שוין אַ מאָל געזען מײַנע טעכטערלעך? — פרעגט ער. און אײדער איך ענטפער — נעמט ער שוין אַרויס זײַן קעשענע־טײסטערל און נעמט פון דאָרט אַרויס צוויי פּאַטאַס פון צוויי מײדעלעך און ער קוקט דאָ אויף מײַן פנים און דאָ אויף די פּאַטאַס און ער וואָרפט אַרויס צווישן די צוויי בליקן אַ וואָרט — דאָס קלענסטע און גליקלעכסטע: „נו?“ און איך ענטפער: דאָס זענען די שענצטע צוויי קינדער וואָס איך האָב אין מײַן לעבן געזען. ירחמיאל בריקס נעמט מיך אַרום און קושט מיך.

— נו, איצט פּאַרשטייט איר שוין פאַר וואָס איך וואָלט געדאַרפט ווערן אַ שטיקל עושר אין דער דאָזיקער בײזער וועלט. נחת פון קינדער איז אַ גרויסער ענין.

ער טוט וואָס ער קען און וויפל די כוחות סטייען. געטאָ־יאָרן צײלן דרייפּאַכיק. ער שרײבט נישט צו פיל. ער באַמיט זיך דער וועלטס רציחות לגבי ייִדן צו שילדערן דורך יחידישע געשטאַלטן. מאַסן־רציחות צו באַשרײבן — דערגײען זיי נישט צום ציל. ווער עס האָט געראַטעוועט אַ יחיד — דער האָט געראַטעוועט אַ וועלט. געראַטעוועט פון פאַרגעסן ווערן. קדושים פאַר־געסענע זענען ווי קרבנות צוויי מאָל דערהרגעטע. בריקס זאָגט די דאָזיקע ווערטער אַרויס מיט טרערן וואָס שטיקן.

אַ גרויזאַמער פאַראַדאַקס: ער האָט דורך און מיט הומאַרעסקעס געשיל־דערט גרויזאַמקײטן. די דאָזיקע דערצײלונג זײַנע רופט זיך „אַ קאַץ אין געטאָ“. זי איז איבערגעזעצט געוואָרן אין אַ רײ לשונות. זי איז פילמירט געוואָרן און געשטעלט אין טעאַטער איבער דער גאַרער וועלט.

און ווידער דער פרק־אַבות: אויב דו אליין וועסט נישט זאָרגן פאַר זיך, ווער דען? און אומצאָל שרײבערס האָבן גוטס, נײַן, דאָס בעסטע געשריבן וועגן די קנאַפע ווערק אין פּראָזע און אין פּאַעזיע. אָבער דאָס איז נישט צו ליכט אַנגעקומען. הינטער יעדן אַזאַ חורבן־מאַמר איז געשטאַנען דער מחבר און געמאַנט און דערמאַנט. און נישט נאָר שרײבערס האָבן געשריבן — אויך באַרימטע פּערזענלעכקײטן ווי עלאַנאַר רוזוועלט, די פרוי פון אַמעריקאַנישן פּרעזידענט.

און נישט נאָר מענטשלעכע געשטאַלטן — אויך אַ קאַץ — „אַ קאַץ אין געטאָ“. ירחמיאל בריקסעס פּאַפּולערסטע טראַג־הומאַרעסקע... אויב מען קען די צוויי ווערטער אינטעגרירן. בריקס האָט געקענט.

און איצט איז דער פאַראַדאַקסאַלער שרײבער און מאַנער פון גערעכטיקײט און פון דער טיפּולאַנישער רציחהדיקער וועלט אַנטשוויגן געוואָרן. 62 יאָר

זענען דאך ביי די היינטיקע מעגלעקייטן פון דער מעדיצין ממש אַ קינדער-עלטער.

און איידער איך נעם צוזאַמען די צייטונגס־אויסשניטן וועגן ירחמיאל בריקס און זיינע פּאַטאַגראַפישע בילדער און צענדליקער בריוו, שטעל איך מיך באַזונדערס אָפּ אויף די בילדער פון זיין פנים. אַ פנים מיט רו און גוטס־קייט, גוטסקייט מיט שמייכל און שמייכל מיט אַ בליק פון אויבן אַראָפּ... ווייל דו ביסט אין אוישוויץ נישט געווען — און איך יאָ. אַ גוטע אייביקייט דיר — חבר ירחמיאל!

ד"ר ישראל מאיר ברענדער

געבוירן אין סטאניסלע 1888 — געשטארבן אין בערלין 1927.

סטאניסלע אין מיזרח־גאליציע איז אַ שיינע שטאָט און אַ מאָל האָט זי געהאַט אַ שיינע ליפּאָווע־גאַס, וואָס האָט געפירט צום שיינעם פּאַרק אויף דעם נאַמען פון דער שיינער עסטרייכישער קייזערין עליזאַבעט, וואָס איז געווען אַן ענטוויאַסטין פון היינריך היינע, וואָס האָט שיר נישט איר קרוין איינגעשטעלט צוליב דעם און איז סוף־פּל־סוף זייער ראַמאַנטיש אין דער שווייץ אַן אַ פּאַרוואָס דערמאָרדעט געוואָרן.

אין אָט דעם פּאַרק איז אין 1908 אַרומגעאַנגען אַ הויכער בחור מיט אַ ברייטער פעלערינע, ווי פּרץ, אין אַ הוט ווי אַ לאַסס־וואַרפּער פון מעקסיקע, און אַ קראַוואַט ווי אַן עראַפּלאַן, באַדעקט מיט קרעפּע און אַ פּאַר וואַנצעס ווי קייזער ווילהעלם. דאָס איז געווען דער ייִדישער פּאַעט פון סטאַניסלע, דער ערשטער, וואָס איך האָב אין מיין לעבן געזען — ישראל מאיר ברענדער. ער האָט חוץ די קייזער ווילהעלם־וואַנצעס געהאַט גרויסע פּאַרשאַטטע, סעמיטישע אויגן, ווי אַ הירש. (איך מיין די סעמיטישע הירשן, מיט וועלכע מען באַצירט אַרונ־קודשן — פּאַרשטייט זיך, און נישט די אַרישע הירשן פון די וועלדער).

אויך איך האָב שוין דעמאָלט געשריבן לידער — נאָר אַ פעלערינע, אַ הוט, אַ קראַוואַט און וואַנצעס, ווי ברענדער, האָב איך נאָך נישט געטראָגן, ווייל איך בין דעמאָלט אַלט געווען ערשט פּופּצן יאָר.

איין מאָל האָט מיך ברענדער איינגעלאָדן צו זיך, זיינע עלטערן זענען געווען הערינג־הורטאָוויקעס און אין זיין שטוב איז אַלע מאָל געשטאַנען אַ ווייסער גערוך פון דעם דאָזיקן נישט־וועגעטאַרישן מאַכל. עס איז געווען אַ סטאַניסלעווער זומער־פּאַרנאַכט. אין העכסטן ווינקל פון דער שטוב איז געשטאַנען אַ צאַרטער און לעצטער שטראַל זון, ברענדער האָט פּאַזירט און האָט זיך אַ וואַרף געטון אויף דער זאַפע און דעקלאַמירט דאָס דעמאָלט ערשט נישט לאַנג אָפּגעדרוקטע ליד זינס:

קום צו מיר דעמאָלט, ווען ס'לאָזט זיך דער טאַג אויס,

און אין מערב באַווייזט זיך די זון —

עס איז נישט געווען קיין סוד אין וועמען ברענדער איז דעמאָלט פּאַרליבט געווען, און כאַטש דעמאָלט האָב איך געמיינט, אַז דאָס איז דער העכסטער אויסדרוק פון פּאַעזיע, ווייס איך היינט אַז ברענדערס געליבטע האָט בעסערע לידער פּאַרדינט.

אין 1909 אָדער 1910 האָט ברענדער אַרויסגעגעבן ביכער מיט לידער און

מיט פראזע אין קראַקע, ביכער מיט טיטלען, ווי פעלערינעס צעפלאַטערטע. און מיט ווילדע צייכענונגען פון אַ גוטן מאַלער מאַרקאָוויטש (אויך שוין טויט) אויף די שער־בלעטער. און דעמאָלט איז אויך אַרויס אַ זאַמלונג מיט דעם נאָמען: „יונג־גאַליצישער אַלמאַנאַך“. אַ רעצענזיע וועגן דעם דאָזיקן אַלמאַנאַך, וואָס ברענדער האָט געלאָזט אַפּדרוקן אין אַ קראַקעווער ייִדישן וואַכנבלאַט האָט דאָס געזאָלט ווערן מיין אַזוי גערופּענער ערשטער שריט אין דער געדרוקטער ייִדישער ליטעראַטור, וואָרעם געשריבן האָב איך שוין ביז דעמאָלט נישט ווייניקער ווי דריי הונדערט לידער.

נאָך איין מאָל האָב איך ברענדערן באַגעגנט אין דער צייט פון דער מלחמה. ער איז נישט גענומען געוואָרן צו מיליטער, ווייל ווי גרויס און מעכטיק ער איז געווען, אַזוי קראַנק איז ער געווען. פון דער לידערקרענק האָט ער זיך שוין דעמאָלט אַפילו אויסגעהיילט. אַז ער איז געווען אויך אַ דאָקטאָר דאַרף מען דאָך נישט צוגעבן, ער איז דאָך געווען אַ גאַליציאַנער. צו ניין און דרייסיק יאָר איז ער געשטאַרבן — און מיט אים אַ שטיק ראַמאַנטיק פון דעם גאַליציע, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ משה לייב האַלפּערן, אַ משה נאָדיר.

אהרן נ. בר־פהן

געבוירן 1886 אין רוסלאַנד, געשטאָרבן 1934 אין מעלבאָרן
אויסטרעאַליע.

אויף דעם ייִדישן בית־עולם אין מעלבאָרן איז דאָ אַ פּריש קבר מיט אַ פּלאַכן שטיין דערויף, מיט אַ גאַרנישט זאָגנדיקן נוסח אין העברעיִש, דאָס קבר פון דעם, וועמען אַ וועלטטייל אַ גאַנצער, אויסטרעאַליע, וועט אַ מאָל מיט דאָנקבאַרקייט דערמאָנען, אויב דאָרט וועט זײַן אַ מאָל אויך אַ צווייג פון דער ייִדישער ליטעראַטור. עס איז דאָס קבר פון אַהרן נ. בר־פהן, אַ מענטש מיט זייער אַ בייז פנים, אַ נישט ייִדיש, אַ שטרענגס און אַ שיינס, דאָס איז דער מענטש, וואָס האָט אַזוי פיל געשריבן, אַז ווען זײַנע ווערק וואָלטן אָפּגעדרוקט געוואָרן, וואָלט ער כּמותדיק געשטעלט אין שאַטן אַלע פּרוכפּערדיקע ייִדישע שרייבערס — איינשליסנדיק שלום אַשן.

ווינדערלעך איז געווען די אַרדענונג פון די מאָנוסקריפטן און ווינדער־לעך איז געווען די שריפט פון דעם שרייבער און הויך זײַן אינטעלעקט און אומפאַרגלייכלעך זײַן בילדונג און אומבויגזאַם און קאַמפּראַמיסלאָז זײַן ערנצט צו קולטור, און ער איז גרייט געווען פאַר זײַנע אידעאַלן צו לינדן אַלע עינייים — און עס איז אים נישט פאַרשפאַרט געבליבן גאַרנישט, נאָר טאַלאַנט צום שרייבן, ליטעראַרישן טאַלאַנט האָט ער געהאַט זייער ווייניק, און אפשר האָט ער געהאַט טאַלאַנט, נאָר די אומענדלעכע איינזאַמקייט פון אַ פּיאַנער פון דער ייִדישער קולטור אין דעם ווייטסטן ווינקל פון דער וועלט אין פאַרלויף פון צענדליקער יאָרן האָט נישט צוגעלאָזט צו קיין שום אַנטוויקלונג, ער האָט נאָר געמוזט געבן, געבן — און צו נעמען איז נישט געווען פון וועמען. ער האָט געמוזט דערצייען, אויסגעבן די גאַנצע וואַרעמקייט אויף אַנצוהאַלטן אַ סביבה, איז שוין פאַר זיך גאַרנישט געבליבן. אפשר.

אַז איך בין דאָס ערשטע מאָל געקומען קיין אויסטרעאַליע אין יאָר 1933, האָב איך דאָרט געפונען אַ קרייז, וואָס האָט מיך גוט געקענט און נישט בלויז געהאַט צו זאָגן וועגן מיר אַ פאַר סקאַרבאָווע ווערטער, נאָר טאַקע עפעס אין תּוך. פאַר מיר איז די זאַך געווען אומפאַרשטענדלעך. סיידן פּישוף... עס איז געווען דער פּישוף פון דעם מענטשן, דער איינפלוס פון בר־פהן, וואָס האָט אַזוי ערנסט גענומען די ליטעראַטור, ווי דאָס לעבן, און נאָך ערנסטער.

ערגעץ אַ מאָל האָט ער עפעס געדרוקט, עפעס אין ייִדיש און עפעס אין העברעיִש. און אַלץ איבעריקע האָט ער געקניפט און געבונדן און געאַרדנט און געגרייט צום פּיער־טויט פון די הענט פון זײַנע יורשים נאָך זײַן טויט, פונקט ווי דאָס גאַנצע לעבן זײַנס איז געווען איין גרייטן זיך צום פּלוצלינגן

טויט מיט אַ געפלאַצט האַרץ. איך האָב אין די כתבים בני בר־פהנס לעבן אַרײַנגעקוקט און קיין מאָל נישט געקענט פאַרשטיין דעם דיסאַנאַנס צווישן דעם מענטש און זײַן ווערק... אַ פּסיכאָלאָגיש רעטעניש. און דאָך זענען אפשר דעם פּײַער איבערגעענטפּערט געוואָרן ווערטפּולע, אינטמע ווידויס פּון אַן איינזאַמען מענטש, אַ פּיאַנער פּון דער ייִדישער נשמה אויף אַ ווייטן וועלטטייל.

דאָס איז געווען אַ נאַכט פאַר מיין אַפּפּאַרן דאָס ערשטע מאָל פּון אויס־טראַליע. עס האָט געמבולט. בר־פהן איז אַרײַנגעלאָפּן זיך געזעגענען, ער וועט צו מאָרגנס נישט קענען זײַן ביים באַן — לעקציעס. ער איז אַוועק מיט די ווערטער: ווונדערלעך, אַט קוקט אַן אויג אין אַן אויג, ליגט אַ האַנט אין אַ האַנט — און צווישן זיי איז דער טויט. איר וועט דאָך שוין קיין מאָל מער נישט קומען אַהער און איך וועל קיין מאָל נישט פאַרן אין אַייערע מקומות. — און ער איז אַוועק. איך האָב נאַכגעקוקט דער מאַגערער לערערישער פּלייצע אין דינעם רעגן־מאַנטל אין שניין פּון די לאַמטערנס, שטייענדיק אויף דער שוועל פּון דער שטוב — ביז זי איז פאַרשווונדן, אויסגעמישט זיך מיט נאַכט, רעגן און — טויט.

איך בין נאָך יאָ צוריקגעקומען אין יענע מקומות, אַבער מער ווי דאָס קבר אהרן בר־פהנס נישט געטראָפּן.

נח יצחק גאטליב

געבוירן אין קאָוונע אין יאָר 1903. זינט 1930 אין מאָנט־
רעאַל. אַוועק פון דער וועלט דעם 31סטן יולי 1967.

ווען מיר וואָלטן נאָך געלעבט אין שפעטן מיטל־עלטער, אין דער צייט פון די „שפּילמענער“, וואָלט נח יצחק גאָטליב מסתמא אַרומגעפאַרן פון געטאַ צו געטאַ, ייִשוב צו ייִשוב, וואָלט זיך אָפגעשטעלט אין די ייִדישע טאַווערנעס (אַזוי האָבן זיך דעמאָלט גערופן ייִדישע גאַסט־היזער) און וואָלט אין די אַוונטן פּירגעלייענט זינע שירים און אַזוי אַרום אויסגעשלאָגן זיין בידע פּרנסה. אָבער מיר לעבן דאָך אין מיטן פון 20סטן יאָרהונדערט, — שרייבט גאָטליב דער דיכטער, דער פּייטן, לירישע לידער און מעשיות אין ליד — און די טעמעס זענען אייביקע: ליבע, בענקשאַפט, נאַטור, נויט, אַרעמקייט, און סוף־כל־סוף אויך טויט. און ער שרייבט די לידער אין אַן אויסגעהאַלטענעם, קלאַסישן ריטעם. ער קאַרגט נישט קיין גראַמען און אַסאַנאַסן, ער וויל נישט זיין דער־פּינדעריש און אַריגינעל, ער איז אַריגינעל טאַקע מיט זיין פּרינציפּיעלן נישט וועלן זיין אַריגינעל.

מסתמא האָט גאָטליב — ווי יעדער דיכטער — וועגן זיך אַליין אַ וויזיע, אַז ער איז אַ גילגול פון אַן אַמאָליקן „שפּילמאַן“, אַזיסט וואָלט ער נישט אויפגעשריבן אַ מאָל אַט די דאָזיקע שורות — אַט זענען זיי אין זייער טיפן אומעט, דיכטערישן אומעט:

אין אַ נאַכט פון ווינטער, אין אַ לאַנד אַ ווינטן,
וואַנדערט אום אַ דיכטער, וואָגלט אום אַ פּייטן.
זעקל אויפן אַקסל, אין דער האַנט אַ שטעקן:
שנייִק ציען פעלדער, שנייִק פירן וועגן,
זילבער פון לבנה איבער היגלען — טאָלן:
מענטשן שלאָפן לאַנג שוין, אינגעהילט אין חלום...

אַט אַזוי האָט גאָטליב געשריבן, אַט אַזוי — אויפריכטיק, אמתיק און האַרציק האָט ער צונויפגעקליבן אַ טויז לידערביכער. און עס איז גוט, וואָס מיר האָבן אים אין דער ייִדישער ליריק, וואָס נעמט איין וועלטן אין דער טיף, אין דער הייך און אין דער ברייט. אַ שטילער דיכטער, וועמעס ווייגעשריי איז קיין מאָל נישט העכער פון אַ שטילן קרעכץ, אַזוי שטיל ווי אַ שטיל ליד דאַרף זיין. ער דערמאַנט אונדז, אַז חוץ עקסטראַוואַנאַצן זענען נאָך דאָ אויף גאָסט וועלטן אַזעלכע פשוטע, אוראַלטע זאַכן ווי פּרילינג, זומער, האַרבסט און ווינטער, טאָג און נאַכט — דער עיקר פאַרנאַכט... בין־השמשות... און

בענקשאַפט נאָך אַמאָליקער היים אין דער אַרעמער ליטע מיט אירע אַרעמע, טאַטע־מאַמעדיקע שבתים און יום־טובים. גאַטליב איז אַ ליטוואַק. און ער קולטיווירט דעם ליטווישן לאַנדסמאַן אין זיך. אַפילו אין דעם אַקצענט פון זײַן רעדן כאַפט זיך בײַ אים אַרײַן דער סמך אויפן אָרט פון דער שײַן. ער איז נישט קײן הויכער — איך וואָלט אַפילו געזאָגט: שוין גאַרנישט קײן הויכער. אָבער צוגעפאַסט פאַר זײַן גאַנצן מהות. ער האָט ערנסטע, דײטלעכע, כאַטש מיניאַטורע פנים־שטריכן, דערפאַר אָבער אַ שטאַרק הויכן לומדישן שטערן. און ער איז טאַקע אַ למדן, אַ גוטער קענער פון די ליטעראַטורן בײַ ייִדן, אַ גוטער קענער פון לשון־קודש און היפשלאַך באַהאַונט אין דער וועלט־ליטעראַטור. און וואָס שײַך ייִדישער ליטעראַטור — אײנער פון די סבלות־דיקסטע לײענערס און קענערס. שײַך צו זאָגן „אַ גײענדיקער לעקסיקאָן.“ אין דעם פּאַל איז עס ממש צו וײניק. טאַמער עפעס אַ פּראָגע — אַ קלונג אויפן טעלעפּאָן צו גאַטליבן און דער ענטפּער איז שוין גרײט. און אַט אַזוי — טראַגנדיק דעם עול פון דיכטערישער פּרינציפיעלער אַרעמקײט טאַגראַיִן און טאַגראַויס בניִם שרײַבטיש — און מיט דער געטרײער חברישקײט פון זײַן לעבנס־באַגלייטערין רעיה — האָט נח יצחק גאַטליב זײַן שטײל און באַשײדן און ערלעך אָרט אין דער ייִדישער ליטעראַטור. אַ היפשער טײל פון גאַטליבס פּאַעמעס זענען סענטימענטאַלע דערמאַנונגען פון זײנע יאָרן אַלס קולטור־אַנפירער פון חלוצישע יוגנט־גרופּעס. די יונגע לײט פון אַט די גרופּעס געפּינען זיך ס׳רוב אין אויסגעחלומטן לאַנד. אָבער גאַטליב אַלײן — אַזוי האָט געוואָלט גורל און מזל — איז געבליבן בניִם ראַמאַנטישן חלום אין גלות... ער האָט אַפילו ווי אַ באַזוכער קײן מאָל דאָס הײליקע לאַנד גישט געזען. און אויך דאָס איז אפשר כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ פּײטן פון אַמאָליקן שטיי־גער. דער חלום איז דאָך אין דער אמתן די ממשות — ווייל די ממשות — ווער ווייסט עס נישט — איז אַלע מאָל וײניקער שײן ווי דאָס חלום־בילד.

ג. י. גאַטליב האָט געהאַט אַ ברודער — דער טיפּער פּאַעט יעקב גאַטליב — 1911 - 1945 — האָט ער מיט ברידערלעכער ליבע און הײליקײט אַפּגעשפּאַרט פון אײגענער אַרעמקײט און אים געגעבן אַ תּיקון אין אַ שײנעם באַנד „געקליבענע לידער“ (מאַנטרעאַל 1959). גאַטליב שרײַבט אויך זײַט צענד־ליקער יאָרן אין „קענדער אַדלער“ קלײנע דערצײלונגען פון וואַכעדיקן ייִדישן פּאָלקסלעבן, אָבער אַט די דערצײלונגען האָט ער קײן מאָל אין ביכער נישט געזאַמלט. — און אײצט איז ער שוין אויף דער אמתער וועלט — דער וועלט פון אַבסאָלוטן יושר. און טאַמער זענען אים עוולות געשען אויף דער וועלט פון שקר — וועט אים די וועלט פון אמת פאַרגײטקן...

חנא גאַטעספעלד

געבוירן אין יאָר 1890 אין סקאַלע, גאַליציע. 1908 געקומען קיין אַמעריקע. געשטאַרבן דעם 28סטן יאַנואַר 1964 אין ניריאַרק.

ער איז דורכגעגאַנגען דאָס גאַנצע שרײַבערישע לעבן זײַנס מיט אַ שװײַכל — חנא גאַטעספעלד — דער גאַליציאַנער לױט דער געבורט און לױטן געמיט, און נישט אומזיסט האָט ער אַ גאַר גרויסן טײל פון זײַנע הומאַרעסקעס געשריבן אונטערן פענאַמען: טוביה שמייכל. „טוביה“ האָט ער זיך גערופן צוליב צוויי סיבות: ערשטנס, פֿדי מיט דעם אַנצורירן די פֿאַלע פֿון שלום-עליכמס טוביה דעם מיליקין און זיך צו שטויבן אין זײַן שטויב, ווי דאָס רעדט זיך אין די רבנישע מליצות; און צווייטנס, פֿדי מיט דעם אַנצודײַטן, אַז ער האָט ליב די גוטסקייט, און טאַמער פֿאַרטשעפעט ער וועמען עס איז מיט זײַן שרײַבן — מײַנט ער נישט אים שלעכטס צו טון און נײַערט אַ ביסל צו שטיפֿן. אונטערן נאַמען „דאָס שטיף-קינד“ האָט ער יאָרן לאַנג געפירט די הומאַריסטישע אָפֿטיילונג אין „פֿאַרווערטס“. (נישט דאָס „שטיף-קינד“ נײַערט דאָס „שטיף-קינד“).

נישט קיין הויכער, אַ קנילעכדיקלעך פֿנים, ברילן פֿון אַ קורצזיכטיקן, אַ באַלעבאַטישער יונגער-מאַן, און כּאַטש דאָס פֿנים איז נישט סעמיטיש און נישט באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש — דערקענט מען באַלד, אַז ער איז אַ גאַליציאַנער ייד. לױט וואָס דערקענסטו עס תּיפֿף? לױט דעם כאַראַקטעריס-טישן שװײַכל, וואָס קוקט דיך אַן דורכדרינגלעך, ווי ער וואַלט באַלד געדאַרפט אַרויס מיט עפעס אַ טענה צו דיר. אָבער חלילה! ער פֿאַרשט דיך נאָר צי קען ער געפֿינען עפעס קאַמישס אין דיר פֿדי גוטמוטיק אַ קיבעץ צו טון. אָדער, צי ביסטו כּאַטש גרייט אויסצוהערן עפעס אַן אַנעקדאָט, אַ הומאַריסטישן עפיזאָד. ער נודיעט נישט חלילה מיט זײַנע מעשיות. ער „וואַרפט“ זיי אַרײַן אַזוי זיך — כּלאַחר-יֵד.

מסתמא האָט חנא גאַטעספעלד געהאַט נישט ווייניק ליטעראַרישע אַמבֿי-ציעס — אַזײַסט וואַלט ער נישט אַנגעשריבן אַ היפשע צאָל ווערק. „אַנגע-שריבן“ איז דאָ אַפֿשר נישט אויפֿן פֿלאַץ. געשריבן האָט ער דאָך אין פֿאַרלויף פֿון אַ האַלבן יאָרהונדערט אין „פֿאַרווערטס“ פֿיל טויזנטער זאַכן און זאַכעלעך. דאָ פֿאַסט זיך צו זאָגן: איבערגעקליבן און אַרויסגעגעבן אין טאָולען פֿון ביכער. דאָס סאַמע ווערטפֿולסטע פֿון זײַנע ביכער איז דאָס 600 זײַטן אַנט-האַלטנדיקע זכרונות-בוך, וואָס רופֿט זיך: וואָס איך געדענק פֿון מײַן לעבן. צײַטונגען זענען אי אַ גליק און אי אַן אומגליק. מען קען זיך אין דער

איצטיקער תקופה דאס לעבן גארנישט פארשטעלן אן צייטונגען — כאטש אן עס מאכט זיך אַ מאָל אַ צייטונגסשטרייך זעט מען ערשט, אָ דאָס לעבן שטעלט זיך נישט אָפּ, כאַטש צייטונגען האָבן זיך אָפּגעשטעלט. יא, אַ גליק זענען זיי — ווייל אָן זיי איז נאָך ערגער. אָבער אָן אומגליק זענען זיי, ווייל ביים לייענער נעמען זיי צו קרישטאָלענע בעכערס מיט צייט און צעשפליטערן און צעשפריצן זיי אין אַבסאָלוטן ניוועץ. און ביים שרייבער טוען זיי דאָס זעלבע מיט פולע בעכערס טייערן טאַלאַנט. און פאַרט איז עס אַ גוט געפיל פאַר אַ שרייבער צו וויסן — און חנא גאַטעספעלד האָט עס אַ האַלבן יאָרהונדערט געוויסט — אַז ער אַליין קוויקט זיך מיט זינעם אַ הומאַריסטישן איינפאַל אין דער צייטונג און תוך כּדי דיבור קוויקן זיך דערמיט אַ פאַר צענדליק טויזנט און אַ מאָל אַפילו אַ פאַר הונדערט טויזנט אירע, וואָס דאַרפן דעם דאָזיקן שמיכל אָדער גאַר דעם געלעכטער אַזוי ווי אַ רפואה.

צו קענען פאַרבינדן צייטונג מיט אייביקייט — דאַרף מען זיין נישט בלויז אַ טאַלאַנטירטער און ניערט אַ געניאַלער שרייבער. דערצו דאַרף מען זיין אַ שלום־עליכם.

און פאַרט — ווען מיר וואָלטן געהאַט אַ נאַרמאַלע ליטעראַטור, וואָלט זיך געפונען אַ פאַרלעגער, וואָס וואָלט באַשטימט אַ רעדאַקטאָר, וואָס זאָל דורכ־לייענען אַלץ, וואָס חנא גאַטעספעלד האָט געשריבן און אַרויסזיפן פון דאַרט אַ זעקס בענד מיט מחידיקע הומאַרעסקעס מיט אַ בלייבנדיקן ווערט. אין איין וועגס וואָלט דאָס שוין געווען אַ בילד פון ייִדישן מאַסן־לעבן אין אַמעריקע אין די יאָרן פון דער גרויסער אימיגראַציע — געזען אין אַ לאַכנדיקן שפיגל.

אָבער גאַטעספעלד איז נישט נאָר געווען אַ שרייבער פון הומאַרעסקעס. ער איז אויך געווען אַ שרייבער פון קאַמעדיעס. אַנדערע האָבן געהאַט די גרעסטע דערפאַלגן אויף דער ייִדישער בינע איבער גאַר דער וועלט: „געוואַלד, ווען שטאַרבט ער?!“ — „פּרנסה“ — „רייכע קבצנים“, א.א.

אַ מאָל האָט מיר חנא גאַטעספעלד געגעבן צו פאַרשטיין דעם סוד פון זיין דערפאַלג ווי אַ קאַמעדי־שרייבער. ער האָט מסביר געווען: דער עיקר איז דער שמיכל און טאַקע אָן אמתער און נישט קיין געמאַכטער. האָט אַ זאך דערפאַלג — שמיכלט מען ממילא, און האָט זי נישט קיין דערפאַלג דאַרף מען דאָך אַוודאי שמיכלען. און נאָך עפעס: אויב דו טוסט עפעס און עס גייט דיר אין לעבן — גייט דיר נישט אין לעבן... און אויב עס גייט דיר נישט אין לעבן — גייט דיר אין לעבן... אַט דאָס איז דער גאַנצער סוד...

גענוי צעקייט דעם סוד האָב איך אפילו נישט, אָבער — אַזוי ווי אויך איך בין אַ גאַליציאַנער, און גאַליציאַנער פאַרשטייען זיך אויפן ווונק — האָב איך געשמייכלט און אפילו געלאַכט און זיך געמאַכט, אַז איך האָב געכאַפט

דעם סוד. חנא גאטעספעלד איז געווען גליקלעך, וואָס ער האָט אַ חבר געהאַלפֿן צום וועג פֿון דערפֿאַלג...

צוליב עפעס אַ סיבה האָט ער מיך גערן געהאַט. און — צו מיין שטייגונג האָט זיך עס אַרויסגעוויזן, אַז ער לייענט גאָר פֿאַעזיע און קען אַפֿילו אַ היפש ביסל פֿון מיניע כתבֿים. אפשר דערפֿאַר וויל זיי זענען אָן אַ שמייכל. אַ מענטש האָט ליב קאַנטראַסטן.

און לאַמיר פֿאַרענדיקן מיט אַן אַנעקדאָט דעם דאָזיקן פענפֿראַפֿיל פֿון אַ ייִדישן הומאַריסט.

געווען איז עס סעפטעמבער 1939, ווען עס זענען געקומען די ערשטע מוראדיקע בשורות פֿון פּוילן, באַגעגן איך אויף איסט־בראַדוויי נעבן „פֿאַר־ווערטס־בנין חנא גאטעספעלדן. גיט ער מיך אַ נעם אונטער דער האַנט און צווינגט מיך ממש צו גיין מיט אים אַ ביסל שפּאַצירן. גיי איך: הייבט ער מיר אָן צו דערציילן וועגן דעם דערפֿאַלג פֿון זיינע קאַמעדיעס אין ייִדישן טעאַטער אין וואַרשע. און ער שטראַלט ממש. און ער דערציילט מיר ווי אַזוי מען האָט אים אַפֿילו געצאָלט סאַנטיעמעס און ער האָט דאָס געלט געדאַרפט האָבן וויל ער האָט דעמאָלט געמאַכט זיין היימרייזע אין גאַליצישן שטעטל און די קרובֿים האָבן אים אויסגעליידיקט אַלע קעשענעס.

הער איך און עס ווונדערט מיך אַ ביסל, וואָס פֿונקט אין די מוראדיקע טעג דערציילט ער מיר די פֿריילעכע מעשיות. און אַט וויל איך אַ קוק טון אויף אים מיט אַ טענה און איך טראַכט מיר: אַ הומאַריסט בלייבט אַ הומאַריסט... און אַט גיב איך אַ קוק אויף זיין פנים און איך זע, אַז ער וויינט גאָר שטילערהייט —

איצט וויינען שטילערהייט זיינע הומאַרעסקעס און זיינע לאַנגיאַריקע לייענערס נאָך זייער באַליבטן חבר־באַגלייטער־שרייבער.

הערמאן גאלד

געבוירן 1888 אין בריסק, זינט 1905 אין ניריאַרק. גע-
שטארבן 17טן מיי 1953.

הערמאן גאלד, איינער פון די פיינפילנדיקע קאמפליצירטע און ווייניג פאַרשטענדלעכע ניריאַרקער ייִדישע פּאָעטן איז אויסערלעך דער אַריגי-
נעלסטער פון זיי אַלע. אַ צעשויבערטער קאַפּ שטייענדיקע ברוינע האַר, ווי
אַ גוט, הויך בערשטל, וואָס איז אַ סך געניצט געוואָרן, דערצו אַ צעשויבערטע
און נישט צו לאַנגע ברוינע באַרד, וואָס צעפאַרט זיך אין אַלע זייטן פנים,
דערצו טאַקע דאָס פנים, דאָס זייער ייִדישע און זייער מוזשיקעוואַטע — לויט
דער שטימונג פון הערמאן גאלדן, דערצו די קליידער, וואָס זענען באַוווסט-
זיניק אָדער אומבאַוווסטזיניק אָפּגעלאָזן, דערפאַר אָבער אַלע מאָל, אָן אויסנאַם.
דער טעם פון הערמאן גאלדס באַרד, איינער פון די לעצטע אין ייִדישן
ניריאַרק, אַזוי ווי די לעצטע פאַר דראַזשקעס אַרום דעם צענטראַלן פאַרק
אין ניריאַרק, איז נאָר אים אַליין באַקאַנט. טייל זאָגן, אַז דאָס טראַגט ער
צוליב דעם ווייל עס קומט אַזוי אויס ביליקער און הערמאן גאלד האָט ליב
ביליקייט, הגם ער איז נישט איינער פון די אַרעמסטע ייִדישע פּאָעטן אין
ניריאַרק. אַנדערע זאָגן, אַז דאָס טראַגט ער — זעלבסטפאַרשטענדלעך —
ווייל ער איז אַ פּאָעט. אַנדערע ווידער מיינען, אַז דאָס טראַגט ער דערפאַר
ווייל ער מוז זיך אַרײַנפאַסן אין סטיל פון זײַן פּאָך אויסער פּאָעזיע — ער
איז אַ גוט־באַקאַנטער הענדלער פון ביכער־אַנטיקן. און אַ געגאַלטער ביכער-
אַנטיקוואַר קען נישט קיין מאָל נעמען פאַר אַ בוך־אַנטיק אַ דאָלאַר, דאָרט וווּ
אַ בערדיקער אַנטיקוואַר קען ליכט נעמען צען. און הערמאן גאלד האָט ליב
די מעגלעכקייט צו נעמען צען דאָלאַר שטאַט איינעם.

הינטער דעם וואַלד פון זײַן באַרד איז דאָ אַ וועלט מיט פּראַקטישקייט.
די לעגענדע זאָגט — און צו הערמאן גאלדן איז דאָ אַ באַצײונג און מען לאָזט
אים די לעגענדע, מען רײסט זי פון אים נישט אַראָפּ ווי פון אַנדערע פּאָעטן —
אַז די באַרד האָט ער זיך געלאָזן וואַקסן נאָך אַ שאַרפן וואַרטאויסטויש מיט
דעם זון זײַנעם וואָס האָט נישט געוואַלט דעם פּאָטער נאָכגעבן אין הילכות
ייִדישקייט. האָט דער פּאָטער להכעיס דעם זון גענומען די גאַנצע ייִדישקייט
אויף זיך, נאָך מיט דרײַ באַרדשמיצן אַריבער....

ווי די זאך זאָל נישט זײַן — דער אַריגינעלסטער פון די ייִדישע פּאָעטן
אין ניריאַרק

אַלעמען זאָגט ער דו — נאָר אָפּט מאָל באַליידיקט ער זיך טיף און שמער-
צלעך, אַז מען זאָגט אים דו... ער מאַכט פון זיך אַליין אַש און בלאַטע, נעמט

אן סענטן מכלומרשט אויף א שפאס און נעמט זיי טאקע צו — נאָר אַז מען רירט אים אָן דעם פּבּוד טראָגט ער שטיל אַוועק אַ צער, און ער וועט עס דיר דערמאָנען נאָך אין צען יאָרן אַרום.

מען זאָגט אויף אים, אַז ער איז ריין, האָט אַ הויז פון זיין ביכער־האַנדל. מען זעט נישט קיין מאָל קיין גראַשן אַרום אים און פון אים — און ווידער זאָגט די לעגענדע, אַז שטילערהייט קען הערמאַן גאַלד צוטראַגן אַ חבר אַ מאָל אַ גאַנצן פּופּציקער־דאָלאַר און פאַרגעסן און בעטן פאַרגעסן. ווער עס פאַר־שפּרייט די דאָזיקע לעגענדעס ווייס איך נישט, אפשר גאַלד אַליין... נאָר פאַר וואָס לייקנט זיי קיינער נישט אָפּ?

הערמאַן גאַלד גיט פון צייט צו צייט אַרויס פאַמפלעטן אויף קאַרטלעך מיט לידער און טענות, אָבער ער פאַרשיקט זיי נישט. אַ מאָל האָט ער אַזאַ פּאַלעמיש קאַרטל קעגן מיר אַרויסגעגעבן, אָבער ער האָט עס מיר ערשט געגעבן אין צען יאָרן אַרום אין ניו־יאָרק. קיין זשורנאַליסט איז ער זיכער נישט. און אפשר האָט ער געוואָרט ביז זיין אייגן ווערק וועט באַקומען אַן אַנטי־קוואַרישן ווערט, דעמאָלט האָט עס ערשט באַקומען אַ טעם ביי אים.

גאַלד דרוקט זייער ווייניק זיין פּאַעזיע, מען זעט זי כמעט נישט, אָבער ער געהערט צו דער ייִדישער פּאַעטנשאַפּט אין ניו־יאָרק. אגב קומט ער יעדן טאָג אין קאַפע „ראַיאָל“, אין דעם שרייבער־קאַפּע. פּלוצלינג האָט ער זיך געמאַכט אַ מאַדע צו רעדן מיט גראַמען, און אַז מען רעדט מיט גראַמען ווערן די גראַמען שיטער און דאָס לשון און די געדאַנקען ווערן געדיכט פאַרפּלאַגט טערט... אָבער דאָס אַרט נישט הערמאַן גאַלדן, ער איז דאָך סײַ ווי נישט אויסן די געדאַנקען הינטער די גראַמען, נאָר די גראַמען הינטער די געדאַנקען. זוי דער גוטער שאַכשפּילער שפּילט גלייכצייטיק מיט צען פאַרטנערן, אַזוי גראַמט זיך הערמאַן גאַלד דורך אָפּט גלייכצייטיק מיט צען פּאַעטן און ער באַזיגט און מאַכט מיד אַלעמען. דעם לעצטן גראַם זאָגט ער. דאָס מאַכט אים שפּאַס.

פאַר וואָס האָב איך אַזוי פּיל גערעדט וועגן הערמאַן גאַלדן דעם פאַרשוין — און וועגן הערמאַן גאַלדס לידער גאַרנישט? וויל אַריגינעלע פּאַעזיע האָבן מיר אַ סך און אַריגינעלע פּאַעטן ווייניק. און ביי הערמאַן גאַלדן איז בולטער די פּאַעטישע פּערזאָן ווי דאָס פּאַעטישע ווערק.

די לעצטע באַמערקונג וועט וויי טון, זיכער. זי וויל דאָס. פּאַעטן מיט טאַלאַנט דאַרף מען דערמאָנען זייער פּליכט פון צייט צו צייט.

פינחס גאלדהאר

געבוירן אין לאַדזש 1901. זינט 1927 אין אויסטראַליע.
דאַרט געשטאַרבן 25סטן יאַנואַר 1947.

דער ערשטער יידישער טאַלאַנטפולער בעלעטריסט אין אויסטראַליע. דער מיטגרינדער און ערשטער רעדאַקטאָר פון אַ יידישער וואַכנצייטונג אויף דעם פינפטן קאָנטינענט.

אין דער צייט פון דער גרויסער כאַליאַסטרע אין פּוילן האָט אויך פינחס גאַלדהאַר געכאַליאַסטרעוועט און געשריבן אַזעלכע לידער, וואָס ער קען היינט בשום-אופן אַליין נישט פאַרשטיין. ער פאַרשטייט זיי נישט טאַפלט, ערשטנס פאַרשטייט ער נישט ווי אַזוי ער האָט דאָס געקענט שרייבן און צווייטנס פאַרשטייט ער נישט, וואָס ער האָט געוואָלט.

אַבער דאָס איז געווען די שאַל און איצט האָט זיך שוין אָנגעהויבן אַרויסשיילן דער קערן. דער געזונטער קערן פון אַ יונגן בעלעטריסט, וואָס ווייסט וואָס ער וויל, ער וויל געבן אויף אַ פשוטן אופן פשוטע בילדער פון דעם לעבן פון די יידן פון דעם פינפטן קאָנטינענט פון דער שיינער וועלט. מיט לאַנדשאַפטן איז אַזוי ווי מיט מענטשן. אַז מען זעט זיי דאָס ערשטע מאָל איז אַדער מען האָט זיי באַלד פּינט, אַדער מען גיט זיך באַלד אַ כאַפּ צו און מען באַקומט זיי פּינט ערשט אין אַ טאַג אַרום. דאָס איז די ערשטע רעאַקציע. דאָס איז אַ גוטע רעאַקציע און אַ גוטער סימן, אַז דער פּראָצעס פון פאַרשטיין האָט זיך אָנגעהויבן. פונקט ווי די נשמה הייבט אָן אין אַזאַ פּאַל לאַנגזאַם צו צעקניען דעם מענטש, אַזוי הייבט אויך אָן די נשמה לאַנגזאַם צו צעקניען די לאַנדשאַפט.

אַז איך בין דאָס ערשטע מאָל געווען אין אויסטראַליע האָט נאָך ביי גאַלדהאַרנען אויסטראַליע געטרעטשעט אונטער די ציין, ער האָט נאָך נישט געהאַט צעקניט, איז דורכגעאַנגען דורך אַ פּעריאָד פון שוויגן. אַז איך בין צום צווייטן מאָל דאַרט געווען איז שוין אין דער יידישער ליטעראַטור צוגעקומען נאָך איין לאַנדשאַפט און טאַקע אַ קינסטלערישע — די אויסטראַלישע. ער האָט שוין צעקניט און איז שוין גרייט געווען צו שרייבן אויף טיש און אויף בענק. זענען שוין געפאַלן פון די פינגער אַפּיר פּינע הומאַרעסקעס און פּינע שילדערונגען פון אַקלימאַטיזירונגס־פּראָצעס אין דעם נייעם ווייטן לאַנד. פאַראַנען ביי אים צווישן אַנדערע אַ הומאַרעסקע „נישטאַ אַ גאַט אויף דער וועלט“ — איז טאַקע נישטאַ קיין גאַט אויף דער וועלט, וואָס זי, מיט נאָך אַ סך אַנדערע גאַלדהאַרס דערציילונגען, זענען נאָך אין דער יידישער ליטעראַטור נישט באַקאַנט.

אַ פאַרבער איז ער, אַ כעמישער פאַרבער, ער, זײַן ברודער און זײַן טאַטע, און אָפט פלעג איך קומען צו זײַ אין פאַבריק און אַזוי גײענדיק פון איין קעסל צום צווייטן, יעדער איינער אַנגעפילט מיט אַן אַנדער פאַרב און אַן אַנדער געשטאַנק, האָבן מיר דורכגעלופטערט די גאַנצע ייִדישע ליטעראַטור.

מאַדנע איז אונדזער ליטעראַטור: דרייען זיך אַרום אין דער פאַרב־פאַבריק דרײַ יודן מיט פאַרביקע שופלעס אין די הענט, קריכן פון קעסל צו קעסל, רעדן מיט באַסאָוע שטימען, צווישן זײַ דרייט זיך אַ פערטער און ער האַלט נישט קיין שופלע אין די הענט, נאָר ער האַלט זיך צו די נאָז און קוקט אַרײַן אין די קעסלען און דערציילט דעם אינהאַלט פון ליוויקס אַ נײַער דראַמע. אַן אויסטערליש ייִדישע ליטעראַרישע סצענע ביים אויסטראַ־ליש־ייִדישן שרייבער פינחס גאַלדהאַר.

פרנסה איז אַ גוטע זאַך און אַ נוצלעכע זאַך. מען קען נישט זאַגן, אָבער שרייבערישע טאַלאַנטן דאַרפן זוכן אַ פשרה, און אויב נישט, דאַרפן פריינד צוהעלפן צו אַ פשרה. פאַרבן פעלכלעך פון קראַליקעס אין אויסטראַליע איז אַ גוטע זאַך פאַר אַ שרייבער — ביז צו זײַן 35סטן לעבנסיאָר. שפעטער דאַרף מען שרייבן.

אַבא גאַרדין

געבוירן אין מיכאַלישאַק, ווילנער געגנט, אין יאָר 1887. געוווינט אין אַלערליי גרויסשטעט אין רוסלאַנד ביז דעם יאָר 1926. דאַן געקומען קיין אַמעריקע. די לעצטע יאָרן פון זײַן לעבן — אין מדינת־ישׂראַל. געשטאַרבן אין תּל־אביב דעם 21סטן אויגוסט 1964.

אַ נידעריק געוואַקסענער, אַ ברייטביינערדיקער און ברייטפנימדיקער, אַלע מאָל אַ שמייכלענדיקער, אַלע מאָל גרייט צו דערציילן אַ משל, אַ ווערטל, אַ גמרא, אַן עפיוּד פון אייגענעם לעבן — „אַ משל, אַ ווערטל“? — ניין, טויזנט משלים און טויזנט ווערטלעך. עס פעלט נישט פון דעם מין אין דער וועלט און אַבא גאַרדין האַלט דאָס אַלץ אין זײַן זכרון. אַבא גאַרדין האָט נישט סתם אַ זכרון, ער האָט געהאַט אַ „קאָמפּיוטער“ אַרײַנמאַנטירט אין זײַן זכרון נאָך איידער די דאָזיקע קאַלקולירנדיקע שכל־ און געדענק־מאַשין איז באַשאַפן געוואָרן.

אַבא גאַרדין האָט געשריבן און געהאַלטן רעדעס אין פיר לשונות: העברעיִש, ייִדיש, רוסיש און ענגליש. ער האָט אויך געטראַכט גלייכצײטיק אין פיר לשונות — און אויב דאָס איז בדרך־כּלל נישט מעגלעך — בײַ אַבא גאַרדין איז געווען דער יוצא־מן־הפּלל, וואָס באַשטעטיקט דעם כּלל.

זײַן שרײַבערישע קאַריערע האָט אַבא גאַרדין אָנגעהויבן צוזאַמען מיט זײַן ברודער וואָלף און זײַנע ערשטע ווערק — בשותפות מיט זײַן ברודער — זענען געווען בעיקר אין העברעיִש און רוסיש און גאַר אויף פעדאָגאָגישע טעמעס. קומענדיק קיין אַמעריקע האָט די ברידער־שותפות אויפגעהערט און שטאַט זיך אָפּצוגעבן מיט דער דערצײונג פון קינדער — האָט זיך אַבא גאַרדין פאַר־מאַסטן צו דערצײען די וועלט. אָבער דער יסוד דערצו איז געלייגט געוואָרן אין אַמאָליקן רוסלאַנד — וווּ די ברידער גאַרדין זענען געווען אַקטיוו ווי אַנאַר־כּיסטישע טוערס און אַגיטאַטאָרן און שרײַבערס.

נישט איין מאָל איז מיר אויסגעקומען אַבא גאַרדינען צו הערן דערציילן זײַנע איבערלעבונגען פון די אַנאַרכיסטישע יאָרן אין רוסלאַנד; און דאָס האָט זיך אַרײַנגעצויגן היפּשלעך אין די באַלשעוויסטישע יאָרן אין ראַטן־פּאַרבאַנד; האָבן זיך האָר און נעגל געשטעלט קאַפּויער בײַם צוהערער, אָבער אַבא גאַרדין האָט פּסדר געשמייכלט דערציילנדיק. עס איז אמת, אַז דאָס איז געווען אַ שמייכל פון טרוימף, די איבערלעבונגען דיסטאַנסירן ממש די געשיכטעס וועגן דעם גראַף פון מאַנטע קריסטאָ פון אַלעקסאַנדער דיומאַ.

אין די צענדליקער ציילן די ווערק פון אַבא גאַרדין און אין די פינפהונד-

דערטער די צאל זייטן אין די דאָזיקע ווערק. דאָס זענען נישט קיין ביכער, מען האָט דעם איינדרוק, אַז דאָס זענען וועלדער מיט ווערטער, וואָרעם אַזוי גיך מען גייט אין זיי אַרײַן, אַזוי גיך פאַרלירט מען די אַריענטאַציע פון די פיר זייטן און מען הייבט אָן צו בלאַנדזשען. עס איז אָבער טשיקאַווע צו ליינען, ווייל אַבא גאַרדין האָט אַ גוטן סטיל און ער דערציילט און מעדיטירט בילדעריש. און ער איז פול מיט פאַראַדאַקסאַלע אַפּאַריזמען. אַט גיט ער אַ זאָג אין זײַן בוך „זכרונות און חשבונות“: ביים רבונר־של־עולם זענען טויזנט יאָר ווי איין טאָג, עס איז אָבער אויך מעגלעך אין גאַנג פון דער מאַדערנער געשיכטע, אַז איין טאָג זאָל האָבן די וואָג פון טויזנט יאָר...

אַלע ליטעראַרישע פאַרמען האָט אַבא גאַרדין גענוצט אין שרײַבן, אַפילו די פאַרעם פון ליד, און דערצו האָט ער געשריבן אונטער אַלערליי פסעוודא־נימען. ער איז געווען אַ מנין שרײַבערס מיט איין פאַר הענט... און דאָך און פאַרט איז זײַן גאַנץ שרײַבן איין טויזנט־אַרגומענטיקע באַגרינדונג פון אינדי־ווידאָליום און אַנאַרכיזם־ניהיליום. אַט זאָגט ער ערגעץ: איך גלייב, אַז די קאָסמישע יצירה האָט פאַר זיך בלויז איין איינציקן ציל, און דאָס איז אויס־צוקריסטאַליזירן דעם יחיד, זײַן ווילן...

עפעס ווי אַ גרויס פאַטעטיש אַהיימקומען פון דעם יחיד־קאָסמאָס איז געווען אַבא גאַרדינס באַזעצן זיך סוף־פּל־סוף אין מדינת־ישׂראל און אָנהייבן שרײַבן זייער אַ סך אין עברית. מיר האָבן ניט איין „אַנפאַן־טערריבל“ אין אונדזער ייִדישער וועלט־ליטעראַטור, נאָר אַבא גאַרדין איז געווען מסתמא דער ראש פון דעם דאָזיקן שבט פון פּרינציפיעלע בלאַנדזשלינגען. אַ שרײַבער מיט פאַרנעם און אַ העלד פאַר שרײַבערס — אין איין פּערזאָן.

ד"ר איסר גינזבורג

געבוירן געוואָרן אין יאָר 1872 אין רעוועלטאָוו, אַ שטעטל אין קאָוונער געגנט, אין אַמעריקע געקומען אין יאָר 1893, געשטאַרבן אין ניו־יאָרק דעם 12טן אָקטאָבער 1947.

פיר און פופציק יאָר האָט ער אָפגעלעבט אין אַמעריקע, ד"ר איסר גינזבורג. דאָ האָט ער באַקומען זיין אויסבילדונג, דאָ צענדליקער יאָרן לאַנג פראַקטיקירט אַלס דאָקטאָר מעדיצין, און דאָס ענגלישע לשון האָט ער נאַטירלעך געקענט אי קלאַסיש און אי ווי אַ פאַלקס־לשון, אָבער ענגליש האָט ער נאָך אַלץ גערעדט מיט דעם טיף ליטווישן דיאַלעקט, וווּ אַ סמך איז ביי אים אויסגעקומען אַ שין — און פאַרקערט. און אַזוי אַודאי אין יידישן לשון. עס איז געווען אַזאָ חנדל ביי אים. ער האָט בכלל ליב געהאַט אַריגינעלע חנדלעך — כאַטש ער האָט פּינט געהאַט פאַזע און נאָך מער האָט ער פּינט געהאַט כבוד.

איסר גינזבורג איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם, אַן אויטאָריטעט אויפן געביט פון יידישן וויסן, זיינע ווערק וועגן דער אַנטשטייונג פון קריסטנטום און וועגן די יידישע פּאָעטן און דענקערס פון מיטל־עלטער זענען געווען פונדאָמענטאַלע ווערק, געשריבן פאַר פאַלקסמענטשן, וואָס האָבן ליב צו לערנען, כאַטש אַליין פאַרשן קענען זיי נישט און עמעץ מוז זיי העלפן דערצו. איסר גינזבורג האָט עס גערן געטון. ער האָט ליב געהאַט די מלאַכה פון לערנען יענעם. ער האָט ליב געהאַט צו זיצן שעה'ן לאַנג אין ליטעראַרישן קאַפּע „ראַיאַל" אויף דער סעקאַנד־עוועניו אין ניו־יאָרק און פראַווען אַ קליינעם טיש.

ער האָט ליב געהאַט — גינזבורג — אַז מען זאָל צוקומען צו אים מיט אַ שאלה און נישט סתם אַזוי. דעמאָלט האָט זיך דאָס שיינע פנים זיינס צעשמייכלט, די אַלע מאָל בליצנדיקע אויגן האָבן זיך נאָך מער צעבליצט און ער האָט גענומען שעפן זיין תורה און זיין וויסן פון טיפן ברונעם — עמער נאָך עמער. מערער פון אַלץ האָט ער ליב געהאַט, אַז די וואָס פּרעגן — זאָלן זיין דיכטערס, דערציילערס, בכלל בעלעטריסטן, וואָס דאַרפן אַט דאָס וויסן צו זייער שרייבן.

גינזבורג האָט אַודאי אַ מאָל געמוזט שרייבן לידער, אָדער דערציילונגען אַליין. ער איז געווען אַ טיף קינסטלערישע נאַטור און האָט ליב געהאַט אַ גוט ליד, אַ גוטע, אמת קינסטלערישע דערציילונג ביי גאָר — כאַטש ער פּלעגט זיי ליינענען מיט אַ ביסל איראַניע, אַריינגעשמייכלט אין זיינע קורץ־געשוירענע

וואַנצעס. זײַנע קאָמפּלימענטן זענען געווען קאַרג — דערפאַר טײַער, מיט גאַלד צו וועגן.

אין די עלטערע יאָרן האָט איסר גינזבורג זיך נישט צו פיל אָפּגעגעבן מיט זײַן מעדיצינישער פּראַקטיק — זאָלן עס ייִנגערע דאָקטוירים טון — ער איז אָבער כּמעט בײַזן סוף געבליבן אָן אומזיסטער דאָקטאָר פאַר ייִדישע שרײַבערס. דער עיקר פאַר די וואָס קענען זיך נישט פאַרגינען צו באַצאָלן אַ דאָקטאָר. אומגעבעטן פּלעגט ער קומען און נישט נאָר קײן געלט נישט נעמען, נאָר שטילערהײַט אַפּילו איבערלאָזן אַ פאַר דאָלאַר אויפן טישל. ער האָט געוווינט באַשיידן, געבליבן אין אַלטן ייִדישן געגנט אַרום דער סעקאַנד־עוועניו, זײַן אויסקומען איז אין די שפּעטערדיקע יאָרן געווען פּון זײַנע פּאַפּולער־פּילאָסאָפּישע אַרטיקלען אין „פּאַרווערטס“, דאָרט איז ער געווען איינער פּון די בעסט געלייענטע שרײַבערס.

גינזבורג האָט אַ מאָל געפּלעגט שרײַבן אַקטועלע פעליעטאַנען אונטער דעם פּסעוודאָנים „אַ שטעטיקער“. און קען זײַן, אַז דערפאַר האָט מען אים צווישן חברים געקײַבעצט מיט דעם צונאַמען „רשע“. וועגן זיך — ווי דאָס איז די טבע פּון אַ סך שרײַבערס — פּלעגט גינזבורג רעדן זײַער ווייניק, אָבער טאַמער שוין יאָ — איז נאָר אויף צו באַרײַמען זיך מיט זײַנע „רישעותן“, זײַנע שאַרפע אַרײַנזאָגעכצן דעם און יענעם. דאָס פּלעגט אים אונטערהאַלטן, און ער פּלעגט זיך פּרייען, און זײַנע קלוגע ייִדישע אויגן האָבן געקוואָלן, אַז מען האָט אויך אים שאַרף אַרײַנגעזאָגט. אָבער טיף וויי טון פּלעגט עס אים. אַז מען האָט אים געענטפּערט מיט אמתער בײַזקײַט, מיט שײַנאה — ווייל ער האָט עס נישט געהאַט. זײַנע „רישעותן“ זענען געווען דיאַלעקטיק, קאַפּע־טישיל מיט ישיבה־שטענדער געמישט.

מסביר זײַן, און צוליב דעם וויסן גענוי וואָס יענער האָט געוואָלט, צי איז דאָס איינער פּון די חז"ל, פּון די צײַטן פּון דער משנה און פּון תּלמוד, אָדער פּון דער נײַערער צײַט — דאָס אייז געווען די לײַדנשאַפט פּון איסר גינזבורג. און געטון האָט ער עס מיט אַ יוגנטלעכן ברען און זײַן פנים האָט געהאַט אייביקע יוגנטלעכקײַט אין זיך. אַפּילו די געדיכטע טשופּרינע אויף זײַן קאַפּ איז עפּעס קײן מאָל נישט ריכטיק גרוי געוואָרן.

אַרויסצובאַקומען פּון אים גענוי, וואָס ער אַליין וויל איז נישט געווען גרינג. וואָס איז זײַן אייגענע וועלט־באַנעמונג? אייך זאָך איז געווען קלאַר, אַז אין קײן שום פּאַרטייִשילעכל האָט ער נישט קײן „שטאַט“... און קײן פרומער איז ער אויך נישט געווען און אַפּילו נישט קײן אַפּיקורס. אין יעדער ריכטונג איז אים אַנגעגאַנגען די עווללה, וואָס זי באַגײט און אויך דאָס גוטס וואָס זי טוט. אין בעסטן פּאַל האָט ער באַלאַנגט צו דער פּאַרטיי ייד, און אַלס ייד צו דער פּאַרטיי מענטש.

לאָמיר דאָ דערציילן אַ וואַרשעווער אַנעקדאָט, וואָס האָט אַ שייכות צו ד"ר איסר גינזבורג. עס האָט געמוזט זיין אין יאָר 1926. בעתן פאַרבניפּאַרן פון זיין היימבאַזוך אין דער ליטע ווילט ער אַ טאַג־צוויי אין וואַרשע. קיינעם פּרײַער נישט אָנגעזאָגט. אָט איז ער דאָ און אָט וועט ער ווייטער פּאַרן. ער וויל בלויז אַ קוק טון אויף דעם „באַרימטן“ וואַרשע. הערש דוד נאָמבערג, וואָס האָט געהאַט אַ סך ענלעכע כאַראַקטערישטיכן מיט גינזבורג, איז אויסער זיך פון פאַרצווייפּלונג: — ווי קומט מען עס אַזוי אומגעריכט! און דערצו מיט אַזוי ווינציק צייט. דאָרף פאַרקומען עפעס אַ ליטעראַרישער אַוונט אין גרויסן קאָמינסקי־טעאַטער, אינגעאַרדנט פון ליטעראַטן־פּאַראַייז, טלאָ־מאַצקע 13, און נאָמבערג דאָרף פירן דעם פּאַרזיץ. וויל נאָמבערג איבערקליגן דעם חבּר, וואָס איז אַבסאָלוט נישט קיין רודף כּבוד, און ער בעט גינזבורגן צו קומען אויף יענעם אַוונט. סתּם אַזוי...

און אָט, פאַרן אָנהייב פון דער אונטערנעמונג, פאַרנאָרט ער אים הינטער דער בינע, און איידער וואָס ווען איז דער פאַרהאַנג אָפּן און זיי שטייען ביידע אויף דער בינע — גינזבורג און נאָמבערג. און נאָמבערג האַלט אַ רעדע וועגן דעם גרויסן גאַסט... נאָר דער גרויסער גאַסט האַלט אין איין רעדן די גאַנצע צייט צו נאָמבערג, אַזוי ווי דאָס וואַלט נישט געווען אויף דער בינע, נאָר אין אַ קאַפּע — און ער בעט זיך אויף אַ קול:

— אָבער נאָמבערג, וואָס ווילט איר פון מיר, וואָס האָט איר מיר דאָ אָפּגעטון? איך קען נישט רעדן און וועל נישט רעדן, אָפּילו נישט קיין איין וואַרט... — הייבן זיי זיך אָן צו אַמפּערן און סוף־פּלי־סוף בעט נאָמבערג אַראַפּצולאָזן דעם פאַרהאַנג.

זיי זענען ביידע צו קלוג געווען, זענען ביידע נישט ברוגז געוואָרן איינער אויפן אַנדערן פאַרן אינצידענט. איך געדענק, איך האָב שפּעטער אין זאָל געהערט צוויי אירע זיך דורכרעדן: — וואָס איז דאָרט געשען אויף דער בינע? מיט וועמען האָט זיך דאָס נאָמבערג דאָרט געווערטלט? — אַז דאָס איז געווען ד"ר איסר גינזבורג, וואָס זיינע ביכער זענען שטאַרק געלייענט געוואָרן אין פּוילן, אָפט אויך דאָ אַרויסגעגעבן — האָט ממש כּמעט קיינער נישט געוויסט. אַזאָ מין פאַרוואַנדלען מכוּח אל הפּועל די ווערטער „הרודף אחר הכּבוד — הכּבוד בורח ממנו“ — האָב איך, דאַכט זיך, נאָר דעמאָלט, נאָר איין מאָל אין לעבן געזען.

וונדערלעך איז געווען די פּריינדשאַפט פון ד"ר איסר גינזבורג צו אַ סך ייִדישע שרייבערס, נאָר צום דערהויבנסטן איז געווען זיין פּריינדשאַפט מיט שלום אַשן. גינזבורג איז געווען פאַרליבט אין אַשס קונסט און אַש איז געווען פאַרגלייבט אין גינזבורגס טיפּן וויסן. ער האָט אים ממש געקוקט אין מויל

אַרײַן. און ער האָט שטאַרק געליטן, ווען גינבורג האָט אים זייער דעצידירט, אָבער אָן בייזקייט, אָפּגעראַטן פון ברענגען דערווייל צו דער עפנטלעכקייט דעם „מאַן פון נצרת“, און ער האָט עס דאָך געטון. זייער פּרינדישאַפּט איז נישט איבערגעריסן געוואָרן. איין מאָל האָט מיר אַש מיט אַ טיפּער אינער־לעכער סאַטיספאַקציע דערציילט, אַז נאָך דעם ווי ער האָט פאַרעפנטלעכט זײַן דערציילונג „ידישע אויגן“ — האָט אים איסר גינבורג געזאָגט: — מיט אַט דער מעשה האָסטו אויסגעקויפט די עוולה, וואָס דו האָסט דיך אַזוי געאַיילט מיט פאַרעפנטלעכן דעם „מאַן פון נצרת“. אַט די מעשה איז וועגן אַ ייִדיש קינד, וואָס אַ נאַציכע לאַזט עס טויטן און פון די שיינע אויגן פון קינד מאַכט זי זיך מיט אַ כעמישן פאַרשטיינערונגס־פּראַצעס אויעררינגען. אַז דאָס בלינדע קינד קומט אין הימל פאַרן פּסאָ־הכבוד — וויל אים גאָט די אויגן צוריקגעבן — אָבער דאָס קינד וויל נישט מער קיין אויגן — וויל שוין בלינדערהייט אייביק זיצן בײַ די פּיס פון גאָט...

— און ווייסט איר, וואָס נאָך ער האָט מיר געזאָגט — האָט אַש צוגעגעבן — אַז די מעשה איז פון אַזאַ מדרגה, ווי די „פּאַלקסטימלעכע געשיכטן“ פון פּרץ.

איך וויל דאָ צוגעבן אַן עפּיזאָד בשם אומרים: הלל ראַגאַף — אין זײַן געדענקוואָרט נאָך איסר גינבורג — דערציילט, אַז גינבורג האָט פאַר אים צענדליקער מאָל איבערגעחורט אַזאַ מעשה: איין מאָל, ווען ער איז פּלוצלינג קראַנק געוואָרן און מען האָט אים מיט אַן אַמבולאַנס געמוזט נעמען אין שפּיטאַל, איז פּונקט אַנגעקומען שלום אַש. נישט טראַכטנדיק קיין סך איז ער אַרײַנגעשפּרונגען אין אַמבולאַנס און איז שוין אַזוי לאַנג געבליבן אין שפּיטאַל מיט דעם קראַנקן פּריינד, ווי לאַנג דער דאָקטאָר האָט עס נאָר דערלויבט.

אַז ד״ר גינבורג איז נישט נאָר אַ קענער פון דער פּילאָסאָפּיע, נאָר אַ פּילאָסאָף אויך אין לעבן — האָבן מיר זיך אַלע איבערצינגט אין די יאָרן פון זײַן קרענק, וואָס האָט אים אַ האַלב־פּאַראַליזירטן אין גוף, אָבער אַ וואַכן אין גײסט, געהאַלטן יאָרן צוגעשמידט צום בעט און צו דער איינזאַמקייט, וואָס ער האָט צום פּינטסטן געהאַט פון אַלץ אין דער וועלט. אייביק געטריי בײַ זײַן בעט — זײַן צווייטע פּרוי, אַ סך יאָרן ייִנגער פון אים, אָבער פון לאַנגע יאָרן מיט אים, אַנגעזאַפּט מיט זײַן דיסקרעטער חכמה.

גינבורג האָט אין די יאָרן פון זײַן גרויס געפרוּווט ווערן קיין מאָל זײַן הומאַר נישט פאַרלוירן. באַזוכן פון פּריינד, ווי דער שטייגער אין דער פּאַלק־רייכסטער און איינזאַמסטער שטאָט אין דער וועלט, זענען געוואָרן אַלץ זעל־טענער. איין מאָל האָט ער זיך מיט אַ בייטערן שמייכל אַנגערופּן צו אַ פאַר פּריינד, וואָס זענען געזעסן נעבן זײַן בעט: — איי, קינדערלעך, קינדערלעך.

וואָס האָב איך אַלץ נישט אין מיין לעבן געקענט! אַלץ, וואָס איך האָב געוואָלט
 — האָב איך אויסגעפירט. נאָר איין זאָך קען איך נישט — בני מיין גאַנצער
 חכמה, איך קען נישט שטאַרבן — כאַטש איך וויל אַזוי שטאַרק...
 אין דער גרופע פּריינד איז אויך דעמאָלט געווען י. י. זינגער — וואָס
 מיר אַלע, און אויך ער — האָבן אַזוי געוואָלט ער זאָל לעבן — און וואָס איז
 פּלוצלינג, כמעט פיר יאָר פאַר גינזבורגן אַוועק פון דער וועלט. אַזאַ וועלט
 איז עס — אַזאַ חכמה און לאַגיק אין איר. אַבער דאָס געהערט נישט צום ענין.

מרדכי גינזבורג

געבוירן 1894 אין סלאָנים. יאָרן געווינט און געלערנט אין ווילנע, לאַדזש, בריסק. פון יאָר 1930 אין מאָנטרעאַל. געשטאַרבן דעם 24סטן פעברואַר 1966.

אַ מענטש מיט אַ געבוירענעם טאַלאַנט צו זשורנאַליזם איז געווען — מרדכי גינזבורג. וואָס דאָס מיינט „געבוירענער זשורנאַליסטישער טאַלאַנט“? דאָס מיינט אַ שרייבער, וואָס קען שרייבן וועגן אַלץ און צו יעדער צייט. וואָס דאַרף נישט האָבן קיין ספעציפישע שטימונגען צו די פּערזאָנען, געשטאַלטן, געשעענישן, סיטואַציעס — וועגן וועלכע ער שרייבט. ער דאַרף צום שרייבן האָבן בלוזי עטלעכע בויגעלעך פּאַפּיר און אַ פּעדער. און זינט איך האָב גינזבורג דאָס ערשטע מאָל באַגעגנט אין יאָר 1933 אין מאָנטרעאַל, האָב איך מיך קיין מאָל נישט געקענט אָפּוונדערן איבער זײַן פּעדער. עס איז געווען אַ קוואַל־פּען, כּמעט אַ פּוס די לענג און אַ צאַל די דיק. ער האָט די דאַזיקע „איביקע“ פּעדער אייביק געהאַט מיט זיך. אַ מין פּלי־זין און אַ סימבאָל פון זײַן פּראָפּעסיע: זשורנאַליזם.

נישט קיין הויכער — מיט אַ פנים, וואָס כאַטש עס האָט נישט קיין ספּע־ציעלע סעמיטישע שטריכן — דערקענט מען אָבער באַלד, אַז עס איז אַ ייִדיש פנים. ער איז דעם וועג פון זײַן לעבן דורכגעגאַנגען אָן עלנבויגנס. און פּאַרט איז ער כּסדר אומעטום דאַרט געווען, וווּ ער האָט געוואַלט, אָדער געדאַרפט זײַן. איך געדענק נישט אין מאָנטרעאַל אַ וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע אַסיפה אָן גינזבורג. ער פּלעגט צוגיין גלייך צום הויפּטטיש, אַוועקזעצן זיך בײַ דער זײַט, אויסשפּרייטן עטלעכע בויגנס פּאַפּיר און אַרויסנעמען פון איר באַהעל־טעניש די ריזיקע קוואַל־פּען. דאָס איז שוין אַלע מאָל געווען דער ווונק צום פּאַרזיצער, אַז מען קען אָנהייבן דעם מיטינג...

קיין וויכטיקער געדאַנק וועט שוין נישט פּאַרלוירן ווערן פאַר דער איי־ביקייט. אַלץ וועט אויף צו מאַרגנס זײַן שוואַרץ־אויף־ווייס אויף די בלעטער פון „קענעדער אַדלער“ אָדער די צען אַנדערע צײַטונגען און צײַטשריפטן אין ייִדיש, וווּ מרדכי גינזבורג איז געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער.

וואָס האָט נישט מרדכי גינזבורג געקענט און געוויסט. ער האָט געהאַט סמיכה אויף רבנות און יאָרן לאַנג געווען דער רעליגיעזער אָנפירער אין אַ קליינעם, אַרטיקן בית־המדרש. איז שוין קלאַר פאַר וואָס מען האָט אים נישט געזען עפּנטלעך אָן אַ יאַרמלקע אויפן קאַפּ. אָנגעהויבן שרייבן האָט ער גאָר אויף רוסיש און מיט לידער. שפּעטער האָט ער יאָרן לאַנג רעדאַגירט וואַכנ־

בלעטער אין אַ גאַנצער ריי גרעסערע ייִדישע פּראָווינצשטעט אין מיזרח־פּוילן. ער האָט אויך פּונקט אַזוי גוט געשריבן העברעיִש ווי ייִדיש. גינבורג איז אַזוי דורכויס געווען איינגעטונקען אין ייִדיש וויסן, אַז מען האָט זיך אַלע מאָל געמוזט ווונדערן איבער זיין אַלגעמיין וויסן — און באַזונדערס דער באַהאָונטקייט אין דער קלאַסישער רוסישער ליטעראַטור. און בכלל האָט ער אַלץ געוויסט, אָדער געקענט וויסן אויף צו מאַרגנס, נאָך אַן אַריינבליק אין זיין גרויסער הייַם־ביבליאָטעק.

גינבורג האָט געהאַט אַ שוואַכקייט צו לעקסיקאָנען — מעג זיין אין וועלכן ניט איז לשון און אויף וועלכן ניט איז געבײט. ער האָט געהאַט צו דער שוואַכקייט אַ טעאָריע: מיין דירה איז געראַם, אָבער פּאַרט נישט גענוג גרויס פאַר כאַטש 200 פּאַליצעס אויף אַלע מיניע ביכער, אָבער אַ לעקסיקאָן איז אַ צימצום פון אַ פּאַר הונדערט — און אַ מאָל אַפּילו אַ פּאַר טויזנט ביכער... איך בין אַ זשורנאַליסט און אַ זשורנאַליסט מוז אַלץ קענען, וויסן און טאַקע תּיכּף אויפן אָרט. אַ זשורנאַליסט קען נישט אַליין מצמצם זיין. עס וועט אַרויסקומען איבער־אַיַאַר. אָבער אַ לעקסיקאָן, אַן ענציקלאָפּעדיע גיט אייך אַלץ אין מינוטן.

חויז שרייבן וועגן אַלץ האָט גינבורג אויך געקענט רעדן און אַפּילו דרשענען וועגן אַלץ. ער איז אַלע מאָל געווען גוט צוגעגרייט צו דער טעמע פון זיין רעדע אָדער רעפּעראַט. ער איז אין די לעצטע יאָרן געווען דער פּאַרויצער פון מאַנטרעאַלער פּאַראיין פון ייִדישע שרייבערס. טאַמער אַ לעקציע, איינגעאַרדנט פון פּאַראיין, האָט גינבורג, נאַטירלעך, געדאַרפּט פּאַרשטעלן דעם רעדנער. איין מאָל האָט ער זיך בײַ דעם דאָזיקן „פּאַרשטעלן“ דעם רעדנער אַזוי פּאַררעדט אַז ער האָט אין פּאַרלויף פון אַ שעה אויסגעשעפּט די גאַנצע טעמע פון משה מאַנדעלמאַן, דעם גאַסט־רעדנער. איצט זענען זיי שוין ביידע אויף דער אמתער וועלט, דער וועלט אָן צייט און אָן שטחים, וווּ מען קען רעדן און הערן אָן צימצום און אָן אַ סוף, וווּ עס זענען קיין שום געשעענישן נישטאָ און מען דאַרף נישט קיין צייטונגען און נישט קיין זשור־נאַליסטן — אפּילו מיט געבוירענע זשורנאַליסטישע טאַלאַנטן.

אין הונדערטער — און אפשר טויזנטער אַרטיקלען און אינטערוויען האָט מרדכי גינבורג געשריבן וועגן ארץ־ישׂראל און שפּעטער מדינת־ישׂראל. און אַז מען האָט זיך מיט אים צערעדט אַ ביסל אינטימער — פּלעגט דער שמועס באַגלייט ווערן מיט אַ זיפּץ: ווען וועל איך שוין אַ מאָל זען דאָס הייליקע לאַנד מיט די אייגענע אויגן און נישט מיט די אויגן און די ווערטער פון אַנדערע, וואָס זענען דאָרט געווען?

און גאַט איז גוט געווען צו מרדכי גינבורגן און ער האָט ממש פינף

מינוט פאַר צוועלף פון זיין לעבן געזען מדינת־ישראל. ער האָט אין דעם פּאַל נישט מצמצם געווען און געשריבן וועגן יעדן שריט פון דער רייזע — ממש מיט מאה שערים־ווערטער.

און ווידער אַ שמועס און ווידער אַ זיפּץ: ווען וועל איך דערלעבן צו זען אַ בינטל פון מיינע וויכטיקסטע אינטערוויען און באַשרייבונגען צווישן די טאָוולען פון אַ בוך? אפשר טאַקע מיינע הונדערט מאַריים־רעפּאָרטאַזשן פון מדינת־ישראל? זאַל כאַטש איין בוך בלייבן פון מיר.

דאָ האָט זיך שוין דעם פּביכולס גוטסקייט אָפּגעשטעלט און גינזבורג האָט דאָס אויסגעחלומטע בוך זיינס מיט די לעבעדיקע אויגן נישט געזען. האָבן אָבער מתים צייט און סבלנות און אין דער אומענדלעכער צייט וועט אפשר מקויים ווערן די לעצטע בקשה פון אַ יידישן זשורנאַליסט — מרדכי גינזבורג.

ש אול גינזבורג

געבוירן 1866 אין מינסק. מיטגרינדער און רעדאקטאר פון „פריינד“, מיטזאמלער און ארויסגעבער „יידישע פאלקס-לידער אין רוסלאַנד“. געווינט לרוב אין פעטערסבורג פעטראגראד-לענינגראד. נאך 1930 אויסגעוואנדערט. געווינט א צייט לאַנג אין פאריז און זינט 1934 אין ניו-יאָרק. געשטארבן נאָוועמבער 1940.

צו הייסן מיט אַ פּאָפּולערן נאָמען איז נישט קיין פּאָזיטיווע זאך פאַר אַ שרייבער — מיר האָבן אין דער ייִדישער ליטעראַטור זייער אַ סך גרינבערגס. נישט ווייניקער גאַלדבערגס און אויך אַ היפש ביסל גינזבורגס. דערביי איז ביים נאָמען גינזבורג נאָך אַן אַנדערער פּלאַנטער: גינזבערג, גינסבערג, גינסבורג — גינזבורג, גינזבערג, גינזבורג — נישט לייכט זיך צו אַריענטירן, דער עיקר פאַר אַ יידן פון ייִנגערן דור און דער עיקר פאַר אַ גאַליציאַנער יידן פון ייִנגערן דור. האָב איך טאַקע אַלע מאָל אַ קאָפּדרייעניש, אַז איך באַגעגן מיך מיט אַ גינזבורג.

כאַטש איך געהער נישט צו די אומפּלייסיקסטע לייענערס פון דער ייִדי-שער ליטעראַטור, כאַטש איך האָב אַ גרויסע פּיעטעט צו ייִדישע שרייבערס — נישט געקוקט אויף עלטער און ראַנג, מוז איך מיך דאָ מודה זיין, אַז אין פּאָל ש אָל גינזבורג האָב איך היפש געפּלאַנטערט.

איך האָב געוויסט, אַז אַ מאָל איז געווען אַ גינזבורג, וואָס איז געווען דער צוזאַמענשטעלער פון דער ערשטער זאַמלונג פון ייִדישע פּאָלקסלידער אין רוסלאַנד. די זאַמלונג האָב איך געקענט און פאַר אונדז גאַליציאַנער איז די זאַמלונג געווען עפעס אַ לעגענדאַרישע זאַך. גינזבורגס און מאַרקס פּאָלקס-לידער זענען ביי אונדז געווען עפעס אַ מין פּאָלקסעפּאָס פון אונדזער ליריק. חוץ דעם האָב איך געוויסט נאָך פון אַ גינזבורג, דעם מיטגרינדער און רע-דאַקטאר פון דער צייטונג „פריינד“ און אויך אַט דער „פריינד“ איז פאַר אונדז, גאַליציאַנער, געווען אַ לעגענדאַרע זאַך. דאָס איז פאַר אונדז געווען מער ווי אַ צייטונג, דאָס איז געווען די ערשטע צייטונג אין אמתן ייִדיש געשריבן, און דערצו אַ צייטונג פון תּלמיד-יחכמים און נישט קיין כּניאַקעס, און מיט אַט דער צייטונג האָב איך — אַלס קליין ייִנגל און גרויסער ייִדישיסט — זיך געקענט באַרימען פאַר מיין זיידן, דעם משפּיל בן-משפּיל מיט די פאַרשאַרצטע פּאות און האַרטן קאַסטאַנטע-צילינדערל אויפן קאַפּ. ביים „פריינד“ האָט ער מיר שוין נישט געוואַגט צו רעדן וועגן דער „גראַביונגיש-קייט פון דעם זשאַרגאָן“. און איך האָב אויך געוויסט און אָפט געלייענט די

וונדערלעכע, וויסנשאפטלעך-עקזאקטע היסטאריש-ידישע שטודיעס און מאָנאָגראַפֿיעס פֿון רוסלאַנד — אויך פֿון גינזבורג. פֿאַר מיר זענען אָט די דריי געווען דריי גינזבורגס, וואָס איינער — דער ערשטער — איז שוין זיכער לאַנג אויף יענער-וועלט און פֿאַרגעסן פֿערזענלעך, דער צווייטער איז זיכער ערגעץ געבליבן אין רוסלאַנד און איז שוין היינט אַ פֿאַרגעסענער, אוראַלטער זקן, וואָס געדענקט שוין אַליין נישט ווער ער איז... און דער דריטער, דער דריטער איז אַרויסגעשווימען פֿון דעם באַלשעוויסטישן טיך און דערלעבט און דעראַרבעט זײַנע יאָרן אין ניר-יאָרק אַרום דעם „פֿאַרווערטס“ און דער „צוקונפט“. איך האָב אויך געוואָסט, אַז ער איז גרויס גאַנץ ביי אב. קאהאַנען צוליב דעם, וואָס ער קען נישט ווייניקער רוסיש ווי קאהאַן אַליין און צוליב דעם וואָס ער שרייבט אַזוי, אַז עס האָט אַ האַנט און אַ פֿוס און עס קען געפֿעלן ווערן דעם ברייטן עולם. כאָטש אין „פֿאַרווערטס“ — אויב איך האָב נישט קיין טעות — האָט גינזבורג קיין מאָל קיין „פיטשור“־אַרטיקלען נישט געשריבן.

אַ מאָל בין איך אַרײַנגעקומען אין דער רעדאַקציע פֿון דער „צוקונפט“, אויף אַ בענקל מיט אַ באַרג פֿאַפֿירן איז געזעסן אַן עלטערער ייד, אַ מאַגערער און נישט קיין צו גרויסער אין וואָקס, סימנים פֿון אַמאַליקער בלאַנדקייט אויפֿן גרויען קאַפּ, שאַרפע געזיכטצוגן, זייער אַ קורצזיכטיקער, קוים וואָס ער דערזעט מענטשן, אָבער ער דערקענט יעדן פֿון דער ווייטן און מאַמענטאַן. איינגעטענהט האָט דער ייד מיט יעקב קרעפֿליאַקן, דעם שריפטשטעלער און סעקרעטאַר פֿון דער „צוקונפט“. שטעלט קרעפֿליאַקן מיך פֿאַר. גינזבורג דער־פֿרייט זיך זייער שטאַרק מיט אָט דער נײַער באַקאַנטשאַפט. איך האָב מיך געפֿילט אַ ביסל פֿאַרשעמט — ווייל וויפֿל איך האָב נישט געוואָסט און גע־לייענט גינזבורגן, צו פֿיל האָב איך נישט געוואָסט און גענוג האָב איך נישט געלייענט.

פֿון דער רעדאַקציע זענען מיר אַוועק צוזאַמען. אין שטענדיק איבער־געפֿאַקטן עלעווייטאַר פֿון „פֿאַרווערטס“ האָבן זיך אַלע באַגריסט מיט גינז־בורגן און ער האָט אַלעמען מאַמענטאַן דערקענט און געווען צו יעדן אויסער־געוויינטלעך פֿריינדלעך. אויפֿן קורצן שטיקל וועג פֿון דער רעדאַקציע צו דער סאַבוויי איז מיר נאָר אויף דער שפּיץ צונג געלעגן די פֿראַגע וועגן די אַנדערע צוויי גינזבורגס, וועגן וועלכע ער — שאַול גינזבורג — דער היסטאָר־יאָגראַף פֿון די ייִדן אין רוסלאַנד מוז דאָך זיכער וויסן... פֿון דער גרויסער פֿאַרלעגנהייט וואָס וואַלט דאָ זיכער געקומען האָט מיך אַרויסגעראַטעוועט די אַנגעקומענע סאַבוויי.

אַ מאָל האָט די „ציקאַ“ ביי וועלכער איך האָב מיטגעאַרבעט אין ניר-יאָרק, אַראַנזשירט אַ ראַדיאָ־שעה וועגן דער „צוקונפט“. גינזבורג האָט געדאַרפֿט

רעדן, איז ער אָבער קראַנק געוואָרן און איך האָב געדאַרפט אָפּנעמען זײַן ראַדיאַ־מאַנוסקריפט אין זײַן איינשטוביקער היים אויף דער 101טער גאַס אויף מאַנהעטן. דער מאַנוסקריפט, אַ פּערלדיקער פּתבֿיד, איז געווען גרייט. אין דער שטילער היים, פּול מיט ביכער און מיט גייסט פּון רוסיש־דישער מתנגדיש־מאַדערנער געלערנטקייט האָט אויף מיר אַ וויי געטון מיט אַלע דריי גינזבורגס אויף אַ מאָל (איך האָב שוין דעמאָלט וועגן מײַן טעות געוואוסט). אין יענעם טאָג האָב איך פינף מינוט צײַט פאַרן ראַדיאַ געשפּילט די ראַלע פּון דעם באַרימטן ייִדישן היסטאָריקער און שריפטשטעלער, ווי דער אויס־רופּער האָט אים אָנאַנסירט, שאָל גינזבורג. אויף צו מאַרגנס האָט מיר גינזבורג טעלעפּאָניש מיטגעטיילט, אַז איך האָב אויפן ראַדיאַ געשפּילט זײַן ראַלע בעסער ווי ער אַליין וואָלט זי געשפּילט.

איינער פון די פּיינסטע לעבעדיקע דאַקומענטן פון דעם פּיינסטן דאַקו־מענטן־זאַמלער פון דער רוסיש־ייִדישער געשיכטע איז מיט שאָל גינזבורגן אַוועק פון דער וועלט.

יאַנקל גינטער

געבוירן אַרום 1890 אין לאַדזש, אַרום 1925 געקומען
קיין אויסטראַליע, געשטאַרבן אין מעלבאָרן דעם 7טן
פּעברואַר 1948.

זינט יאָרן און יאָרן, זינט יאָרהונדערטער, זינט יאָרטויזנטער אפשר,
באַגלייט אונדז אויף אַלע וועגן, אומוועגן — און דער עיקר: אויף אַלע
וואַנדערוועגן — דאָס טעאַטער. שפורן פון טעאַטער-שפּיל זענען דאָך שוין דאָ
אין תּנך. ביאַליק האָט גאַנצע טעאַריעס דערויף געבויט. און ווער שמועסט
אין מיטל-עלטער. קיין ספּק נישט, אַז מיר זענען אויפן געביט פון טעאַטער
נישט צוריקגעשטאַנען פון די פעלקער אַרום אונדז. די אָנהייבן פון דער
ייִדישער וועלטלעכער ליטעראַטור זענען דאָך בפּירוש צו זוכן אין טעאַטער.
נאַטירלעך איז דאָ געמיינט אונדזער שפּילמענער-ליטעראַטור. פון איר זענען
עטלעכע גרויסע ווערק געבליבן. מיט איר צוזאַמען איז דאָך געווען אַ גרויסע
שפּילן-ליטעראַטור. און בלויז רודימענטן פון איר זענען געבליבן אין די יוסף-
שפּילן און אין די אסתר-שפּילן. טעאַטער האָט שוין אַזאַ מול, עס טראַכט
נישט וועגן מאָרגן, סע לעבט דער עיקר מיטן הייַנט און מיטן הייַנט פאַר-
שווינדט עס.

טעאַטער לעבט אין פּאַלק, מער נאָך אין שטאַטישן פּאַלק ווי אין דאָרפס-
פּאַלק און אונדזער ייִדישע געשיכטע איז שטאַט- און שטעטל-געשיכטע
אַלע מאָל געווען זינט צוויי טויזנט יאָר. עס לעבט דער ווילן צו געניסן
טעאַטער און נישט מינדער דער ווילן צו שאַפן טעאַטער. און ווי נאָר יידן
קומען און לעגען אַ רגע — דאָרט וואַקסט שוין ווי פון דער ערד אַרויס
טעאַטער. און עס איז זיכער קיין צופאַל נישט, וואָס נאָך דער באַפּריינג פון
היטלערן אין יאָר 1945 איז פון דייַטשלאַנד דער ערשטער גרוס פון די לעבן-
געבליבענע יידן ווי שאַפּערס פון קולטורעלע ווערטן געקומען נישט אין
דער פּאַרעם פון ליטעראַרישע שאַפּונגען, נאָר אין דער פּאַרעם פון טעאַטער-
שפּילן. איך מיין דאָ דאָס באַרימט געוואָרענע בערגען-בעלזענער טעאַטער.
נאַטירלעך איז באַלד נאָכגעקומען דער גרוס אין דער ליטעראַרישער פּאַרעם
אַבער דער טעאַטער-גרוס איז פּאַרט דער ערשטער געווען.

דאַכט זיך דער קלענסטער ייִדישער ייִשוב אין גאָר דער וועלט און אַוודאי
דער ווייטסטער — איז דער אויסטראַלישער ייִשוב. און אין צווייטן אויסטראַ-
לישן ייִדישן אַלאַמאַנאָן, דערשינען אין יאָר 1942, פאַרנעמט די געשיכטע פון
ייִדישן טעאַטער אין אויסטראַליע, געשריבן פון חיים ראָזענשטיין, נישט
ווייניקער ווי 50 זייטן. און אין אַט דער געשיכטע פאַרנעמט דער נאָמען יאַנקל

גינטער גאר אַ חשוב אַרט. אַ ייד אַ פשוטער און אַ האַרעפאַשניק, אַ ריכטיקער לאַדזשער יידישער פאַלקסמענטש, און אַ לאַדזשער יידישער פאַלקסמענטש איז שוין אין איין וועגס אַ זאַקן מאַכער אויך. און אויך יאַנקל גינטער איז עס געווען. און קיין אויסטראַליע איז ער זיכער געקומען מיט אַ חלום צו בויען אַ שטענדיק יידיש טעאַטער, און בויענדיק דערווייַל שטריקן זאַקן צוליב פרנסה. אין איין האַנט אַ זאַק און אין דער צווייטער אַ טעאַטער־טעקסט. און ער איז שוין נישט דער ערשטער יידישער טעאַטער־בעל־חלומות בשעת זיין קומען קיין אויסטראַליע. פאַר אים האָבן שוין יידן מיט 30 יאָרן צוריק, נאָך אין 19טן יאָרהונדערט, דעם זעלבן חלום דאַרט געחלומט. און קיין נסים געשעען דאָך נישט, נר איז דעם יאַנקל גינטערן באַשערט געווען אזוי ביזן גיכן סוף זיינעם שוין דורכגיין די יאָרן — אין איין האַנט אַ זאַק און אין דער אַנדערער אַ טעאַטער־טעקסט.

נישט אַוועק קיין וואָך — בשעת מינע יאָרן אין אויסטראַליע — איך זאָל יאַנקל גינטערן ניט זען כאַטש אַ דריי מאָל און כאַטש איין מאָל נישט זיין בני אים אין שטוב. און אַט אזוי פאַלקסטימלעך יידיש איז אויך די שטוב געווען, מיט זיין פרוי, מיט זיינע צוויי טעכטערלעך, וואָס זענען, נאַטירלעך, ביידע געווען תלמידות אין דער יידישער שול אין מעלבאָרן.

צו אַלע יידישע צרות, און אויך צו אַלע אייגענע צרות האָט יאַנקל גינטער איין תרופה אַלע מאָל געהאַט: טעאַטער... האָט מען ערגעץ עמעצן געדאַרפט העלפן אין אַן עת־צרה — אַ טעאַטער־פאַרשטעלונג. דאַרף מען שיקן געלט אויף יענער זייט ים — אַ שפּיל. גייט עס שלעכט אין די געשעפטן — אַן אויפפירונג, וועט מען זיך דערווייַל אַ ביסל פאַרגעסן. אַפּילו אין אומגליקספאַלן אין דער משפּחה האָט טעאַטער — טרייסט געבראַכט. און שטענדיק אויף אַ מדרגה. אַט דער ייד מיט דעם אַלע מאָל בלאַסן און מידן פנים איז דאָך שוין צענדליקער יאָרן געווען ווייט פון יידישע צענטערן און צו לייענען צו פיל איז נישט קיין צייט געווען און נישט איין מאָל האָב איך באַווונדערט זיין טאַקטיש רעזשיסירן און זיין קאַרעקט און אַפט מאָל גוט און האַרציק שפּילן. קיין מאָל נישט צו שווערע פּיעסעס, אַבער לחלוטין קיין מאָל נישט קיין ביליקע זאַכן. נישט נאָר די בינע איז אים ליב און טייער געווען, נאָר פּונקט אזוי אויך די יידישע ליטעראַטור, וואָס שטייט הינטער דער בינע און וואָס מען דאַרף זי אַפהיטן און הייליק האַלטן.

טעאַטער און פּליאַטקעלעך און קליינע מחלוקהלעך זענען דאָך — אומעטום איין וועלט — געבונדן מיט זיך, דאָס ווייסט דאָך יעדער. און וואָס קלענער דאָס שטעטעלע, אַלץ גרעסער דאָס גיהנומל. און יאַנקל גינטער האָט עס גער וווסט. אַבער די זאַכן זענען אים פרעמד און איבעריק געווען. ער האָט קיין מאָל נישט געהאַט אין זינען די פּלאַטקע־קניידלעך, און אַלע מאָל בלויז די ריינע

הגדה פון טעאטער־שפיל. און צום ליבסטן איז אים געווען יעקב גארדין. אים האט ער נישט נאָר באַנומען, נאָר זיך אויך דורכגענומען מיט די גארדין־ראַלעס.

געווען אַן אַלטע פראַנצייזישע שיף, וואָס האָט אין די צוואַנציקער יאָרן פון אונדזער יאָרהונדערט זיך געשלעפט צווישן מאַרסיי און מעלבאָרן און געפירט אימיגראַנטן, ביליק ווי אַ טראַמוויי, און פאַוואַליע אַזוי. די שיף האָט געהאַט דעם נאָמען „וויל דאַמיען“. אַז יאַנקל גינטער איז אויף אַט דער שיף געפאָרן קיין אויסטראַליע האָט ער איר אַ נייעם נאָמען געגעבן, וואָס האָט געקלונגען זייער ענלעך צו איר אייגענעם, אָבער וואָס ייִדישע פּאַלקסמענטשן האָבן בעסער געקענט און וואָס האָט יאַנקל גינטערן גופא דערמאָנט אין זײַן ליבסטן דראַמאַטורג גאַרדין, ער האָט דער שיף אַ נאָמען געגעבן „דער ווילדער מענטש“, און אַזוי האָט זי שוין פּסדר געהייסן צווישן ייִדן. אויף אַט דעם „ווילדן מענטש“ האָט ער אַליין געבראַכט זײַן טעאָטער־חלום קיין אויסטראַליע און ערלעך און האַרציק אָפּגעשפּילט זײַן ראַלע אין דעם ווייטסטן און קלענסטן ייִדישן ייִשוב.

ברוך גלאזמאן

געבוירן 1893 אין מאָזיר, ווייסרוסלאַנד. 1911 אין אַמע-
ריקע. 1924 אייראָפּעיִשע רייזעס. געשטאַרבן 1טן יוני
1945 אין ניר-יאָרק.

נישט קיין הויכער איז ברוך גלאזמאן. איידעלע, גלייכצייטיק שפיציקע און
גלייכצייטיק צוגעפילטע פנים־שטריכן. גלאזמאן איז זייער אַ פינקטלעכער און
ער האָט ליב, אַז אַלע וואָס האָבן מיט אים צו טון זאָלן אויך זיין זייער פינקט-
לעך. גלאזמאן לאָזט איינעם אויסרעדן זיך ביזן סוף, נאָר בשעת דעם שמועס
פאַרגעדענקט ער אַלע אומפינקטלעכקייטן פון יענעם רייד און אַז יענער האָט
געענדיקט און מיינט, אַז ער האָט געזיגט, ווייל גלאזמאן האָט די גאַנצע צייט
זייער נישט־יידיש־ליטעראַריש געשוויגן, קומען ערשט אַרויס פונקט ביי פונקט
די אומפינקטלעכקייטן. צו ערשט דער נאָמען: זאָל מען אַרויסרעדן גלאזמאן
מיט אַ פתח אָדער מיט אַ קמץ, און אין מיטן נאָמען זאָל מען מער באַטאָנען אַ
סמך אָדער אַ זייען. און שפעטער גייט ערשט אַוועק אַ גאַנצע סדרה.
הגם אַ רוסישער ייד און ווי אַ דערוואַקסענער בחור געקומען קיין אַמע-
ריקע, האָט גלאזמאן זיין שרעבערישע קאַריערע אָנגעהויבן אין ענגליש. אַזעלכע
זאָכן דאַרף מען פאַרגעסן, אָבער גלאזמאן קען דאָס נישט פאַרגעסן און כאַטש
ער וויל דאָס נישט דערמאָנען נישט אין שריפט און נישט אין וואָרט קומט עס
אַלע מאָל אַרויס אויפן שפיץ צונג און אויפן שפיץ פעדער. אַלע ווייסן, אַז ער
באַהערשט גוט עטלעכע שפּראַכן. ער וויל עס נישט דערמאָנען, ער ווייסט, אַז
עס איז נישט טאַקטיש זיך גרויס צו האַלטן דערמיט, און דאָך — גלאזמאן האָט
אַפט און יאָרן לאַנג נאָך דער מלחמה פאַרבראַכט אין אייראָפּע. געזוכט גאַנצן
קאַנטאַקט מיט די יידיש־יידישע מאַסן פון די אַלטע היימען, אָבער שווער איז
עס איינעם אָנצוקניפן צוריק דאָס וואָס איז אָפּגעקניפט געוואָרן דורך אַזאַ
מעכטיקן פאַקטאָר ווי דאָס איז אַמעריקאַנישע הויכשול־אויסבילדונג, וואָס איז
גענומען געוואָרן פון איינעם זייער ערנסט, ווי אין די אַמאָליקע צייטן פון דעם
זונאוּפגאַנג פון דער השכלה.

גלאזמאן איז אַ גריבלער פון דער נאַטור און גריבלערס זענען נישט קיין
אַביעקטן פאַר מאַסן־ענטוויאָזום. איז טאַקע פון דעם גאַנצן ענטוויאָסטישן אומ-
קערן זיך צו די גרויסע יידישע מאַסן געבליבן נישט מער ווי נאָך אַ טויף טעמעס
פאַר גריבלעריי און פאַר די גריבלערישע דערציילונגען, וואָס דאָס איז גלאַז-
מאַנס וועג און זשאַנער אין דער יידישער ליטעראַטור. גלאזמאן איז אין אַ גע-
וויסן זינען — אויף דעם געביט פון דער בעלעטריסטיק בלוז, ווייל ער פאַר-
נעמט זיך נישט מיט זשורנאַליסטישער פובליציסטיק — דער הערש דוד נאָמ-

בערג פון אַמעריקע. אפשר איז מיין השערה אַ פּאַלשע — איך וועל נישט גיין אין דער מלחמה אויף לעבן און טויט פאַר איר. אויב עס וואָלט געקומען צו אַזאַ מין מלחמה וואָלט איך בעסער וועלן פּרונער סטראַטעגיש מיך צוריקציען. נאָר דאָס געפיל און די אינטוויציע האָט מיר די השערה שוין לאַנג דיקטירט.

איך פלעג אָפט אַבסערווירן די באַגעגענישן פון נאָמבערג און גלאַזמאַן אין וואַרשע. זיי האָבן זיך נישט פּינט געהאַט און נישט איבעריקס ליב. האָט אָבער דאָס מזל געוואָלט, אַז וווּ נאָר זיי האָבן זיך געקערט און געווענדט האָבן זיך זייערע נעז באַגעגנט. גלאַזמאַן אַלע מאָל גרייט צו אַ גרינטלעכן שמועס. וואָס איז אַלע מאָל דורכגעטראַכט און אינהאַלטפול, און נאָמבערג אַלע מאָל אין איינלעניש, כאַטש ער האָט קיין מאָל גאַרנישט געהאַט צו טון. נאָמבערג האָט ליב געהאַט, אַז מען זאָל רעדן קלאַר און קורץ און מיט ראשי־תיבות און גלאַזמאַן האָט ליב געהאַט צו רעדן מיט אַ סך גערעכטע און אַלע מאָל זייער לאַגישע מאמרי המסוגרס... פונקט דאָס פאַרקערטע...

אָבער נישט איין מאָל פלעגט מיר נאָמבערג אונטער פיר אייגן זאָגן: ער קען גאַנץ פּאָהן שראַבן, דער גליאַסמאַן, יעדן האָב אַ פאַר מאָל געכאַפט אַ קיק, האָב יעדן געזען, אַז ער שראַבט גאַנץ פּאָהן. — דאָס איז געווען נאָמבערגס העכערסטער קאָמפּלימענט. מער ווי כאַפּן אַ קוק אין אַ שרייבערס ווערק האָט ער נישט געהאַט קיין צייט און מער ווי זאָגן, אַז יענער שרייבט גאַנץ פּיין — איז ער נישט געווען ענטוויאַסטיש גענוג קיין מאָל.

איין מאָל, געדענק איך — אַ גלאַזמאַן־אָונט אין וואַרשעווער ליטעראַטור־פאַר־איין. צוליב סיבות אַ קליינער עולם געקומען. און מיר כאַליאַסטרעניקעס האָבן און האָט אונדז אַזוי אויסגעשייגעצט — ווי אַ מלמד די חדר־יינגלעך. מיר האָבן געשוויגן און זענען דערנאָך מיטן פולן ערנסט, ווי עס דאַרף צו זיין, אויפגע־טראַטן ווי די שעפעלעך איינער נאָכן אַנדערן און גערעדט וואָס מיר האָבן געהאַט צו זאָגן וועגן די הויך קוואַליטאַטיווע. פּסיכאָלאָגישע און שטימונגס־פולע גלאַזמאַן־נאוועלן.

דאָ אַנומלט האָב איך גלאַזמאַנען באַזוכט אין זיין ניו־יאָרקער היים, געזען זיין צאַרטן, שלאַנקן צען־יאָריקן זון, וואָס שרייבט שוין לידער אַליין. צאַרטקייט פון יאַקאַב וואַסערמאַנס ראַמאַן „קאַספּער האַווער“ איז דאָ אין אים. איך האָב אַנגעקוקט דאָס שיינע קינד, דערמאַנט זיך וואָרט אין וואָרט דעם אינהאַלט פון דער דעפּעשע, וואָס איך האָב ערשט געשיקט צו זיין טאַטע־מאַמעס חתונה אין לעמבערג און שטיל געוונטשן: בעסער ווער נישט קיין שרייבער, קינד. נאָר אויב שוין דווקא יאָ — דעמאָלט מיט ביידע פּיס אין איין דור און אין איין סביבה; און מיט דער גאַנצער צונג אין איין שפּראַך...

יעקב גלאנץ

געבוירן 1902, קאלאניע ניו־יארק. רויסישע, אייראָ-
פעזישע ריזעס, פון 1925 אין מעסיקע.

שוין אין יאָר 1917 האָט יעקב גלאַנץ אָנגעהויבן דרוקן אין רוסיש זײַנע
לידער. ער איז פּרוּגס אַ לאַנדסמאַן, איז ער געגאַנגען אין פּרוּגס טראַדיציאָנעלע
וועגן, נאָר גלאַנץ האָט זיך באַפּרייט פון זײַן רוסיש אין דער יוגנט און אַזוי
ווי ער איז צו די 23 יאָר אַוועק קיין מעסיקע, איז טאַקע אויף קיין מאָל ווײַ-
דערזען זיך מיט רוסיש. גלאַנץ איז פּול מיט לשון ווי אַ מילגרוים, און פּול מיט
וואַרטשפּילן, ווערטער אָן וואַרטשפּילן זענען בײַ אים אָן אויסנאַם. אַזוי ווי
איינער, וואָס עסט פּאַוודלע מיט אַ פּאַר קרישקעס ברויט באַשאַטן... אַ גליק,
וואָס די וואַרטשפּילן גייען גלאַנצן נישט נאָך אין זײַן פּאַעזיע. דאַרט גייט אים
אַבער נאָך דער איינפּלוס פון די רוסישע אימאַזשיניסטן און עקספּרעסיאָניסטן
— די פון דעם דרייעקיקן כאַאַס־פּעריאָד אין דער וועלט־ליטעראַטור פון 1917
ביז 1920. אַבער זעלטענער און זעלטענער ווערט שוין דער איינפּלוס.

דיכטערס גראַמאַליען זיך שווער אַרויס צו פּולקומעניקייט, און גלאַנץ איז
נישט קיין אויסנאַם. אייגנטלעך, ווען גאַט וואַלט פּאַרשטאַנען, וואָס ליטעראַטור
דאַרף אויף אַן אמת און ער וואַלט די פּאַעזיע, די געטלעכסטע פון די קונסטן,
ריכטיק פּאַרשטאַנען, וואַלט ער געדאַרפט די דיכטערס לאָזן לעבן כאַטש צו 150
יאָר יעדן איינעם. אַז יעדער זאָל זיך קענען גרונטיק אַרויסגראַמאַליען פון אַלע
איינפּלוסן און בלייבן נאָר ער אַליין, זײַן דיכטונג און זײַן גאַט.

גלאַנץ איז נישט קיין הויכער, זייער אַ גוויש־בלאַנדער און כאַטש ער איז
אַ זון פון קאלאָניסטן, ייִדישע מוזשיקעס, גייט ער ייִדיש־שייבשה איינגעבויען,
אַזא טבע בײַ אים. דערצו טראַגט ער נאָך אַ שטעקן, איך וואַלט אַפּילו געזאַגט
צוויי טויז שטעקנס. ווייל אַזוי פּיל ציילט זײַן שטעקן־קאַלעקציע אין זײַן מעק-
סיקאַנער שטוב. אַפּילו קיין ניו־יאָרק איז ער געקומען מיט אַ פּאַרביקן מעקסי-
קאַנישן שטעקן און אַכט מיליאָן מענטשן האָבן אים יעדן טאַג נאַכגעקוקט אויף
דער גאַס. גלאַנץ האָט אַ טשופּרינע, אַן אַרעאַל ממש, צעפּלויגן ווי אַ ווינטרויז
פון האָר איבער זײַן קאַפּ. אַ בלאַנדער, מיט בלויע אויגן און מיט אַן עכט ייִדישן
אויסדרוק אין פנים.

ער איז פּול מיט נערוון, מיט וויצן, מיט וואַרטשפּילן, גרייט זייער אַ סך
לידער צו שרײַבן, און האָט אויך כּוח זייער אַ סך אייגענע לידער צו צערייסן,
אויב זיי געפּעלן אים נישט, אָדער זיי געפּעלן נישט אַ חבּר. ער קען פּאַרטראַגן
קריטיק — איינע פון זײַנע הויפּט־מעלות. לויט מײַן מיינונג האָט יעדער דיכ-
טער געדאַרפט — איידער מען לאַזט אים אַרײַן אין דעם פּאַעטן־צער — אויס-

שרייבן אן אנקעטע-בויגן. און די ערשטע פראגע וואלט געדארפט זיין: צי פאָר-טראַגט ער קריטיק?

יעקב גלאַנץ ווייסט און קען אַ סך. האָט אַ זשורנאַליסטישע פעדער און אַ רעדנערנישן טאַלאַנט און קען פּאַלעמיזירן און נישט נאָר מיט אַ פעדער, נאָר אין אַן עת-צרה אַפילו מיט אַ שטעקן אויך. אין 1939 האָט מען אים אונדז שיר נישט אַוועקגעלייגט בשעת אַנטיסעמיטישע אומרוען אין מעקסיקע. ער האָט דעמאָלט שרעקלעכס איבערגעלעבט. ער האָט אויפן אַנפּאַלער זיינעם אַ שטעקן צעבראַכן און געבליבן בלויז בני 23. היינט דערציילט מען עס „אין פריידן“, אזוי צו זאָגן, מיטשיינס געזאָגט, אָבער צוויי שעה צו זיין אינגעשלאָסן אין אַ קליינעם געשעפטל אין דער סיטי אונטער אַ האַגל שטיינער איז נישט קיין ליאַדע איבערלעבונג. טעמפּעראַמענטפול ווי ער איז, האָט ער דאָס נאַענטסטע לידערבוך זיינס אַרויסגעגעבן סימבאָליש אין פּאַראַלאַג „חורבן“. עס זעט אויס ווי פּאַזע, אָבער בני גלאַנצן זענען די פּאַזע-שטיקלעך נאַטירלעך, זיין נאַטיר-לעכער טעמפּעראַמענט. לאַמיר האַפּן, אַז דאָס נאַענטסטע בוך זיינס וועט דער-שיינען אין פּאַראַלאַג „אויפבויו“...

גלאַנץ האָט אַ פּיינע היים אין מעקסיקע אין דעם גאַרטנרייכן שטאַטטייל היפּאָדראַמאַ. אַ סך ביכער אין דער היים, שיינע בילדער אויף די ווענט און אזוי ווי ער האָט זייער אַ מאַלעריש פנים, וואָס פּאַרפירט מאַלערס, לאַזט ער זיך אַפט פון זיי פּאַרפירן. האָט ער טאַקע אין זיין שטוב הענגען פּערצן פּאַרטרעטן זיינע. קומט מען צו אים אין שטוב, איז ער אַלע מאַל באַקראַנצט מיט זיינע דריי טעכ-טער, צוויי בלאַנדע ווי ער אַליין, און איינע אַ שוואַרץ-הענעוודיקע קאַפּיע פון דער מוטער, וואָס איבערראַשט מיט איר וויסן אין אַלגעמיינער און יידישער ליי-טעראַטור. כאַטש די גלאַנצעס האָבן אַ געשעפט פון טעשלעך און הענטשקעס אין דער סיטי פון מעקסיקע, וואַלטן זיי אָבער געקענט פּאַרלייגן אַ פּריוואַט-שפּיטאַל אין אַ נויט. ער איז אַ דענטיסט און זי אַ דאַקטאָרשע מעדיצין. יידישע פּרנסה-קאַלאַמבורן אויף דער ווייטער עמיגראַציע.

מיר קומען אַפט צוזאַמען אין מעקסיקע און מיר רעדן אַ סך און כאַטש די וועלט מאַכט סאַלטאַ מאַרטאַלעס אַרום אונדז — מיר רעדן וועגן פּאַעזיע. וואָ דען, אַנדערע דאגות האָבן מיר? כאַטש פול ווי אַ מילגרוים מיט רייד, האָט גלאַנץ דעם גוטן טאַקט צו לאָזן דעם צד שכנגד זיך אויסרעדן. אין אַט די שמועסן באַ-מערק איך אַן ערלעכן ווילן צו באַפּרענען זיך פון דער לייכטקייט. און עס איז אַפט שווערער אַראַפּצוואַרפן פון זיך די מאַסע פון דער לייכטקייט ווי די מאַסע פון דער שווערקייט. צוליב זיין וויץ פּאַלט מען אַ מאַל אַרײַן אין אַ טעות, אַז גלאַנץ האָט אַ נייגונג צו אַ ביסל צייניזם. און אַט איז אַ שטאַרקער קעגן-באַווייזן. אַ מאַל האָבן מיר גערעדט מיט גלאַנצן, לאַנג, און פּאַרט זיך נישט דעררעדט. גלאַנץ איז געבליבן אונטערן איינדרוק, אַז איך האָב אים שלעכט פּאַרשטאַנען.

אָבער ער האָט נישט געפֿיפֿט דערויף, צו מאַרגנס האָב איך מיט דער שנעל-
 שטאַטפּאַסט, כאַטש מיר זענען שכנים, באַקומען פֿון אים אַ געדיכטן אַכט-זײַטיקן
 מאַשינבריוו מיט דער פּאַרזעצונג פֿון שמועס. אַ שטאַרקער סימן פֿון שטאַרקן,
 לויבווערדיקן ערנסט און אויך לויבווערדיק איז, וואָס כאַטש גלאַנץ האָט דער-
 פּאַלגרינד געשריבן אין אָנהייב אין רוסיש, איז אים דאָס ייִדישע פּאַלק גאַרנישט
 שולדיק. גלאַנץ האָט די אַמביציע — און אַ ווערטפֿולע אַמביציע — ווייטער צו
 אַרבעטן בײַ זײַן גרויסער פּאַעמע וועגן קריסטאָבאַל קאַלאָן און דערהייבן זי צו
 זײַן הויפּטווערק. און אויב איר ווילט איז אַ פּאַעמע וועגן דעם אַנטדעקער פֿון
 אַמעריקע נישט נאָר גלאַט אַ פּאַעמע — דאָס איז אויך אַ ייִדישע פּאַעמע...

ד"ר רודאלף גלאנץ

געבוירן אין ווין 1892, זינט 1938 אין ניריאַרק. גע-
שטאַרבן 17טן יולי 1978.

ד"ר רודאלף גלאנץ איז אַ וויסנשאַפֿטסמאַן, ענג פֿאַרבונדן מיט דעם ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט אין ווילנע און שרייבט היסטאָרישע פֿאַרשונגס־אַר- בעטן פֿאַר די אויסגאַבעס פֿון אינסטיטוט. אים אינטערעסירן צוויי געביטן: די אונטערשטע ייִדישע שיכטן אין די פֿאַרגאַנגענע יאָרהונדערטער אין דייטשלאַנד און דער אַנטיסעמיטיזם און זיינע סיבות. גאַר אינטערעסאַנט זענען ד"ר רודאלף גלאַנצעס אַרבעטן וועגן די אונטערשטע ייִדישע שיכטן. דאָס איז גאַר עפעס נייע — און פֿאַר בעלעטריסטן אַ גאַלדגרוב. געוויינטלעך אינטערעסירט זיך דער געשיכטע־פֿאַרשער מיט די אייבערשטע שיכטן פֿון דער געזעלשאַפֿט, און אַז עס קומט טאַקע עמעץ און שטודירט די אונטערשטע שיכטן איז טאַקע אינ- טערעסאַנט.

ד"ר רודאלף גלאַנץ איז אַ געבוירענער ווינער — אָבער אַזוי ווי קיין גע- בוירענע ווינער זענען פֿון דור־דורות נישטאַ, איז אויך ער אַ גאַליציאַנער לויט די עלטערנס אַפּשטאַם. לויט דעם פּאָך איז ער אַן אַדוואָקאַט. און לויט דער העפֿ- לעכקייט איז ער אַן אולטראַ־ווינער.

ער איז אַ דיקער און נישט קיין הויכער און האָט אַ קיילעכדיק פנים פול מיט קינדישער נאַוויטעט, און זייער קליינע הענט, און אַז ער רעדט מיט עמעצן, וואָלט ער וועלן אַז מען זאָל באַלד אויף יעדן וואָרט זיינעם שווערן, אַז מען גלייבט אים און אַז מען וועט טון וואָס ער וויל און בעט.

ער רעדט נישט — ער רעדט אַרײַן. אין ווין איז ער געווען אַן אַדוואָקאַט און דערפֿאַלגרייכער אַדוואָקאַט. אַ דאַנק זײַן ענערגיע איז אַ מינוט איידער היטלער איז אַרײַן קיין ווין דורכגעפירט געוואָרן אַן אַקציע פֿאַר דעם אינסטי- טוט. עס איז עפעס אַזוי אויסגעקומען, אַז היטלער האָט צוגעוואָרט ביז די אַקציע וועט אַדורך בשלום און שפעטער האָט ער געוואָגט אַרײַנצוגיין אין ווין — ווייל ער האָט זיך נישט געוואָלט זאַטשעפען מיט ד"ר רודאלף גלאַנצן... און ד"ר רודאלף גלאַנץ האָט שוין שפעטער פֿון העפלעכקייט אויך נישט געוואָלט צו פיל זאַטשעפען מיט היטלערן און איז אַוועק קיין ניריאַרק.

ד"ר גלאַנץ רעדט מיט אַ מאַדנער ייִדישער אויסשפּראַך. אַז מען וויל הערן ווי אַזוי עס האָבן גערעדט די ייִדן אין די צײַטן פֿון היינריך היינע זאָל מען הערן דאָס ייִדיש פֿון ד"ר גלאַנץ. אַז ער שרייבט, שרייבט ער מיט גרויסע גלייכע אותיות, אַזוי ווי ער וואָלט זיי ערשט נעכטן אַוועקגעטראָגן פֿון דער שולבאַנק און שרייבט מיט זייער אַ קלאַרן סטיל. אַדוואָקאַטיש.

עס איז א נחת צו הערן רעדן ד״ר גלאַנצן וועגן אַנטיסעמיטיזם. ער קען דעם אַנטיסעמיטיזם בעסער ווי דער גרעסטער אַנטיסעמיט און ער האָט זיך זיין טעאָריע וועגן די אַנטישטיינגס־סיבות פון אַנטיסעמיטיזם — ער פירט דאָס צוריק ביז צו דער צייט פון די פּישוף־מאַכערינס. מײן מײנונג אָבער איז, אַז די סיבה פון אַנטיסעמיטיזם זענען גאַנץ פשוט אַנטיסעמיטן... וואָרעם די וועלט קען נישט זיין אַן אַנטיסעמיטן... דאָס איז דאָך קלאָר ווי דער טאַג. אַ מאָל האָב איך דעם דאָקטאָר גלאַנץ אָט די טעאָריע מײנע קלאָר געמאַכט. ער אָבער האָט מיך אַנגעקוקט דורך די גרויסע קײלעכדיקע ברילן, און איבער די ברילן און שפּעטער אונטער די ברילן און שפּעטער אין גאַנצן אַן ברילן — און צום סוף האָט ער געזאָגט, אַז ער ווונדערט זיך ווי אומוויסנשאַפטלעך איך דענק.

איך האָב ליב צו הערן רעדן דעם ד״ר גלאַנץ וועגן אַנטיסעמיטיזם — און ווען די צרה וואָלט נישט געווען טאַקע אונדזערע, וואָלט דאָס גאָר געווען אַ נחת. און אין דער אמתן איז דאָך גאָר אַנטיסעמיטיזם איינע פון די פּריילעכסטע לערעס. די צרה איז נאָר, וואָס דער גאָר איז אונדזערער.

מיר האָבן אין דער יונגער וויסנשאַפטלעכער ייִדישער ליטעראַטור שוין אַ סך ספּעציאַליסטן און אַ ליאַדע טאַג וועט אונדז אַפּיציעל און עפנטלעך צוקומען נאָך אַ ספּעציאַליסט אויף נאָך איין געביט — אַנטיסעמיטיזם, פאַרשטייט זיך, אַז אויף דעם קאַנדידירט נישט קיין אַנדערער ווי דער ד״ר רודאַלף גלאַנץ, וואָס איז איינער פון די געציילטע ייִדישע שרײַבערס, וואָס זענען געבוירן געוואָרן אין ווין.

משה גליקאווסקי

געבוירן 1904, אין קאלנע, לאַמזשער געגנט, פוילן. ריי-
זעס : דייטשלאַנד, האַלאַנד, פראַנקרײך. 1921 זיך באַזעצט
אין מעקסיקע, פון 1947 אין ניו-יאָרק.

משה גליקאווסקי, מ. גליקאָ, מאַגליק — ליינענדיק די מעקסיקאַנער ייִדישע
צײַטונג „דער וועג“ אַ לענגערע צײַט פאַר מײַן קומען קיין מעקסיקע — האָב
איך פאַרשטאַנען, אַז דאָס דאַרף זײַן אײַנע און די זעלבע פּערזאָן, וואָס שרײַבט
אַ סך, אײַז אַזוי צו זאָגן אַ „זײַל“ פון דער צײַטונג און באַנוצט צוליב דעקאַ-
ראַציע און רײַטעם מערערע נעמען, פּדי נישט צו ווירקן צו מאַנאַטאַן. איך האָב
די אַרטיקלען פון דער אױבן דערמאָנטער נעמען-דרייִאייניקייט אַלע מאָל מיט
פאַרגעניגן געלייענט, ווײַל זײ האָבן מיר אַלע מאָל עפּעס געזאָגט. אמת, אַז זײ
זענען נישט אַלע מאָל געווען אַזוי גראַדליניק ווי אַ שאַס פון פּײַלן-בוֹיגן, גיכער
בליציק און זיגזאַגיש — נאָר איך האָב אַט פאַר דעם אײַנדרוק מײַנעם באַשול-
דיקט מײַן אײַגענע אומקענטעניש פון מעקסיקע און אירע זיגזאַגישע פּראַבלע-
מען (וואָס פאַר אַ לאַנד האָט דען הײַנט צו טאָג נישט קיין זיגזאַגישע פּראַבלע-
לעמען?). אַ באַגריף וועגן דער פּערזאָן פון משה גליקאווסקי האָב איך מיר
אַבסאַלוט נישט געשאַפן.

בײַם ערשטן אַרײַנקומען אין דער רעדאַקציע פון „וועג“ אין מעקסיקע האָב
איך דעם טרעגער פון דעם דרייִאייניקייט-נאַמען באַגעגנט. נישט קיין צו הײַ-
כער, שפּיציקע געזיכטצוגן, בײַנערדיק, קוקט דיך אָן מיט אַ שמײַכל און אַ ביסל
פון דער זײַט, רעדט נישט צו פּײַל, עלנבױגנס נישט, האָט קיין מאָל נישט קיין
צײַט, פאַרשווינדט באַלד פון דער געזעלשאַפט און — געדענקט זיך דאָך. מען
פּרעגט זיך נאָך אױף אים, ווײַל אַט איז ער געווען און אַט איז ער שױן פאַר-
שווונדן און מען וואַלט גערן גערעדט מיט אים אַ וואָרט, אױסגעהערט זײַן
מײַנונג. כאַטש ווייסן ווייסט מען לכתחילה, אַז דאָס וועט זײַן אַ פאַרקערטע
מײַנונג, אָבער אַ באַגרינדעטע.

גליקאווסקי דערמאָנט מיר די ערשטע אױסגאַבע פון מײַן שפּײַנאַזאַ-פּאַעמע,
וואָס איז פאַרבונדן מיט די ערשטע שרײַט פון דער ייִדישער נאָך-דער-ערשטער-
מלחמה-ליטעראַטור און פירט צוריק צו פאַרגעסענע צײַטן אין ווין און אין
בערלין. דעמאָלט האָט ער, אַלס זיבעצן-יעריק בחורל, אָנגעהױבן זײַן חלום
וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור. דאָס איז געווען אײַנס פון די ערשטע מאַדערנע
ייִדישע בײַכער, וואָס ער האָט געלייענט. אַ צופּאַל.

גליקאווסקי האָט אָן אויפריכטיקע נייגונג, ריכטיקער אַ לינדשאַפט צו מיסטיציזם, און אַ רעאַליסטישן טאַלאַנט צו שרײַבן פּינע פּראָזע־ליטעראַטור, און אַ לאַגישן קאַפּ אויפצובויען גוט קאַנסטרוירטע אַרטיקלען און אַ קלאַרן, לאַקאַנישן ייִדישן סטיל. אַט אַזעלכע דריי — אין גרונט גענומען ווידעראַנאַני־דיקע פעיקייטן — שטויסן זיך גאַנץ פעסט אין אַ שרײַבערס געמיט און שאַפן שרײַבערישן „טראַבל“ („טראַבל“ איז אַ ייִדיש וואָרט, וואָס אויך די ענגלענדער באַנוצן, ווייסט איר דאָך).

אַז איך לייען גליקאווסקיס לידער — זיי געהערן שוין, אויב איך האָב נישט קיין טעות, צו זײַנע יוגנטזינד — פאַרשטיי איך נאָר איין זאַך אין זיי: אַז איך פאַרשטיי זיי נישט, איך פאַרשטיי זיי פונקט אַזוי ווייניק ווי מײַנע אייגענע לידער פון מײַן ערשטער שרײַבערישער תקופה. אַז איך לייען זײַן פּראָזע, זײַנע דערציילונגען, און דער עיקר די דערציילונגען פון דעם מעקסיקאַניש־ייִדישן לעבן, פאַרשאַפן זיי ערשטנס קינסטלערישע הנאה און צווייטנס גיבן זיי מיר אַ באַגריף מיט זייער פאַרביקייט און לאַקאַלן קאַלאַריט, וועגן דעם לאַנגזאַמען איינוואַרצלען זיך פון דער נײַער ייִדישער אימיגראַציע אין דעם נײַעם און גאַנץ מערקווערדיקן לאַנד, וואָס האָט געזען אַ גאַנץ היפּשע ייִדישע אימיגראַציע־כוואַליע כוואַליע באַלד בײַ דער גרינדונג און די צווייטע ייִדישע אימיגראַציע־כוואַליע ערשט מיט פיר הונדערט יאָרן שפּעטער. אַז איך לייען גליקאווסקיס אַרטיקלען — אָבער וועגן דעם האָב איך שוין פריער אויספירלעכער גערעדט.

גליקאווסקי איז אויסגעבונדן מיט דער מעקסיקאַנישער קולטור, געשיכטע, ליטעראַטור, פּראַבלעמאַטיק, אַ גוטער קענער פון דער לאַנדשפּראַך, ער איז איינער פון די מאַקסימום מעקסיקאַניזירטע ייִדישע אימיגראַנטן פון דעם לאַנד. אַט לאַדט ער מיך אײַן צו זיך אַהיים און נעמט מיך אין זײַן אייגענעם אויטאָ, אַט איז זײַן קליינע היים־ביבליאָטעק מיט אַ היפּשן צאָל מיסטישע ביכער, אַט זענען זײַנע אייגענע בילדער אויף די ווענט — אַ געמיש פון ייִדישער און מעקסיקאַנישער מיסטיק. ער האָט קיין שלימות אויף דעם געביט נישט דער־גרייכט, געבליבן בײַ דער מדרגה פון יוגנטזינד אַלס מאַלער. אַט איז אַ בילד פון זײַן פּאַטער ביים לערנען, צי דאווענען — גליקאווסקי ווייזט עס מיר מיט אַ סך פּיעטעט.

מעקסיקע איז אַ לאַנד פון שאַרפע קאַנטראַסטן — חוץ די קאַנטראַסטן גופא... זאָגן עדות דערויף די לידער פון די מעקסיקאַניש־ייִדישע פּאַעטן יעקב גלאַנץ און יצחק בערלינער — און גליקאווסקי, דער מאַקסימום־מעקסיקאַניזיר־טער פון די ייִדישע שרײַבערס האָט ליב מיט שאַרפע ווערטער אַט די קאַנ־טראַסטן צו ברענגען צו אַ נאָך שאַרפערן אויסדרוק. און אין לעבן גייט עס אים אויך אַזוי: אין דער פרי איז ער דער נײַעס־רעדאַקטאָר פון אַ צײַטונג, נאָך

מיטאָג דער סעקרעטאַר (און אַ פינקטלעכער סעקרעטאַר, ממש אַ פעדאַנט) פון יידישן צענטראַל־קאָמיטעט און אין אַוונט חלומט ער און שרייבט טשיקאַווע און מאַדנע פאַרטראַכטע דערציילונגען, וואָס וועלן, אַז זיי וועלן דערשיינען, זיכער פאַרנעמען זייער אַרט אין דער יידישער ליטעראַטור און אַן אייבערשט אַרט אין איר מעקסיקאַנישן מיט ווערטיקאַלע, טראַפיקאַלישע זונשטראַלן שיִ מערינדיקן צווייג אירן.

טאָדערעס געלער

אַרטיסט-מאַלער. געבוירן 1889 אין וויניצע, רוסלאַנד.
1906 אין אַמעריקע. ריזעס אין אייראָפּעישן מערב. גע-
שטאַרבן 25סטן פעברואַר 1949.

פאַראַנען פּולשטענדיק ייִדישע פּנימער מיט פּולשטענדיק סלאַווישע כאָ-
ראַקטער-שטריכן. טאָדערעס געלער, דער ייִדישער, און טאַקע ייִדישער מאַלער
פּון שיקאַגאָ האָט אַזאַ פּנים. אַ גילגול פּון אַ סלאַוויש פּויערל, וואָס האָט זיך
מיט אַ פּאַר הונדערט יאָרן צוריק מגייר געווען און איז געוואָרן אַ בעסערער
ייד ווי אַלע ייִדן. אַ פּאַנאַטישער ייִד. טאָדערעס געלער, דער ייִדישער מאַלער
פּון שיקאַגאָ איז אַ פּאַנאַטישער ייִד. אַ פּאַנאַטישער ייִד, און אַ מאַדערנער
מאַלער — אַ קליין ייִדיש שטעטל אַרײַנגעזעצט אין מיטן האַרץ פּון אינדוס-
טריעלן שיקאַגאָ. ייִדישע פּאַראַדאָסן — אַז וויל און וויי איז צו אונדז.

טאָדערעס געלער געהערט פּונקט אַזוי צו דער ייִדישער מאַלערײַ ווי צו
דער ייִדישער ליטעראַטור פּון אַמעריקע. אומצאָליקע ייִדישע ביכער פּון אַמע-
ריקע האָט ער באַגלייט מיט זײַנע פּאַרצירונגען. זײַן נאָמען קען איך שוין אַזוי
לאַנג, ווי לאַנג איך קען דעם נאָמען מאַני לייב.

שפּאַצירן מיר דאָ אַנומלט אַרום האַלבער נאַכט אויף די רושיקע גאַסן
פּון שיקאַגאָ. שפּאַצירן לענג-אויס די הויפטגאַס. סיגנאַלן שווינדלען פּאַר די
אויגן, גריין-רויט-געל, רויט-געל-גריין, אויטאָס פּלעצן אַהין און אַהער לענג-אויס
די גאַס מיט אַזאַ שנעלקייט און אַזאַ גלײַכמאַסיקן רעש, ווי עפעס אַן אומזעוור-
דיקע האַנט וואַלט כּסדר געצויגן אַ „זיפּער“ אַהין און אַהער — זוזיפּפּ אַהין
און זוזיפּפּ אַהער, און מען זאָגט מיר טאַקע אַז די גאַס איז טאַקע די מיטן-
האַרץ-גאַס פּון שיקאַגאָ; דאַס מאַכט נאָך ענלעכער דעם אויטאָ-רויש צום רויש
פּון אַ זיפּער איבער אַ מלבוש. אַרום און אַרום שטייען וואַלקן-קראַצערס און
קוקן אַרײַן מיט נײַגעריקע אויגן, מיט איינציקע באַלויכטענע פענצטער ערגעץ
אַרום זײַערע הויכע קעפּ אין דער גאַס אַרײַן. אין מיר הייבט אַן צו זינגען דאַס
ליד פּון דער גרויסשטאַט און עס ווערט מיר פּלוצלינג אַן אַ פּאַרוואָס זײַער
פּריילעך און די פּריילעכקייט טראַגט זיך אַריבער אויף די חברים, די שיקאַ-
גער ייִדישע פּאַעטן מאַטעס דײַטש און שלמה שוואַרץ, און מיט אונדז איז
כאַנטשע שוואַרץ, די נאָך ייִנגערע פּרוי פּון דעם יונגן דיכטער, אַנגעטון אין
דער געשמאַקפּולער עלעגאַנץ אַליין, מאַדע-מאָדעל 1941 — כאַטש עס איז
ערשט אַנהייב 1939 — די שלאַנקייט אַליין איז זי. דערצו שטאַמט זי פּון ביאַ-
ליסטאָק, וואָס אַ מין שיקאַגאָ פּון פּוילן און וווינט אין שיקאַגאָ. וואָס אויב איר
האַט אַ סך פּאַנטאַזיע קענט איר עס רופן דאַס ביאַליסטאָק פּון אַמעריקע. און
הענט האָט פּרוי שוואַרץ ווי העלדזלעך פּון פּידלען, און פּינגער, פּינגער —

ווי עמעץ וואלט פלוצעם אונטערגעהאקט די סטרונעס און זיי וואלטן אלע א שפרונג געטאן און זיך א וויקל געטון, אט אזעלכע פינגער, — און אט איז דער לינדבערג-טורעם און ער ווארפט איבער שיקאגא מיט צוויי רעפלעקטארן ליכט, זיי שניידן און שניידן די געדיכטע נאכט איבער שיקאגא, האקן קרייץ און קווער א גאנצע נאכט, האקן אין שטיק שטיקער. און אט איז א דינער טורעם אין מיטן גאס, זכר לשריפה-שיקאגא פון פאר אכציק יארן, דער וואסער-טורעם איז עס. דער וואסער-טורעם פון שטיין, וואס האט איבערגעלעבט דאס גרויסע פייער און מען בארעפלעקטארט אים דערפאר פייער-רויט יעדע נאכט, אזוי ווי די שטאט וואלט נאך אלץ געברענט ארום אים. און אט איז א טונקעלער ווינקל, א פארגעסענער ווינקל, מיט א קליין, פארגעסן געסל, מיט א קליין, פארגעסן האלבי-הילצערן היזל, אן איינשטאקיקס, טונקל. אפשר וווינען דארט די לע-גענדארע אל-קאפאנע-פארברעכערס פון שיקאגא... ארום און ארום די וואלקן קראצערס און דאס פארגעסענע היזל צווישן זיי, עפעס ווי א קעצל, וואס כאפט זיך א מאל אריין אין א שטאל צווישן קי — —
 — ווער ווינט דא? — שריי איך אויס.

— טאדערס געלער.

און אין א מינוט ארום זענען מיר ארויס פון שיקאגא און זענען געווען אין דער אלטער היים אין אונדזער אלעמענס זיידנס ווארעם פרייטיק-צונאכטיק שטיבעלע, א שטיבל אנגעפיקעוועט מיט יידישקייט פון דער היימיש געקאלכ-טער סטעליע פון האלץ ביז צו דער היימישער פאדלאגע פון האלץ. אפילו דער דאך רינט דא צו ביסלעך, אז סטיל — איז סטיל. און די פרוי געלער — א שטילע מאמע, א שטילע טויב, אלץ איז יידיש פרייטיק-צונאכטיק. פון אלע יידישע און מעקסיקאנישע און אמעריקאנישע בילדער פארקאפט מיך צום שטארקסטן א בילד פון קאסרילעווקע אין ניו-יארק. א יידישער מארק מיט אלעטשקע פישטשווקעס און איבער אים — געבראזג פון די עלעוויטערס, די שטאל-שטיינערנע גרויע הימל-ליניע פון ניו-יארק, ווען איך וואלט געהאט טויזנט דאלאר וואלט איך דאס בילד געקויפט, נאר אזוי ווי איך האב נישט האבן איך מיד געמוזט באגנוגענען מיט אויגן-נחת, וואס איז ביי מיר א טויזנט דאלאר ווערט געווען.

אז מיר זענען ארויס פון געלערן, האבן די צוויי רעפלעקטארן אויף דעם לינדבערג-טורעם נאך אלץ, ווי א גיגאנטישע שער, געשניטן און געשניטן דעם שווארצן לייזונט פון שיקאגער נאכטהימל.

נסימ, נישט אמת? אזא מין טאדערס געלער, אזא מין שטיק גלאט-כשרע קינסטלערישע יידישקייט אין סאמע מיט טריפענעם הארץ פון א גיגאנטישן שיקאגא.

חיהלה גראבער

געבוירן אין ביאליסטאק, פון די ערשטע אַקטריסעס פון דער „הבימה“ אין מאַסקווע. זינט 1929 זעלבשטענדיקע קאָנצערטטיטין. קינסטלערישע טורן איבער גאר דער וועלט. פערמאַנענטע היים אין מאָנטרעאַל. זינט 1968 אין ישראל. געשטאַרבן 9טן דעצעמבער 1978.

אויף נעמען און אויף מעשיות פרעגט מען נישט קיין קשיות. נאָר פאַרט וואָלט צו דער „איידעלער פיגור“, ווי עס זינגט זיך ערגעץ אין אַ ייִדישן ליבער-פּאַלקסליד, און צו דעם ספּעציפּישן איידעלן טאָן פון געזאַנג און רעציטאַציע פון דער קינסטלעריין חיהלע גראַבער — גיכער געפאַסט דער נאַמען פּייגעלע, אָדער ציפּורהלע איידל, אָדער דינער. האָב איך טאַקע ניט געפרעגט קיין קשיא, נאָר פּעסטגעשטעלט, אַז ביי חיהלע גראַבער הייבט זיך אַן די אַריגינעלקייט שוין בייים נאַמען, און ביי אַ קינסטלער איז אַריגינעלקייט אַ פּונדאַמענטאַלער ענין.

פּונקט ווי עס איז כּמעט אוממעגלעך צו דעפינירן דאָס וואָרט „קונסט“ — אַזוי איז אויך כּמעט אוממעגלעך צו פאַרמולירן די שליוות פון קינסטלער — אויף וועלכן נישט איז פון די קונסטגעביטן — פּאַעזיע, מאָלעריי, מוזיק, טאַנץ. און פאַרט פאַרמולירט מען, און לאַמיר עס אויך טאָן: אַ קינסטלער פּילט טיף, צום טיפּסטן, די נשמה־אייגנאַרטיקייט פון דעם פּאַלק, צו וועלכן ער באַלאַנגט, און ער ברענגט אָט די אייגנאַרטיקייט צום אויסדרוק דורך די מיטלען וואָס זענען אים מיט גאָטס בענטשונג געגעבן געוואָרן — אין זיין גייסט, זיין האַרץ, זיינע הענט, זיין שטימ. שרייבט ער לידער אָדער פּראָזע, מאַלט ער, זינגט ער, טאַנצט ער אָדער שפּילט ער אויס זיין געטלעכע שליוות — זיין אייגענער אַריגינעלער טאָן פאַרשטאַרקט און קאָנצענטרירט דעם אַריגינעלן טאָן פּונעם געניוס פון זיין פּאַלק.

און כּדי אַנצונעמען די אַלע נאָר וואָס געזאַגטע ווערטער אויף דעם מיניאַ-טוריטעאַטערל אין איין פּערזאָן, וואָס זיין נאַמען איז חיהלע גראַבער, וואָלטן מיר דאָס ווייטערדיקע געדאַרפט שרייבן מיט נאָטן און ניט מיט ווערטער. נאָר אַזוי ווי מיר מוזן בלייבן ביי ווערטער — וועלן מיר זאָגן אַט אַזוי: חיהלע גראַבערס זינג־זאַנג־שפּיל האָט אין זיך דעם תּפּילה־טאָן פון ליכט־בענטשן, דעם קאָליר פון דער מאַמעס ליכט־באַשטראַלע, בלייכע הענט, דעם שאַרף פון דעם זינדענעם, געהייליקטן קלייד, בשעת דעם שבת־פּרימאַרגנדיקן גאַנג אין שול אַרײַן, דאָס פאַרבענקטע פּירלייענען פאַר קינדער און אייניקלעך די מעשיות פון צאינה־וראינה, דאָס אומעטיקע געזעגענען זיך מיטן שבת־קודש

ביים זאָגן די — גאָט פון אַברהם, פון יצחק און פון יעקב־תפילה. — אָבער דאָס איז נאָך נישט אַלץ — אין איר טאָן איז אויך דאָ די חסידישע התלהבות, וואָס מאַכט פאַרגעסן אַלע צרות און דאָגות פון דער וואָך ביים רבינס טיש, אָבער עס איז אויך דאָ — ווען די אינטערפּרעטאַציע פּאָדערט — דאָס דינע אַריסטאָקראַטישע און מתנגדישע קוקן פון אויבן אַראָפּ אויף דעם וועלט־פאַרגעסענעם חסיד. און אין חיהלע גראַבערס הענט איז דאָ אי דאָס השתפּחות־הנפשדיקע פּאַטשן אין די האַנטפּלאַכן מיט חסידישן ברען, און אי דאָס וואַרעמע אַרומנעמען אַ קינד, וואָס זאָל נישט אַנטשלאָפּן ווערן, און אַפילו דאָס האַרעווען מיט אַ פּרעס־אַיזן און בענקען נאָך אַ חתן, וואָס דינט ערגעץ ביים מיליטער. מיט איין וואָרט, דער טאָן און דער זשעסט פון דעם גאַנצן רעגיסטער פון יידישן פּאַלקסלעבן אין יידיש־לעכן שטעטל.

מענטשן וואָס פאַרשטייען נישט דעם באַצווינגענדיקן פּוח פון עכטער קונסט מיינען, אַז פּדי צו ווירקן אויף גרויסע מאַסן מוז זיך דער קינסטלער אַראַפּלאַזן צו זיי; האָב איך אָבער געזען־געהערט חיהלע גראַבערס קאַנצערטן אין זאָלן פאַר טויזנטער צוקוקערס אין וואַרשע, אין בוענאַס־אַירעס, אין לאַנדאָן — און זי האָט דאָך אין איר פּערלדיק געקליבענעם רעפּערטואַר קיין מאָל זיך נישט אַראַפּגעלאָזט אַפילו אויף איין טרעפּל צום פּובליקום. אַדראַ, זי האָט דאָס פּוב־ליקום אַלע מאָל אויפּגעהויבן צען טרעפּ העכער. און דאָס אַלץ צוליב דעם, ווייל חיהלע גראַבער איז אַ קלוגע אין לעבן און אַזוי אין איר קונסט.

און ווייל זי איז אַ קלוגע, ווייסט זי, אַז שטיים און זשעסט זענען נישט אייביק, אָבער וואָרט איז אייביק — שרייבט זי אירע זכרונות אונטערן נאָמען: צו דער גרויסער וועלט — און זי גיט זיי אַרויס אין דרוק. און אַזוי וועט בלייבן איר קונסט אין גראַמאָפּאָן־פּלאַטן און איר גאַנצע געשטאַלט און איר אינטע־רעסאַנט לעבן אין ביכער. אַ קלוג יידיש קינסטלעריש לעבן: חיהלע גראַבער.

חיים גראדע

געבוירן אין יאר 1910 אין ווילנע, יוגנט אין באווארעדאק.
 יארן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין רוסלאנד.
 1948—1948 אין פאריז. זינט 1948 אין ניריאַרק.

חיים גראדע איז אַ ראשישיבה, אַ באַרימטער ראשישיבה פון סוף נינצנטן
 יאָרהונדערט אין דער ליטע, אַ ראשישיבה, אַן עוקר הרים — וואָס איז געוואָרן
 אַ באַרימטער ייִדישער דיכטער אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט — קודם־כל
 אין ווילנע און שפעטער אין אַמעריקע. די נאַטור פון אַן עוקר הרים איז סני ווי
 אין אים געבליבן. נאָר אַזוי ווי ער איז אַ קלוגער — האַלט ער אַט די גייסטיקע
 תאוה אין זיך צוריק. נאָר גיי באַהאַלט אַ פלאַם־פּייער הינטער אַ פרוכת פון
 ריטמען און גראַמען און אַפילו דערציילונגען און ראַמאַנען.

חיים גראַדע איז אַ פּערטל טפח קלענער ווי מיטלווקס. נאָר עס פאַסט
 אים. עס גיט אים צו חן, כּאָטש ווער וויל עס נישט זיין כּאָטש דריי טפחים
 העכער ווי ער איז. ער איז אַ טונקל־בלאַנדער און האַט אַן אויסגעשטערנטן
 שטערן און ברוגע ברעמען און דורכדרינגענדיקע אויגן, ווי עס פאַסט פאַר אַ
 ראשישיבה, וואָס האַט צו טון פּסדר מיט הונדערטער תּלמידים און יעדער
 תּלמיד איז אַ וועלט פאַר זיך, וויל אַליין זיין אַן עוקר הרים. גראַדע טראַגט
 שאַרפע אויגנלעזער אויף דער נישט־סעמיטישער נאָז און ער קען אָפּט אַ סך
 שוויגן אין געזעלשאַפט. נאָר דאָס איז אַזאַ מין שוויגן, וואָס רעדט, אָבער,
 מחמת עס האַט נישט ליב צו רעדן סתּם — רוט זיך עס אָפּ. עס האַט צייט.

אַז חיים גראַדע רעדט, רעדט ער הויך, אַפילו אַ ביסל באַפּעלעריש. ער
 ציילט אַפילו די ווערטער זינע, אָבער ער ציילט זיי גאַנץ גיך. אַ געניטער
 ציילער. ווייסט דעם ווערט פון די מטבעות, אָבער נישטאַ צו פיל צייט. מוז
 מען ציילן גיך.

אַז חיים גראַדע איז נאָך עטלעכע יאָר שרייבן און דרוקן — צו זינע 26 —
 אַריין אין דער ייִדישער ליטעראַטור מיט זיין אייגענעם בוך שירים, איז ער
 אַריין אַזוי, ווי איינער גייט אַריין אין דער אייגענער שטוב, צום אייגענעם
 ווייב און די אייגענע קינדער, פון וואַנעט ער איז נאָר וואָס אויף אַ רגע אַרויס.
 ער איז אַריין אַן אַ גוט־מאַרגן, ער איז אַריין מיט אַ „יאָ!“ — אַזוי האַט זיך
 גערופן די ערשטע לידער־זאַמלונג זינע און זי איז אין אַ יאָר אַרום אַרויס אין
 צווייטער אויפלאַגע. מיט לידערביכער האַט עס אין די מאַדערנע לידערציטן
 ביי אונדז פאַסירט נאָר עטלעכע, געציילטע מאַל. חיים גראַדע איז אַ מזליקער
 ביי אונדז.

אַ סך דיכטער האָבן מוטער־קאַמפּלעקסן ביי אונדז. און אין וועלכער לי-

טעראָטור דען נישט? דער באַרימטסטער פון די קאָמפלעקסן בני אונדז איז דער מוטער־קאָמפלעקס פון אונדזער באַרימטסטן — שלום אַש. דאָרט איז ער ווי אַ צעצווייגטער בוים — מיט יעדן צווייג אַריינגעוואַקסן אין אַ פענצטער פון אַן אַנדער באַרימט ווערק זינס. אונדזער גרויסער ה. לייזיק — איז אַריי־גינעל און זעלטן אויך מיט זיין פּאַטער־קאָמפלעקס. און חיים גראַדע האָט דערפירט צו אַ גרויסער קינסטלערישער שלימות זיין מוטער־קאָמפלעקס. און עס זענען דאָ באַזונדערע ביאָגראַפישע סיבות דערצו אויך. געווען צווייערליי קינדער אין דער משפּחה און ער — חיים — איז געווען דאָס זאָרג־קינד פון זיין מוטער — וועלע. צוליב אים האָט זי געלעבט און געליטן און געהאַנדלט אויפן מאַרק און געהלומט פון — אַ ראַשישיבה, רב חיים, אַן אַנשפּאַר און אַ שטאַלץ אין די אַלטע יאָרן. און אַז דער זון איז אַוועק אויף די דרכים, אויף וועלכע ער איז אַוועק — האָט זי דאָס אָנגענומען ווי גורל און סײַ ווי גע־דאַנקט דעם רבונר־של־עולם.

מיט אַ ליד צו דער מאַמען האָט זיך אָנגעהויבן דאָס לידערבוך „יאַ“ און זי איז דאָ אין טיטל פון צוויי ביכער: „דער מאַמעס צוואַה“ — שירים, „דער מאַמעס שבתים“ — פּראָזע. און זי איז דאָ אין אַפענעם אָדער באַהאַלטענעם אינהאַלט אין כמעט יעדער שאַפונג גראַדעס. איר שטרענג פנים באַצירט — אין אַ שוואַרץ טיכל איינגערעמט — איינס פון גראַדעס ביכער. איר פנים יאָ און נישט אַן אורבילד פון דעם פנים פון איר דיכטער־זון. דאָס זעלבע בילד הענגט אין גראַדעס אַרבעטשטוב אין ניו־יאָרק און ער האַלט אין איין קוקן אויף דעם, כאַטש עס איז סײַ ווי דאָ אין אים, ווי דאָס בילד פון יעקב אָבינו איז געווען, לויט אונדזער מסורה, אין האַרץ פון יוסף הצדיק אין אַלע זיינע יאָרן אין פאַרשייטן לאַנד מצרים.

אַז חיים גראַדע איז אַריין אין אַמעריקע, אין דעם גרעסטן יישוב בני יידן פון אַלע צייטן, מיט דער גרויסער טראַדיציע פון אַ מאָל און דער גרויסער וואָג פון היינט פון דער אַמעריקאַניש־ייִדישער ליטעראַטור, און געווען איז עס אין יאָר 1948 בימי ייִדישן קולטור־קאָנגרעס — איז ער — נאַזווערהייט (אויך אַ ליטוואַק בן־ליטוואַק איז אַ מאָל נאַזו) אַריין מיט אַ שאַרף־קריטישן „ניין“. אָבער גראַד באַלד האָט ער זיך איבערצייגט, אַז מידת־הדין צו דער ייִדישער ליטעראַטור קען מען נישט אַנווענדן אין ערגעץ און קיין מאָל און אַפילו נישט אין דעם גרויס־יישוב אַמעריקע. ער האָט עס דאָך געדאַרפט וויסן, ער, חיים גראַדע, מיט דעם מוטער־קאָמפלעקס, אַז די ייִדישע ליטעראַטור איז אַליין אַ גרויסע מאַמע און מען מוז זי באַהאַנדלען מיט מידת־הרחמים, ווייל אויך זי איז אין טיפּסטן תּוֹך איין גרויסע שאַל פון מידת־הרחמים איבער אונדז אַלע. און חיים גראַדע האָט זיך באַלד אינטעגרירט אין דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, אונטערגעשטעלט אַן אַקסל און געוואָרן איינער פון אירע זילן.

אינא העקער איז געווען א בלאַנד, שלאַנק, חנעוודיק און וועלט־נייגעריק מיידל, א סאַכרע פון מאַסקווע, א טאַכטער פון א ייִדישן דאַקטאָר, אויב איך האָב נישט קיין טעות. אינא העקער איז געוואָרן חיים גראַדעס צווייטע פרוי. אין תהום פון דריטן חורבן איז זיין ערשטע פרוי פאַרשווונדן. פאַר אינא העקער־גראַדע איז די ייִדישע ליטעראַטור אַן אינטעגראַלער טייל פון דער וועלט־ליטעראַטור — און אַזוי ווי זי איז אַ גראַדואירטע פון מאַסקווער גימנאַזיעס און ניריאַרקער אוניווערסיטעטן און אַ ספעציאַליסט פון פאַרגלייכנדיקער ליטע־ראַטור־וויסנשאַפט — מעסט זי נאָך אַלץ און וועגט די ייִדישע ליטעראַטור מיט דער מאַס און וואָג פון די וועלט־ליטעראַטורן. גראַדעס דירה איז אַנגעשטאַפּט מיט יקר־המציאותן און סתם געקליבענע ספרים איינס אין איינס, און ער איז אַ בקי אין זיי און איז אין זיי גאַנץ אַפּט טאַקע מעיין. דרייט זיך אינאַטשאַך — אַזוי רופּט זי חיימקע, אַזוי רופּט זי אים — איבער אַט די שטובן אַרום, ווי אַ פאַרבענקטער פּויגל פון אַן אַנדערן וואַלד, אַן אַנדערן וועלט־טייל. קען זי גראַדעס ווערק — רעדט וועגן זיי און האַלט זיי אין איין פאַרגלייכן און צוגלייכן צו די ווערק פון דער וועלט־ליטעראַטור אין וועלכער זי איז אַ בקי. קען זי דאָ און דאָרט די ווערק פון גראַדעס חברים.

דאָ אַנמולט האָב איך געהערט אַ לעקציע פון אינא העקער־גראַדע אין אַ ניריאַרקער קאַלעדזש. אַ פּראַנציזישער העכערער אַנשטאַלט. די לעקציע איז געווען אין ענגליש. אַבער אין דער אוידיטאָריע זענען געווען פּראַנצויזן, אויך פאַרביקע. און מיין פּאַנטאַזיע איז געפּלויגן: ווילנער מאַרק, נאַוואַרעדאַקער ישיבה, מאַסקווע, פּאַריז, ניריאַרק — פרעמדע וועלטן, נאָענטע וועלטן, באַגע־גענישן, פרעמדע בליקן, וואָס ווערן נאָענט, נאָענט און קוקן זיך אָן ווי צוויי פּייגל, ערגעץ אין די הייכן, איבער די וואַלקנס, וואָס איינער פּליט פון צפון קיין דרום און איינער פון דרום קיין צפון — און פּלוצלינג פּלען זיי צוזאַמען — ווונדערלעכע וועלט. סתם אַזוי. פרעמדע — אַזוי פרעמד, נאָענטע — אַזוי נאָענט. ערגעץ וווּ וואַרט אַ נישט־געשריבן ווערק וועגן דער ייִדישע ליטע־ראַטור אויפן פּאַן פון דער וועלט־ליטעראַטור. ווי דאָס ווערק וועט הייסן — ווער ווייסט? דער מחבר וועט זיין אינא העקער־גראַדע.

איך ווייס נישט וואָס עס איז, אַבער איך האָב אַלע מאָל אַ געפּיל, אַז עפעס מאַכט גראַדען אומרוק אין דער אַנוועזנהייט פון דעם שרייבער פון די בלעטער. און עפעס מאַכט אויך מיך אומרוק אין זיין אַנוועזנהייט, וואָס מיך מאַכט אומ־רוק אַנט עס מיך: עס זענען טענות, וואָס איך האָב צו אים, זיין גרויסן ליי־טעראַרישן כוח מיט פּירנדיקע קוואַליטעטן. און ער איז דאָך אַ מוסרניק, ווייסט פון אַחריות פאַר גאָט און פאַר לייט. און ווי אַפּט מיר באַגעגענען זיך — קום איך מיט די טענות־מענות אַרויס. אַ דאַנק אַט די טענות־מענות צו גראַדען איז אַנטשטאַנען די פּאַעמע „קרוינג פון אַ יונגן ייִדישן דיכטער אין אַמעריקע“.

האַבן אַבער טענות־מענות זעלטן ווען אויסגעשפראַכענע פּערזענלעכקייטן איבערצייגט. דער ראש־ישיבה, לויט אַ סך אַטריבוטן זינע — וויל קיין ראש־ישיבה נישט זיין. ער וויל בעסער רעקאָנסטרוירן דעם גאַנצן נעכטן פון דער ליטע, איידער העלפן אינטעגרירן דעם צעברעקלטן ייִדישן היינט אין אַמעריקע אין נאָמען פון אַ נישט־זיכערער מאָרגנדיקער גאַנצקייט. און אויף דעם וועג גייט ער, מיט זיכערקייט און מיט קלאַרער ניקטערקייט, כאַטש חיים גראַדע האָט ליב צווישן חברים אַ לחיים אויף צו פאַרלייכטערן דאָס שווערע געמיט פון אונדזער צייט.

אין אייביק צעשטורעמטן ים פון דער ייִדישער צייט, געווען איז עס יאָנאָר 1957, אינעם אייביק כוואַליעדיקן ים פון ניר־יאָרקער שטח, זענען אין אַן אַוונט אַ שעה לאַנג געגאַנגען צוויי — דאָס האָט גראַדע מיך באַגלייט צו דער סאַבוועי נאָך אַ באַזוך ביי אים. אין זכרון פלאַנטערט זיך מיר בשעתן גאַנג גראַדעס דעקאָדענטיש ליד פון זיין ערשטן גילגול — „געשטאַרבן איז חיימל שלמהס“ — איך האָב עס מיט אַנטציקונג צענדליקער מאָל פירגעלייענט אין געזעל־שאַפטן, עס איז געווען אין אויסטראַליע אין יאָר 1936. 21 יאָר. היינט גייט נעבן מיר מיט פעסטע טריט איינער פון די גאַט־געבענטשטע רעקאָנסטרוקטאָרן אין וואַרט פון גרויסן ליטווישן ייִדנטום. דער זעליקער רב חיימל שלמהס — אַ מענטש מיטן פּוּח פון אַ ראש־ישיבה, וואָס וויל בעסער זיין נאָר אַ מחבר פון ספרים.

משה גראַניטשטיין

געבוירן 1897 אין קאָוועל, וואָלין. זינט 1927 אין אַרגענ-
טינע. געשטאַרבן 22סטן יוני 1956.

משה גראַניטשטיין איז אויסער די גרענעצן פון אַרגענטינע זייער ווייניק באַקאַנט, הגם ער האָט שוין אַרויסגעגעבן צען, אָדער מער, ייִדישע ביכלעך אויף אַלערליי געביטן פון ליטעראַרישן שאַפן. אַ מאָדערנע מענטש — אפשר אַ טשודאַק (דאָס וואָרט „טשודאַק“ איז קיין מאָל קיין באַליידיקונג נישט — אין דעם פּאַל אַודאי נישט).

אַ מאָגערער, אַ מיטלוווקסיקער, אַ שוואַרצער, די אונטערשטע ליפּ אַ ביסל אַרויסגערוקט, ער קוקט איינעם אָן מיט אַזאַ איינגעשפּאַרטקייט, אַז אַט-אַט וועט ער אים זאָגן דעם גאַנצן אמת אין די אויגן אַרײַן. און ער זאָגט, אַז מען גיט אים נאָר די מינדסטע געלעגנהייט דערצו. ער זאָגט אויך אַלע מאָל, אַז ער אַליין קען אויך הערן דעם גאַנצן אמת אין די אויגן אַרײַן און בלעבן זייער רויק — אָבער דאָס זאָגט ער נאָר אַזוי. איך האָב אַ מאָל פרובירט, האָב איך מיך אָפּגעברייט און האָב שוין מער נישט פרובירט. אָבער דער ווילן איז שוין אויך צו לויבן; ווי זאָגט דער עוואַנגעליסט: דאָס פלייש איז שוואַך, דער גייסט איז וויליק. אַנדערע קומען צו דער מדרגה אויך נישט צו.

איך בין איבערצייגט, אַז אין גראַניטשטיינען איז דאָ אַ קערן פון טאַלאַנט. איך גלייב אַפילו, אַז ער קען פון זיך אַרויסברענגען אַ מאָל אַ באַדייטנדיק ווערק. נאָר דער קערן איז טיף פאַרבאָרגן, זייער טיף. צען מאָל האָט זיך שוין גראַניטשטיין געשיילט — ביכער אַרויסגעגעבן — און נאָך אַלץ נישט צוגעקור מען צום ריכטיקן קערן. ער האָט געשריבן עסייען, קריטיק, פּאָפּולערע גע-שיכטע, נאָוועלן, אימפרעסיעס, דערינערונגען, ער האָט אַפילו געשריבן אַזעלכע זאַכן, וואָס מען קען נישט גענוי באַשטימען צו וועלכער פּאַרעם ליטעראַטור זיי געהערן. ער האָט שוין פאַר זײַן שרייבן געהאַט קאַלטס און וואַרעמס; אין דעם פּאַל איז אַפילו „קאַלטס און וואַרעמס“ נישט גענוג. ביי אים דאַרף מען זאָגן: זינדיקס און פרינדיקס. גראַניטשטיין האַלט אויס די קריטיק מיט אַ מיין סטאַי-ציום (אויסערלעך), וואָס נישט איין פּילאָסאָף וואַלט אים געדאַרפט מקנא זײַן. שאַלן און שאַלן — גראַניטשטיין שײלט זיך נאָך אַלץ, דערגראַבט זיך צו זײַן קערן. עס געדויערט שוין אַ ביסל צו לאַנג אַפילו די דאָזיקע גייסטיקע אויסטור-סצענע... אָבער דער רעזולטאַט וועט קומען.

גראַניטשטיין האָט נישט קיין קינסטלערישע מאָס און קיין טאַקט אין זײַן שרייבן. ער קען זיך נישט קיין עצה געבן מיט די פּיל לעבנס-דערפאַרונגען זײַנע, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט אין מיוזח פון אייראָפּע אין סאַמע געדיכטסטן

פונקט פון יידישע אומגליקן, אין וואָלין. ער איז אויך, אויב איך האָב נישט קיין טעות, געווען אַ סאַלדאַט אין דער רויטער אַרמיי, פשוט — מאַביליזירט.

מיט אַ סך יאָרן צוריק, אפשר אַרום 1923, האָב איך גראַניטשטיינען דאָס ערשטע מאָל געטראָפֿן אין אַ וואָלינער שטאָט, שפעטער אין וואַרשע און איצט אין אַרגענטינע. גראַניטשטיין האָט מיר דערמאָנט אונדזערע זייער אַגרעסיווע באַגעגענישן אין פּוילן. ער האָט מיר דערמאָנט זאַכן, וואָס איך האָב שוין פאַר געסן. איך האָב משמעות געטיטלט אויף דער אינעווייניקסטער פּלאַך פון מיין האַנט און געשריען: אַט אַ דאָ וועלן וואַקסן האָר פונקט צו דער זעלבער צייט, ווען פון דעם גראַניטשטיין וועט וואַקסן אַ גרין גרעזל פון טאַלאַנט... איך גע' דענק דאָס נישט, אָבער גראַניטשטיין פאַרזיכערט, אַז אַזוי איז עס געווען. גרויזאַם גענוג בין איך דערויף געווען אין יענע יאָרן פון שטורעם און דראַנג. בשעת מיין פאַרווילן אי זאַרגענטינע האָט מיר משה גראַניטשטיין אַ מאָל פאַרגעלייגט צו שרייבן אַ הקדמה צו זיינס אַ נייעם בוך. ער האָט מיר געגעבן די פּולע פּרינהייט צו שרייבן די הקדמה אַפילו אין זין פון אונדזער אויפגערעגטן געשפרעך פון 1923 אין פּוילן. אָבער אין מיטן פון מיין ליינען זיין ווערק און אויסהערנדיק עטלעכע טעזעס פון מיין קריטיק, האָט ער זיך צו' ריקגעצויגן מיט אַזאַ בייזער אַגרעסיווקייט, ווי ער וואָלט זיך געראַטעוועט פון איינעם, וואָס וויל אים כיטרע פאַרסמען... איך האָב מיך פשוט דערשראָקן.

נאָך איין, נאָך צוויי ביכערשאַלן און דער גראַניטשטיין־קערן וועט ווערן קלאַר. גראַניטשטיין האָט אַ געוואָלטיקן רבנישן וויסן, ער זאָגט אַליין, אַז צו פיל. עס ליגט אויף אים ווי אַן אַנגעבונדענע מאַסע, ווי אַ פאַרשלונגענע אומ־ פאַרדיילעכע זאַך. פשוט, צו פיל. וואַרשיינלעך וועט זיין דרייצנט ווערק זיין אַ ריף ווערק, וואַרשיינלעך וועט עס זיין אַ בעלעטריסטיש איבערגעגעבענע אַליין־איבערלעבונג. זיין זשאַנער. ער איז אַן איינגעשפאַרטער ביכער־אַרויס־ געבער. אַפילו ווען מען וועט דאַרפֿן בלויז איין עקזעמפלאַר דרוקן, וועט ער עס נאָך אַלץ טון, זאָגט ער.

נפתלי גראָס

געבוירן 15טן דעצעמבער 1896 אין קאָלאַמיי. 1913 געקור
מען קיין אַמעריקע. געשטאַרבן דעם 8טן אַפּריל 1956.

אַזאַ אומעטיק און אין דער זעלבער צייט מיט אינערלעכן פּייער פּלאַ-
קערנדיק, שוואַרץ־אויגיק־האַריק ייִדיש פנים — ווי דאָס פנים פון דעם דיכ־
טער־איבערזעצער־מעשה־דערצייילער נפתלי גראָס — קען מען נאָך זען נאָר
אין די חומש־בילדער פון אפרים משה ליליען, אָדער אין די חומש־מעשיות פון
שלום אש. ווי אזוי האָט ער עפעס בכלל פאַרבלאָנדושעט מיט זיין אַבותדיקער,
מידברישער שטילקייט און רו אין דעם טומלדיקסטן ווינקל פון דער ערד —
ניר־יאָרק? ער רעדט שטיל, ער שמייכלט זעלטן. אזוי זענען דאָך אויך די תנ"ך־
געשטאַלטן. זעלטן אַ שמייכל אויף זייערע פנימער. לעבט ער טאַקע אין ניר־
יאָרק — נפתלי גראָס — און ער האָט אַפילו אַנדערטהאַלבן צענדליק יאָר גע־
אַרבעט אין רעדאַקציע פון „פאַרווערטס“, אַבער שרייבן שרייבט ער מיטן פנים
געווענדט צום מיזרח און צו פרעדיקע יאָרטווינטער, אָדער כאַטש יאָרהונ־
דערטער. אַ מאָל איז דער מיזרח — מיזרח־איראַפּע, ווען ער באַשרייבט־
באַזינגט היימישע ייִדן פון קאָלאַמיי און די שטעטלעך און דערפער אַרום. און
אַ מאָל איז דער מיזרח — דער מיטעלער מיזרח פון די צייטן פון חומש און
תנ"ך. ער האָט אַפילו געזוכט צונויפצובינדן ביידע ייִדישע מיזרחס אין זיינע
מייסטערשישע איבערזעצונגען פון די פינף מגילות; פון תהילים. האָט יהוָאָש
געשטעלט דעם טראַפּ אויף וויסנשאַפטלעכער עקזאַקטקייט אין זיינע איבערזע־
צונגען — האָט זיך נפתלי גראָס מער קאַנצענטרירט אויף דער פּאַעטישקייט
און מוזיקאַלישקייט אין זיינע תנ"כישע פאַריידישונגען. און אויך אין זיין זאַמ־
לונג פון הונדערטער „מעשהלעך און משלים“ — די שענסטע פון דעם מין אין
דער ייִדישער ליטעראַטור — זוכט ער זיי סטיליסטיש און אינהאַלטלעך צו־
נויפצומישן מיט די תנ"כישע מעשיות און משלים. אַ מין מאַדערנער מדרש.
און לאַמיר אויך דערציילן אַ מעשהלע מיט נפתלי גראָס. איין מאָל — און
געווען איז עס אין דער מיט פון די צוואַנציקער יאָרן, ווען אין וואַרשע האָט
געטומלט די ליטעראַרישע גרופע מיט דעם נאַמען „כאַליאַסטערע“, באַוויינט זיך
פלוצלינג אין ליטעראַטן־פאַראַיין, אויף טלאַמאַצקי 13, אַ מילטוואַקסיער יונג־
גער־מאַן. און מאַרקיש און איד, אזוי גיך מיר דערזען אים, גיבן מיר אים
ביידע אַ רוף אויס: אוי, אַ פנים פון שלמה המלך. עס פעלט נאָר די פעך־
שוואַרצע געקרייזלטע באַרד... אַבער דאָס איז געווען נפתלי גראָס. ער פאַרט
באַזוכן זיין היימישטאַט און ער וועט דאָ בלייבן אַ פאַר וואַכן. צווישן יאָ און
גיין האָב איך אים שוין פאַרבעטן איינצושטיין ביי מיר. גראָס איז מספּים. אַבער

ווי איך פיר אים אזוי ארויף אויף די פיל שטאקן הילצערנע טרעפ אויף נאָוואַ-ליפקי 46, און ווי איך פיר אים אַרײַן אין מיין בוידעם־דירה און וויזו אים אָן איינע פון די קאַמערן מיט דעם דאַכפענצטער : — דאָ וועט איר וווינען — זענען די גרויסע אויגן פון נפתלי גראָס געוואָרן ווי צוויי אָזערעס אין אַ שטערנלאָזער נאַכט, אַזוי טיף און אַזוי אומעטיק. אָבער קיין ברירה איז שוין נישט געווען. איז ער געבליבן וווינען. נאָר כאַטש איך האָב מיך געמיט, און מיין משפּחה האָט זיך געמיט — אַמעריקאַנער באַקוועמלעכקייטן האָבן מיר נישט געקענט געבן. האָט מיין גאַסט געשוויגן און געליטן און ער איז עפעס בכלל געווען אַנטווישט פון דעם וואַרשעווער ייִדישן מוראַשניק. און איין מאָל אין אַ פּרימאַרגן האָט ער זיך אָנגענומען מיט מוט און ער איז צוגעגאַנגען צו מיר מיט אַזאַ ערנסט פנים, ווי משה רבינו איז צוגעגאַנגען צו פרעהן, און געזאָגט האָט ער מיט אַ טיפּער שטים : — מלך, מלך, איר מוזט מיך אַרויסלאָזן פון דאַנעט... און ער האָט איינ־געפאַקט זײַן טשעמאַדאַן און ער איז אַרויס פון מצרים... און איך האָב אים נישט נאַכגעיאָגט, נײַערט געהאַלפן טראָגן די פעקלעך און אַרײַנטראָגן זיי אין אַ שײנעם האָטעל, ווי עס פאַסט פאַר אַן אַמעריקאַנער. — — — ווי אָפט מיר פלעגן זיך דערמאַנען יענע מעשה פון יציאת־בוידעמשיטביל, האָבן מיר געלאַכט אַן אַ שיעור.

אויף דרײַ וועגן איז געגאַנגען נפתלי גראָס צו זײַן אייביקייט אין דער ייִדישער ליטעראַטור, געדיכטע, זאַפטיקע, פאַרביקע, קלאַנגיקע נאַטורלידער האָט ער געשריבן און לידער פון פשוטע ייִדן, מגושמדיקע ייִדן — נאָר ער, וואָס איז געווען אַ תלמיד־חכם, האָט זיי שטאַרק ליב געהאַט, דאָס איז איין וועג זײַנער. און דער צווייטער וועג איז געווען צו זאַמלען און סטיליזירן ייִדישע פּאָלקס־מעשיות. די לײַדנשאַפט פון איבערדערצײלן מעשיות האָט ער געירשנט פון זײַן טאַטן, און דער דריטער וועג איז געווען און געבליבן בלויז אַ פאַרמעסט. צו טון נאָך אַ מאָל — און בעסער, ווי ער האָט געגלייבט אין זײַן דאַרפיש־אײַנגעשפאַרטער תמימות — דאָס זעלבע, וואָס עס האָט געטון יהוָאָש. אָבער אין דעם איז ער געבליבן אין מיטן וועג. מגילות און תהילים — און אפשר זענען געבליבן ספרים אין כתב־יד.

אײַן מאָל — און געווען איז עס אין ניו־יאָרק — גײט נפתלי גראָס מיט מיר. מיר דאַרפן גיין ווייט און מיר שווייגן. מיר קענען ביידע די קונץ. עס איז אָנהייב צווייטע וועלט־מלחמה. די זאַרג דריקט ווי אַ שטיין אויפן קאַפּ. און נאָך מער דערפאַר ווײַל מיר האָבן זיך נאָר וואָס איינער פאַרן אַנדערן אַראַפּגערעדט אַ ביסל פון האַרצן. חוץ צרות־רבים האָט גראָס אויך געהאַט אַ טראַגיש משפּחה־לעבן. זײַן געליבטע פרוי — שווער קראַנק. אָפּגערעדט, און מיר גײען און מיר שווייגן. און עפעס אַזוי ווי כלאחר־ידי גיב איך גראָסן אַ פּרעג וועגן זײַנע ליטעראַרישע פלענער. און ער גיט זיך פּלוצלינג אַ צינד אַן

אי מיט התלהבות און אי מיט כּעס — ממש מיט כּעס. מיט התלהבות רעדט ער וועגן זײַן פּלאַן ענדלעך צו געבן אַ ייִדישע איבערזעצונג פּון דעם תּנ״ך. און מיט כּעס אויף דעם, אַלס קלאַסיש אַנערקענטן איבערזעצער יהוּאַש ז״ל, וואָס איז שוין דעמאָלט 13 יאָר געווען אויפן עולם־האמת. פּאַרש איך : אפשר האָט איר געהאַט אַ מאָל אַ צונויפשטויס מיט יהוּאַשן — ווי אַ זאָך מאַכט זיך. און עס איז שווער צו פּאַרגעסן. גראָס ווערט זיך מיט אַלע אברים : חלילה, וחלילה ! איך האָב אים ליב געהאַט און איך האָב אים איצט ליב. חלילה ! נאָר די איבערזעצונג זײַנע איז אויך חלילה זי צו נעמען אין האַנט אַרײַן... און ער ברענגט מיר ראיות פּון אויסנווייניק און זײַנע גרויסע אויגן גליען מיט אַ מלחמה־פּייערל. ממש אַ הייליקע מלחמה... איך קוק אויף מײַן פּריינד און איך ווונדער מיך. נאָר אַזוי זענען שוין דיכטער. שווער זיי צו באַנעמען. סײַ ווי וואָלט גוט געווען, ווען נפתלי גראָס וואָלט נישט געקרענקט אויפן האַרץ און די ייִדישע ליטעראַטור וואָלט געהאַט נאָך איין תּנ״ך־איבערזעצונג מיטן טראַפּ אויף פּאָלקסטימלעכער מוזיקאַלישקייט פּון לשון. געבליבן זענען : מגילות. תּהילים — גם זו לטובה !

מלך גראַפּשטיין

געבוירן פעברואַר 1893 אין אַ שטעטל לעבן אָפּט, פּוילן.
1907 געקומען קיין וואַרשע. 1912 — קיין אַמעריקע, 1913
— קיין קאַנאַדע. געוווינט אין לאַנדאָן, אַנטעריאַ. רייזעס
אין אייראָפּע, מדינת־ישׂראל. געשטאַרבן דעם 18טן יאַנואַר
1960 אין מיאַמי־ביטש. רוט אין לאַנדאָן, אַנטעריאַ.

פּרץ האָט געבענקט נאָך יוגנט, און וואָס עלטער ער איז געוואָרן, אַלץ מער
האַט ער געבענקט. ער האָט אויך געבענקט נאָך זײַן אייגענער, אין אַ היפשער
מאַס פאַרלוירענער יוגנט. און צײַט איז שוין קיין סך נישט געבליבן. האָט
פּרץ אויסגעקליבן דעם קירצסטן וועג דערצו — ער האָט אַלע מאָל און צו
אַלץ געזוכט דעם לאַגישסטן און דעם קירצסטן וועג. האָט ער זיך אַליין אָנ־
געהויבן אַרומצוריינגלען מיט יוגנט. און פּרץ האָט געבענקט נאָך טעאַטער, נאָך
אַ גוט ייִדיש טעאַטער, אַזוי גוט און אַזוי מאַדערן און אַזוי נאַציאָנאַל, ווי עס
איז געווען דאָס פּוילישע טעאַטער — מיט סטאַניסלאָוו וויספּיאַנסקי בראש.
און פּרץ האָט אַרום זיך געשאַפּן קרייזן פון יונגע מענטשן סתם און פון יונגע
קינסטלערס אַוודאי און אַוודאי — און אויך אַזעלכע, וואָס עס ווילט זיך זיי
זײַן קינסטלערס — מאַלערס, אַקטיאָרן, שרייבערס. די געקליבנסטע פון זיי —
דער עיקר די מיידלעך, די שיינע פּויליש־ייִדישע מיידלעך — האָבן געקראַנצט
אַרום אים ווי די מוזעס און ער האָט זיי אַרײַנגעפּלאַכטן אין זײַנע איינאַקי
טערס, אין זײַנע גרויסע דראַמעס אַפּילו. ער האָט זיי אַרײַנגעחלומט אין זײַנע
פּרויען־געשטאַלטן, און די יונגע פּרויען אַרײַנגעחלומט אין די ראַלעס, און
אייניקע אַפּילו אין דער חלום־ווירקלעכקייט פון טעאַטער־ברעטער. אָבער דאָס
איז אַן ענין פאַר זיך.

און אין דעם קרייז פון פּרצעס יוגנט איז געווען איינער אַ פּרענדקער און
אַ ביסל ווילדלעכער פּריקאַשטיק אין אַ ווייניקעלער אין וואַרשע, מיט אַ גר־
טער שטים און מיט נאָך מער פאַטאַס און ער האָט דעמאָלט באלאַנגט צו די
בונדישע קרייזן און זײַן נאַמען איז געווען מלך גראַפּשטיין. און ער האָט זיך
אַזוי לאַנג געדרייט אין דעם דאָזיקן יוגנטקרייז פון פּרצן ביז ער איז אַוועק
קיין אַמעריקע און שפּעטער קיין קאַנאַדע. אָבער דער חותם פון די יאַרן אַרום
פּרצן האָט זיך אין זײַן נשמה אַזוי איינגעקריצט און איינגעברענט, ווי אַ זיגל
פון רויטן לאַק, וואָס האָט נישט אויפּגעהערט צו זיין.

אַ מענטש פול מיט ענערגיע — האָט מלך גראַפּשטיין, וואָס איז אין אַמע־
ריקע געוואָרן מאַקס, זיך גענומען צו אַמעריקע און עס נישט שלעכט געמאַכט.

א מביין פון זינדנס — האָט ער אויפגעבויט אַ געשעפט פון זינדנס, אויף אַלע יידן געזאָגט. און אַ צאָלריכע משפּחה אַרום אים. און אלע די יאָרן דאָ און דאָרט, היינט און פריער — האָט דער אַלטער זיגל אַ ברי געטון און עס איז אַרויס־געשפרונגען אַן אַמאָטאָרישע פאַרשטעלונג אין יידיש.

וויינען האָט ער געוווינט אין לאַנדאָן, אָבער אין דעם קאַנאָדישן און נישט אין דעם אמתדיקן. נאָר דאָס איז אויך אַ שטעטל פון אַ מאה אלפים אירע. דאָ האָט גראַפּשטיין אַרויסגעגעבן אַ יידיש־ענגלישע צייטשריפט און דאָ האָט ער אַרויסגעגעבן עטלעכע ביכער אין יידיש — באַזונדערס צו דערמאָנען אַ בוך פון און וועגן שלמה גילבערט — אויך איינעם פון פּרין־קרייז, וואָס איז גע־וואָרן אַ טשוונער אַ ביסל יידישער שריבער און איז געבליבן און אומגעקור־מען אין וואַרשע אין דריטן חורבן.

אין ענגליש האָט גראַפּשטיין צונויפגעשטעלט און אַרויסגעגעבן אַ שלום־עליכם־פּאָנאָראַמע אין גרויסן פּאַראַמאָט, מיט אַ סך טעקסט און נאָך מער ביל־דער. און אַ קלענערע פּרין־פּאָנאָראַמע. און עפעס אַן אומשטילבאַרע בענק־שאַפּט, דער ברי פון יענעם זיגל... האָט אים געטריבן מיטצווייזן אַליין אויף כאַטש יעדן צענטן בלעטל פון אַט די פּאָנאָראַמע־אַמניבוסן. האָט מען טענות. מלך ווייסט, אַז די טענות זענען גערעכטע, אָבער קעגן אַ נאַטור קען מען גאָר נישט טון. סײַ ווי זענען עס גוטע אויפטוען פאַר יידיש־פּריינדלעכע גויים און פאַר גוינש־ליבנדיקע יידן. געהערט דאָס אַלץ צו אונדזער סביבה און זי אַק־צעפּטירט עס, אַ מאָל מיט אַ שמייכל, אָבער אַלע מאָל מיט לאַיאַלער חברשאַפּט.

אַז גראַפּשטיין באַווייזט זיך ווערט אַ וויאַטער — ווי מען פּלעגט זאָגן אין וואַרשע — ער איז אַ מענטש מיט אַ סך חסידישן ברען און פּיעטעט, נאָר אַפילו אַז ער איז שטיל פאַרהאַרט, טומלט עס עפעס. ער איז קיין עין־הרע אַ ייד אַ שטיקל בעל־גוף מיט אַ סך שטים — אַזוי האָט אים כביכול באַשאַפּן. אַליין שרייבט ער זייער ווייניק. ער איז אַ ייד אַ טוער און אַן אויפטוער.

מלך גראַפּשטיין האָט ליב געהאַט ביי יעדער געלעגנהייט אויסצופאַקן פאַר זיין מיטשמועסער דאָס גאַנצע לעבן זיינס. עס איז אים נישט גענוג געווען צו לעבן מיט אַ ממש איבערמענטשלעכער אינטענסיווקייט דעם היינט פון זיין לעבן, וואָס איז אַלע מאָל געווען דראַמאַטיש אַנגעצויגן, נאָר ער האָט ליב געהאַט פּסדר צו לעבן — אַזוי צו זאָגן — אין אַלע דורכגעלעבטע צייטן זיינע. גאָר באַזונדערס האָט ער ליב געהאַט זיך צו רופן „מאַרקאַס בונדאָויעץ“. ער האָט אַ מאָל געהערט צום „קליינעם בונד“ און — אַט אַזוי — פּלעגט ער באַ־הויפטן — האָט אים גערופן אַלע מאָל נישט קיין אַנדערער ווי פּרין. און פּרין האָט ער פאַרגעטערט. אַז ער האָט זיך אין יאָר 1912 געזענגט מיט פּרין אויף צו פאַרן קיין אַמעריקע — האָט ער אונדז דערציילט — איז ער געפּאָלן אויף

די קני און האָט געקושט די הענט פון פרצן. און — ער האָט עס אַלע מאָל דערציילט מיט גלויבווערדיקן פּאַטאַס.

גראַפּשטיין האָט נישט געלעבט פון מדרגה צו מדרגה ווי יעדער מענטש, נאָר ער האָט עקספּלאָדירט פון אויסברוך צו אויסברוך ווי אַ ווילקאַן. און דאָך האָב איך ליב געהאַט זיך צוצוהערן צו גראַפּשטיינען, אויך צו הערן זיינע רעדעס. אָט די לאַוואַ-רעדעס האָבן אַלע מאָל געהאַט אַן אַ שיעור הייסע עגאָ-צענטרישע לאַווע, אָבער אויך אַפּט מאָל אַ גוט וואָרט, אַן אַריגינעלס אַפּילו. איין מאָל האָט ער גערעדט וועגן לייזויקן. און בשעת אַנדערע האָבן גערעדט מיט לאַגיך און זיך געמיט צו זאָגן עפעס אַנדערשדיקס — האָט גראַפּשטיין תּיכּף עקספּלאָדירט: לייזויק איז דער פּהן-גדול פון דער יידישער ליטעראַטור! — און אַלע האָבן געפּילט, אַז עס איז אַ וואָרט — כאַטש אַזוי פשוט, דאָך ניין.

כאַטש באַפּריינדעט אַ סך יאָרן, האָט דער שרייבער פון די שורות עפעס קיין מאָל נישט געהאַט קיין מזל אין די געמיינזאַמע פּראַיעקטן פון די... צוויי מלכס. איין מאָל האָט גראַפּשטיין זיך אונטערגענומען אַרויסצוגעבן אַ דעפיניציע טיווע שול- און היים-אויסגאַבע פון אַלע פּאַלקסטימלעכע געשיכטעס פון יצחק לייבוש פּרץ. אַ ים אַרבעט איז אַריינגעלייגט געוואָרן, אילוסטראַציעס אַ וואַקאַ-בולאַר, אַ קאַמיטעט פון 25 פּאַכלייט האָט באַשטימט די דעפיניציע „פּאַלקס-טימלעכע געשיכטע“ און אויסגעקליבן די העכער פּופּציק פּרץ-געשיכטעס פאַר דעם איינעם גרויסן באַנד. נאָר אַז עס איז געקומען צום אַרויסגעבן האָט גראַפּ-שטיין רעזיגנירט. עס איז אים קלאָר געוואָרן, אַז ער וועט דאָ פיגורירן נאָר אַלס אַרויסגעבער און ער האָט געוואַלט אויך שרייבן די הקדמה, זיך אינטעגרירן שרייבעריש מיט דער אויסגאַבע, ווי ער האָט עס שפּעטער געטון אין זיין שלום-עליכס-פּאַנאָראַמע. אָבער וואָס מען האָט געקענט טון אין ענגליש, איז נישט מעגלעך געווען אין יידיש.

און נאָך, און דאָ ערשט נישט לאַנג איז געווען אַן ענלעכער פּאַל: גראַפּ-שטיין האָט מיט סענטימענט צו די פּרץ-יאָרן באַשלאָסן אַרויסצוגעבן די דראַמע „מרימל“ פון טעאַ אַרצישעווסקאַ, אַן אַפּגעצייטערט דראַמאַטיש-פּאַעטיש ווערק פון אַ לעבן. דער שרייבער פון די שורות האָט אַריינגעלייגט אַ סך אַר-בעט אין דער אויסגאַבע און אַלץ איז שוין געווען פּאַרטיק און אין דער דרו-קעריי, אויסגעזעצט און אויסגעסדרט. אָבער אין זיין היפּער-ענטזיאַזם האָט גראַפּשטיין אין דער לעצטער רגע צוגעגעבן אַ צוויי צענדליק „לעצטע פענדזל-שטריכן“... בילדער אויף בילדער, ממש אַ מאַגאַזין, אויך פּאַרטערען פון פּאַר-לעגער און דערצו אַן אַפּן בריוול אין ענגליש צו דער אויטאָריי. און אַז די אויטאָריי האָט די אויסגאַבע דערזען אין פּאַריז, וווּ זי וווינט, האָט מען גע-מוזט דאָס בוך אַרויסציען פון ביכערמאַרק און עס איז צו שטאַנד געקומען אַ

וונדערלעכע פראַכט־אויסגאַבע אין פאַריז אין גאַנצן לויט דעם הערלעכן גע־
שמאַק פון דער איידעלער דיכטערין, אַ לעצטער הויך פון פרצעס דראַמאַטישן
קרייז.

האַט דאָס פאַרשאַפט צער אַלעמען. אָבער גראַפּשטיין האָט זיך נישט גע־
קענט העלפן. אַזוי איז ער געווען מיט אַלע זינע מעלות און חסרונות. ער האָט
געלעבט אַ פול לעבן אויף זיין שטייגער, זיין סאַנגווינישן שטייגער. צום סוף
האַט ער נאָך געשאַפן אַ קולטור־קלוב אין מיאַמי־ביטש אין די שטאַטן, וווּ ער
האַט לעצטנס האַלבע יאָרן פאַרבראַכט. דאָרט האָט אים דער טויזנט־אויגיקער
באַזיגט. ער — שטאַרקער פון אַלע שטאַרקע.

יהודה-לייב גרוזמאן

געבוירן 1902 אין יעדינעץ, בעסאראביע. געווינט אין אדעס, דאָרט געלערנט. זינט 1922 אין אַרגענטינע. ריזעס: אייראָפע, אַמעריקע, מדינת־ישׂראל. געשטאַרבן 13טן יוני 1961 אין בוענאָס־איירעס.

דאָס וואָרט „שפיגל“ איז נאָכגעגאַנגען דער ייִדישער ליטעראַטור אויף אירע וועגן און אויף אירע אומוועגן מקדמונים אָן. אַ מוסר־ספר פאַר ייִדישע פרויען — נאָך טאַקע אין די צייטן, ווען די ייִדישע ליטעראַטור אונדזערע איז געווען בעיקר אַ מוסר־ליטעראַטור — האָט געהייסן „דער בראַנד־שפיגל“. און אַז עס איז אויפגעקומען די פעריאַדישע ייִדישע פרעסע זענען אויך אויפ־געקומען אַלערליי „שפיגלען“ — דער „וועלט־שפיגל“ אין וואַרשע און נאָך און נאָך. אָבער קיין שום שפיגל האָט נישט אויסגעהאַלטן אַזוי לאַנג און איז קיין מאָל נישט צעבראַכן געוואָרן — ווי „דער שפיגל“, וואָס דער ייִדישער לערער, שרייבער און זשורנאַליסט יהודה לייב גרוזמאן — דער ענטוואַסטישער בעסאָראַבער ייד — האָט געגרינדעט אין יאָר 1929 אין בוענאָס־איירעס און האָט אים מער נישט אַרויסגעלאָזן פון זיינע הענט — טאַקע ביז די הענט אַליין האָבן זיך אַראָפּגעלאָזן. „דער שפיגל“ איז געגרינדעט געוואָרן ווי אַ וואַכנ־שריפט. שפעטער האָט ער אָנגעהויבן צו דערשיינען אַ ביסל זעלטענער, שפּע־טער נאָך זעלטענער, — אָבער ער האָט זיך קיין מאָל נישט אָפּגעשטעלט. דאָס אונטערקעפל: אילוסטרירטער זשורנאַל פאַר ליטעראַטור, קולטור און געזעלשאַפֿטלעכע ענינים. דער זשורנאַל האָט דערצויגן ביזן נומער 588.

נישט קיין הויכער, נישט קיין ספּעציפּיש־ייִדיש פנים, נאָר סתם אַ ייִדיש פנים, אַלע מאָל אי צעשמייכלט און אי עפעס צעבייזערט און מיט תרעומות צו דיר און צו יעדן איינעם — אַזוי איז געווען י. ל. גרוזמאן. ער האָט געקענט אי אַ סך רעדן, און אי געדיכט דערצו, מיט זיין בעסאָראַבער הברה, און ער האָט אויך געקענט זייער ענטוואַסטיש און מיט אַ סך סבלנות הערן. ער האָט ליב געהאַט ייִדישע שרייבערס און האָט געקענט זיך צוהערן צו זייער וואָרט נישט נאָר מיט התלבות, נאָר אויך ממש מיט הכנעה. ער האָט אָבער פונקט אַזוי געקענט אומגעדולדיק ווערן אין דער געזעלשאַפֿט פון ייִדישע שרייבערס און באַהאַנדלען זיי מיט דעם פאַרקערטן פון הכנעה — מיט חוצפה. און דאָס אַלץ איז אַרויסגעקומען צוליב אַן אינערלעכער נישט־אויסגעלעבטקייט אַלס שרייִבער.

גרוזמאן האָט געהאַט אַ גוטן סטיל, אַ סך דיטלעכקייט אין שרייבן, פעני־קייט אַרויסצוברענגען אַ געדאַנק קלאָר און אויך שייין. ער האָט פונקט אַזוי

ווי א סך פון זינע קאלעגעס, לויט זיין מאַס — געקענט שרייבן נישט נאָר אַרטיקלען, ניערער אויך גאַנצע ביכער, ער האָט אַבער קיין ביכער כמעט נישט אַרויסגעגעבן און אַלע זינע טאַלאַנטן אַריינגעבראַקט אין זינע אַרטיקלען, וואָס ער האָט נישט צו אַפט געשריבן, מחמת ער האָט זיך געדרוקט בלויז אין זיין „שפיגל“ און זיין שפיגל האָט געהאַט אַ טבע צו בלישטשען זייער זעלטן, אין בעסטן פאַל שוין איין מאָל אין חודש.

ווי אַלע איינגעשפּאַרטע מענטשן, וואָס ווידמען זיך איין אויפגאַבע, איז אויך גרומאַן איבערזייגט געווען, אַז דער „שפיגל“ דערפילט אַ גרויסע גע- זעלשאַפטלעכע אויפגאַבע ביי יידן, אַז ער איז אַבסאָלוט אומאַפהענגיק, אַז ער זאָגט אַרויס מיינונגען, וואָס זענען עלול צו רייניקן די לופט אויף דער יידישער גאַס, ווי אַ פּרישער, קילער, זומערדיקער רעגן. גרומאַן האָט נישט דורכגעלאָזן קיין קיילעכדיקע דאַטע צו פּייערן אַ שטיקל יובל פאַר זיין שפיגל. און אַזוי ווי יעדעס יאָר קען דאָך קיין קיילעכדיקע דאַטע נישט זיין, איז 31 אויך אַ דאַטע. און 32 אַוודאי. ליגט טאַקע פאַר מיר אומעטיק און פאַריתומט דער לעצטער „שפיגל“, וואָס איז דערשינען אונטער גרומאַנס רעדאַקציע. און דער דאָזיקער אומעטיקער לעצטער נומער, וואָס האָט נישט געוויסט בשעת דערשיינען, אַז ער איז דער לעצטער אונטער דער האַנט פון זיין באַלעבאַס — רופט מיט אַ סך אינערלעכער איבערזייגונג און פּייערלעכקייט צו יום־טובן דעם אַרזני- טריט פון „שפיגל“ אין זיין 32סטן לעבנסיאָר. „בלויבן שטיין אין מיטן וועג איז די גרעסטע זינד, אַבער פאַרהאַלטן זיך אַ וויילע און זיך אָפּגעבן אַ שטיקל די־ן־חשבון פונעם אָפּגעגאַנגענעם וועג, איז דער חוב פון יעדן מענטש, וואָס טוט זיין אַרבעט בפרהסיה, לעיני כול — אַוודאי און אַוודאי“.

גרומאַן האָט אין פאַרלויף פון די יאָרן פון זיין אַרבעט געהאַט אַ סך קעגנערס, איך וויל נישט זאָגן, חלילה, שונאים. קעגנערס — יא. און קעגנערס זענען זיי געווען, מחמת גרומאַן האָט זיי צוליב דער אַדער יענער סיבה שאַרפֿ- לעך אַנגעגריפּן מיטן וואָרט. אַבער פאַר וואָס ער האָט גראַד זיי אַזוי שאַרפֿ- לעך אַנגעגריפּן איז אַפט מאָל געווען אַ סוד, אַדער גיכער אַ רעטעניש. אַ רע- טעניש אפשר פאַר אים אַליין. ער איז געווען אַ „ספּילטשיוער“ און אַ ביסל אַ קאַפּריזנער און פּונקט ווי ער האָט נישט אַלע מאָל געוויסט פאַר וואָס ער איז אַן איבערגעטריבענער ענטוויאַסט פון ראובנען, האָט ער אויך נישט אַלע מאָל געוויסט, פאַר וואָס ער איז אַן איבערגעטריבענער אַנטאַגאָניסט פון שמענען.

אַ סך באַרימטע שרייבערס זענען געשטאַנען אין גוטן קאַנטאַקט מיט גרוז- מאַנען און געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון זיין „שפיגל“ זייערע שריפטן אַן שום האַנאַראַר, מחמת דער „שפיגל“ האָט מסתמא אין די דרייסיק יאָר פון זיין עקסיסטענץ קיין דרייסיק פעזעס האַנאַראַר נישט אויסגעצאָלט. עס געדענקט

זיך, אז ד"ר א. מוקדוני איז געווען אן אפטער גאסט אין גרוזמאנס צייטשריפט, אזוי אויך דער פעדאגאג אברהם גאלאמב, אזוי אויך דער קריטיקער יהושע ראפאפארט, אזוי ד"ר יצחק נחמן שטיינבערג, און — אחרון, אחרון — דער גרויסער דיכטער ה. לייבוויק. עס געדענקט זיך נישט, אז דער „שפיגל“ זאל האבן געפירט פארנעמיקע קאמפן לשם א געוויסן ענין, וואס קיין שום אנדערע צייטשריפט וואלט פאר אים נישט געקעמפט. עס ווילט זיך אבער יא, מיט א סך ליבשאפט צו יהודה לייב גרוזמאן, דערמאנען זיין שטעלונג צו שלום אשן, בשעת אזא שטעלונג האט נישט קיין סך צוגעטראגן צו דער פאפולאריטעט פון א שריפט. ער האט זיך נישט „אונטערגעשריבן מיט ביידע הענט“ אונטער אלץ וואס איז ארויסגעקומען פון שלום אשס פעדער, ער איז אבער געשטאנען מיט פארערונג פאר דעם גרויסן מייסטער און טאקע וואס נענטער צו אים, וואס ווייטער אנדערע האבן זיך פון אים אפגערוקט. זיינע באגעגענישן מיט שלום אשן, באשריבענע בשעתו אין „שפיגל“, זענען שטארק באמערקט געווארן אין דער יידישער ליטעראטור.

י. ל. גרוזמאן האט דורך רעדאגירן זאמליכער און שרייבן עסייען א סך בייגעטראגן צום טיפער באנעמען דאס ווארעמע בעסארראבישע יידנטום און אויך דאס ארגענטינער יידנטום, וועמען ער האט אויף זיין אופן באזונדערס געדינט אין פארלויף פון פערציק יאר.

גוטפריינדשאפט האט דעם שרייבער פון די שורות פארבונדן מיט גרוזמאנען זינט דעם יאר 1937, ווען ער האט אים דאס ערשטע מאל באגעגנט פנים-אל-פנים אין ארגענטינע. עס ווילט זיך דא פארצייכענען א פאל, וואס האט אויף מיר געמאכט א גרויסן רושם און וואס איז אין ערגעץ נישט פאר-נאטירט געווארן שווארץ אויף ווייס — אבער דארף ערגעץ ווו פארנאטירט ווערן, אז ער זאל ווען עס איז געדענקט ווערן:

גרוזמאנס ערשטע פרוי — יונג, שיין, איידל, אינטעליגענט, באלעזן, עני-טויזאסטיש, הארצפריינדלעך צו יידישע שרייבערס, גאסטפריינדלעך און קלוג — איז איין מאל, נאך א ליטערארישן אױונט, אהיימגעקומען גאט־דיינשמה-שולדיק מיט איר מאן, צוגעגאנגען צו דער שאפע אויפצוהענגען דעם מאנטל און געפאלן א טויטע. ארום די דרייסיק — אירע יארן, עס איז געווען אין יאר 1938.

ביי דער לוויה א גאנץ גרויסער עולם. גרוזמאן זיצט אויף א קבר בעת מען לאזט אראפ דעם ארון. ער שווינגט, ער איז שוין שטום, ער וויינט נישט. אלע טרערן שוין אויסגעטריקנט. מען רופט אים צום קבר. ער דארף זאגן קדיש. ער וויל נישט. ער וועט נישט זאגן. אבער פלוצלינג גיט ער זיך א ריס — גייט צו פעסט טרעטנדיק צום קבר און זאגט הויך און דייטלעך: אל תגדל ואל תתקדש — — חברים לויפן צו, נעמען אים ארום, לייגן די הענט אויפן מויל

פון דעם אָבל, וואָס האָט זיך פאַרלוירן אין זײַן צער אָן אַ גרענעץ. — דער רב גייט צו, מען נעמט איין דעם אָבל, מען בעט אים קומען צו זיך און דאָך זאָגן קדיש — און ער גייט צו דאָס צווייטע מאָל צום קבר און ער זאָגט וויי-דער: אל תתגדל — און ער פּאַלט אויף דעם בערגעלע ערד... מער האָט מען אים שוין נישט געפרוווט באַרויַקן. דער רב האָט קדיש געזאָגט. אין שטילן פינצטערן ציטער — ווייל די נאַכט איז דערווייל צוגעפּאַלן — איז מען זיך פונאַנדערגעגאַנגען.

אַ מוראדיקע, איינציקמאַליקע איבערלעבונג מינע. איך האָב זי געמוזט ערגעץ-ווען און וווּ דערציילן. אפשר איז די מעשה אויך אַ גורם געווען פון גרוזמאַנס פרייען אָפשייד. — יאָרן שפּעטער איז ער דאָס צווייטע מאָל גע-ווען פאַרבונדן מיט אַ משפּחה. דאָס מאָל זענען אויך געווען קינדער. ער האָט זיי ליב געהאַט אָן אַ גרענעץ, אין יעדן בריוו וועגן זיי געשריבן.

אליעזר גרינבערג

געבוירן אין יאָר 1896 אין ליפּקאַני, בעסאַראַביע. אין אַמעריקע זינט 1913. אַוועק אין דער אייביקייט יוני 1977.

איז ער דער שטילסטער פון די מאָדערנע יידישע פּאָעטן אליעזר גרינבערג? איז פּאַראַן אַ מאַס צו מעסטן די שטילקייט? אויב עס וואָלט געווען — וואָלט מען געקענט זאָגן, אַז ער איז זיכער איינער פון די שטילסטע פון אונדזערע פּאָעטן. ער זאָגט עס דאָך אַליין אין דעם ליד „מיין וואָרט“.

ווער עס קומט מיט גוואָלד דאָס וואָרט באַצווינגען,
און ווער עס צערטלט דאָס מיט ליבשאַפט און פּאַרטרוי,
ווער ס'האַט ליב אויף הויכן קול צו זינגען —
איך האָב ליב דאָס ליד וואָס פּרעפּלט ווי פּאַרנאַכטיק־בליי.

אין יאָר 1934, אין פּרילינג, איז מיר אויסגעקומען דאָס ערשטע מאָל צו באַגעגענען זיך מיט אליעזר גרינבערג אין ניו־יאָרק, אויף דער סעקאַנד־עוועניו. ער איז צוגעקומען, אַ מורמל געטון אַ נאַמען — שטיל, איבערפּרעגן האָט נישט געפּאַסט, זענען מיר אַ היפשע צייט אַרומגעאַנגען און גערעדט — וועגן משה לייב האַלפּערנען. אין שמועס בין איך געוואָר געוואָר, אַז אַט דער שטילער יונגער מענטש מיט דעם שטילן, נישט אויפּפאַלנדיקן פנים, ווי אַ סך פּנימער אין די קרייזן פון די יידישע אינטעלעקטואַלן אין ניו־יאָרק, איז דער צונויפּשטעלער און אויפּזאַמלער פון דער ליטעראַרישער ירושה פון דעם שטורעם אין וואָרט און געפיל, וואָס איז דעמאָלט מיט אַ יאָר צוריק — נאָך שטורעמען אַנדערטהאַלבן יאָרצענדליקער — פּלוצלינג אַרויף אין די סאַמע הימלען. דער נאַמען פון שטורעם — משה לייב, ערשט ביים געזעגענען זיך בין איך געוואָר געוואָרן, אַז איך רעד דאָ מיט אליעזר גרינבערג. אַ דיכטער, וואָס האָט אויף אַן אמת פּיינט פּירסום און האָט אויף אַן אמת ליב פּאַעזיע — און פונקט אַזוי די לידער פון חברים, ווי — מסתּמא — זיינע אייגענע. און דאָס איז אַ גרויסע מדרגה. אַ שטילע מדרגה — וואָס חברט זיך אויף אַן אמת מיט קול־דממה־דקה.

אין פּאַרלויף פון צענדליקער מאָל זיין אין ניו־יאָרק, יאָרן דאָרט וווינען, איז מיר אַ סך מאָל אויסגעקומען צו באַזוכן די היים פון אליעזר און איוואַ גרינבערג. זי איז אַ קראַנקן־שוועסטער לויט איר פּראַפעסיע. און אַ טרייסט־שוועסטער פון יידישע דיכטערינס און דיכטערס, וואָס זוכן אַן אינדול פון שטילקייט אינעם אייביקן שטורעם פון ניו־יאָרק. דאָ אין דער היים זענען די ווענט — פון אויבן ביז אַראַפּ — פול מיט ביכער, און וווּ עס איז צופעליק

געבליבן אַ לידיק אַרט אין דער ביכערוואַנט — הענגט אַ בילד. און וווּ עס איז צו ווייניק פּלאַץ אויף אַ בילד — איז צונויפגעפעסטטיקט עפעס אַ קינסט־לערישע צאַצקע. דאָ, אַרום אַט די ווענט איז אַ קינסטלערישער תּהו־וּבוהו — לשונות, לענדער, צייטן און פעלקער פאַרמישט. גרינבערג איז אַ קענער פון דער וועלט־פּאַעזיע, באַזונדערס פון דער ענגלישער.

שוין יאָרן ווי אליעזר גרינבערג איז אַ מין פאַרבינדונגס־אַפיציר צווישן דעם אַלץ מעכטיקער ווערנדיקן סעקטאָר פון ענגליש־רעדנדיקע יידן אין אַמעריקע און דעם אַלץ עלטער און קלענער ווערנדיקן סעקטאָר פון ייִדיש־רעדנדיקע יידן אין דעם לאַנד. ער איז פאַרנומען אויף אַזאָ זשורנאַליסטישן פאַרבינדונגס־פּאַסטן אין דער מעכטיקסטער אַרגאַניזאַציע פון די אַמעריקאַ־נישע יידן, דעם „אַמעריקאַנישן ייִדישן קאַמיטעט“. וויפּל טאַקט דאַרף מען דאָ אויפּברענגען — צו בלייבן געטריי דעם אייגענעם געוויסן ווי אַ ייִדישער דיכטער און די פּאָדערונגען פון דעם קאַמיטעט, וואָס וויל זיין נאָך רעאַלער ווי די רעאַליטעט אַליין, אַמעריקאַנישער ווי אַמעריקע, כאַטש אייביק מיט אַן אויפּגעהויבענעם, שטאַלצן קאַפּ געטריי דעם ייִדישן שטאַם. — מאַדנע, האָב איך מיר געטראַכט, באַזוכנדיק אַ מאַל גרינבערגן אין „אַמ׳ ייד׳ קאַמי־טעט“, ווי אַזוי עס קומט אַט דעם שטילן, און אין דער שטילקייט אין אַלע זיינע לידער פאַרליבטן, דיכטער אויס כּסדר צו שטיין צווישן שטורעם און רו.

אַבער נישט נאָר צווישן שטורעם און שטילקייט — אויך צווישן פּאַעזיע און פּראָזע, ייִדיש און ענגליש. אַט האָט גרינבערג אַזוי שטילערהייט איבער־צינגט אַ באַקאַנטן ייִדיש־ענגלישן שרייבער אורווינג האָ, און דערצו אַ גרויסן פאַרלעגער אויך, אַז עס וואַלט געווען אַ יושר אַרויסצוגעבן אַן אַנטאַ־לאַגיע — אַן אוצר פון מאַדערנער ייִדישער דערציילונג אין ענגליש. יאָרן פּלעגן ביידע רעדאַקטאָרן — גרינבערג און האָ — זיך באַגעגענען אין אַ שטעטל אויסער ניר־יאָרק אין די סוף־וואַכן־טעג און געגרייט די אַנטאַלאַיע.

און צום סוף אַן אַנעקדאָט. די גרינבערגס וווינען איצט אין אַ דירה אויף זייער אַ הויכן שטאַק; פאַר די פענצטער שטראַמען אין אַלע ריכטונגען די מיילן לאַנגע עוועניוס, שטראַמען און גליצערן מיט מיליאָנען קליינע כּוואַ־ליעס — אויטאָמאָבילן צווישן די הויכע הייזער, ווי צווישן הויכע שטייבערנע דורכגעלויכטענע ברעגעס. שטיי איך אַזוי ביי אַזאַ פענצטער און באַווונדער דאָס מאַיעסטעטיש־שטראַמענדיקע בילד. נאָר אַט פּאַלט דער בליק אויף אַ קליינער עטאַזשערקע ביים פענצטער און אויף דער עטאַזשערקע אפשר זיבן טויז אַלערליי טאַביק־פּייקעס. קליינע און גרעסערע און הילצערנע און ים־שוימענע און ווער ווייסט וואָס פאַר אַ נאָך. אַ קליינער מוזעום פון טאַביק־פּייקעלעך. עפעס האָב איך געוויסט, אַז אליעזר, נישט נאָר רויכערט ער פיפֿ־

קעלער, ניערט און ער האט א שוואַכקייט זיי צו זאמלען אויך, נאָר אַז די
לידנשאַפט איז אַזוי ווייט אַוועק — —

קומט אליעזר צו, און מיט זיין אייביקן שמייכל פול גוטמוט זאָגט ער אַ
ביסל פאַרלעגן: — לאַ על החכמה לבדה יחיה האדם... מען מוז זיך פאַרנעמען
מיט אַ „האַבבי“ אויך, אַ נאַרישקייט אויך, נו האָב איך מיר אויסגעקליבן טאַ-
ביק־פּייקעס, אַ שיינע נאַרישקייט — אַדרבא, גיט אַ קוק! און ער ווייזט מיר
מיט ליבשאַפט די פּינע, שלאַנקע פאַרמען פון מער־שוימענע פּינקעלעך, ווי
די העלדזער פון מיניאַטורע שוואַנען. און פּיפקעס נאָך און נאָך.

און פון די פּינקעס פּאַלט ווידער דער בליק אויף די מיט כוואַליעס פון
אויטאַס — אין גרינע און רויטע ספּאַזמען פון די קאַנטראַלליכטער — שווי-
מענדיק־שווימענדיקע ניי־אַרקער עוועניוס — און עס פּאַלט איין, אַז דאַרט,
צער קומט אויך איר צו, פון צייט צו צייט, צו דער „האַבבי“, ווי גרינבערג צו
זיינע פּינקעס און זאָגט צו זיך אַליין: — לאַ על החכמה לבדה — און וואָס
קען שוין זיין אַ גרעסערע אומזיניקייט ווי אַט די זאַמלונג פון הונדערט־שטאַ-
קיקע שטיינערנע ריזן...

אַ טעלעפּאָן־רוף, איוואַ גרינבערג גייט צו. רעדט מיט איר שטיל און
קלוג קול און באַרויקט, שטילט איין דאַרט אַן אויפגערגטע שטים, אָבער עס
איז נישט גענוג, אויך אליעזר מוז צוגיין און אויך איינשטילן, איינגלעטן מיט
ווערטער אַן אויפגערגט קול. דאָס האָט אַן אומרויקער, איינזאַמער חבר אַנ-
גערופן, — צוטוליען זיך כאַטש מיטן טעלעפּאָן — פון ערגעץ אַ ווייטן ווינקל
פון דער טומלדיקסטער און איינזאַמסטער שטאַט אין דער וועלט — צו דעם
וואַרעם־חברי־שן פּאַעטיש־היימישן געמיט פון די גרינבערגס. כאַטש — וועלכן
ייִדישן פּאַעט איז אַליין נישט איינזאַם אַט אַ דאָ ?

בערל גרינבערג

געבוירן 1906 אין וואַרשע, זינט 1923 אין אַרגענטינע.
אָוועק פֿון דער וועלט 4טן אָקטאָבער 1961.

אַן אמת וואַרשעווער קינד איז בערל גרינבערג. וואָס קען שוין זײַן מער וואַרשעווער ווי אויפגעכאָוועט אין סאַמע... מאָגן פֿון וואַרשע, אין די באַרימטע וואַרשעווער האַלעס. זײַן מאַמע איז געווען אַ פאַרקויפֿערין פֿון גרינוואַרג אין די האַלעס. און קינדער זענען אין שטוב געווען נישט ווייניק. אַז בערל גרינבערג נעמט דערצײלן די איבערלעבונגען פֿון זײַן קינדהײַט — און דערצײלן קען ער דאָך, אַן אמתער, אַ געבוירענער בעלעטריסטישער טאַלאַנט איז ער, — דאַרף מען זײַן פֿון אַינזן נישט צו וויינען דערבײַ. נעמט אין אַכט די פּאַר דאַטעס, וואָס זענען דאָ אויבן אָנגעגעבן. בײַם אויסברוך פֿון ערשטן קריג איז ער געווען אַ קינד פֿון אַכט יאָר און דערצו די האַלעס, וועט איר שוין פאַרשטיין, וואָס פּאַר אַן אוצר מיט איבערלעבונגען און אַבסערוואַציעס עס האָט זיך אָנגעזאַמלט אין אַט דעם טאַלאַנטפֿולן קינד. און פינף יאָר נאָך דער מלחמה פּאַרט ער שוין אַליין — אַ זעכצן־יעריקער קוים — אָוועק קיין אַרגענטינע. אַט די זעכצן ערשטע יאָרן פֿון זײַן לעבן מיט אַלע זייערע איבערלעבונגען זענען גענוג צו שפּײַזן אַ שרייבער אַ לעבן לאַנג.

אַבער אין פּאַל גרינבערג איז געשען אַ פענאַמענאַלע זאַך. ער שרייבט נישט וועגן זײַן קינדהײַט. ער שרייבט נישט וועגן וואַרשע און שרייבט נישט וועגן די האַלעס, עפעס אַזוי ווי די קינדהײַט וואַלט אין אים קינסטלעריש אויס־געלאָשן געוואָרן. און אפשר איז זי נאָר צײַטווייליק פּאַרטונקלט. זי וועט זיכער מיט טאַפּלעטער קראַפט קומען אין אים צוריק. אפשר דרימלט דאָס אין אים דער גרויסער וואַרשעווער ייִדישער ראַמאַן, וואָס אַ סך, אַ סך ייִדישע שרייבערס האָבן שוין געשריבן און נאָך אַלץ נישט דערשריבן. גרינבערג שרייבט וועגן אַר־גענטינע. דעם אַרגענטינער הפּקר־מענטש, דעם אַרגענטינער קלימאַט, די אַר־גענטינער מענטאַליטעט אַזוי גרינטלעך אַסימילירט, אַזוי ווי זײַן קינדהײַט וואַלט נישט אָוועק אין די האַלעס פֿון וואַרשע, נאָר אין דער אַרגענטינער פּאַמפע און אין די פּייכטע פּאַרשטעט פֿון ברענאַס־איירעס. אין דעם זײַנען אין ער פשוט אַ פענאַמען.

אַ קרעפּקער, כאַטש אַ מיטלווקסיקער איז ער בערל גרינבערג. אַ סך חוצפּהדיקע פּאַרשייטקייט אין די אַ ביסל גנביש שמייכלענדיקע אויגן, קיילעכ־דיקע שפּײַציקייט אין פנים. ער איז כּסדר פּול מיט אַריגינעלע און טשודאַטשנע אַיינפּאַלן, ווען ער רעדט מיט אַיך, און אַז איר זענט נישט מסכים מיט אַיך

טשודאטשנעם אינפאל זיינעם, האָט ער גרייט צען אַנדערע, און אַז איר זענט מיט קיין איינעם פון די אינפאלן נישט מסכים, האָט ער אויך נישט קיין פאַריבל אויף אייך.

בערל גרינבערג איז אַ זעצער אין דער „פרעסע“ פון בוענאָס־אירעס לויט זײַן ברויטפאַך, עפעס אַ מאַדנע זאַך מיט אים, עפעס גייט אים נאָך דער שלימזל און לאַזט אים זיך נישט ווי געהעריק אינאַרדענען מאַטעריעל. בני מיר איז דאָס נאָך איין סימן פון עכטער קינסטלערישקייט. אָפט פלעג איך גרינבערגן באַזוכן אין אַרגענטינע אין זײַן היים, אין די טיפישע אַרגענטינער הייזער מיט די „פאַ־טיאַס“. האָט ער אַ ייִנגעלע, איז עס אַ קאַפּיע פון טאַטן און אַ שטיפער, אַז הייִ־זער קען עס צעטראַגן און פון אַלע שפּילעכלעך געפּעלן אים צום בעסטן די מאַ־נוסקריפטן פון טאַטן. וווּ מען זאָל די מאַנוסקריפטן נישט באַהאַלטן, וועט ער זיי שוין אַרויסגראַבלען און זיך שפּילן מיט זיי. קיין שפּילערני איז בני אים נישט אַזוי טשיקאָווע ווי דווקא די מאַנוסקריפטן. פאַרבאַטענע פּרוכט שמעקט צום בעסטן און ווייל מען זאָגט דעם טאַטנס זינדל, דעם שטיפער אָן, אַז אַלץ אין שטוב מעג ער רירן, נאָר די מאַנוסקריפטן נישט, לאַזט ער אַלץ שטיין און נעמט זיך נאָר צו די פאַר אים ווערטלאַזע פאַפּירלעך...

אָפט פלעגט מיר בערל גרינבערג דערציילן פון זײַן קינדהייט אין וואַרשע : איין מאָל האָט ער קאַמאַנדעוועט אַזאַ מין שטיקל אַרבעט. אַרויפגעפירט נאָך דרייַ חברים אויף אַ דאָך פון אַ פּערטן שטאַק, אויסגעזעצט די חברה אויפן געזימס מיט די פּיסלעך אַראַפּ און מיט די הענט איינער אויפן אַנדערנס אַקסל, האָט מען לויט אַ קאַמאַנדע איינס, צוויי, דריי און האַפּ, סימולירט, אַז מען שפּרינגט בשותפות אַראַפּ... די גאַס איז אונטן שוואַרץ געווען. און גרינבערג האָט מיט נחת קאָ־מאַנדירט נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל — איינס, צוויי, דריי און האַפּ אַראַפּ. די קראַכמאַלנע איז געגאַנגען אויף רעדער. נאָך אַזאַ שטיקל אַרבעט האָט מען זיך אַ וואַך צײַט נישט געטאַרט ווייזן אויף דער גאַס. — אַ מאָל איז די מאַמע זײַנע ערב יום־פּיפור צו מיטאַג אַהיימגעקומען, געהייסן פאַרמאַכן די אויגן, אַרײַנגע־לייגט בערלען עפעס אין מויל אַרײַן און געהייסן אויפּעסן. בערל האָט דערפּילט טעם גר־עדן, אויפּגעגעסן און די מאַמע האָט קיין מאָל נישט אויסגעזאָגט וואָס דאָס איז געווען. דעם טעם גר־עדן האָט ער ערשט נאָך אַ מאָל דערשפּירט, ווען ער האָט אין אַרגענטינע דאָס ערשטע מאָל געגעסן אַ באַנאַנע. צוועלף יאָר האָט ער געהאַט דעם מיסטעריעזן טעם אין מויל און ערשט אין אַרגענטינע איז די מיסטעריע אויפּגעקלערט געוואָרן. אַ מאַדנע איבערלעבונג, זי וועט זיכער זײַן אַ צענטראַלער עפּיזאָד אין גרינבערגס וואַרשעווער דערציילונגען, וואָס ער וועט זיי בלי שום ספּק אַ מאָל שרײַבן.

וונדערלעך און מאַדנע און אויסטערליש זענען די מעשיות וואָס גרינבערג

האַט איך אַלע מאָל צו דערציילן, ווּוּנדערלעך, מאָדנע און אויסטערליש זענען די מעשיות וואָס ער שרייבט, די ווּוּנדערלעכסטע און די שענסטע, וואָס ער האָט ביז איצט געשריבן איז דער „ווּוּנדערלעכער שפּאַציר“. אַ שטרענגער נאַטוראַ-ליסט איז ער — מיט אַ מיסטישן שימער דורכגעלויכטן. אַזוי איז דאָך אויך דאָס לעבן — און אַזוי איז בערל גרינבערגס קינסטלערישע וועלט און אַזוי איז ער אין גאַנצן.

1942

יצחק דויטשער

געבוירן אין יאר 1907 אין א שטעטל בני קראקע. פון יאר 1924 אין ווארשע, פון יאר 1939 אין לאַנדאָן. ריזעס איבער אייראָפּע, רוסלאַנד, צפון־אַמעריקע. אין דער ענגליש־לייענענדיקער וועלט באַקאַנט ווי איזאַק דויטשער. גע־שטאַרבן 21סטן אויגוסט 1967.

אין קראַקע האָט יאָרן לאַנג געוווינט דער שענסטער און גרעסטער ענטר־זאַסט און ליבהאַבער פון דער ייִדישער ליטעראַטור — אברהם זינפעלד. דער מאַן פון חנה — פון הויז אימבער, אַ שוועסטער פון דעם דיכטער שמואל יעקב אימבער, דעם זון פון שמריהו אימבער, דעם ברודער פון נפתלי הערץ אימ־בער, דעם מחבר פון דער התקווה. די זינפעלדס זענען אומגעקומען אין ים פון גרויסן אומקום. אין זייער הויז, וואָס איז געווען אַן אינדזל פון גניט, גוטסקייט, גאַסטפּריינדלעכקייט און גלויבן אין מענטשן, האָב איך מיך אַ מאָל — אפשר אין יאר 1923 — באַקענט מיט אַן ענטוויאַסטיש בחורל — אינטערן אין ישיבות און עקסטערן אין גימנאַזיעס — וועמען דער שאַטן פון פּלאַכע גאַליציאַנער פּאהלעך איז נאָך נישט אַראָפּ פון פנים — זיין נאָמען יצחק דויטשער ממשפּחת קראַקעווער מדפיסים. דאָס פנים אַ ביסל פאַרשפיצט, די אויגן ברזין, די האָר פּמעט שוואַרץ, אַ גרויסער שטערן שוין דעמאָלט, און ער האָט אַלץ גע־לייענט — שוין דעמאָלט, און ער רעדט מיט אַ סך ענטוויאַזם וועגן ביכער — בעלעטריסטישע, עסייִסטישע און אויך וויסנשאַפּטלעכע, אָבער ער זאָגט אַרויס שאַרפע מחשבות, אייגענע — שוין דעמאָלט, און ער איז נישט זיכער, צי זאָל ער שרייבן ייִדיש, אָדער פּויליש — שוין דעמאָלט, ווייל שרייבן וועט ער. ער רעדט פּונקט אַזוי גוט ייִדיש ווי פּויליש. גערנער אָפּילו פּויליש.

דער גוטער זינפעלד און זיין נאָך בעסערע — און נאָך האַרציקערע, אויב דאָס איז מעגלעך — חנה פאַרטראַכטן זיך אַלע מאָל מיט גרויסער זאָרג, אַז דויטשער זאָגט, אַז ער וועט אפשר שרייבן בעיקר פּויליש. זיי האָבן אין אים שטאַרק געגלייבט און האָבן געוואָלט, אַז אַזאַ כּוח זאָל בלייבן אין דער ייִדי־שער ליטעראַטור.

אין יאר 1924 איז דויטשער געקומען קיין וואַרשע. איך בין שוין דע־מאָלט געווען דער סעקרעטאַר פון ליטעראַטור־פאַראיין אויף טלאַמאַצקע 13 און מיר פלעגן זיך אָפט באַגעגענען. ער פלעגט אויך אָפט קומען צו מיר אַהיים. פריינדשאַפּטן געשלאָסענע אין זינפעלדס שטוב זענען געווען אומצערניסיקע פריינדשאַפּטן, האָבן געהאַט אין זיך דעם מיסטישן פּישוף פון זינפעלדס גלויבן אין מענטשן. אָבער יענע יאָרן זענען אין מיזרח פון אייראָפּע נישט געווען יאָרן

פון מיסטישע שטימונגען און נייערט יארן פון קאטאקליזמען און איבערשמעל-
 צונגען, פון אַנקומענדיקע נאָך גרעסערע מלחמות, נאָך נאָר וואָס אַוועקגע-
 גאַנגענע קלענערע. און דויטשער האָט זיך מיט אַלע זיינע שאַרפֿקייטן און טאַ-
 לאַנטן אַ צי געטון קיין לינקס. זיין פרנסה־אַרבעט איז געווען — קאַרעקטאַר
 אין דער ייִדיש־פּוילישער צייטונג „נאַש פּשעגלאַנד“ און אויך שרייבן אַלערליי
 זשורנאַליסטישע לייען־מאַטעריאַלן פאַר דער דאָזיקער שריפט. זיין פּויליש-
 קענטשאַפט — פּערפּעקט. זיינע פעיקייטן — פון אַלעמען אַנערקענט. איין פּגם,
 לינקשאַפט. לינקשאַפט איז אָבער דעמאָלט געווען זייער פּאַפּולער. ביי די
 פאַרמעגלעכע — מאַדע, ביי די אַרעמע — נויט, ביי די אינטעלעקטואַלן —
 דיאַלעקטישער גלויבן.

דויטשערס רעכטע האַנט — אַזוי צו זאַגן — האָט באַלד גענומען רעדאַגירן
 ייִדישע צייטשריפטן, „ליטעראַרישע טריבונע“ און אַנד. זיין לינקע האַנט האָט
 קאַרעגירט די אולטראַ־בורוזשאַוואַ ציוניסטישע אַרטיקלען אין „נאַש פּשעגלאַנד“,
 אַז זיי זאָלן אַרויס אָן אַ פּגם. באַגעגענישן מיט דויטשערן זענען יעמאַלט געווען
 געפּערלעך צוליב דער „דעפּענסיווע“ אין לאַקאַל פון טלאַמאַצקע 13. זיי זענען
 אויך געווען ווייט־ענדיק צוליב דויטשערס אַגרעסיוויקייט, וואָס האָט זיך אָן
 איינזעעניש אויך אַריינגעביסן אין פּערווענלעכער פּריינדשאַפט.

עס געדענקט זיך אַזאַ מין עפּיזאָד: אין ליטעראַטור־פּאַראַיין איז אַרייַן־
 געקומען איינער אַ ביסל אַ מיסטעריעזער שרייבער (כאַטש ער איז שוין לאַנג
 אויפן עולם אמת, וויל איך זיין נאָמען נישט אַנרופן), וואָס האָט זיך שטאַרק
 געליבט, אָבער עפּעס האָט עמעץ געוואָרפן אַ וואָרט אויף אים (דאָס איז זייער
 אַפט פאַרגעקומען אין דער דעמאָליטיקער אַטמאָספּער פון שטענדיקער שרעק
 פאַר דער דעפּענסיווע), אַז זיינע אויגן און אויערן זענען דאָס טאַקע די אויערן
 פון דער דעפּענסיווע. אַזעלכע באַשולדיקונגען זענען דעמאָלט אַפט געווען אויפן
 סדר־היום. נו, האָב איך געהאַלטן פאַר מיין חוב מיט הונדערט און איינס באַוואַ-
 רענישן און סוד במאה סודות עס פאַרט עמעצן פון „זיי“, די לינקע, צו זאַגן.
 און ווער איז מיר פּערווענלעך נענטער און פאַרטרויערדיקער ווי דויטשער?
 עס איז דאָך אַ פּריינדשאַפט פון זיינפעלדס שטוב, אַפט קומט ער אַרויף צו מיר,
 שפּילט זיך מיט מיניע קינדער, חברט זיך מיט מיין ברודער הערץ בערגנער, וואָס
 האָט דעמאָלט געשטעלט זיינע ערשטע ליטעראַרישע שריט. האָב איך עס דויע-
 טשערן געזאַגט און געמיינט, אַז דערמיט איז מיין חוב געטון.

אָבער עס גייט אַוועק אַ טאַג און דויטשער קומט אַריין צו מיר אין דער
 קאַנצעלאַריע, בעט מיך צו פאַרשליסן ביידע אַרויסגאַנגטירן, ער איז בלאַס ווי
 אַ רעוואָלוציאַנער אַ רגע פאַר זיין אַטענטאַט... און ער זאָגט מיר קורץ און
 שאַרף: מאַרגן, זייגער ניין אין אָונט צו דער סעקונדע דאַרפט איר זיין אין דער
 קעלער־וויינינג נומער 4, מוראַנווסקע־גאַס נומער אַזוי און אַזוי. דאַרט וועט

איר דארפן פאר א פארטייגער־כט ברענגען צום פראטאקאל אייערע באשולדי־
קונגען...

איצט בין איך ווייס געווארן ווי יענער רעוואלוציאנער, אבער נאך בלאַ־
סער, מחמת שוין א רגע נאָכן אַטענטאַט... איך האָב ממש אָנגעהויבן צו ציטערן,
וויסנדיק וואָס עס הייסט אַזאָ פאַרוויקלעניש אין יענע צייטן, אָן ענין וואָס הייבט
זיך תיכף אָן אין אַ קעלער נאָך איידער וואָס ווען... איך האָב אָפּעלירט צו יאָרן־
לאַנגער פּריינדשאַפט, צום סענטימענט צו דער זיינפעלד־משפּחה, און נאָך צום
לעצטן אַרגומענט: איך בין אַ פּאַטער פון קלייע קינדער... דויטשער איז גער־
בליבן האַרט: מאַרגן, זייגער ניין! איך האָב אָבער פּאַרט מיין האַפּענונג נישט
אויפּגעגעבן, געבעטן דויטשערן פשוט צו זיצן און שוויגן אַ פּערטל שעה און
צו קוקן מיר גלייך אין פנים אַריין. דער רעזולטאַט איז געווען: דערווייל זענט
איר פּריי... איר דאַרפט מאַרגן נישט קומען! — פון דעם נישט מאַרגן —
איז געוואָרן קיין מאָל נישט. אַז איך האָב דויטשערן דעם עפּיזאָד אין 1956 אין
לאַנדאָן דערמאַנט, האָט ער זיך קוים, קוים געקענט דערמאַנען, אָבער אין מיר
איז דער עפּיזאָד געבליבן טיף שטעקן אין דער נשמה. ערגעץ וווּ האָב איך גער־
מוזט דערציילן — האָב איך אים דאָ דערציילט אין דעם אינטימען פענפּראָפּיל.

עס געדענקט זיך: נאָמבערג האָט נאָך דעמאָלט געלעבט, נאָמבערג, דער
נערוועזער, דער אומגעדולדיקער; און אַט אַרדענען מיר איין אין ליטעראַטור־
פּאַראַיין אַ לעקציע, טאַקע פון יצחק דויטשער (וואָס האָט שוין ממש יינגלוויז
געקענט היפּשלעך ענגליש) וועגן דעם קאַמפּליצירטן און אַריגינעלן ענגלישן
וואַרטמייסטער ג. ק. טשעסטערטאָן. און אַט זיצט נאָמבערג אויף דער לעקציע
און ער זיצט זי אויס פון ערשטן ביזן לעצטן וואָרט. ווונדערן מיר זיך: איר
האַט געדולד געהאַט? זאָגט נאָמבערג: אַ מענטש, וואָס האָט מיר עפעס צו זאָגן
און ווייסט וואָס ער זאָגט, אַזאָ מענטש האָב איך געדולד אויסצוהערן. דויטשער
איז דעמאָלט 19 יאָר אַלט געווען.

עס געדענקט זיך: דאָס יאָר איז 1933. דויטשער איז שוין דעמאָלט נאָך
זיינע אַנטי־סאַליניסטישע און פּראָ־טראַצקיסטישע רעוואָלוציעס. עס איז 50
יאָר נאָך דעם טויט פון קאַרל מאַרקס און דויטשער האַלט אין ליטעראַטור־פּאַר־
איין אַ סעריע לעקציעס וועגן מאַרקסן. ער איז 26 יאָר אַלט. נישט נאָר איז
געקומען אָן עולם, נישט נאָר איז דער זאַל פּסדר פּול, נאָר ממש אָן איבערגער־
לאָף. עס איז דאָ וואָס צו הערן. בעת איינער פון די לעקציעס זענען אויך געווען
פּאָליטישע דעמאָנסטראַציעס קעגן דויטשערן און פּדי אויסצומיידן אַ געשלעג
האַב איך דויטשערן שטילערהייט אַרויסגעפירט דורך אַ הינטערטיר און דער
ליטעראַטור־פּאַראַיין האָט אויסגעמיטן דעם חורבן בית־שני... מחמת אין יאָר 1930
איז ער ביי אַ געלעגנהייט פון יצחק נחמן שטיינבערגס אַ לעקציע שוין איין
מאָל דעמאָלירט געוואָרן. חורבן בית־ראשון...

די יארן גייען, געוויסט האָב איך, אַז דריטשער איז אין לאַנדאָן. קיין מאָל נישט קאַרעספּאַנדירט מיט אים. ער האָט זיך דאָרט — אין יאָרן פון עקאָנאָ- מישער נויט — געמיט מיטצואַרבעטן אין ייִדישע צייטונגען אין לאַנדאָן און אין אַמעריקע. אָבער עס איז נישט געאַנגען. צו אַריגינעל, צו ראַדיקאַל, צו אינטעלעקטועל. איז קיין עצה נישט געווען — האָט ער שוין געמוזט אין פאַר- לויף פון יאָרן ווערן אַ וועלט-באַרימטקייט. בראשו ורובו אַרײַנגעטון אין דער געשיכטע פון דער רוסישער רעוואַלוציע, און נאָך אַלץ טראַציקסיטיש געשטימט, ווערט ער דער אויטאָריטאַטיווער ביאַגראַף פון טראַצקין, סטאַלינען, לענינען און בכלל אַן עקספּערט פון רוסישע ענינים, אַ מיטאַרבעטער אין די גרעסטע צייטשריפטן אין ענגליש, מיטאַרבעטער פון צייטונגען אין 15 לענדער, לעקטאָר און אויסגעצייכנטער סטיליסט אין ענגליש. ער זאָגט איצט אָפּט וועגן זיך אין שמועסן מיט אַלטע פּריינד פון טלאַמאַצקע 13: איך בין געוואָרן אַ תּינוק שנשבה בין הגוים...

דאָס יאָר איז 1956. איך בין אין לאַנדאָן אַ צײַט, און עס דערמאָנט זיך דער אַמאָליקער פּריינד פון אַן אַמאָליקער וועלט. ער וווינט (אַזוי איז דער דרך פון סופרים אין ענגלאַנד, און דריטשער איז אַן ענגלענדער געוואָרן לויטן געמיט) ווייט אויסער דער שטאָט, אין אַ שטעטל אַ פאַר שעה פון לאַנדאָן. די פּרוי שטאַמט פון אַ ייִדישער משפּחה אין לאַדזש. ייִדיש קען זי נישט. עס איז דאָ אַ קינד, אַ ייִנגל — דעמאָלט אַ יאָר 6.

זאָלע צווייט — רחל אייזענבערג און איך — באַזוכן מיר אים. ער קומט אַפּוואַרטן צו דער באַן און ער פּרייט זיך ממש ווי אַ קינד מיט אַט דעם באַזוך, וואָס דערמאָנט די ערשטע באַגעגענישן אין קראַקע, שפּעטער וואַרשע — פאַר- גאַנגענע וועלטן. ער איז יאָ און נישט דער זעלבער אין אויסזען. ער טראַגט אַ קורצע באָרד און וואַנצעס, און די גרויסע ברילן דערצו, און נאַטירלעך, דער גרויסער לומדישער שטערן — און דאָס אַלץ צוזאַמען דערמאָנט אַזוי שטאַרק דאָס פנים פון לעאַן טראַצקיי... איז עס בכוונה? איז עס איבערלעכער מוז?

מיר פלעגן אין וואַרשע לרוב — דאָס איז אַזוי געאַנגען נאָך פון קראַקע אַן — רעדן פּויליש און דער גאַנצער נאַכמיטאַג און אַוונט אין ענגלאַנד מיט דויטשערן איז אַדורך אין גאַנצן אין פּויליש. אַגב — צוליב זײַן פּרוי וואָלט דאָס אַנדערש נישט מעגלעך געווען.

איך האָב געשטעלט די גורלדיקע פּראַגע: וווּ איז אין אייך פאַרשווינדן גער- וואָרן דער ייִד? איר פאַרלייקנט אים דאָך נישט, איז וווּ איז ער? דויטשער האָט אַן ענטפּער. ער האָט ענטפּערט אַ סך: איך פאַרלייקן קיין מאָל נישט מײַן ייִדישקייט, אי מײַן ערשטער און אי מײַן צווייטער נאַמען זע- נען טיפּיש מירזח-ייִדיש. מען האָט מיר שוין אין דער יוגנט געעצהט זיי צו בײַטן, איך האָב עס קיין מאָל נישט געוואָלט טון. מיר לעבן אין אַ וועלט, וואָס

גייט מיט ריוזשריט צו איין-וועלט. די וועלט גייט נישט אַרײַן אין אַ תקופה פון קליינע, נאַציאָנאַלע מלוכות, נאָר זי גייט אין דער אמתן אַרויס פון איר, כאַטש לכאורה זעט עס דאָ און דאָרט, דאָן און ווען, אויס אַנדערש. ייד איז נישט מיין פּראָבלעם — מענטש איז עס יאָ! אויב די וועלט וועט זיך איצט צו שטאַרק פאַרפּלאַנטערן אין קליינע מלוכות און נאַציעס, וועט זי ממש עקספּלאָדירן. מיר לעבן אין דער אַטאַמציט.

— אַבער פאַרט, וווּ איז דער ייד אין אייך פאַרשווינדן?

— אַט גיט אַ קוק, מײַנע אויגן האָבן אַ געוויסן קאַליר, אַבער מיך אינטער רעסירט דאָס נישט, כאַטש עס איז דאָך אינטערגראַל אין מיר. ער האָט עס גע- זאָגט, אַבער מיין צו שטאַרק פאַרווינדערטער בליק האָט אַנגעדייט, אַז ער האָט אפשר איבערגעכאַפט אין דער מאַס זײַן ייִדישע אינדיפּערענץ — און מיר האָבן ווייטער וועגן דעם נישט גערעדט. אַבער אין מיר איז געבליבן תּיקו...

אין יאָר 1958 האָט דער ייִדישער וועלטקאָנגרעס אין לאַנדאָן אַרגאַניזירט אַ סימפּאָזיום וועגן ייִדישע פּראָבלעמען. דױטשערס טעמע איז געווען: דער נישט-ייִדישער ייד אין דער מאַדערנער מחשבה. גערעדט האָט ער וועגן שפּינאָזאַ, היינע, קאַרל מאַרקס, פּרויד, טראַצקי אַזױ, און אַרויסגעבראַכט די אידעע וועגן ייִדן אויף דער גרענעץ צווישן ייד און מענטש, וואָס זענען פון ייִד אַרויס און טאַקע דערגאַנגען צום מענטש... דער רעפּעראַט האָט אַרויסגערוּפּן שאַרפע פּאַלעמיק אין דער ייִדישער וועלטפּרעסע. עס איז קלאָר, אַז דער רעפּעראַט האָט אַ שייכות צו דױטשערס אייגענעם גאַנג אין לעבן און אינטימסטע אַמבי-ציעס...

און אַט איז האַרבסט 1959. מאַנטרעאַל. גרויסע סענסאַציע אין דער אינטער-לעקטורעלער וועלט, באַזונדערס אין דעם אַקאַדעמישן סעקטאָר. דױטשער מאַכט אַ טור איבער קאַנאַדע, רעדט אין די גרעסטע שטעט, אין די אוניווערסיטעט-זאַלן פאַרן אַלגעמיינעם פּובליקום און אויך אין די קלאַסן פון די סטודענטן וועגן אַקטועלע מיזרח-מערב-פּראָבלעמען, באַזונדערס נאָך דעם באַזוך כּרוש-טשאַווס אין אַמעריקע. אַלע צײַטונגען זענען פול: דער וועלטעקספּערט וועגן רוסלאַנד האָט אַזוי געזאָגט, דער אויטאָריטאַטיווער שרייבער וועגן סאַוועטן און דעם מערב-בלאָק האָט אַזוי געזאָגט. מען ציטירט, מען אַנאַליזירט, מען דרוקט גרויסע באַריכטן פון יעדן וואָרט.

מיר באַגעגענען זיך, רעדן זיך דורך טעלעפּאָניש, דױטשער איז פול מיט ענטוויאַזם און סענטימענט פון דער ווידער-באַגעגעניש, אַבער מען צערייסט אים ממש. און עס איז קלאָר געוואָרן, אַז די גרויסע געזעלשאַפט, וואָס אַרדע-נען איינ זײַנע אַרויסטריטן האָבן אין זײַנען דורך זײַנע לעקציעס אויפצומונ-טערן די אַמעריקאַנישע און קאַנאַדישע שטודירנדיקע יוגנט זיך צו נעמען אין די הענט אַרײַן, וואָרעם דער וועלטעקספּערט האָט געזאָגט, אַז אין איצטיקן

מאָמענט איז דאָס רוסישע פּאָלק דאָס פּראַגרעסיווסטע אויפן געביט פון ביל-
דונג.

דויטשער אַנטשולדיקט זיך ממש מיט טרערן וואָס ער קען נישט גענוג
ציט ווידמען דעם אַלטן פּרינדי. מיר רעדן פּויליש — נאָך אַלץ. אָבער ער פאַר-
ענדיקט אויף לשון־קודש: וואָס זאָל ער טון, אַז ער איז אַ תּינוק שנשבה בין
הגויים...

וויפל וועלטן — צווישן דער ערשטער באַגעגעניש מיט דעם באַגייסטערטן
בחורל אין זינדענפעלדס שטוב אין קראַקע און דעם פּולגעפּאַקטן זאָל מיט באַ-
גייסטערטע און פאַרהאַרטע סטודענטן אין דעם גרויסן, סאַלידן, טונקל־שטיי-
נערענעם זאָל פון דעם מאַקגיל־אוניווערסיטעט אין מאַנטרעאַל.

שמשון דונסקי

געבוירן אין שטעטל יאשינעווקע, קרייז ביאליסטאק, אין
יאָר 1899. זינט 1922 אין מאָנטרעאַל.

דער נאָמען „שמשון“ סוגערירט גבורה, הייך. און אין דעם זינען אַנטוישט
שמשון דונסקי. זיין גבורה איז אין טיפן, שטילן יידישן וויסן. נישט אומזיסט
האַט ער אין זיינע יונגע יאָרן געלערנט אַזש אין 3 ישיבות. דאָס וויסן, דאָס
יידישע, האָט ער באַקומען פון מלמדים און זיין אייגענעם דורשט צו וויסן ;
אַבער וואָס איז וויסן אָן זיכרון. דעם דאָזיקן עלעמענט, אויף צו זיין אַ תלמיד-
חכם, האָט בייגעטראָגן גאָט. לויט דעם באַגריף פון דעם שרייבער פון די שורות
איז שמשון דונסקי — לויט זיין גאַנצן אינערלעכן און אויסערלעכן מהות —
ממש דער קלאַסישער פראַטאָטיפּ פון אַ תלמיד-חכם.

אַ ייד, וואָס האָט אין זיינע יונגע יאָרן נישט נאָר אין דריי ישיבות, נאָר
אַפילו אין קיין איין ישיבה, און אַפילו אין קיין איין חדר נישט געלערנט, פילט
זיך אַ ביסל אומזיכערער אין שמשונס געזעלשאַפט. און דאָס רעד איך טאַקע
וועגן זיך אַליין... מאַכט זיך אַ מאָל — ווי פאַרזיכטיק מען זאָל נישט זיין — אַז
מע זאָגט עפעס וואָס שטימט נישט און וואָס ווייזט אָן, אַז דער זאָגער איז אַ
ביסל ווייט פון צו זיין אַ תלמיד-חכם. דער מינהג מצד די מיינסטע תלמידי-
חכמים איז אין אַזעלכע פאַלן צו איראַנזירן, דזיטלעך זיך אַליין שטעלן כאַטש
מיט איין טרעפל העכער. נישט דאָס איז דער דרך פון אונדזער פרינד שמשון
דונסקי. ער קאַרעגירט דעם גרייז מיט אַ מאַקסימום מילדקייט, אַט אַזוי ווי
גרייזן וואָלטן געווען אַ מוזיזאַך, און דער שמרעס גייט אָן ווייטער און דער
מיטשמועסער איז דאַנקבאַר דעם תלמיד-חכם פאַר זיין חברישן טאַקט. און טאַקט
איז נישט קיין צו אַפּטער גאַסס ביי די גרויסע קענערס.

נישט צו הויך אין וווקס, שמאַל אין געשטאַלט איז שמשון דונסקי. דין די
שטריכן פון זיין איידל פנים. וועדליק דער מאַסע פון זיין יידישן וויסן וואָלט
זיין פנים געדאַרפט זיין שאַרף-סעמיטיש. עס איז אַבער נישט. עס איז, נו לאַמיר
זאָגן : אַלמענטשלעך און גוטמוטיק. מיר קענען זיך שוין כמעט דרייסיק יאָר
און איך האָב אים קיין מאָל נישט געזען אַ בייזן, אַפילו נישט קיין אויפגערגעגן
און אַפילו דעמאַלט, ווען ער פאַרטיידיקט זיין אמת אין אַ וויכוח, און אַזעלכע
סיטואַציעס שאַפן זיך אַפט אין דעם קרייז פון שרייבערס און לערערס, וואָס
דאָס איז נאָטירלעך די סביבה פון שמשון דונסקי.

מיר האָבן זיך דאָ אַנומלט געטראָפן אין אַ געזעלשאַפט און מיר האָבן זיך
צופעליק-נישט-צופעליק געזעצט אויף שכנותדיקע שטולן. און עפעס האָט עמעץ
אַריינגעוואָרפן אַ וואָרט וועגן קינדער- און יוגנט-יאָרן. און נאָך אַזוי פיל יאָרן

אין איין שטאָט און אין איין סביבה, האָב איך געבעטן דונסקין צו דערציילן מיר עפעס וועגן זײַן קינדערהייט און יוגנט. און אָט די מעשה דונסקיס איז פֿאַר מיר געווען ממש אַן אַנטפלעקונג. דונסקיס קינדער- און יוגנט-יאָרן זענען אַוועק אַרום אַ ווינטמיל אין אַ דאָרף. דונסקיס טאַטע-מאַמע, זיידעס און אַפילו עלטער-זיידעס זענען געווען מילנערס. גאָט האָט געלאָזט וואַקסן די תּבוֹאוֹת, די פּויערן אין די אַרומיקע דערפער האָבן געאַקערט און געזייעט און די מילנער-משפּחה פון די דונסקיס האָבן פון די תּבוֹאוֹת געמאַכט מעל, און ייִדישע בעקערס האָבן געבאַקן ברויט און חלות און קוילעטשן. אין אַזאַ מין ערלעכער מענטשלעכער סביבה איז דורות לאַנג גאָט אויך נאַענט געווען.

אין מיטן דונסקיס דערציילן מיר אָט די מעשה פון זײַן יוגנט האָט אונדו אַ חבר איבערגעריסן — ער וויל מאַכן אַ פּאַטאַגראַפיע. און ער האָט אַ שנעל געטון זײַן אַפּאַראַט. און אין אַ פֿאַר טעג אַרום האָט אונדו דער חבר צוגעשיקט דאָס בילד: דונסקי און איך. און דאָ האָב איך ערשט דערזען, אַז שמשונס שטערן איז דורכגעאַקערט מיט לאַנגע זאָרגקנייטשן, ייִדישע קנייטשן פון דער איצטי-קער, ייִדישער צייט. כאָטש — ווי אַ תּלמיד-חכם, ווייסט ער בעסער דעם אַק-סיאַם פון דער ייִדישער וועלט-געשיכטע, אַז נצח ישראל לא ישרך — אָבער, וויפּל איז דער שיעור? מערן זיך קנייטשן אין אַ ייִדיש פּנים.

שמשון דונסקי איז אַ גאָט-געבענטשטער לערער, און די ווערטער דאָ זענען נישט סתּם שאַבלאַנע ווערטער; זיי מיינען עס טאַקע: גאָט-געבענטשט. אַ נחת צו זען אים אין אַ קלאַס, צו זען און הערן. ער איז צענדליקער יאָרן פֿאַר-בונדן מיט די וועלטלעכע ייִדישע פּאַלקסשולן, אַנגעפירט פון דעם לערער און תּלמיד-חכם שלמה ווייסמאַן. אָט די פּאַלקסשולן, וואָס זענען אין אַ געוויסן זינען אַ מוסטער פֿאַר אַלע וועלטלעכע, גאַנצטאַגיקע שולן ביי ייִדן איבער גאָר דער וועלט — האָט דונסקי אַלע זיינע פעדאָגאָגישע טאַלאַנטן אַוועקגעגעבן. בעיקר אין לערנען ייִדישע געשיכטע.

אָבער עס איז געבליבן אין זײַן נשמה נאָך איין טאַלאַנט, וואָס האָט געזוכט אַ תּיקון, פּונקט אַזאַ תּיקון ווי דער פעדאָגאָגישער טאַלאַנט האָט אים געפּונען אין דער שולע.

טאָן מיט די מדרשים דאָס וואָס שימחה פיעטרושקא האָט געטון מיט די זעקס בענד פון משניות: איבערזעצן און פֿאַרגלייכן מיט דעם העברעיִשן טעקסט און אויסטייטשן. אָבער — און דאָ קומט דער גרויסער חילוק: בשעת די משנה איז קלאַרקייט און פינקטלעכקייט — אין אַ געוויסן זינען געזעץ — זענען די מדרשים קוואַלן פון רעליגיעזער פּאַנטאַזיע. די מדרשים בעטן זיך — איבער יאָרהונדערטער אַריבער — איבערגעזעצט און אויסגעטייטשט צו ווערן אויף מאַמע-לשון.

צו אָט דער אַרבעט איז שמשון דונסקי אַזוי ווי אויסגעקליבן געוואָרן פון

דער השגחה. אז דו לייענסט דונסקיס איבערזעצונגען דאָכט זיך דיר ממש, אז דו הערסט זײַן קול, אז נישט נאָר לייענסטו אים, נאָר ער גיט דיר אַ פּריוואַטע לעקציע, ווייל מער ווי דיר גלוסט זיך באַלערנט ווערן — וויל דונסקי דיך לער-נען. דאָס איז זײַן שליחות, זײַן ייִדישע שליחות.

אויף דער טשערנאָוויצער ייִדישער שפּראַך־קאָנפּערענץ 1908 איז אָנגע-נומען געוואָרן אַ רעזאָלוציע צוגענגלעך צו מאַכן די גרויסע ייִדישע קולטור-אוצרות אויף מאַמע־לשון פֿאַר דעם גאַנצן ייִדישן פֿאָלק. אין יענע יאָרן האָבן נאָענט צו צען מיליאָן יידן גערעדט ייִדיש. די רעזאָלוציע האָט אַריינגעטראָגן י. ל. פּרץ. די באַגרינדונג: ייִדיש איז אַ פֿאַלקס־שפּראַך — און אַ נאַציאָנאַל לשון וועט עס ווערן, ווען די אייביקע ספרים בני ידן וועלן דורך ייִדיש אָפֿן זײַן פֿאַרן גאַנצן פֿאָלק. און דערצו די גרויסע ווערטערביכער.

גרינג אָנצונעמען רעזאָלוציעס; אָבער ווער זאָל זיי דורכפירן. און דאָ הייבן זיך אָן די ייִדיש־נסים:

יהואָש זעצט איבער דעם גאַנצן תנ"ך,

שימחה פיעטרושקאָ — גאַנץ משניות,

נחום סטוטשקאָוו — שאַפט דעם אוצר פון סינאָנימען אין ייִדיש,

מאַקס וויינרײַך — שרײַבט אויף די געשיכטע פון ייִדיש־לשון,

שמשון דונסקי האָט זיך פֿאַרמאַסטן אויף די מדרשים,

יודל מאַרק — אויף דעם גרויסן ווערטערבוך פון דער ייִדישער שפּראַך.

דונסקי און מאַרק האָבן דערווייל אַרויסגעגעבן צו 2 פּרכים. און פֿאַר וואָס די דאָזיקע גרויסווערק זענען נסים? ווייל יחידים האָבן זיי אויסגעחלומט און אויך געגעבן אַ תיקון — אָדער אָנגעהויבן צו געבן אַ תיקון.

און פֿאַר וואָס שמשון דונסקי באַלאַנגט צו דער דאָזיקער גאַלעריע פון איינגעשפּאַרטע בעלי־חלומות צו פֿאַרוואַנדלען נסים אין רעאַליטעטן? קוקט אַרײַן אין די ערשטע צוויי מדרש־פּרכים געדרוקטערהייט און איר וועט האָבן דעם ענטפּער.

זיננוול דיאמאנט

געבוירן 1904 אין א שטעטל, לובלינער געגנט. 1928 אין פאריז. 1940 אין דייטשער געפאנגענשאפט. 1942 אנטלויפט ער אין דער שווייץ. זינט 1948 אין ניריאַרק. געשטארבן דעם 26סטן יוני 1963.

ניין און פופציק יאָר לעבן אין היינטיקע צייטן פון לאַנגלעביקייט איז אַוודאי נישט קיין סך, אָבער בלויז צוויי זאַמלונגען דערציילונגען ווי אַ רעזולטאַט פון 59 יאָר לעבן ביי אַ ייִדישן שרייבער איז אַוודאי און אַוודאי נישט קיין סך. און דער עיקר, אַז מען איז אויף אַן אמת אַ טאַלאַנטפולער שרייבער ווי זיננוול דיאמאנט איז עס געווען. די צוויי זאַמלונגען רופן זיך א. „אונטערן האַק־קרייץ“ און ב. „אויף אַלע ווינטן“. דאָס ערשטע בוך איז דערשינען אין יאָר 1946 און דאָס אַנדערע אין יאָר 1957.

„אונטערן האַק־קרייץ“ איז דערשינען באַלד נאָך דעם דריטן חורבן און איז — אין אַ געוויסן זינען — געווען עפעס נײַעס. עס האָט געהאַט אין זיך יענע סטאַישע רוי, און יענע קליינע דאָזע פון ביטערן הומאַר, וואָס איז עלול נאָך שטאַרקער אונטערצושטרײַכן און אַקצענטירן די טראַגיק. און אַז דערציילונגען מיט דעם כוללדיקן נאָמען „אונטערן האַק־קרייץ“ זענען טראַגישע, דאָרף מען ערשט נישט אויפקלערן.

מיר האָבן זיך אין פּוילן נישט געקענט — זיננוול דיאמאנט און איך. און אפשר האָבן מיר זיך יאָ געקענט — נאָר איך קען מיך נישט דערמאָנען אין דעם. און זיננוול דיאמאנט האָט מיר קיין מאָל נישט געוואָלט דערמאָנען אין דעם. און אפשר האָט ער געהאַט סיבות. אפשר האָבן איך אים אַ מאָל נישט גינציק געענטפערט אויף זינער אַ צוגעשיקטער דערציילונג. אָדער אַ ליד, אין דער ליטעראַרישער ביילאָגע פון דער „פּאַלקס־צייטונג“. אָט ווי קליין און צימ־צומדיק די ענטפערס אונטערן נאָמען „בריוו צו איינעם און צו אַלע“ זענען געווען, אַזוי וואַנדערן נאָך אַלץ זייערע רעזולטאַטן איבער דער וועלט אַרום שוין פּערציק יאָר, אַ מאָל ווי שונאים און אַ מאָל ווי פּריינד — און אַ מאָל ווי פּאַר־שוויגענע און האַלב־פּאַראַגעסענע סודות. און איך בין חושד, אַז אין פּאַל דיאמאנט איז חל דאָס לעצטע. איז מיר טאַקע גוט יאָ צו געדענקען, אַז מיר איז באַשערט געווען דער ערשטער, אָדער כּמעט דער ערשטער, מיט ענטוויאַום צו רעצענזירן זיין ערשט בוך. און דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן די פּריינד־שאַפט, קודם־כּל אין בריוו און שפּעטער פּערזענלעך אין ניריאַרק. צום סוף האָבן מיר גאָר מיטגעאַרבעט אין דער רעדאַקציע — זאַלבע דריט מיט יעקב פּאַטן — פון זאַמלבוך „ייִדיש“, 1961.

מיטלהויך, א טיפיש פויליש-יידיש, ווארעם-אויגיק... פראוויניץ-פנים. זייער פולע ליפן, כמעט נעגראַיִד. נאָר דאָס פנים בלאַסלעך, געלאַסן, אפילו הכנעה־דיק. ער האָרט געדולדיק, ער שרייבט געדולדיק — סיי זינע בריוו און סיי זינע דערציילונגען. ער האָט אַ פערלדיקן כתב און זינע בריוו און זינע כתבי־יד זענען זייער ענלעך צו די כתבי־יד פון דעם זיידן מענדעלע מוכר־ספרים אַליין.

ער איז ווי פון דער השגחה אַליין צוגעפאַסט געוואָרן צו זיצן אין אַ ליי־טעראַרישער קאַנצעלאַריע פון אַ בילדונגס־מיניסטעריום און פאַרשן, קאַרגירן, צוגרייטן מאַנסקריפטן צום דרוק. האָט דאָך אונדזער בידנע ייִדיש נישט קיין בילדונגס־מיניסטעריום, איז זינעוול דיאַמאַנט געזעסן אין דער רעדאַקציע פון דעם לעקסיקאָן פון דער ייִדישער ליטעראַטור און האָט געגרייט די ביאַגראַ־פיעס. צו אַזאַ אַרבעט דאַרף מען זיין אַ פאַרגינער... אויסזוכן דאָס גוטע און מפרסם זיין און פון צייט צו צייט פאַרבייגן דאָס נישט־גוטע. און דיאַמאַנט האָט געהאַט אַט דעם טאַלאַנט. ער האָט דעם זעלבן טאַלאַנט אויך באַוויזן אין זינע בעסטע דערציילונגען.

ווי יעדער שטילער, אַ מאָל אַפילו צו שטילער מענטש, האָט דיאַמאַנט אַפט געהאַט דאָס געפיל, אַז עס געשעען אים עוולות. האָט ער געזוכט חברים אויף אַראַפצורעדן זיך פון האַרצן, אַ מאָל אין אַ בריוו און אַ מאָל פנים־אל־פנים. און אַלע מאָל מיט אַן אַרומקוקן זיך פרייער צי מען הערט נישט, אָדער מיט בעטן אין אַ בריוו, אַז מען זאָל אים תיפף צערייסן. און עס איז מיר אַפט אויסגעקומען צו דינען דעם גוטן חבר זינעוול ווי אַ פאַרטרוינגמאַן... בלעטער איך איצט זינע בריוו מיט סענטימענט און צער. איך בלעטער און טראַכט: גוט וואָס איך האָב די בריוו ניט צעריסן. אַפילו דאָס אַראַפּרעדן זיך פון האַרצן איז אין זיי אַזוי מילד און מיט אַזוי פיל מיטגעפיל מיט דעם „באַרעדטן“, אַז טאַקע נאָר צווישן ייִדישע גולנים, און דער עיקר גולנים־שרייבערס קען מען אַזוינס אַנ־טרעפן. אַ שטילער מענטש. אַ שטילער שרייבער, און עס איז אים באַשערט געווען אויפצושטעלן אַן אייגנאַרטיק ווינקל אין דעם פילצימערדיקן הויז פון דער ייִדישער וועלט־ליטעראַטור.

מיט פרייד און שטאַלץ פלעגט מיר זינעוול אַפט דערציילן וועגן דעם נחת פון זינע געראַטענע זין און זייערע קאַריערעס ווי וויסנשאַפּטלערס. מסתמא האָט אַט דער נחת גרינגער געמאַכט דעם אַזוי פרייען לעצטן בליק אויף דעם עמק־הבכא.

איז דאָס אַ טרייסט. זאָל זי ווערן פאַרציכנט.

ד"ר צבי דיזנדרוק

געבוירן אין 1891 אין סטרי, געווינט צענדליקער יארן
אין ווין, געשטארבן אין סינסינעטי 1940.

זיין העברעיִש־גריכיש־לאַטיינישע וועלט איז מיר פרעמד געווען — נאָר
ער אַליין, ד"ר צבי דיזנדרוק איז מיר נאָענט געווען. ער האָט געשטאַמט פון
סטרי, פון אַ גאַליציש־חסידישער גבירישער משפּחה. ער האָט אונדז אָפט אין
ווין געפּלעגט צו דערציילן, אַז אין זיין משפּחה זענען דאָ אַ פּאַר טשודאַקעס.
פּאַראַנען אַ שוועסטער, וואָס איז צייטנווייז געריט פון זינען, פּאַרט אַרײַן קיין
לעמבערג, גייט אַרײַן אין די באַנק און זאָגט, אַז זי איז די שוועסטער פון קציר
זער פּראַנץ־יאָזעף... אַז מען זעט, אַז זי איז פּאַרשווינדן דאָרף מען איר נישט
נאָכפּאַרן, זי וועט שוין אַליין קומען צוריק, אַז זי וועט זיך איבערצײַגן, אַז
מען גלייבט איר נישט, אַז זי איז די שוועסטער פון קצירער פּראַנץ־יאָזעף. דיזנ־
דרוק האָט אונדז אָפט דערציילט, אַז אויך ער האָט געליטן פון אַ קליינער גרויס־
קייט־מאַניע, ער איז אַלע מאָל געווען אַ שריט פּאַרויס אין זיין קאַריערע אין
דעם, וואָס ער פּלעגט דערציילן זײַנע לאַנדסלייט און זײַנע קרובים. אַז ער האָט
קוים אויסגעטון דאָס בעקעשקעלע און געוואָרן אַן עקסטערן, פּלעגט ער שוין
דערציילן, אַז ער האָט געמאַכט מאַטורע. און אַז ער האָט געמאַכט מאַטורע קוים,
קוים, האָט ער דערציילט, אַז ער איז שוין ווייט אַוואַנסירט אין די אוניווערסי־
טעטי־טשודיעס, און אַז ער האָט שוין געהאַלטן אַזוי ווייט פּלעגט ער זיך שוין
לאַזן רופן דאָקטאָר, און אַז ער איז שוין געווען דאָקטאָר פּלעגט ער שוין נישט
האַבן קעגן דעם, אַז מען זאָל אים באַטראַכטן פּאַר פּראַפעסאָר און אַז ער איז
געוואָרן פּראַפעסאָר, צו ערשט אויף דעם ייִדישן טעאַלאָגישן סעמינאַר אין ווין
און שפּעטער אין דעם גרויסן טעאַלאָגישן אינסטיטוט אין סינסינעטי — זענען
אים שוין די נאַרישקייטן נישט מער געלעגן אין זינען. אַגב האָט ער פּרי אַנגע־
הויבן צו קרענקען.

ער איז אַ מאַדנער געווען צבי דיזנדרוק. ער איז אין מיטן געדיכטי־ייִדישן
גאַליציע געבוירן געוואָרן אַ ריינער העברעער, אַזאַ פּאַרצווייטוויזנטייעריקער,
פון יענע, וואָס האָבן זיך אַסימילירט מיט דער העלענישער קולטור... ער איז
געווען אַ מין פּאַרצווייטוויזנטייעריקער אַסימילאַטאָר... אַפּילו „הערשל“ האָט ער
זיך נישט גערופן, כאָטש ער האָט אַזוי געהייסן, נאָר באַלד זיך גערופן צבי.
דערצו האָט ער געהאַט אַ שקאַציש־אַריש פנים, אַ פּאַרריסענע נאָז, אַ נידעריקן
שטערן, אַ שקאַצישע רויטקייט אין פנים, אין די געזונטע און יונגע יאָרן, גלייכע
פּאַסמעס האָר איבערן נידעריקן שטערן אַלע מאָל אַראַפּגעלאָזט, אַלץ שקאַצע־
וואַטע, און דערצו אַ פּאַרשייטער שמייכל פון אַ קלוגן שייגן, וואָס שדכנט זיך

צו יידישע מיידלעך. וואָס ער פֿלעגט רעדן איז פול געווען מיט חכמה און מיט שמייכל און מיט אַ הוסטל, ער האָט אַלע מאָל געשמייכלט מיט אַ מאַדנעם הוסטל. מען האָט אַזש געקענט מיינען, אַז ער איז אַ ציניקער. נאָר ער איז עס נישט געווען. אַדרבא, גאַנץ אומגעריכט איז ער אָפט מאָל געווען מער פיעטעט־פול ווי די פראַפעסיאָנעלע מאַנערס און שטראַפערס אַרום אים. נאָר זיין פנים מיט דער פאַרריסענער שפיציקער נאָז האָט אַלע מאָל געשמייכלט, אַזוי ווי עס וואָלט צו ביסלעך חוזק געמאַכט.

ער האָט קיין מאָל נישט געשריבן קיין יידיש, צבי דינדרוק, ער איז נישט געווען קיין קעגנער פון יידיש, דאָס איז געווען אַ פּאָליטישער ענין און ער איז געווען אַ דורכאויסיקער עסטעט. אַז מען האָט אים געפרעגט פאַר וואָס ער שרייבט נישט קיין יידיש, ער וואָלט דאָך געקענט פאַרטאַפלען דעם נוצן פון זיין וויסן פאַר זיין פּאָלק, האָט ער פשוט נישט פאַרשטאַנען וואָס מען רעדט צו אים... אַז ער האָט דאָך גאָר געלעבט אין דער וועלט פון די פאַרצווייטוינט־יעריקע גריכישע עסטעטיקער און פּילאָסאָפּן, נאָ דיר גאָר פּלוצלינג דאָס צוואַנז־ציקסטע יאָרהונדערט. אין זיין וועלט האָט דאָך יידיש נאָך גאַנזישע עקסיסטירט, ערשט פּופּצן הונדערט יאָר שפּעטער איז עס אויפגעקומען, ער ווייסט נאָך נישט דערפון... אַז ער האָט זיך שוין שטאַרק דערנענטערט צו אונדזערע צייטן, העכ־סטנס צום פּרינץ מיטל־עלטער, אָבער נישט אַ שריט ווייטער.

דאָס איז געווען אין יאָר 1919 אין ווין. איך בין זייער שווער קראַנק גע־ווען. אַ סך פּרינד האָבן מיך באַזוכט, גערעדט, געמאַכט טומל, דיסקוטירט, אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט מיין קרענק, וואָס איז דווקא געווען זייער אַ שווערע. און אַט איז אַרויפגעקומען דינדרוק מיך מבקר־חולה זיין. שטיל, מיטן אייביקן שמייכל, נאָר אַ ביסל טרויעריק און מיט אַ בונט ריזיקע, הויכע, בלענד־ווייסע נאַרציסן... אַרנינגעפאַלן טאַקע ווי אַ יוון אין סוכה. אַ העלענער אין דער צעקאַכטער, רעשיקער יידישיסטישער וועלט.

איך האָב געוויסט, אַז דינדרוק געפינט זיך אין סינסינעטי, אָבער אַמעריקע איז גרויס און ספּעציעל פאַרן באַזוכן אַ פּרינד איז שווער. איך האָב געהערט, אַז דינדרוק קרענקט, איך האָב אָפט געחלומט וועגן דעם, אַז עס וועט מיר אויסקומען צו זיין נאָענט פון זיין שטאָט און איך וועל אַרנינקומען צו אים מיט אַ בונט ווייסע נאַרציסן און איך וועל אים דערמאָנען דעם עפיזאָד פון אונדזער יוגנט.

און פּלוצלינג — פאַרביי. ווייניק האָבן די צייטונגען וועגן זיין טויט געשריבן, אַפילו די ציוניסטיש־העברעאָיסטישע. און איך וועל אים שוין די נאַרציסן קיין מאָל נישט קענען אָפּגעבן אין האַנט אַרניין, סיידן זיי אַרויפלייגן אויף דעם שווערן שטיין, וואָס ליגט אַזוי מגושם אויף זיינע דינע הענט, וואָס פּלעגן אַזוי הערלעך אַרויסצויבערן די העלענישע וועלט צו נייעם לעבן.

יצחק דייטש

געבוירן 1884 אין טאלטשין, אוקראינע. 1905 אין גאליציע, 1910 אין ווין. גרינדער פון דער פרייער יידישער פאלקס-בינע, ווין. ריזעס איבער דרום-אמעריקע, אפריקע. גער-שטארבן אין סאן-פאולא, בראזיל, 1934.

זיין ריכטיקער נאמען איז געווען יצחק סאלאמיאניק, דייטש האט ער זיך גערופן, ווייל זיין פאטער האט מען אין זיין שטעטל גערופן „דייטש“ און ווייל דייטש האט געהאט דאס גאנצע לעבן לאנג א דראנג זיך אויסצומענטשלען. צו ווערן א ליט.

יצחק דייטש איז געווען איינער פון די מערקווערדיקסטע אקטיארן, וואס דאס יידישע טעאטער האט פארמאגט — נישט אזוי צוליב זיין אקטיארישן טאלאנט, נאר צוליב זיין שטרעבן צו א בעסערן יידישן טעאטער. אליין א שונדאקטיאר אין זיין יוגנט, האט ער געהאט דעם מין טעאטער — ווי די פעסט. ער האט עס אויסגעלאכט, ער האט חזק געמאכט דערפון, ער וואלט צום ליבסטן אויף דעם געשאטן, געווארפן באמבעס, אויפגעהאנגען די שונדאקטיארן און אריינגעזעצט אין תפיסה דאס שונד-פובליקום.

יצחק דייטש איז געווען א זינגער, געהאט אַזאַ מין טענאָר, וואָס האָט געקענט שפּאַלטן הימלען. אָפּט פּלעגט ער זיין מיין גאַסט אין ווין. אַ מאָל האָט מען אים געבעטן אַ זינג טאָן אַ לידל. די שטוב איז געווען נישט גרויס, און אַ דייטש האָט אַ זונג געטאָן האָט זיך די שטוב אַזוי אַנגעפילט מיט זיין געזאַנג, אַזוי ווי אַ באַלאַן מיט לופט, עס איז אַזש ענג געוואָרן, צום דערשטיקט ווערן, און איך האָב עפּעס אינסטינקטיוו אויפגעמאַכט דאָס פענצטער, אַזוי פּול איז דאָס שטיבל געוואָרן מיט דייטשס געזאַנג. אויף אַט דעם געביט פון זינגען וואָלט ער געקענט מאַכן די גרעסטע קאַריערע אומעטום, און אַוודאי און אַוודאי אויך ביי נישט-ייִדן. דאָס האָט מען אָבער אַפּילו נישט געטאַרט דערמאָנען אין זיין קעגנוואָרט, אַז ער זאָל גיין זיך שטופּן צו די גוים בשעת זיין אמתע ראַלע האָט ער גאָר געדאַרפט שפּילן — לויט זיין באַגריף — אין קינסטלערישן יידישן טעאטער. זיין טאלאנט צום זינגען און זיין מעכטיקע שטים זענען אים נאָכגעגאַנגען ווי אַ בייזער שאַטן... דער וואָס האָט אים געהערט זינגען און דער וואָס האָט אים געזען שפּילן, האָט אים געעצהט בעסער צו קאַנצענטרירן זיך אויפן זינגען ווי אויפן שפּילן. מער האָט נישט געפעלט. ער האָט דאָס זינגען נישט ליב געהאַט. ער האָט סוף-כל-סוף פּיינט באַקומען די שטים זינען. זי האָט אים דאָך דערמאַנט, אַז ער איז אַ בעסערער זינגער ווי אַ שפּילער און

ער האט געוואלט זיין א בעסערער אקטיאר ווי א זינגער. און די שטים איז אים נאכגעגאנגען אין אלע זיינע ראָלעס, זיין פראָזע האָט געקלונגען שאַרף און דורכדרינגענדיק און פול מיט מעטאל — און שטופ אַ פויער אונטערן בעט, זעען זיך אַרויס די פּאָדקאוועס, פּאַרדעק אַ זינגער מיט אַ דראַמאַטישער ראָלע, אַז עס זינגט אַרויס פון אים דער העלער טענאַר.

כמעט איין מענטש אַליין האָט דײַטש אין יאָר 1920 געגרינדעט אין ווין אַ קינסטלערישן טעאַטער, צוגעצויגן באַראַטאָון און דער טעאַטער האָט געהאַט ממש לעגענדאַרע דערפאַלגן. פון אַ קליין בודקעלע אין ייִדישן געגנט האָט מען זיך באַלד אַרויסגעצויגן אין איינעם פון די גרויסע ווינער טעאַטערס און גאַנץ ווין איז געלאָפן אויף בייז ווונדער. דאָס זענען געווען די בעסטע פאַר חדשים אין דײַטשע לעבן. מער האָט ער נישט געדאַרפט, ער האָט דערגרייכט. ער האָט אייביק געשמייכלט אין יענער צײַט, דאָס אַ ביסל מעפיסטאָפּעלישע פנים מיט דער שאַרפער און אַ ביסל אויף דער זײַט אויסגעקרימטער נאָז האָט טרוימפּירט. איצט האָט ער באַזיגט דעם זינגער אין זיך, געשפּילט לויטער בעסערע ראָלעס, רעזיסירט און איז אַלס ייִד אַרויף אויף דער גרויסער וועלטאַרענע. — אָבער אַזעלכע גליקן געדויערן נישט לאַנג, באַלד מוז דײַטש נעמען דעם וואַנדער־שטעקן און וואַנדערן איבער דער וועלט און נישט אַלע מאָל קען מען שפּילן גוט טעאַטער, נישט אַלע מאָל בכלל שפּילן, מען מוז אָפּשטויבן דעם פאַרהאַסטן מעכטיקן טענאַר און אַפילו זיך אַ מאָל אַ נעם טון צו חזנות אויך. אין דײַטשעם באַגריף די גרעסטע דעגראַדאַציע.

דײַטש האָט פּיינט די אַקטיאָרן, וואָס יאָגן זיך נאָך פאַרדינסטן און גע־האַלטן גוטע. ביי אים איז רעכט, אַז מען זאָל שפּילן גוט טעאַטער גאַר אָן גע־האַלט. אַז אַקטיאָרן דערוויסן זיך, אַז דײַטש איז אין אַ טרופּע, מנידן זיי די טרופּע אויס ווי אַ טיפּול מנידט אויס ווירויך — וואָרעם, אַז דײַטש איז אין אַ טרופּע זועט שוין זיין אַלץ וואָס דו ווילסט, גוטע ראָלעס, גוטע פּיעסעס, גוטע קריטיק — נאָר קיין פרנסה וועט שוין נישט זיין. די אַקטיאָרן האָבן אים ליב פאַר זיין טעמפּעראַמענט, פאַר זיין באַהעמישקייט, פאַר זיין אָפט אַפילו דיאַבאָלישן, סאַ־טירישן וויץ, פאַר זיין קענען אַוועקגעבן פון זיך דאָס לעצטע העמד צו אַ חבר — נאָר זיין אין איין טרופּע מיט אים — היטן זיי זיך. טרופּעס אַזעלכע צעפאַלן זיך, האַלטן נישט אויס די סעזאָנען, און קיין פרנסה איז נישטאָ. און נאָך פאַר עפעס האָט מען מורא — דער עיקר די אַקטיאָרן, וואָס האָבן שיינע פּרויען — דײַטש איז אַ ראַמאַנטישע נאַטור, אַ צעברעכער פון פּרויען־הערצער, צעברע־כער פון שטילע פאַמיליע־לעבנס. און פּרויען האָבן אים ליב — דווקא פאַר אלע די חסרונות וואָס זענען מעלות ביי פאַרבענקטע נאַטורן.

דאָס איז געווען אין מאַרץ 1921, ביי דער לוויה פון מיין עלטערן ברודער, אַ

זעלבסטמערדער, אין ווין. בני דער לוויה זענען געווען נאָר צוויי־דריי פריינד און אין דער לעצטער רגע איז אָנגעלאָפן דייטש. טראַגיק, לוויית, האָבן אים צוגעצויגן. ער האָט ליב געהאַט מיטצולייַדן, מיטצוויינען, צו טרייסטן, מיט־צופילן. די נשמה פון אַ טראַגיקער אין גוף פון לירישן טענאַר. סוף 1938 האָבן איך באַזוכט דעם בית־עולם אין סאַן־פּאַולאַ, פּלוצלינג שטיי איך בני אַ מצבה און לייען: יצחק סאַלאַמיאַניק — איך האָב געוויסט, אַז ער איז טויט — און האָב פאַרלוירן די קאַנטראַל און איך האָב מיך צעוויינט, איך האָב אים אָפּגע־געבן זיינע טרערן פון דער לוויה פון מיין ברודער...

1939

מתתיהו דיטש

געבוירן 1894 אין ראקייטנע, אוקראינע. יינגלווייז געקור
מען קיין אמעריקע. געווינט אין שיקאגא. געשטארבן 21סטן
פערברואר 1966.

פון דער ווייטן וואלסטו דעם יינגלש אויסזענדיקן מענטש, מיט שאַרפע
פנים־שטריכן, געשאצט אויף 24 יאָר. פון דער נאָענט זעען זיך שוין אַ סך גרויע
האַר און פאַלדן אויפן פנים און יאָרן פון אַמעריקאַנישער ביטערניש פון איי-
ביקן זוכן אַ „דזשאַב“. און אַז מען האָט שוין אַ דזשאַב — מאַכט זיך אָפט
„סלעק“ און אַז עס איז סלעק איז נישטאָ קיין דאָלאָרן, און אַז עס איז נישטאָ
קיין דאָלאָרן איז אַמעריקע, און דער עיקר אין שיקאַגאַ, איז זייער ביטער.
מתתיהו דיטש — אָדער ווי ער רופט זיך און שרייבט זיך קורץ „מאַטעס“
— איז אַ יידישער פּאָעט, און לעצטנס נאָענט פאַרבונדן מיט דער „אינזיך“־
גרופע אין ניריאַרק. און פון פאך איז ער אַן איינבינדער, און איינבינדעריי אין
אַמעריקע איז אַ לוקסוס־פאַך. נישט ווייניקער לוקסוסדיק ווי דאָס פאַך פון אַ
יידישן פּאָעט צווישן די ייִדן אין דער גאַלדענער מדינה, וואָס די מיינסטע פון
זיי זענען שוין מיט דרייסיק יאָרן צוריק קיין אַמעריקע געקומען. און דרייסיק
יאָרן מאַכן פון אַ גוטן ליינער פון ייִדיש: אַ באַלעבעסל מיט קינדער וואָס
זענען שוין אַדוואַקאַטן און דאָקטוירים און דאָס לשון אין אייגענעם מויל מישט
זיך שוין שטאַרק מיט ענגליש און בכלל האָט מען נישט קיין געדולד מער צו
פּאָעזיע — אָט אַ לייכטע מעשה קען מען נאָך ליינען ווי נישט איז. און חוץ
אַלעמען קרענקט מען שוין אונטער צו ביסלעך... אָט אַזוי זעט עס אויס מיט
לייענערס. אָבער שרייבערס זענען איינגעשפּאַרט, האַלטן זיך פעסט אין דער
פּראָפעסיע און וואָס ווייניקער אַקטועל זיי זענען — אַלץ מער האַלטן זיי זיך
אין דער פּראָפעסיע.

מאַטעס דיטש איז אַ וועגעטאַריער און זייער אַ מילדער, כאַטש ער
שפּרינגט אַ מאָל אויף אין דער דיסקוסיע מיט אַזאַ אימפעט, ווי אַ קאַרטן-
שפּילער, וואָס פאַרלירט און האָט פּלוצלינג באַמערקט גאַנץ גענוי ווי זיין
פאַרטנער רוקט אונטער אַ פאַלשע קאַרט. און אַז ער גיט אַזאַ שפּרונג אויף און
דו קוקסט אים בשעת־מעשה גלייך אין פנים אַרײַן, ווײַל צו שרעקן זיך איז
נישטאָ וואָס, דערזעסטו, אַז אויף דעם סאַמע שפּיץ באַרג פון זיין ווילדן פעס
שמיכלט ער גאַר. שמיכלסטו אויך און די דיסקוסיע איז געענדיקט.
אין דעם וואָס מאַטעס דיטש, וואָס איז פול מיט מילדקייט און אַ פיניעם
הומאַר אין געשפּרעך, איז אַ פּאָעט, אַן אולטראַ־אינזיכטיס — איז דאָ עפעס אַ
קידער־ווידער. אין דער אמתן וואַלט ער גאַר געדאַרפט שרייבן פּראָזע —

פיינע, מילדע, אימפרעסיאָניסטישע הומאַרעסקעס מיט אַ ליירישן טאָן, לייכטע אַזעלכע, וואָס לייענען זיך אַליין. אָבער אין דעם שרייבן ייִדיש אין אַמעריקע איז אַפֿט דאָ אַ מיין רייסן זיך מיטן קאַפּ דורך דער וואַנט — שרייבט מאַטעס דייטש אַזוי :

בערג, וועלדער און וואַלקנס,
וואַלקנס אויף וועלדער און בערג,
וועלדער, געוועלדער אויף ווענט און אויף סקאַלעס,
אין ריזיקע שייסלען מיט טייכן,
מיט הייכן ווי ים־ברעג, צעכוואַליעט לעס שיפן — —

מיר זענען ביידע וועגעטאַריער, אוראַלטע וועגעטאַריער, ער און איך האָבן שוין אין די נאַענט זעכציק יאָר, וואָס מיר זענען וועגעטאַריער. ביידע צוואַר מען פאַרשפּאַרט דאָס לעבן פון אַ שטאַל מיט אַקסן און אַ זיבן הייף מיט הינער. און אין שיקאַגאָ זענען מיר ביידע פאַרקראַכן אַ מאָל אין די באַרימטע שלאַכט־הייזער. מיר האָבן די גאַנצע צייט פון דעם בלוטיקן שפּאַציר געשוויגן פּמעט. וואָס האָבן מיר דען דאָ געהאַט צו זאָגן. פון צייט צו צייט האָט מאַטעס געמאַכט אַ באַמערקונג. דאָ זענען דאָ פּול מיט באַנען און עלעקטרישע צענטערס און זייער אַפֿט אַן אויפּשריפט מיט רויטע אותיות „דענדזשער“ — געפאַר הייסט עס. זאָגט מאַטעס דייטש: איך שטעל מיר פאַר דאָס געמיט פון די קיעלעך געבעך, ווען מען טרייבט זיי דאָ אַרײַן און זיי זענען אומעטום די אויפּשריפטן — געפאַר און געפאַר — זיי מוזן זיך נעבעך טראַכטן: מיר זענען שוין דאָ אַרײַנגעפּאַלן אויף דעם ריכטיקן פּלאַץ — ווער ווייסט צי מיר וועלן זיך דאָ אַרויספּלאַנטערן — דענדזשער און דענדזשער — ווער ווייסט — —

אַברֶהם־משה דילאָן

געבוירן יולי 1882 אין זשעטל. 1912 — ניריאַרק. געשטאַרבן
טן אַקטאָבער 1934.

אַז אַברֶהם משה דילאָן איז געשטאַרבן איז ער אַלט געווען צוויי און פופֿ־
צייק יאָר. נישט ער האָט געהאַט דעם באַוווּסטזיין פון זיינע יאָרן און נישט די
נאַענטע אַרום אים און נישט דאָס פנים זיינס האָט עס אויסגעזאָגט, כאָטש יוגנט־
לעך האָט ער, צוליב דעם שווערן לעבן זיינעם, נישט אויסגעזען.

פאַר דילאָנען איז די גאַנצע וועלט געווען נישט מער ווי אַ מיין אַנטאַלאָגיע
פון לידער. און אויב עס איז אויף דער וועלט עפעס געשען — איז עס נאָר
געווען דערפאַר, אַז אַ פּאָעט זאָל קענען וועגן דעם שרייבן אַ ליד. אַז מאַני לייב
האַט אָנגעשריבן אַ גוט ליד — האָט אין יענעם טאַג געקענט דערקלערט ווערן
אַ נייע וועלט־מלחמה, פאַר דילאָנען וואָלט נאָך אַלץ די וויכטיקסטע געשעעניש
פון יענעם טאַג געבליבן דאָס ליד פון מאַני לייבן.

דילאָן איז געווען אַ גרויסער און אַ צעוואַקסענער און אַ בלאַנדער, און
אַ פנים האָט ער געהאַט פון אַ מעל־סוחר. איך ווייס נישט פאַר וואָס פונקט
אַ מעל־סוחר, אפשר רופט זיך דאָ אין מיר אַפּ עפעס אַ מעל־סוחר פון מיין
אייגן היימשטעטל, וואָס איז ענלעך געווען צו דילאָנען. פון די ליפן האָט
דילאָנען אַלע מאָל אַרויסגעשטעקט אַ פּאָדערשטער צאַן. נישט געקוקט אויף
דעם דאָזיקן צאַן איז דילאָן געווען אַלע מאָל זייער אַגרעסיוו בנוגע פרויען
— און די פרויען צוליב דעם זעלביקן צאַן אַלע מאָל אין אַן ערנסט געמיינטער
פאַרטיידיקונגס־פּאָזיציע אַקעגן דילאָנען. זיי האָבן ערנסט גענומען דילאָנען
דעם פּאָעט, ווייל זיי האָבן געזען, אַז אין דער ליטעראַרישער וועלט נעמט מען
אים ערנסט, אָבער דילאָנען דעם דאָן־זשאַן האָבן זיי נישט ערנסט גענומען.
אַז דילאָן האָט אַ קוש געטון — און ער האָט געהאַט אַ פּריווילעגיע דאָס צו
טון עפנטלעך און נאָר עפנטלעך, דער אַרעמער — האָט עס ווי געטון ווי אַ
ביס און עס האָט געלאָזן אַ צייכן פון דעם אַרויסשטאַרנדיקן צאַן. דילאָן האָט
פון דעם אַלעמען געליטן ווי נאָר אַ פּאָעט קען ליידן און האָט וועגן דעם גע־
שוויגן ווי נאָר אַ פּאָעט קען שווייגן.

אַז דילאָן האָט זיך אוועקגעלייגט אין שפיטאַל, האָט ער פונקט געהאַט אַפֿ־
גערעדט מיט אַ דאַמע אַ ראַנדעוווּ און ער האָט זיך דעריבער זייער געאיילט
געזונט צו ווערן צום טערמין. אָבער ער איז געשטאַרבן זייער גיך, און אַ טאַג
פאַר דעם טערמין פון דעם ראַנדעוווּ — —

וונדערלעך פּאָעטיש ביים לעבן — איז ער אַזוי געבליבן אויך נאָך דעם
טויט. געדאַרפט האָבן אַ ראַנדעוווּ שוין נאָך דעם באַזוך פון דעם מלאַך־המוות.

די דאמע איז אויף דעם ראַנדעוווּ נישט געקומען. זי האָט נישט געוואוסט — די בייזוויליקע — אַז אויך דילאָן איז נישט געקומען... ערשט אויף דעם דריטן טאָג איז זי געוואָר געוואָרן, אַז דילאָן איז געשטאַרבן. עס איז שוין געווען נאָך דער לוויה.

אַט די גאַנצע געשעעניש, וואָס איך האָב דאָ דערציילט בפירוש צום גרויסן כבוד פון אַברהם-משה דילאָן, איז איינע פון די שענסטע פּאַעמעס פון זיין לעבן, וואָס ער האָט זי נאַטירלעך נישט געקענט אויפשריבן, ווייל טויטע פּאַעטן שרייבן נישט לויט דעם אַנגענומענעם מינהג און דילאָן קען נישט זיין קיין אויסנאַם.

דילאָן האָט געשריבן זייער אַבסטראַקט. זיינע לידער קען מען נישט רע-ציטירן, זייער זעלטן ליינענען, מאַנכע פון זיי — זינגען. ער האָט זעלטן ווען גע-האַט פּאַעטישע פּוּענטעס, פּאַעטישע „כאַפּן“, זיין ליד איז געווען פּוּלר פּאַעזיע, אַזוי ווי אַפּגעשיילט. אַן שאַלעכץ און אַן קערן זענען זיינע לידער געבוירן געוואָרן ביי אים. שוין אַ ביסל צו פיל פּאַעטיש זענען זיינע לידער געווען. איך וואָלט געוואָגט צו זאָגן, אַז ער איז געווען אַ פּאַעטישער נודיסט. עס פעלט אין אַזאַ פּאַל דער רייץ... אַבער אַ פּאַעט איז ער געווען אַ טיפּער און אַן עכטער. אַז דילאָן פּלעגט זיך געפינען אין אַ געזעלשאַפט, האָט ער שוין געהיטן, אַז מען זאָל דאָרט נישט רעדן וועגן די אומוויכטיקע זאַכן פון דער וועלט ווי פּאַליטיק, עקאָנאָמיע, פּילאָסאָפּיע — נאָר מען זאָל רעדן, אין תּוך, וועגן פּאַעזיע און טאַקע וועגן דער ייִדישער פּאַעזיע, וואָס איז דער תּוך און תּוכן. און טאַקע וועגן די „יונגע“ אין אַמעריקע, וואָס איז דער תּוך-תּוך-תּוך.

אַ מאָל זענען מיר מיט דילאָנען אין ניריאָרק אַרײַנגעגאַנגען אין אַ קראָם און פּריינדלעך געבעטן צו דערלויבן אונדו באַנוצן דעם טעלעפּאָן. דילאָן האָט גערעדט מיט זישאַ לאַנדוי, מיטגעטיילט אים עפּעס אַ וויכטיקע פּאַעטישע געשעעניש און פּאַרטייבט די גאַנצע קראָם. דער סוחר האָט זיך געווערט קעגן אַזאַ אויסנוצן זיין גאַסטפּריינדלעכקייט. דילאָן האָט דאָן מיך אַרויסגעשטעלט פּאַר אַ שילד און געזאָגט, אַז דער סוחר מעג זיין גליקלעך, וואָס ער איז צו אים אַרײַנגעקומען מיט ראַוויטשן און גערעדט האָט ער צו זישאַ לאַנדוי, דער סוחר האָט אַרויסגעזעצט אַ פּאַר אויגן, ער האָט די נעמען צום ערשטן מאָל געהערט, אַבער ער האָט מיט דרד-אַרץ זיך באַצויגן צום אומפּאַרשטענדלעכן גליק און כבוד, וואָס האָט אים געטראָפּן... דילאָן וואָלט אַפּילו אַל. קאַפּאַנען איבער-צייגט, אַז פּאַעזיע איז די וויכטיקסטע זאַך אין דער וועלט. האָט ער גאָט אי-בערציגט...?

סאלאמאן-זלמן דינגאל

געבוירן 1887 אין ראגאטשאוו. 1908 — לאַנדאָן, 1916 —
ניר-יאַרק. געשטאַרבן 13טן יוני 1961.

פאַראַנען שרייבערס, וואָס אַרייַנטירן זיך לכתחילה אויף צייטונגען. און צייטונגען זענען דאָך צייטלעכקייט, פאַרגאַנגלעכקייט. איידער צייטונגען זען נען געווען, און דאָס איז אַ קיימאַ לן פון דריי הונדערט יאָר, איז די פּראָב-לעם: ביכער-צייטונגען-שרייבערס נישט געווען. זינט דעמאָלט האָבן מיר אים. קומען אויף שרייבערס. ווירקן, באַווירקן, פירן, לאָזן איבער שפורן, אָפט אויף דורות, אָבער זיי אַליין פאַרשווינדן. עפעס האָט דאָס אַלץ אַ שניכות צום ענין פון די ל"ו... אָבער אַנדערש ווי אין דער לעגענדע. מחמת די 36 זענען רואה ואינו נראה ביים לעבן, אָבער נאָכן טויט ווערן זיי נראה. אין דעם פאַל פון די זשורנאַליסטישע ל"ו — זעט מען זיי שטאַרק ביים לעבן, זיי פאַר-שווינדן אָבער מיט דעם פאַרשווינדן פון זייער נאָמען פון די שפּאַלטן פון די צייטונגען — און קיין ביכער אין בלייבנדיקע טאָולען זענען נישטאָ.

עס ווילט זיך נישט מגזם זיין, אָפּילו אין אַנבליק פון מלאך-המוות — ווער האָט שוין היינט מורא פאַר אים, ווער האָט שוין פאַר אים דר-ראַך? — און פאַרט האָבן זיך די שורות, דאָ אויבן, אונטערגערוקט אַליין אונטער די שרייבנדיקע פינגער, אַז זיי האָבן אויפגעשריבן דעם נאָמען ס. דינגאַל — דעם יידישן זשורנאַליסט אין פאַרלווייף פון 55 יאָר — און אַלע מאָל אין פירנדיקע צייטונגען — אַ מאָל-אַ מאָל אין וואַרשע, שפּעטער לאַנדאָן און בעיקר אין ניר-יאַרק. ער האָט אין פאַרלווייף פון יאָרן געשריבן אין „היינט“, „פאַרווערטס“, „מאַרגן-זשורנאַל“ און „טאָג“. און ער האָט אַלע מאָל די פּראָפעסיע זיינע גענומען זייער ערנסט. אַ מאָל נעמט זיך צו גרויסער זשורנאַליסטישער ערנסט פון איינרעדעניש, אַז מען האַלט טאַקע אין האַנט די בייטש, און מען פירט דעם וואָגן פון די געשעענישן וווּ מען וויל. אַן אַנדערש מאָל נעמט זיך דער דאָזיקער ערנסט פון מורא און געוויסן, אַז אפשר טאַקע פירט מען דעם וואָגן פון די געשעענישן און אויפן וואָגן זיצן דאָך מענטשן — מענטשן, און מען קען זיי חלילה פאַרפירן אין אַ תהום. ווי אָפט מען פלעגט אין חברישע קרייזן דערמאָנען דעם נאָמען דינגאַל, איז אַלע מאָל מיט דעם שם-תואַר: ערנסט. און ערנסט אין זינען פון דער צווייטער דעפיניציע, וואָס איז דאָ פרייער גע-געבן געוואָרן. נישט דער איבערגעטריבענער ערנסט צוליב אַליינגעפיל פון וויכטיקייט. נאָר דער ציטערנדיקער ערנסט, פול מיט אַחריות פאַר מיטפאַסאַ-זשירן אויף דער געזעלשאַפטלעכער פור.

עס געדענקט זיך אַ סצענע פון פאַר עטלעכע און דרייסיק יאָר אין וואַרשע.

— זי האָט אַ שניכות צו טלאַמאַצקע 13, צום „הינט“, צום „טאָג“, צום יאָר 1928 און צו צוויי באַרימטע זשורנאַליסטן א. ס. ליריק און ס. דינגאַל. געווען איז דעמאָלט דינגאַל אויף אַ באַזוך אין וואַרשע, געווען בין איך דעמאָלט דער סעקרעטאַר פון טלאַמאַצקע 13 און געהאַט דעם חברישן חוב, אויב געסט פון אויסלאַנד זענען געקומען, צו באַקענען זיי מיט די ייִדישע רעדאַקציעס און וויכטיקערע קולטור־אינסטיטוציעס. זיצט דינגאַל נעבן מיין אַרבעטס־טיש און מיר מאַכן אַ פּלאַן וווּ צו גיין מיט אים. קומט צופעליק אַרצין א. ס. ליריק, כאַפּט זיך, אַז דער פרעמדער איז דינגאַל און שטאַט צוצוגיין נענטער — פאַרשווינדט ער האַסטיק, מיר איז די זאַך עפעס נישט געפעלן געוואָרן און געווען חשוב. אָבער פונעם אייביק קאַפּריזונעם ליריק קען מען זיך אַלץ ריכטן. — גייען מיר, דינגאַל און איך און גייען טאַקע קודם־כל אין דער רעדאַקציע „הינט“, וווּ ליריק אַרבעט מיט. און — אַזוי גיך מיר טרעטן אַרייַ בער די שוועל און עס הייבן אַן אַנטקעגנצוקומען חברים מיט אַ באַגריסונג צום גאַסט — רוקט זיך אַרויס א. ס. ליריק און ער ציטערט ממש פון אויפּרעגונג און ער שרייט: אַט דאָס זענט איר, דער רעדאַקטאָר פון „טאָג“; אַזוי באַ־האַנדלט מען אַ מיטאַרבעטער? געמאַכט אַן אַפּמאַך און מען דרוקט נישט! איך וועל פאַדערן, איך וועל איינרייסן, עס איז אוממאַראַליש, עס איז גוילה — — און אַזױ. — מיר זענען אַלע געבליבן געפּלעפט. מיר אַלע — חוץ דינגאַלן. מיט דער גאַנצער רוֹקייט און דזשענטלמענישקייט וואָס ער האָט זיך מסתמא אויסגעלערנט אין די יאָרן פון זײַן וווינען אין ענגלאַנד, שטרעקט ער אויס די רעכטע האַנט צום דענערווירטן חבר און מיט אַ שמייכל זאָגט ער: עס איז די מעשה מיט שלום־עליכמס געשיכטע מיטן מושב־זקנים און מיטן רב רב יוזיפל פון כתרילעווקע; דאָרט האָט דער רב געזאָגט „מילא, דער פּאַטש איז פאַר מיר, אָבער וואָס גיט איר פאַרן מושב־זקנים?“ — און איך וועל אייך זאָגן: מילא, דער פּאַטש איז פאַרן „טאָג“, מסתמא איז דאָרט אויך נישט אַזוי געפערלעך די עוולה און מען וועט זי אויסגלייכן, אָבער מיר וואָס גיט איר? — האָט ליריק תיכף געענטפערט: אייך גיב איך אַ האַרר ציקן שלום־עליכם! — און עס איז אַוועק אַ פּרינדשאַפּטלעכער שמועס, גאָר און גאָר האַרציק.

אין דעם דאָזיקן עפיואָד איז אַפּגעשפּיגלט דער גאַנצער ס. דינגאַל אַט אַזוי ווי ער איז דורכגעגאַנגען אַ האַלבן יאָרהונדערט לאַנג דעם טומלדיקן מאַרק פון דער ייִדישער פרעסע אין אַמאַליקן רוסי־פוילן, אין ענגלאַנד און אין אַמעריקע.

די זשורנאַליסטישע פּראַפעסיע — דער עיקר אין אונדזערע יאָרן פון דער צווייטער העלפט פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט — איז שוין אַזאַ. אַז זי איז עלול זיך אַ ביסל און אַפט מאַל אַנצושטעקן מיט דעם ציניזם פון דער צייט. עס

זענען אבער אלע מאל און אין יעדער רעדאקציע — און טאקע אין די יידישע רעדאקציעס — פארענען יחידים, וואס קוקן מיט אן ערנסט אויג און מיט א טענה אויף יעדער באַמערקטער קרומקייט און צווינגען שטומערהייט דעם זיך פאַרעסנדיקן חבר צוריק זיך אומצוקערן אויפן גלייכן וועג. איז נישט אין גאַנצן — איז כאַטש אַ ביסל.

אַט די ראלע פון דעם ערנסטן אויג אין דער וועלט פון יידישן זשורנאַליזם איז — צווישן אַנדערע — אַפט מאל געווען באַוווסטזיניק די ראלע פון ס. דינ-גאַל. עס איז בעסער געווען, ווען מען האָט אין דער געזעלשאַפט פון יידישע שרייבערס און זשורנאַליסטן דערזען זיין אלע מאל ערנסט און אלע מאל פריינד-לעך און אַפט מאל שמיכלענדיק פנים — דאָס כאַראַקטעריסטישע פנים, וואָס האָט געהאַט עפעס אַריסטאָקראַטישס אין זיך, נישט געקוקט דערויף, וואָס דווקא אַט דאָס פנים איז געווען אַ ביסל אַנטשטעלט צוליב אַ דרייפערטל-פעלנדיקן אויערן-לעפל.

מער ווי וועלכער נישט איז יידישער זשורנאַליסט אין אַמעריקע האָט זיך דינגאַל גענומען צום האַרצן די מערכה פון יידישן לשון. אַבער בשעת אַנדערע — אַז זיי נעמען זיך עפעס צום האַרצן — גיבן זיך אונטער מיט אַ זיפן, האָט דינגאַל באַשלאָסן ווייניקער צו זיפצן און מער צו טאָן. נעמט יידיש אַנטלויפן אויף די פלייצעס פון אַלטע לייט דורך דער טיר — וועט מען עס צוריקברענגן גען אויף די אַקסלען פון דער יוגנט דורכן פענצטער. אַ פאַנטאַסטישער פלאַן, דעריבער האָבן מיר אים דאָ אַזוי פאַנטאַסטיש פאַרמולירט.

ס. דינגאַל האָט באַשלאָסן צו טון לטובת יידיש אין ניריאַרק דאָס, וואָס מען טוט לטובת אַנדערע לשונות, ווען מען וויל זיי איינהאַלטן אין דער אַכט-מיליאָנענדיקער פילפעלקער-שטאַט: אין אַזאַ פאַל ווערן אין די שטאַטישע שו-לעס קודם-כל געגרינדעט תלמידים-קלובן פון דער באַטרעפנדיקער שפראַך און אַז די קלובן נעמען זיך אָן, פאַרמערן זיך, ווערט דאָס דאָזיקע לשון — פראַנצייזיש, איטאַליעניש, שפּאַניש, עברית און אַזווי — איינגעפירט ווי אַן אַפּ ציעלער, אַבער דאָך פרייוויליקער, צוגאַב-לימוד. אַט אַ די דאָזיקע באַוועגונג האָט דינגאַל אָנגעהויבן אין ניריאַרק און טאָקע אין דעם פאַל לטובת יידיש. און די באַוועגונג צוואַקסט זיך — דערווייל אין דער פאַרעם פון תלמידים-יידיש-קלובן. אַפטימיסטן זאָגן, אַז גאָר בקרוב וועט יידיש זיין אַ צוגאַב-לימוד אין אלע ניריאַרקער שולן, ווו עס איז פאַרענען אַ גרויסע צאָל יידישע קינדער, טאָקע און סענטימענט פאַדערט, אַז אַט די קלובן זאָלן זיך אָנהייבן צו רופן לויט זייער איניציאַטאָר.

אָנהייב 1961 בין איך געווען אין ניריאַרק, געטראָפן אין רעדאָקציע דינ-גאַלן — און ווי פאַרחידושט בין איך געווען, ווען דינגאַל האָט פון שופלאַד אַרויסגענומען אַ כתב-יד פון זייער אַ רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן אין

פילאָדעלפיע, אין גרעץ-קאַלעדזש, צו דער געלעגנהייט פון עפענען דאָרט אַ ייִדיש־קאָטעדראַ, און אָט אַ די רעדע איז אין אַ גרויסער מאַס געווען אַ פּאַלע־מיק מיט מיניעם אַ מאַמר אין „קולטור און דערציִונג־זשורנאַל. דער מאַמר האָט זיך גערופן: וועגן דעם איבערמאַרגן פון לשון־ייִדיש. דינגאַל האָט אַפֿי געפרעגט מיניע טענות און מיט טיפּער פאַרגלייבטקייט אין דער איינציקער ווירקעוודיקייט פון זיין דרך אויף דעם געביט, צוריקגעוויזן מיניע אַרגומענטן. מסכים, אָדער נישט מסכים, מיט דינגאַלן — איז אָבער וואַרעם און גלייִ־בעוודיק געוואָרן אויפן האַרצן פון זיין אָפּגעציטערטן, טיף ערנסטן צוגאַנג צו דער פּראַבלעם.

אויב די מערכה פון ייִדיש וועט זיך בקרוב ווידער אַ הייב טון אין דעם גרעסטן ייִדישן וועלטצענטער פון אַלע צייטן און לענדער — וועט עס אין אַ גרויסער מאַס זיין צוצושרייבן ס. דינגאַלן. דאָס וועט זיין צוואַה פאַרוואַנדלען אין זיין ירושה. מיט אָט דעם גלויבן איז אים זיכער גרינגער געווען צו פאַר־לאָזן דעם עמק־הבכא.

סאלאמאן דעמביצער

געבוירן 1888 אין קראקע, געווינט אין דייטשלאנד, זינט
1942 אין אמעריקע. ריזעס אין אייראפע. געשטארבן אין
דער שווייץ 1964.

אזוי פון ארום 1880 ביז צו דער וועלט-מלחמה האָט עקסיסטירט אין אַל-
געמיינעם יידישן וועלטרוים אַ ראַסע, וואָס זי איז שוין היינט אויסגעשטאַרבן.
דאָס איז געווען די ראַסע פון די גאַליציאַנער יונגע-מאַנטשיקלעך. אַליין זענען
זיי גאַרנישט געווען — און דאָס וואָס זיי זענען יאָ געווען, דאָס זענען זיי נאָך
נישט. זיי זענען שוין נישט געווען קיין חסידיקעס-לאַפּסערדאַקעס, אַ סימן —
זיי האָבן זיך די פּיאַות פאַרקעמט הינטערן אויער. זיי זענען נאָך נישט געווען
קיין דייטשן, אַ סימן — זיי האָבן נישט געטראָגן קיין רעקלעך, נאָר לאַנגע,
געהאַקטע איבערצינערס אָן רעקלעך אויפן וועסטל. זיי זענען שוין נישט גע-
ווען קיין פרומאַקעס, אַ סימן — זיי האָבן געדאַוונט אין דער היים אין די וואַכנ-
טעג. זיי זענען נאָך נישט געווען קיין אַפּיקורסים, אַ סימן — זיי האָבן נישט
געפעלשט אין קיין איין יידישן געבאַט. און זיי האָבן געהאַט האַנטשריפטן,
וואָס זיי האָבן פּסדר איינגעאַרבעט, שרייבנדיק אָן אויפהער אויף דעם פּאַפּיר
פון די שקאַרמוצלעך און פּאַקפּאַפּירן פון די קראָמען פון זייערע טאַטעס, דאָס
פלעגן זיי זיך אונטערשרייבן, צוגעבן דעם אַדרעס, די גאַס פון דעם שטעטל,
וואָס איז געווען אזוי גרויס ווי אַ האַלבער גענעץ. צום סוף פון אַדרעס פלעגן
זיי צושרייבן: גאַליציען, עסטעררייך.

זיי זענען אַלע מאָל געווען זייער דערפּינדעריש. אַ פּאַר הונדערט טויזנט
זענען זיי דאָך געווען אין צאָל אין גאַנץ גאַליציע. אַ פּאַר הונדערט טויזנט
יונגע-מאַנטשיקלעך, — קען מען דאָך אַ וועלט איבערקערן אין ענדלאָזע
אַוונטן און טעג. טייל פון זיי זענען געוואָרן אוניווערסיטעט-פּראָפּעסאָרן, באַ-
רימטע זשורנאַליסטן, באַקאַנטע משומדים, פּירערס פון פּאַרטייען, דעפּוטאַטן אין
עסטרייכישן פּאַרלאַמענט, איינער פון זיי האָט געהאַט אַפּילו אַזאַ פּאַנטאַזיע,
אַז ער איז גאַר געוואָרן משה נאָדיר און איינער פון זיי איז געוואָרן סאַלאַמאַן
דעמביצער.

דאָס וואָס ער איז געוואָרן איז געווען אַ גרויסע דערפּינדונג. ער איז גע-
וואָרן אַ יידיש-יידישער שרייבער מיט לאַטיינישע אותיות — פּאַר גויים און
אַסימילירטע יידן, דאָס איז געווען אַ דערפּינדונג, אַ מין ליטעראַרישער פּאַטענט,
אַ מין נייער אופן וואָסן פלעקן מיט אַזאַ מין וואַסערל — און עס האָט אַ געוויסע
צייט געהאַט זייער אַ גרויסן דערפּאַלג. דעמאָלט איז געווען די צייט נאָך מאַריס
ראַזנענפּעלדס אייראָפּעישע דערפּאַלגן און סאַלאַמאַן דעמביצער האָט דאָס גוט
אונטערגעכאַפט און געליפּערט די זעלבע סחורה שוין אַן אַפּגעשליסע, גרייט

צום געברויך. מען דארף עס ניט איבערזעצן, עס איז יידיש און עס איז נישט יידיש, עס איז אַ מין מאַנטל, וואָס מען קען אים טראָגן אויף ביידע זייטן. און וואָס שייך טאַלאַנט קען איך אויך נישט זאָגן, אַז סאָלאַמאָן דעמביצער האָט געהאַט טאַלאַנט און איך קען נישט זאָגן, אַז ער האָט נישט געהאַט קיין טאַלאַנט. ער איז מעלאָדיש, זיס, באַנאַל, רחמימדיק, קיין מאָל נישט אַריגינעל, און פאַר גוים איז ער געווען מאַטעריאַל פון ערשטן קוואַל און גלייך צום נוצן סײַ פאַר סטודענטן פון ייִדישן שטייגער און סײַ פאַר דײַטשע ייִדן, וואָס ווילן האָבן אַ ביסל עכטע „לאַצעלעך“ (הלצות).

דעמביצער פלעגט זיינע טראַנסקריבירטע לידערביכלעך אַרויסגעבן אַליין און זיי אויך לרוב אַליין פאַרשפרייטן אין דײַטשלאַנד און אין עסטרייך. אין דער דײַטשער און אין דער דײַטש־ייִדישער פרעסע האָט מען וועגן אים אַ סך געשריבן ווי וועגן אַ ייִדיש געטאַ-ווונדערקינד, כאַטש געטאַ-ווונדערקינדער פלעגן זיך אַרומדרייען אַ סך איבער דעם פאַרמלחמהדיקן דײַטשלאַנד. נאָר יענע האָבן זייער ייִדישקייט פאַרשאַרט וואָס מער און דער האָט עס אַפּירגע-שאַרט וואָס מער. אַ דערפּינדונג.

איך האָב דעמביצערן אַ סך מאָל געטראָפּן, אָבער איך וועל באַשרייבן אַ באַגעגעניש אין גאַליציע אין דער צײַט פון זײַן גרויסן רוּם: אַ הויכער יונגער-מאַנטשיק מיט אַ גומי-מאַנטל, בלאַנד און מיט אַ צוויקער אויף דער נאָז, מיט גרויסע וואַנצעס, מיט אַ קליין קאַפעליושל און פול מיט טענות, אין די „דאַ-טשע“-קרייזן האָט ער געשפּילט דאָס נעבעכדיקע געטאַקינד, אין אונדזער דעמאָלטיקן ייִדיש-ליטעראַרישן קרייזל איז לעמבערג האָט ער געוואַלט שפּילן דעם גרויס-אייראָפּעער מיט אַ צוויקער און אַ רעגן-מאַנטל און אַ גוטן דײַטש אונטער די גראַבע וואַנצעס. אָבער מיר האָבן זיך נישט געלאָזט — ווייל עס איז שוין דעמאָלט געווען די צײַט פון די „יונגע“ אין אַמעריקע און שמואל יעקב אימבער אין גאַליציע — און מיר האָבן זיך נישט געלאָזט. האָט זיך סאָלאַמאָן דעמביצער גענומען זידלען און אַז דאָס האָט אויך נישט גענוצט איז ער אָפּגע-צויגן. אָבער אַקטיוו איז ער זייער געווען. ער האָט זײַן פאַטענט מיט אַלע מעג-לעכקייטן אויסגענוצט ווי לאַנג נאָר עס האָט זיך געלאָזט. אין דער ייִדישער ליטעראַטור איז ער נישט אַריין, אין אַן אַנטאַלאָגיע זעט מען אים נישט, אין דער דײַטשער אַוודאי נישט. אין דער צײַט פון דער מלחמה איז ער אָפּט אויפֿ-געשווומען נאָר אין די סקאַנדינאַוישע לענדער און איצט איז ער אין גאַנצן פאַרשווונדן. צו מערערע פון זײַנע מעלאָדישע לידלעך איז קאַמפּאָנירט געוואָרן מוזיק און זיי זינגען זיך גאַנץ פּיין. פאַר אַן אויספירלעכער ייִדישער אַנטאַלאָגיע איז ער זיכער אַן אייגנאַרטיקער קאַנדידאַט — אַט דער דיכטער פון דער פאַר-שווונדענער ראַסע פון די שפּיצקעפּלדיקע גאַליציאַנער יונגע-מאַנטשיקלעך.

רייזעלע האלפערן

(די אלמנה נאך דעם דיכטער משה לייב האלפערן)

1. א ווארט פריער

היינט איז עס אזוי ווי עס איז — נעכטן איז עס אנדערש געווען. אין אלע געביטן פון לעבן און אויך אויף דעם געביט פון דער פאָעזיע. און די פאָעזיע אליין איז אויך אנדערש געווען — האַרציק און אינטיים. מיט איין וואָרט : מענטשלעך.

יאָהאַן וואַלפּגאַנג געטהע — 1749—1832 — דער גרעסטער פּאָעט אין דייטשן לשון האָט געזאָגט: ווער עס וויל דעם דיכטער פאַרשטיין — מוז אין זיינע לענדער גיין.

און נישט נאָר אין די לענדער, ניערט אויך אין זיינע היימען און אין די היימען פון די, וואָס וווינען אין אַט די היימען, די משפּחה — די פּריינד.

און דאָס אַלץ האָט אַ שייכות צו דעם אינטימען פענפּראָפּיל פון רייזעלע האַלפּערן, איצט שוין ע"ה. פּערציק יאָר לאַנג האָט זי געטראָגן דעם שוואַרצן אַלמנה־שלייער נאָך איר מאַן — איינעם פון די גרעסטע דיכטערס בני ייִדן אין ייִדישן לשון. משה לייב האַלפּערן.

און איצט איז זי שוין פאַראייביקט ערגעץ דאָרט אויבן אין די הימלען מיט איר מאַן, איר איינציקן פּאָעט פון דער גאַנצער וועלט.

משה לייב איז געבוירן געוואָרן אין זלאָטשעוו, מיזרח־גאַליציע, אין יאָר 1886 און אַוועק פון דער וועלט אין יאָר 1932. אַ טיפּער טרויער האָט אַרומגענוֹר מען די גאַנצע ייִדישע קולטור־וועלט, וואָרעם אַ דיכטער איז נאָך דעמאָלט גע־ווען באַליבט און געאַכפּערט.

עס דערמאָנט זיך אַן עפּיזאָד: געווען איז עס סוף אויגוסט 1932. זיץ איך בני מיין שרייבטיש אין דער קאַנצעלאַריע פון „טלאַמאַצקע 13" און חשבון עפעס. עפנט זיך פּלוצלינג די טיר און עס לויפט אַרײַן אַ שיקינגל פון דער רעדאַקציע פון דער „פּאָלקס־צײַטונג", וווּ איך האָב מיטגעאַרבעט, וואָרפט אַ צעטל אויף מיין טיש און גיט אַ געשריי: משה לייב האַלפּערן איז געשטאַרבן. שרייבט אַן אַרטיקל און מאַכט אים פאַרטיק אין אַ שעה אַרום. איך וועל דאָ צוואַרטן.

איך האָב שיער נישט געחלשט — וואָרעם משה לייב האַלפּערן איז פאַר אונדז געווען עפעס מער ווי אַ פּאָעט.

איך האָב מיך געשטאַרקט און דער אַרטיקל איז געווען פאַרטיק אין צײַט. משה לייבן האָב איך פּערזענלעך קיין מאָל נישט באַגעגנט — דורכגעשריבן זיך יאָ. אין שפּעטערדיקע יאָרן אָפט באַזוכט אין ניר־יאָרק משה לייב האַל־

פערנס אַלמנה און זייער זון אַזיזיק. ער איז היינט אַ פּראָפעסאָר אין אַן אַמעריקאַנער קאָנער אוניווערסיטעט. רייזעלע האַלפּערן איז געשטאַרבן אין איר 81סטן לעבנסיאָר, מאָרץ 1972.

און אַט איז אַן אינטימער פּענפּראָפּיל פון איר, פון איר היים און פון דעם בן-יחיד אַזיזיק, ווי איך פּלעג זיי באַזוכן אין ניריאָרק. דער דאָזיקער פּענפּראָפּיל איז געשריבן געוואָרן אין יאָר 1938 — אָבער ער איז היינט פּונקט אַזוי אַקטועל — גיבן מיר אים דאָ אין גאַנצן.

און איידער מיר ברענגען דאָ דעם אינטימען פּענפּראָפּיל פון רייזעלע האַלפּערן — לאַמיר זיך פּאַרטיפּן — האַרץ און נשמה — אין איינעם פון משה לייב האַלפּערנס לידער — שיינקייט און אומעט אַרומגענומען.

2. די זון וועט אַרונטערגיין...

די זון וועט אַרונטערגיין אונטערן באַרג,
וועט קומען אַ שטילע די ליבע צו גיין.
וועט קומען אַ שטילע די ליבע צו גיין
צום אומעט, וואָס זיצט אויף אַ גאַלדענעם שטיין
און וויינט פאַר זיך איינעם אַליין.

די זון וועט אַרונטערגיין אונטערן באַרג,
וועט קומען די גאַלדענע פּאַווע צו פּליען.
וועט קומען די גאַלדענע פּאַווע צו פּליען
און מיטנעמען וועט זי אונדז אַלע אַהין,
אַהין וווּ די בענקשאַפט וועט ציען.

די זון וועט אַרונטערגיין אונטערן באַרג,
וועט קומען די נאַכט און וועט זינגען ליר-ליר.
וועט קומען די נאַכט און וועט זינגען ליר-ליר
אַריבער די אויגן, וואָס פּאַלן שוין צו
צו שלאָפן אין אייביקער רון.

3.

אין יאָר 1932 איז משה לייב האַלפּערן פּלוצלינג און יונגערהייט גע-
שטאַרבן. אַ ציטער איז דורך דורך דער גאַנצער ייִדישער שרייבער־משפּחה
פון דער וועלט. דער דיכטער פון געניאלן ליד „מעמענטאָ מאָרי“ — געדענק
אין טויט — האָט באַוווּזן, אַז ער מיינט עס ערנסט. ער האָט באַוווּזן, אַז זיינע

לידער זענען נישט סתם קיין לידער — נאָר שטיקער לעבן זענען די לידער וועגן לעבן און שטיקער טויט זענען זיינע לידער וועגן טויט — —

איבערגעלאָזן נאָך זיך האָט משה לייב דער פּאָעט — ווי ער האָט זיך אַליין אין די לידער גערופן — אַ צאַרטע, בלאַנדע פּרוי און אַ יינגל מיטן נאָמען אייזיק, וואָס איז געווען ווי אַ צאַרטע קינדער־אויסגאַבע פון משה לייב. פּול מיט שניין איז זיכער געווען דער הויכער, שיינער שטערן פון רייזל האַלפּערן, ווען זי פלעגט אַזוי שטיין און זיך טוליען צו איר געליבטן מאַן און באַליבטן פּאָעט — און פּול מיט זאַרג איז געוואָרן און שוין אויף אייביק גע־בליבן דער שיינער, הויכער שטערן פון דער בלאַנדער־דיכטער־פּרוי — ווען דער דיכטער איז אַוועק אין דער אייביקייט אַרײַן.

וועגן דער ליבע פון רייזל האַלפּערן צו משה לייבן האָב איך מיך אָנגע־הערט אַ סך און וועגן זײַן ליבע פאַר איר — נישט ווייניקער. דורך איר האָט ער ליב געהאַט — דער קאָמפּליצירטער און ראַפּינירטער דיכטער, דער ראַ־פּינירטער פון די ראַפּינירטסטע — דאָס פשוטע פּאַלק, זײַן פשוט ייִדיש פּאַלק. פאַר איר איז ער געווען די גאַנצע ייִדישע און די גאַנצע וועלט־ליטעראַטור און פאַר אים איז זי געווען דאָס גאַנצע ייִדישע פּאַלק, דאָס גאַנצע האַרציק־פשוטע פּאַלק פון דער וועלט.

אַז איך האָב זי דערוען דאָס ערשטע מאָל — רייזל האַלפּערן — האָב איך אַ טראַכט געטון: נאָך דעם טויט פון משה לייבן האָט זיכער אונטער דעם הויכן שטערן געעקבערט דער געדאַנק: גאָט — פאַר וואָס האָסטו דיין פּאַלק ישראל נישט באַפוילן דעם אינדישן מינהג, אַז די אַלמנות זאָלן באַלד צוזאַמען מיט זייערע מענער קומען אויף יענער וועלט — — נאָר אַזוי ווי דער מינהג איז בני ייִדן נישטאָ איז זי מיט דער גרעסטער אַנשטרענגונג אויף דער־וועלט געבליבן, זיך אָפּגעשלאָסן אין אַ קליינער דירה אין נײַ־יאָרק, זיך געווידמעט דער דערצײונג פון זייער פעיקן זון און דער קאַנסערווירונג פון די בילדער פון משה לייבן. און געמעלן זענען דאָס מאַדנע ביו גאָר — נאָך מער מאַדנע און נישט ווייניקער טאַלאַנטירט ווי די לידער פון משה לייב האַלפּערן.

פונקט ווי ווערלען האָט מיט גאַלד באַמאַלן זײַנע מעבל, אַזוי האָט משה לייב די גאַנצע שטוב זײַנע באַמאַלן מיט מעבל... און אַלץ איז געווען אין עפעס אַ מאַדנעם ייִדישן סטיל פון ירושלים און קאַרדאָוואַ און באַגדאַד און נײַ־יאָרק און זלאַטשעוו, דער געבורטשטאָט משה לייבס. משה לייבס בילדער וואַרטן נאָך אויף זייער תּיקון. משה לייב האָט געמאַלן זײַנע לידער און אין די לידער האָט ער באַשריבן זײַנע געמעלן...

אַז איך בין אַנומלט אַרײַנגעקומען אין דער שטוב פון רייזל האַלפּערן און איר זון אייזיק האַלפּערן — האָבן מיר באַלד אין דער ערשטער רגע אָנגע־הויבן צו רעדן וועגן משה לייבן און אַ רגע פאַר דעם גוטע־נאַכט־גרוס געענ־

דיקט צו רעדן וועגן אים. דרײַ רגעס נאָך מיין זײַן אין דער שטוב האָט שוין רײזל האַלפּערן פאַר מיר אָנגעהויבן פּונאַנדערוויקלען די מאַדנע געמעלן פון משה לײב דעם מאַלער־פּאַעט. זי האַלט זײ קאַנסערווירט און געוויקלט, אָט די בילדער, אין אַ סך לײוונטן און שאַלן און אין אומענדלעכער ליבע. איך בין גע־שטאַנען און באַווונדערט די בילדער און געטראַכט כּסדר: ווונדערלעך האַסטו געמוזט זײַן — משה לײב — און ווונדערלעך דײַן ליבע און ווונדערלעך דײַן פּישוף, וואָס האָט געשטראַלט פון דיר. זעקס יאָר נאָך דעם טויט פון איר מאַן איז דאָך די פּרוי נישט נאָר נאָך פאַרליבט אין איר געליבטן משה לײב מיט דעם פּלאַם פון דער ערשטער און רײנסטער און הייליקסטער ליבע — נאָר זי איז נאָך אַפּילו פאַרפּישופּט פון אים. און אויך איך בין פאַרפּישופּט געוואָרן פון אָט דעם גר־תּמיד פון ליבע. זײַנט דעם באַזוך בײַ רײזל האַלפּערן מעסט איך אַלע ליבעס פון דער וועלט מיט איר ליבע פאַר משה לײבן. און זײַנט דעם באַזוך ווייס איך, אַז ליבע איז נישט נאָר אַזוי שטאַרק ווי דער טויט — נאָר נאָך אַ סך שטאַרקער.

אַלפסנדר האַרקאָווי

געבוירן 1963 אין נאַוואַרעדאָק. זינט 1882 אין אַמעריקע.
אייראָפּעיִשע ריזעס. געשטאַרבן אין ניריאַרק דעם 2טן
נאוועמבער 1939.

מיט דעם נאָמען האַרקאָווי האָב איך מיך קיין מאָל נישט געקענט קיין
עצה געבן, קיין מאָל נישט אויף זיכער געוויסט צי איז דאָס בלוז דער נאָמען
„האַרקאָוויס ווערטערביכער“, אָדער איז ערגעץ טאַקע דאָ דער אמתער האַר-
קאָווי. דער נאָמען האַרקאָווי קלינגט אין דער וועלט פון ייִדישן געדרוקטן וואָרט,
און דער עיקר אין אַמעריקע, ווי „לאַרוס“ אין פראַנקרייך און „וועבסטער“ אין
ענגלאַנד.

אַרום 1932 איז האַרקאָווי געווען אין וואַרשע און איך האָב פעסטגעשטעלט,
אַז דאָס איז נישט בלוז אַ פּאַפּירענער ווערטערבוך אָדער פאַרשטויבטער פּילאַך-
לאַגישער אַרכיוו, נאָר אַ זייער לעבעדיקער און ענערגישער „יונגער-מאַן“ פון
אַ יאָר זיבעציג. ער האָט צו יענער צייט געהאַלטן אַ לעקציע אין ליטעראַטור-
פאַראיין און זיך דערצו געהאַלטן זייער טאַקטיש — כאַטש די וואַרשעווער ליי-
טעראַרישע וועלט איז אים קענטיק געווען זייער פּרעמד. שוין דעמאָלט איז עס
געווען מער ווי אַ האַלב יאָרהונדערט זינט ער האָט זיך מיט דער וועלט צע-
שיידט. נישט נאָר די מענטשן האָבן זיך לחלוטין געביטן, נאָר אַפילו די הייזער
און די גאַסן האָבן אַ גאַנץ אַנדער פנים באַקומען.

און דער צופאַל, וואָס פּירט מענטשן ווי בלאַנדזשענדיקע שטערן איבער
דער ערד אַרום, האָט געוואָלט, אַז דער שם-דבר פון דער ייִדישער פּילאַל-
גיע און מיין ווייניקייט זאָלן אין 1939 וווינען אַ לענגערע צייט אין איין האַטעל
אין ניריאַרק. זינט דער וואַרשעווער באַגעגעניש איז אין האַרקאָוויס לעבן אַ
סך פאַרגעקומען. עס איז געשטאַרבן זיין פרוי, אַ העלדין פון אַ באַרימטן
ייִדנשאַט-ראַמאַן פון פאַר אַ האַלבן יאָרהונדערט. זי איז געווען אַ נישט-דער-
גאַנגענע זעלבסטמערדערין און האַרקאָווי האָט מיט איר חתונה געהאַט און
אַפּגעלעבט אין פּערפּעקטער האַרמאָניע אַנדערשט-האַלבן דורות לאַנג. אויף דעם
ניר-יאַרקער ייִדישן בית-עולם איז דאָ אַ באַשיידן טאַפּל-קבר, וואָס אַ העלפט איז
אויסגעפּילט און אויף דער אַנדערער העלפט שטייט אויפגעשריבן „אַלפסנדר
האַרקאָווי — 1863 — ...“ אַ פּערפּעקטער ראַמאַן אין לעבן און אין טויט.

זינט דער וואַרשעווער באַגעגעניש איז אויך האַרקאָווי פאַרשלאַפט געוואָרן
און אַ פּוס איז אים טיילווייז פאַראַלזירט. יעדן טאָג זיצט ער שעהען אין וואַרט-
צימער פון האַטעל. דאָס ענערגישע, מאַגערע, ביינערדיקע פנים פול מיט שפּאַ-
נונג, די אויגן פול מיט צער, אין דער האַנט דער שטעקן, אָן וועלכן עס איז אים

שווער זיך צו רירן, און ער ווארט אויף קאלעגעס שרייבערס, וואס זענען אלע נאטירלעך יינגער פון אים, אַנדערע אפילו אַ העלפט פון זיינע יאָרן, צו כאַפֿן אַ שמועס וועגן... ייִדישער פּילאָלאָגיע. אין מיין נאַװוקייט האָב איך פֿאַר האַר־קאַוין אַרויסגעזאָגט אַ השערה, אַז דאָס פּוילישע וואָרט „מיעשקאַניע“ (וויי־נונג) האָט אַ שייכות צום העברעיִשן „משפֿן“. מער האָט מיר נישט געפּעלט. צו מאַרנגס האָט מיר האַרקאַווי געבראַכט אַ טויז קאַנאַנען באַװויזן, אַז איך בין אין טעות, באַװויזן, וואָס וואָלטן אַ פּילאָלאָגישע פעסטונג געקענט צעשמעטערן — מיך האָבן זיי פשוט צעפּלעטשט.

צום צוזאַמענפּאַר פון אַמאָפּטייל פון ייוואָ אין 1939 האָט מען מיר צוגעטיילט דעם כבוד צו ברענגען האַרקאַװין אין זאַל. ער האָט זיך געפּרייט ווי אַ קינד. ווידער איז ער געװען פֿאַר אַ גרויס פּובליקום, ווידער האָט מען אים אַפּלאַדירט, ווידער איז ער געװען אויף אַ פֿאַר שעה אין מיטן פון שטראָם פון ייִדישן קולטור־לעבן אין גרעסטן וועלט־קיבוץ. אַז איך האָב אים אין שפּעטער נאַכט אַרײַנגעפירט אין זײַן צימער האָט ער מיט ציטערנדיקער פּרייִד גע־זאָגט: איך דאַנק אײַך, עס איז געװען אײַנער פון מינע גליקלעכסטע אַװונטן אין דער לעצטער צײַט — און זײַנע באַקן האָבן יוגנטלעך געגליט. איך האָב גאַרניט געענטפּערט, וואָס גיכער פֿאַרלאָזט די שטוב זײַנע און אין האַלדז האָבן גענומען שטיקן טרערן.

די פּאַכלייט געדענקען האַרקאַװין און וועלן אים אײַביק געדענקען, אָבער דאָס פּאַלק, דאָס פּילמיליאַניקע ייִדישע פּאַלק פון אַמעריקע װײסט נישט, אַז אין אַ נײַ־אַרקער האַטעל לעבט אין לײדן, כאַטש נישט אין נױט, דער װאַס האָט דורות פון אײַמגראַנטן געלערנט די לאַנדשפּראַך, געלערנט ווי צו װערן בירגער, רעדאַגירט די ערשטע ייִדישע צײַטונג אויף דעם מעכטיקן קאַנטינענט. נאָך הײַנט לערנט מען זיך פון האַרקאַװיס ביכלעך ווי אַזוי צו װערן בירגער, ווי אַזוי אױסצולײַגן שװערע װערטער פון דער ענגלישער שפּראַך, וואָס האָט קײן פּינקטלעכע אױסלײַג־פּללים נישט.

די אױגן וואָס האָבן געזען די געשיכטע פון דריי־פּערטל יאַרהונדערט ייִדיש־אַמעריקע גיבן מיר אײַן מאַל אַ װינק און אַ רוף צו און מיט אַ װײפּולער שטימ (צוליב דעם אײַביקן צער פון קראַנקן פּוס) דערצײלט מיר האַרקאַװוי מיט פּרייִד, אַז בקרוב וועט דערשײַנען זײַנס אַ בוך װעגן דעם שייכות פון ייִדיש צו ענגליש. עס איז אַ לאַנג אַנגעשריבן װערק, וואָס איז צוליבן טױט פון דעם פֿאַרלעגער נישט אַרױס, אָבער אײַצט איז עס אַרױסגענומען געװאָרן פון אַרכײו דורך דעם יורש פון פֿאַרלעגער און קומט אַרױס אויף דער לײכטיקער שײַן. עס װעט זײַן דאָס זײער צוגעפּאַסטע שװאַנענליד פון דעם דערפֿאַלגרייכסטן קול־טור־שדכן צװישן ייִדיש און ענגליש. די ענערגישע אױגן ברענען מיט אומגע־

דולד, אַז דאָס ווערק זאל שוין דערשיינען און ווידער זאלן די ווערטער אַלפסנדר האַרקאָווי, וואָס קלינגען ווי אַ בת־קול פון אַ שטיק ייִדיש אַלט־אַמעריקע, אַ קלונג טון פריש און יוגנטלעך אין פאַרבינדונג מיט אַ שפּאַגל ניי ווערק. — אין דער עלטער פון אַ מענטשן קען מען זיין יוגנט דערקענען — האָב איך דאָ אַנומלט האַרקאָווי געזאָגט. ער האָט נישט דערהערט און איבערגעפרעגט. איך האָב איבערגעחזרט, אָבער עפעס אַנדערש. האַרקאָווי האָט פּיינט דאָס וואָרט „עלטער“.

1939

פרץ הירשביין

געבוירן 1880 אין קלעשטשעל, גראָדנער געגנט. זינט 1912 פיל וועלטרייזעס, געוויינט אין אמעריקע. געשטארבן 16טן אויגוסט 1948.

פרץ הירשביין האָט זייער אַ מאַרקאַנטן קאַפּ. צוויי שטריכן און דו האַסט שוין אַ צייכענונג, אָדער אַ קאַריקאַטור פון אים, אַ לאַנגע, איידעלע אָדלערנאַו, אַ צוריקגעוואָרפּענער שטערן, אַ מאַיעסטעטישער קאַפּ האָר, דורכדרינגענדיקער, כאַטש אַלע מאָל זייער מילדער בליק, אַ ביסל מיט פּאַזע. און אַ ביסל מיט פּאַזע וואָס איז געוואָרן נאַטירלעכע געוויינהייט און צווייטע נאַטור, אַלע מאָל זייער צוגעפאַסט און זייער צוריקגעהאַלטן אָנגעטון. — דאָס איז פּרץ הירשביין. און ער גייט זייער גלייך און אַלע מאָל צוריקגעהאַלטן און לאַנגזאַם און ער רעדט גלייך און אַלע מאָל צוריקגעהאַלטן און לאַנגזאַם. גאַנצער מענטש. דעם ערשטן טייל האָט געפּאַרמירט די נאַטור מיט אַ זעלטענער שלימות און דעם צווייטן טייל האָט פּאַרמירט דער פּאַרמירטער אַליין מיט אַ זעלטענער דורכגעטראַכט-קייט, זיך דערקענען און קענען.

פּרץ הירשביין פּאַרמאַגט אומפּאַרגלייכלעך אַ סך מער הומאָר און ווייז ווי ער גיט סײַ אין גערעדטן וואָרט און סײַ אין געשריבענעם. אַ פּנים, אַז טאַקט פּאַרמאַגט ער נאָך מער ווי הומאָר און ווייז. און עס איז אַ שאַד.

אויב איך בין אויך אַ שטיקל וועלט-פּאַרער, איז פּרץ הירשביין דערפּאַר פּאַראַנטוואָרטלעך. איך האָב אים אַ מאָל אַרום דעם יאָר 1929 געזאָגט, אַז איך בענק נאָך דער וועלט, אַז איך שעם מיך פּשוט. אַט וואָרף איך מיך אין מיניע לידער מיט וועלטן, אַבער אין דער אמתן האָב איך אַפּילו קיין מאָל דעם ים נישט געזען, און מיין לעבן לאַנג פּאַר איך רייטנדיק אויף בוכהאַלטערישע שטולן און סעקרעטאַרישע בענקלעך.

הירשביין האָט מיך אָנגעקוקט מיט זיניע דורכדרינגענדיקע און זייער מילדע אויגן און האָט מיר געזאָגט מיט זיין קלאָרער, קלינגענדיקער און אַלע מאָל פייערלעכער שטים:

— מלך ראָוויטש — רוקט אָפּ די שטול, הייבט אייך אויף און מאַכט אַ וועלטרייזע.

ער האָט זיך באלד אַוועקגעזעצט, געהייסן זיך געבן פּאַפּיר און אַ פען און דער פּיאַנער פון די ייִדישע שרייבערס-וועלטפּאַרערס האָט געגעבן אַ רעקאַ-מענדאַציע קיין דרום-אַפּריקע צו דער דאַרטיקער באַקאַנטער ייִדישער קול-טור-טוער-פּאַמיליע פעלדמאַן — איינעם, וואָס האָט אַקערשט אַפּגערוקט די בוכ-האַלטערישע שטול און ווער ווייסט, וואָס דאָ קען ווייטער ווערן... אַבער די

וונדערבארע איידלקייט פון פרץ הירשביין האָט קיין מאָל נישט צוגעלאָזן דעם געדאַנק פון „קאַנקורענץ“. און אויב אזאָ געדאַנק וואָלט אויפגעקומען וואָלט דער העראָס פון איידלקייט אין אונדזער ליטעראַטור נאָך חברישער געווען, שיר נישט אומנאַטירלעך חבריש.

איך האָב גענומען מיין ערשטן וועלט־ריזע־באַגלייט־בריוו און געלאַכט דאָס גרעסטע געלעכטער, ווייל איך האָב דעמאָלט געמיינט, אַז דאָס איז נישט מער ווי אַ וויץ. מיין וויץ. הירשביין איז געבליבן ערנסט.
— באַהאַלט דעם בריוו, מלך ראָוויטש, — האָט ער געזאָגט. — איר וועט אים דאַרפן, איר מוזט אים דאַרפן. אַ מענטש דאַרף פֿאַרן איבער דער וועלט — אַ ייִדישער שרייבער אַוודאי.

זינט דעמאָלט האָט זיך דער געדאַנק פון וועלטפֿאַרערי ווי אַ זלידנע פליג אַנגעזעצט אויף מיר. אַ יאָר שפעטער האָב איך הירשביינס באַגלייט־בריוו אָפֿ־געגעבן אויף דעם ריכטיקן אַדרעס אין דרום־אַפריקע.

ווי איך קום איז שוין הירשביין פריער געווען דאַרט. איך וועל רעדן מיט זיין סטיל: זינע שפורן אויף די וועגן פון דער וועלט האָבן זאָווערוכעס פון דער צייט פֿאַרווייט און אָפגעווישט. אָבער די שפורן אין די הערצער פון די מענטשן זענען געבליבן. אָפט קום איך אין ייִדישע ייִשובים, ווי הירשביין איז שוין פֿאַר צוואַנציק יאָרן געווען — אָבער מען רעדט נאָך אַלץ מיט מיר וועגן דער געשעעניש מיט אזאָ פרישקייט, אַז איך האָב דאָס געפיל, אַז אַט מיט אַ באַן פריער איז ער אָפגעפֿאַרן, נאָר אַז מען ווייזט מיר אַ געמיינזאַם בילד — דערקען איך די יאָרן. אַט שטייט דאָ הירשביין צווישן הונדערטער ייִדישע פויערן אין אַרגענטינע, יינגלשע שיינקייט איז נאָך אין זיין פנים — זאָל דאָס מעגלעך זיין, אַז די אַלע בערדיקע האַרעפֿאַשניקעס זענען זיך דאָ צוזאַמען־געקומען לכבוד דעם יינגלשן דיכטער? — דורך די בילדער דערקען איך די יאָרן, וואָס זענען שוין פֿאַרבליבן, נאָר אין די הערצער זענען די שפורן פרישע, נעכטיקע ערשט.

און ווי הירשביין איז שוין געווען, וועל איך נאָך אַלץ נישט זיין, אפשר קיין מאָל מער נישט. ער איז נישט נאָר דער פיאַנענער, ער האַלט נאָך אַלץ דעם רעקאָרד פון ייִדיש־וועלטפֿאַרערי.

הירשביינס ריזע־באַשרייבונגען זענען דורכויס פערזענלעכע אימפרע־סיעס און מעדיטאַציעס אויף דעם פֿאַן פון לענדער און פעלקער. האָט מען דעריבער אָפט טענות צו אים: פֿאַר וואָס אַזוי ווייניק פֿאַקטן? און אויך איך, זינדיקער, אַז איך האָב הירשביינס ריזע־בילדער צום ערשטן מאָל געלייענט, האָב די זעלביקע טענות געהאַט. נאָר אַז איך האָב זיי געלייענט צום צווייטן מאָל, און טאַקע נאָך דעם ווי איך בין אין די באַטרעפֿנדיקע לענדער געווען — האָב איך ערשט רעכט אָפגעשאַצט זייער אומפֿאַרגליכלעכן ווערט. נאָך

אלע זאכן קען זיך קיין שריבער נישט פארמעסטן אין זיין שרייבן מיט אזוי פיל פאקטן וויפיל ס'גייט דאס מינדסטע סטאטיסטישע, אדער געאגראפישע בוך. פאקטן גיבן איבער די גופים פון די לענדער און די פעלקער, אבער אט אזעלכע מעדיטאציעס גיבן איבער די נשמות פון די לענדער און די פעלקער. און ווער קען דען וויסן וואס וויכטיקער איז — גוף אדער נשמה.

פאראנען הירשביינס עטלעכע לידער מיט זיין אייגענער מוזיק. אזא גאנצער מענטש — איז ער אויך מוזיקאליש, שפילט לויט דעם זיכרון אויף א קלאוויר, מאלט אויך אקווארעלן. און מיט דעם ריטעם פון דער שיף אויף דעם ים האט ער א מאל אויף א לאנגער ריזע פארפאסט א ליד און אויסגע-זונגען עס אויך מיט זיין אייגענער מעלאדיע — „ימים רושן“ הייסט דאס ליד. און די מעלאדיע איז א פארבענקטע, קומט ערגעץ פון די טיפסטע טיפן און גייט אין ווייטסטע ווייטן אוועק. — —

אז איך בין דאס ערשטע מאל געווען אין אויסטראליע איז שוין (פאר-שטייט זיך) הירשביין דארט מיט א דרייצן יאר פריער געווען. מיר זענען גע-זעסן אין א געזעלשאפט פון פריינד, פון ענטוויאסטן פון דער יידישער לי-טעראטור. הירשביין האט זייערע נשמות אויפגעאקערט און דעם דאזיקן ענ-טוויאזם פארזייט. ער וועט נישט אויסגיין כל-זמן די נשמות וועלן נישט אויס-גיין אין זיי. עס איז געווארן שפעט און שפעטער, פאר טאג, און מען האט זיך שוין געדארפט אויפהייבן צום גיין. איינע פון די פרויען פון דער געזעלשאפט האט זיך אויפגעהויבן און א זינג געטון:

ימים רושן — —

אלע האבן זיך באלד אנגעהויבן ווי צו א הימען און א זונג געטון אין כאר:

ימים רושן — —

די פריינד פון דער יידישער ליטעראטור אין ווייטסטן ווינקל פון דער וועלט האבן הירשביינס ליד גענוצט ווי א הימען.

א הימען פון בענקשאפט, פון וואנדערן, פון ווייטקייטן, פון בויען נייע וועלטן, פון ליבע צו די אלטע טראדיציעס פון דער יידישער וועלט-ליטע-ראטור.

איך בין געווען טיף געריירט, מיט א ציטערדיקער שטים און מיט אויגן גלאנצנדיק מיט טרערן פון אנטציקונג האב איך מיטגעזונגען:

ימים רושן — אן א ברעג — —

אין יענער רגע האב איך דערזען, דערבליקט און דורכגעבליקט די ווונד-דערלעכע געשטאלט פרץ הירשביין, וואס שוין זינט באלד פערציק יאר שוועבט זי איבער אונדזער יידישער וועלט אין א וועלט און וועלט-ליטעראטור.

די געשטאַלט, וואָס זינט הירשביין האָט זי ערגעץ אין קאַנאַדע דערזען און אויף דעם ערשטן בליק פאַרליבט אין דער צאַרטער דיכטערין אסתר שו-
מיאַטשער, איז זי געוואָרן צווייגעשטאַלט — און זינט 1934 איז עס אַ דריי-
אייניקייט, ווייל עמוסל, זייער קינד, איז זינט דעמאָלט מיט זיי.
איך דאַנק דיר, פּרץ הירשביין. דער מאַמען — צו ערשט, ווייל זי האָט
מיך געלערנט גיין איבער דער וועלט. און צווייטנס — דיר, ווייל דו האָסט
מיך געלערנט פאַרן איבער דער וועלט.

1939

אַדאַלף העלד

געבוירן 1885 אין באַריסלעוו. דער פּאָטער אַ בעקער. זינט 1894 אין אַמעריקע. געשטאַרבן 15טן מיי 1969.

דער אמתער ייִדישער נאָמען פון אַדאַלף העלד איז געווען: עקיבא, איינער פון די גרעסטע גייסטיקע און פיזישע העלדן אין דער ייִדישער געשיכטע. ווי פּאָטעטיש דאָס וואָלט געקלונגען: „עקיבא העלד“. אָבער דער גייסט פון דער צייט, קודם איז גאַליציע און שפּעטער אין אַמעריקע, האָט געמאַכט פון עקיבא — אַדאַלף.

אַדאַלף העלד האָט אָפּגעלעבט זיינע — פון גאָט באַשערטע — נאַענט צו 85 יאָרן — אין עושר און אין כבוד און אין אינערלעכער און אויסערלעכער שלימות. דער אמתער קלאַסישער סאַציאַל־דעמאָקראַט — ייִדישער, פּאַרטייט זיך — פון די ערשטע יאַרצענדליקער פון 20סטן יאַרהונדערט. די ווינער סאַציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי — מיט די אַדלערס, פּאָטער און זון, בראש — אַסימילירטע ביז די שפיץ פינגער, איז געווען דער מוסטער. דער מין סאַציאַליזם האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע. זיין אידעאַל איז געווען אַ לעבן מיט ערלעכער פּראַצע, גוטע פּאַרדינסטן, גוטע דערציונג פאַר די קינדער און גוטע אויסזיכטן פאַר זיי אין אַ לאַנג און גוט לעבן — ווי דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, פּראָפּעסאָרן.

דער עיקר־צענטער פאַר די דאָזיקע ייִדישע מאַסן איז געווען די ניר יאַרקער „איסט“ — איסט־בראָדוויי 175. דער באַרימטער „פּאַרווערטס־בנין, צען שטאַק הויך, מיט אַ גרויסער שילד אין ייִדישע אותיות אויפן דאַך: — „פּאַרווערטס“. אין אַמעריקע שעמט מען זיך נישט מיט ייִדישע אותיות... מען שעמט זיך טאַקע נישט, אָבער מען קעכלט נישט ספּעציעל דעם ייִדישן אַלף־בית. אַרויס פון דער אַלט־היימישער אייביקער נויט דורך ערלעכער אַרבעט און אַרויס גייסטיק פון געטאָ דורך בילדונג און עמאַנציפּאַציע. מיט איין וואָרט — פּראָלעטאַרישע השכלה. דאָס איז געווען דער אידעאַל פון די גרויסע מאַסן ייִדישע אימיגראַנטן פון די אַכציקער יאָרן פון 19טן יאַרהונדערט — ביז די יאָרן פון דעם ערשטן וועלט־קריג. אין אַט דער סביבה איז אויסגעוואַקסן אַדאַלף העלד. דאָס איז געווען זיין קריגספעלד. דאָ איז ער געווען אין דער היים אין זיין לאַנג און אויפטועריש לעבן.

דער גרויסער פּראָזע־שרייבער י. י. זינגער, וואָס איז צו זיינע פּופּציק אוועק פון דער וועלט, האָט געחלומט אַנצושרייבן אַ גרויסן ראַמאַן אונטערן נאָמען: „175 איסט־בראָדוויי“ — איינער פון די דינאַמישע העלדן פון דעם ראַמאַן האָט געדאַרפט זיין אַדאַלף העלד.

א קליין-געוואקסענער, נישט דווקא א מאַגערער, איז געווען העלד. שוואַרץ-העוודיק, אַלע מאַל שמייכלענדיק און אין דער זעלבער צייט אַלע מאַל זייער ערנסט איז ער געווען. ער האָט געוויסט, אַז מען קומט נישט צו אים סתם אַזוי, מען קומט צו אים ווייל מען דאַרף אַ טובה. דאָס האָט אים נישט געאַרט, דאָס האָט אַפילו געשטאַרקט זיין גלויבן אין זיין שליחות: טאָן גוטס דעם ברודער-מענטש. זיינע רעדעס זענען אַלע מאַל געווען קורץ — ווערטערשפּיל האָט אים נישט אינטערעסירט. דער עיקר איז דאָס פאַרוואַנדלען ווערטער אין מעשים. ער האָט באַלאַנגט צו צענדליקער ייִדישע הילף-אינ-סטיטוציעס און די מיינסטע פון זיי האָט ער פּראַקטיש אָנגעפירט.

אב. קאהאַן, דער לאַנגיאַריקער רעדאַקטאָר פון „פאַרווערטס“, אַ מאַן מיט דיקטאַטאָרישע נייגונגען, האָט ליב געהאַט צו באַפעלן. אַדאָלף העלד האָט באַלאַנגט צו זיין סוויטע און דיסציפּלינירט געפּאָלגט דעם אָנפירער. אָבער אין איין שיינעם טאָג האָט ער אויפגעהערט צו פּאָלגן... „וואָס זענט איר עפעס איבערגעבליבן געוואָרן — העלד?“ — פרעגט אים קאהאַן. העלד האָט גע-ענטפּערט אַט אַזוי: „נעכטן איז געווען מיין פּופּזיקסטער געבוירן-טאָג. ייִדישע מאַראַל פּאָדערט טאַקע צו רעספּעקטירן אַן אַלטן, אָבער נעכטן בין איך אַליין געוואָרן אַן אַלטער און באַלאַנג נישט מער צו אייערע באַיעס, מיסטער קאהאַן.“ העלד האָט ליב געהאַט צו דערציילן די מעשה — האָב איך זי דאָ איבער-דערציילט פון זיין כבוד וועגן.

אַדאָלף העלד איז נישט געווען קיין לינדשאַפטלעכער ריזנדער — און פאַרט האָט זיך עס עפעס פון זיך אַליין געמאַכט, אַז מיר האָבן זיך געטראָפּן אין אַ סך לענדער. קודם-כּל אין גאַליציע, אין לעמבערג, שפּעטער אין ווין, נאָך שפּעטער — אין וואַרשע — וווּ העלד האָט עטלעכע יאָר — צווישן די צוויי וועלט-מלחמות — געוויילט אין שליחות פון אַמעריקאַנישע פּילאַנטראַ-פּישע ייִדישע אינסטיטוציעס, נאָך שפּעטער אין ניו-יאָרק, אין קאַנאַדע, אין מדינת-ישׂראל. ער איז נישט אַרויסגעפאַרן סתם, ער איז אומעטום געווען אַקטיוו ווי אַ בין.

אָבער אין דער גאַנצער אַקטיווקייט — כּמעט 24 שעה אין מעת-לעת — האָט ער צייט געהאַט צו לייענען אַ ליד, אַ דערציילונג, אַן עסיי — און מיט צוטיילן עס דעם מחבר — מיט אַ גוט וואָרט דערצו.

אַז עמעצער וועט ווען עס איז אויפשרייבן די ביאָגראַפּיע פון אַדאָלף העלד — וועט עס נישט זיין — ווי מען זאָגט — אַ „קאַלירפּולע“ ביאָגראַפּיע. זי וועט זיין גרוי ווי די נויט — בעיקר ייִדישע נויט.

אָבער אַ טיפּערער, מענטשלעכער, עטישער אַרייַנבליק אין דער דאָזיקער ביאָגראַפּישער גרויקייט — וועט באַווייזן ליכטיקע פּאַסן פון פּשוטער חברי-ש-קייט און מענטשלעכער גוטסקייט. אַ גוטסקייט וואָס יאָגט זיך נישט נאָך רע-

קלאַמע — וויל רעקלאַמע מעקט אָפּ די ליכטקע פּאַסן — און פאַרמעקט אַלע קאַלירן.

און לאַמיר צום סוף דערציילן אַן אַדאַלף העלד־עפּיזאָד, וואָס האָט זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זיכרון :

דאָס יאָר איז 1945. אַדאַלף העלד געפינט זיך אין מאַנטרעאַל און איך זיך צווישן עולם אין אַ קליינעם ייִדישן זאַל אויף אַ פּאַרזאַמלונג. די טעמע איז : הילף פאַר די דורך נסים לעבן־געבליבענע יידן אין מיזרח־אײראָפּע. העלד טיילט מיט דעם עולם ווי שווער דאָס קומט אָן.

פּלוצלינג הייבט זיך אויף איינער פון פּובליקום און מיט אַן אויפגע־רעגטער שטים שרייט ער ממש : — אָבער וווּ איז יושר, גערעכטיקייט, מאַר־ראַל ? זאָל מען אָפּעלירן צום יושר־געפיל פון דער גאַנצער וועלט.

אַדאַלף העלד ענטפּערט מיט אַ ממש אַראַפּגעלאַזטן קאַפּ :

טייערער פּריינד — איך וויל אייך פאַרטרויען אַ סוד — נאָך אַ לעבן פול מיט פּראַקטיק אויף דעם געביט פון געזעלשאַפטלעכן יושר. עס איז אפשר דאָ אַ ביסל יושר בין אָדם לחברו — צווישן יחיד און יחיד, מענטש און מענטש. אָבער אין צוזאַמענלעבן פון מלוכות, פּאַרטייען, גרויסע געזעלשאַפטן איז קיין יושר נישטאָ. אפשר וועט אַ מאָל זיין אַזוי — ווען אונדזערע אַמאָליקע יוגנטלעכע חלומות וועלן ווערן אַ ווירקלעכקייט. אָבער צו דעם איז נאָך ווייט, ווייט. איז לאַמיר דערווייל טון אַ ביסל גוטס לויט אונדזערע מעגלעכקייטן.

און אַדאַלף העלד האָט אויפגעהויבן דעם קאַפּ און צוגעגעבן :

אַזוי איז עס דערווייל — יא, דערווייל — און לאַמיר האַפּן, אַז עס וועט אַ מאָל אַנדערש ווערן, אפשר וועלן מיר עס נאָך דערלעבן.

אָבער כאַטש ער איז געבענטשט געוואָרן מיט אַ הויכן עלטער — העלד — האָט ער די דאָזיקע יושר־ווירקלעכקייט נישט דערלעבט. דערווייל...

ד"ר אברהם יהושע העשל

געבוירן 1907 אין וואַרשע. געלערנט און געווינט אין ווילנע, בערלין, פראַנקפורט. קנאַפ פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה ווידער אין וואַרשע. 1939 אין לאַנדאָן. 1940 אין סינסינעטי. 1945 — ניו־יאָרק. נפטר געוואָרן 25סטן דעצעמבער 1972.

(זען אויך ב' 2 „מיין לעקסיקאָן“).

צוויי סצענעס:

1925 — וואַרשע. איך זײַן בײַ מיין שרײַבטיש מיט דער גרויסער גלעזער־נער שאַפּלע אויף טלאַמאַצקע 13. שוין שעהען לאַנג ווי איך ווענד אָן אַלע מיניע רעכ־קענטשאַפטן, דערוואָרבן אין אַ צענדליק יאָרן באַנקאַרבעט אין ווין, אויף צונויפצובינדן אַן עק מיט אַן עק פון קאַרגן בודזשעט פון ליטעראַטור־פאַראיין. הינטער דער וואַנט איז דער קלוב און דער גאַנצער טומל פון ייִדישן צײַטונגס־וועזן און דער ייִדישער ליטעראַטור אין פּוילן צווישן די צוויי מלח־מות. אין מיין קאַנצעלאַריע איז שטיל און אויפגערוימט. אַלע שטולן אויף זײער פּלאַץ, אַלע פּאַפירן ליגן גלייך ווי צוגעקלעפטע איינס צום אַנדערן. מיין קאַפּ פאַרזונקען אין די חשבונות. אָבער פּלוצלינג הייבט זיך מיר אָן דאַכטן, אַז עמעץ איז דאָ אַרײַנגעקומען און קוקט אויף מיר. איך שענק נישט קיין אויפ־מערקזאַמקײט. פינג מינוטן פאַרגײען. עס איז פאַרט עמעץ אין צימער. איך הייב אויף די אויגן און דערשרעק מיך אויף אַ רגע. אין ווינקל בײַ דער גרינער טיר שטייט אַ הויך און שלאַנק בחורל, וואַרשעווער חסידישע טראַכט. אַ לאַנג, שוואַרץ בגד, פּמעט ביז דער ערד, קוים וואָס מען זעט די שטיוולעטן אַרויס, אַ קײלעכדיקע דענקע מיט אַ צום שטערן צוגעקוועטשטן קליינעם דאַשעק — אויפן קאַפּ. אַ שטרענג פנים און כאַטש ער קוקט אויף מיר זײער מילד און שולדיק, קוקט ער אויך בײזלעך. די אויגן שוואַרצע, טיפע, גרויסע, די הויט ברוינלעך־טונקל, באַהויכט מיטן ערשטן יונגן שפּראַך פון אַ טונקעלער באַרד. די ליפּן פּולע, לײַדנשאַפטלעכע, טונקל־רויטע. עפעס אַ צוק און אַ דינער גרימאַס אַרום מויל, עפעס אַזוי ווי קאַפּרײזנער פאַרווורף. כאַטש דאָס פנים איז נישט צו שטאַרק ייִדיש, עס איז צו ווייניק קלאַסיש־סעמיטיש — אַט דער צוק מאַכט עס באַלד אי ייִדיש, אי חסידיש, אי רבניש אָפּילו. דער בחורל ווייסט. אַז עס גרייט זיך אַ ליטעראַרישער אַלמאַנאַך — האַט ער געבראַכט עטלעכע לידער.

איך געדענק. באַלד אין ערשטן מאַמענט האַט אַ בליץ געטון אין מיין

מוח: אַ נײַער שלום אַש... ווײַל אַלץ איז עפעס ענלעך געווען צו דער סצענע פון אַש אַרײַנקומען אין אונדזער ליטעראַטור — אויך דאָס פנים פון בחורל צום פנים פון יונגן אַש.

1946 — מאַנטרעאַל. פורים. אין אַ האַטעל־צימער פון אַ נײַ־יאָרקער גאַסט. אַ באַקאַנטער פון וואַרשע. איך באַזוך דעם גאַסט. נאָך אַ פּאַר שעה רעדן — עס איז פאַר מיטאַג — בעט ער מיך איבער. ער דאַרף לייענען די מגילה. מיר וועלן זיך ווידער קענען זען אין אַ שעה אַרום — סײַדן איך וויל בלייבן. איך בין געבליבן. האָב מיר געבאַרגט דעם הוט פון גאַסט, ער האָט אָנגעטון אַ יאַרמלקע און געלייענט די מגילה מיטן טראָפּ און מיט אַ וואַרשעווער אַקצענט און דעם באַוווסטן ניגון, וואָס איך האָב שוין נישט געהערט נאָענט צו אַ האַלבן יאָרהונדערט. אַזוי ווי קיין סך זיך פּאַרטיפּן און קאַנצענטרירן ביים הערן די מגילה לייענען דאַרף מען נישט, אַפילו ווען מען הערט זי בלויז איין מאָל אין פּופציק יאָר — האָב איך אַבסערווירט און געטראַכט וועגן גאַסט, וועגן מיין ערשטער באַגעגעניש מיט אים מיט 21 יאָר צוריק. אַלץ אין זײַן פנים איז ווי עס דאַרף צו זײַן נאָך 21 יאָר. חוץ דער באַרד, וואָס איז גלאַט ראַזירט מיט אַן עלעקטרישן אַפּאַראַטל. אויך דער ציגאַר, דער ברוינער און דופטיקער, וואָס דער גאַסט רייכערט פון צײַט צו צײַט, איז אין רבנישן סטיל, אין רבישן אַפילו. די באַגעגענישן זענען מיט אַברהם יהושע העשל, היינט דאָקטאָר און פּראָפּעסאָר אין ייִדיש טעאַלאָגישן סעמינאַר אין נײַ־יאָרק, מחבר פון ייִדיש־פּילאַָ סאָפּישע ווערק אין עטלעכע שפּראַכן און — און דאָס איז פאַר מיר דער עיקר — מחבר פון אַ קלאַסישן עסיי אין ייִדיש „די מיזרח־אײראָפּעזשע תקופה אין דער ייִדישער געשיכטע“, וואָס ער האָט אים געלייענט אויף דער 1945־וואָך קאַנפּערענץ אין נײַ־יאָרק.

ווען עמעץ וואַלט אונדז, די רעדאַקטאָרן פון די „וואַרשעווער שריפטן“ אין יאָר 1925, געפרעגט אויף אַ האַראַסקאַפּ פאַר דעם דאָזיקן ייִנגסטן דיכטער אונדזערן, אַ. העשל, וואַלטן מיר אים אַלערליי צוועלף מאָל צוועלף מזלות פאַרויסגעזאָגט חוץ דעם, אַז גראַד ער וועט זײַן דער דיכטער פון אַן עסיי, וואָס איז אין דער אמתן אַ ליד אין פּראָזע, אַ קלאַגליד נאָך דעם ייִדנטום אין מיזרח אין אַלע זײַנע געניטיקע לענגן און ברייטן און טיפּן און הייכן. איך האָב אַברהם יהושע העשלען ווייניק אין וואַרשע געקענט, זעלטן און אפשר קיין מאָל נישט מיט אים קאַרעספּאַנדירט, נאָר אַ טייל פון זײַנע ווערק געלייענט. זײַן איינגעשפּאַרטע פרומקייט האָב איך קיין מאָל נישט פאַרשטאַנען און אויך נישט מיטגעפילט. אָבער גראַד דערפאַר ווײַל ער איז זײַן לעבן לאַנג געגאַנגען אויף דער גרענעץ־ליניע צווישן די צוויי וועלטן פון מיזרח־ייִדנטום, האָט ער זײַן נשמה, זײַן גאַנצע נשמה דערזען. אַז א. י. העשל האָט מעיין געווען אין דעם ערשטן באַנד פון דעם דאָזיקן

לעקסיקאָן מיינעם האָט ער מיר געשריבן מיט גרויס אומצופרידנקייט, אַז איך האָב געטון אַ גרויסן פעלער למאַי איך האָב אין די אינטימע פּאַרטערעטן נישט געשריבן וועגן די ווערק פון די שרײַבערס, וואָס איך באַמײ זיך צו מאַלן זייער לעבן, זייער פּערזאָן און פּערזענלעכקייט, זייער טאַג, זייער וואָך. איך האָב אין דער טענה געזען אַ סתירה צו העשלים אײגענע רייד אין זײן קלאַסישן עסיי, וואָס זוכט „די געלייטערטקייט אין לעבן פון אַ פּאַלק, גײטיקע סובסטאַנץ אין דער טאַג־טעגלעכקייט“. ער האָט דערזען דעם פּאַטאַס אין כלל, ער האָט אַבער נישט געוואַלט זען דעם פּאַטאַס אין פרט און אין יחיד. און אפשר בין איך שולדיק, וואָס כ׳האָב נישט געקענט אַרויסברענגען דעם פּאַטאַס אין דער טאַג־טעגלעכקייט פון די יחידים פון דעם לעקסיקאָן.

פון מײן יוגנט אָן קעמף איך זיגרייך אין מיר קעגן רעליגיעזע פּאַרמען און אַנטראָפּאָמאַרפישער גאַט־באַנעמונג, וואָס דאַס איז אין תּוך דער וועג פון די פרומע, און ווײל אַ. י. העשל איז אַ פרומער, אינטערעסירט ער מיך פון דער ערשטער באַגעגעניש אָן. דאָ אַנומלט האָב איך געלייענט זײנע פּאַעטישע ליי־דער אין פּראָזע (אין ענגליש) וועגן תּפילה און וועגן גלויבן. און מיט טיפּן צער האָב איך געטראַכט, אַז ווען דעח גלויבן אין דער תּפילה וואַלט ביים פּוילישן ייִדנטום נישט אַזוי הויך געשטאַנען, אַפילו בײַ די פּויליש־ייִדישע סאַ־ציאָליסטן... וואַלט אים די אומגעריכטע טראַגעדיע נישט אַזוי טיף און פּלוצ־לינג אַ וואָרף געטון. די פרומע איז גענוג ווען זײ רעדן זיך אײן, אַז גאַט הערט זײ. די אומגלייביקע ווילן, אַז גאַט זאָל זײ אויף אָן אמת דערהערן.

אלחנן וואַגלער

געבוירן אין ווילנע אין יאָר 1907. קיילעכדיקער יתום זינט פּרזער קינדהייט. זינט 1925 איינער פון די חשובסטע חברים פון דער דיכטער־גרופע „יונג־ווילנע“. 1941—1945 וואַגל־וואַנדערונגען איבער רוסלאַנד; 1947—1949 אין פּוילן. 1950 אין פאַריוו. געשטאַרבן דעם 20סטן מאַרץ 1969.

אלחנן וואַגלער איז אַזא דיכטער, וואָס כמעט קיינער פאַרשטייט אים נישט, אָבער אַלע זענען טיף איבערצייגט, אַז ער איז כולו דיכטער. אַפילו אַז ער פאַזירט — פאַזירט ער נאָך אַלץ נישט. אַזוי איז עס. ער גייט פאַרבני די דאָר זיקע וועלט און ער קוקט אויף איר ווי ער וואַלט זי אין גאַנצן נישט פאַרשטאַנען — און ער פאַרשטייט זי טאַקע נישט, אָבער זיין שמייכל, וואָס איז אויף דער אַנדערער זייט פון זיין פנים, אינעווייניק, האַרט בנים סאַמע סקעלעט, און וואָס נאָר די, וואָס קוקן טיף אַרײַן אין אַלחנן וואַגלער, קענען דערזען, באַווייזט קלאַר, אַז ער ווייסט שוין גאָר און פאַרשטייט שוין גאָר די דאָזיקע וועלט.

די וועלט האָט ליב מענטשן, וואָס קענען זיך אָן עצה געבן אין לעבן. דער עיקר האָט די וועלט ליב אַזעלכע דיכטערס. עס איז דער וועלט גרינגער אויפן געוויסן מיט דיכטערס, וואָס קענען זיך אָן עצה געבן. אָבער אַלחנן וואַגלער זאָגט פסדר דער וועלט, אַז ער קען זיך נישט קיין עצה געבן און די וועלט איז עס אים מוחל, ווייל אַלחנן וואַגלערן האָבן אַלע ליב. קיינער ווייסט נישט פאַר וואָס. אַהבת־חינם. אַזוי פיל שינאַת־חינם דאָ אויף דער וועלט, מוז דאָך די זינדיקע וועלט כּאָטש איינעם ליב האָבן אַהבת־חינם. איז אַלחנן וואַגלער דער גליקלעכער. ער האָט עס גערן, אָבער צו פיל גליק ברענגט עס אים סיני ווי נישט. ער באַלאַנגט צו יענע מענטשן, וואָס האָבן באַשלאָסן שוין אַזוי ביזן סוף. אַלע ווייסן עס און דערפאַר האָט קיינער צו אים קיין טענה נישט.

אַלחנן וואַגלער איז דער איידלסטער קלאַשאַר פון דער גאַנצער ייִדישער פּאַעזיע. נישט אומזיסט האָט ער זיך באַזעצט אין פאַריוו און נישט אומזיסט האָט ער זיך אַזוי פאַרבונדן — פאַרפלאַנטערט מיט אַ פאַריזערין און זי מיט אים און אין אים, אַז ביידע וועלן שוין אַזוי גיין ביזן אייניק ווי די „צוויי בעריאַזעס בניים טראַקט“ — אַזוי האָט געהייסן די צווייטע זאַמלונג פון וואַגלערס לייִ־דער. זי איז דערשינען אַזוי נאַענט פאַרן אויסברוך פון צווייטן וועלטקריג, אַז זי איז שיר נישט אין גאַנצן פאַרזען געוואָרן אין דער ייִדישער ליטעראַטור. אַזודאי האָב איך דאָ אויסגעזאָגט אַ פּריוואַט־אינטימען פּרט פון אַ דיכטערס לעבן. ביי אַנדערע דיכטערס טאָר מען עס אפשר נישט. ביי וואַגלערן — יא. זיין לעבן איז בוך — זיינע געציילטע דריי ביכער זענען זיין לעבן. איינס. אַז

וואַגלער גייט אויף דער גאָס, איך האָב עס אָפט מאָל אַבסערווירט, גייט ער נישט, ער טראַכט אַ ליד, אַ מאָל שרייבט ער עס אָפילו מיט דעם ריטעם פון די טריט.

ווי אַזוי ער זעט אויס? ער זעט אויס ווי אַלחנן וואַגלער. אַז איך בין דאָס ערשטע מאָל נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה געווען אין פאַריז, אין יאָר 1950, איז שוין וואַגלער דאָרט לאַנג געווען. און איך האָב אים זייער געוואָלט זען און ער — מיר, נאָר וואַגלער האָט צוליב עפעס אַ געהיימער סיבהלאַזער סיבה באַשלאָסן, אַז עס איז בעסער, אַז מיר זאָלן זיך דאָס מאָל נישט זען. ער האָט פאַזירט. נאָר אָפילו אַז ער האָט פאַזירט — פאַזירט ער נאָך אַלץ נישט. האָט ער מיר אָפט טעלעפּאָנירט און צוגעטראַכט סיבות, און די סיבות זענען אָפילו געווען אמתע אויך, און מיר האָבן זיך טאַקע נישט געזען.

אַ סך מאָל באַגעגנט האָבן מיר זיך מיט זעקס יאָר שפעטער אין פאַריז. איך האָב שוין פריער אָפט געזען בילדער פון וואַגלערן. אָבער איך האָב נישט געדאַרפט זען זיינע בילדער. איך האָב אַזוי אויך גענוי געהאַט אַ דמיון פון זיין אויסזען און איך בין נישט אַנטוישט געוואָרן. איך האָב נאָר געטראַכט, אַז ער איז אַ סך העכער ווי ער איז. ווילט איר דאָך וויסן ווי אַזוי עס זעט אויס אויף אַן אמת אַלחנן וואַגלער? ער האָט זייער געדיכטע ברעמען און זייער טיפע, טונקלע און גרויסע אויגן און ער עקספּלאַטירט זייער פּוּח צו קוקן אויף דיר מילד־דורכדרינגענדיק און לאַנג־שווינגנדיק. מענטשן מיט אַזעלכע אויגן און ברעמען האָבן געוויינטלעך אַ מויל און אַ נאָז — געפאַרעמט מיט אַ טענדענץ צו אַ ביסל ברייטקייט. וואַגלער האָט נאָך אַלץ — צו זיינע כמעט פּופציק — כמעט אַ טשופּרינע און נאָך שוואַרץ. ער איז מאַגער און ער רעדט זייער שטיל און כמעט צו זיך. דאָס איז דאָס שטילסטע רעדן פון יענע מענטשן, וואָס האָבן אויף אַן אמת צו קיינעם קיין טענה נישט און פאַדערן גאַרנישט. אין אַן בעסטן פאַל פּרעגן זיי מיט נייגעריקייט פון אַ קינד: וואָס עס הערט זיך מיט דער גערעכטיקייט אויף די ווייטע שליאַכן פון דער וועלט?

מיט אַ סך ליבשאַפט צו אַלחנן וואַגלערן פלעגט לעאַ פּינקעלשטיין ז"ל דערציילן וועגן אים, אַז בשעת ווייַוואַנדערונגען פון גרופּעס ייִדישע שרייבערס איבערן מיזרח פון אייראָפּע אין דער צייט פון דריטן חורבן איז אָפט מאָל וואַגלער געקומען צו די חברים, און דער עיקר צו אים, פּרעגן אַן עצה, וווּ זיך צו ווענדן. האָט מען די עצה געגעבן: גיי דאָרט און דאָרט — אָבער וואַגלער לערס ענטפּער איז לרוב געווען, אַז דאָרט און דאָרט איז ער שוין געווען — און געזאָגט האָט ער מיט יענעם וואַגלערישן שמייכל פון יענער, דער אינעווייניקסטער זייט פון פנים, וואָס ביים סאַמע סקעלעט, דעם שמייכל, וואָס ווייסט גאַרנישט און ווייסט אַלץ. ווייל אַזוי זענען זיי שוין — די עכטע דיכ־טערס.

איין מאָל האָט מיך וואָגלער געהערט רעדן וועגן שלום אָשן. ער איז מיט מיר שטאַרק מספּים געווען. נאָך דער לעקציע האָט ער מיר איינגערוימט אַ שטיקלן סוד, אַז די און די אַש-מעשה אין מיין רעפּעראַט האָב איך גוט דער-ציילט, אָבער מיט מיין אייגענעם פינאַל זי ווידער אויסגעמעקט און מיטגע-ריסן אַ שטיק פון דעם גוטן איינדרוק פון דעם גאַנצן רעפּעראַט צוליב דעם. וואָגלער איז געווען גערעכט און איך האָב אים געדאַנקט מיט אַ קוש און פּאַלג זינט דעמאָלט די עצה זיינע. שטילערהייט קען וואָגלער די סודות פון בין-דיכטער לפּובליקום און ווען ער וואָלט נאָר געוואָלט, וואָלט ער געקענט זיין דערפּאַלגרייך. אָבער ער וויל נישט. צווישן דיכטער און פּובליקום פון היינט — קלייבט ער אויס דעם דיכטער פון היינט און דאָס פּובליקום פון מאָרגן. אין דער אייגן-הקדמה צו די „צוויי בעריאַזעס“ זאָגט וואָגלער: מיר איז נישט אומעטיק. איך חבר זיך מיט בליענדיקע עפּלסעדער. איך בין באמת נישט איינזאַם, ווי עס מיינען מיינע שופּטים, די לייענערס, וואָס האָבן מיך אומגערן צו איינזאַמקייט פאַרמישפט...

וונדערלעך איז וואָגלערס נישט רעדן קיין מאָל קיין בייז וואָרט אויף קיינעם. און גאַלע גוטס אויף זיינע נאָענטסטע חברים פון „יונג-ווילנע“, פון דער ליטעראַרישער משפּחה זיינער אין דער ליטעראַטור. טאַלאַנטפולע דיכ-טערס קומען לרוב אין גרופּעס אין יעדער ליטעראַטור און אויך אין דער יידי-שער. נאָך ווונדערלעכער איז די אייביקע געטרייטשאַפט צו וואָגלערן מצד זיינע חברים פון „יונג-ווילנע“ — צעוואַרפענע היינט איבער דער-וועלט — און אויך שוין איבער יענער-וועלט. אַט ווי יונג די גרופּע איז נאָך אין יאָרן. אַזוי כאַראַקטעריזירט זיך וואָגלער אַליין אין איינער פון זיינע הקדמות: אַ גרויסע השפּעה האָבן אויף מיר געהאַט די פייגל... ביי זיי האָב איך גענומען דעם ניגון, אָבער די ווערטער צום ליד זענען, דוכט זיך, מיינע אייגענע... ניגון איז אַבסטראַקציע, ניגון פון געזאַנג פון פייגל — אַוודאי, און ווער-טער צו אַזאַ ניגון — קענען זיי זיין קאָנקרעט? דעריבער איז שווער צו באַ-נעמען וואָגלערן בלויז מיט אַ קאָנקרעטן צוגאַנג צו זיין ליד:

אַ בלינדער אויף ראַג פון באַרבעס
שפּילט אויף אַ קאָרדעאַן —
דאָס ליכט פון פאַריזער מעת-לעת
ער צינדט אָן מיט זיין טאָן.
די אויגן אין אָפּענער ווייט
דורך אַ בריל קוקן שטאַר.
און עס ריזלט פאַרגליווערט די צייט
אינעם שטיין פון בולוואַר — —

אבער איין מאָל האָב איך וואָגלערן געהערט רעדן פאַר פאַריזער ייִדישע פּאַלקסמענטשן וועגן דיכטונג בכלל און ייִדישער בפרט. זיין שטים איז גער ווען הויך און קלאַר און איך האָב אַנטדעקט, אַז ער איז ממש אַן אַראַטאַר... די געדאַנקען דייטלעך און אזוי לאַגיש, אַז דאָס דאַנקבאַרע פּובליקום האָט ממש צוגעשאַקלט מיטן קאַפּ. און אַז אַלחנן האָט שפּעטער געלייענט זיינע לידער — זיינע לידער — האָבן זיי, נישט געקוקט אויף אַלץ — געהאַט האַרציקן קאַנ-טאַקט און אויפריכטיקע אַפּלאַדיסמענטן, ווייל אַלע זענען געווען איבערצייגט, אַז פאַר זיי שטייט אַן עכטער דיכטער, וואָס אַפילו ווען ער פּאַזירט — פּאַזירט ער נאָך אַלץ נישט.

זיין ניגון קומט טאַקע פון די פייגל פון הימל, אַבער ווען ער קומט אַרײַן אין אַלחנן וואָגלערס זילבערדיקע לידער־טראַפּעס, שטייגן אויף דער ערד — ווערט ער זיין אייגענער ניגון אין דער ייִדישער ליריק.

ד"ר לייב ווילמאַן

געבוירן 1887 אין באַרדיטשעוו. 1916 אין וואַרשע. אויסגע-
שטודירט אויף דאָקטאָר מעדיצין. 1921 באַזעצט זיך אין
וואַרשע. 1939 געקומען קיין ניו-יאָרק. געשטאַרבן סוף
אַפריל 1971.

אַ מענטש באַשטייט בעיקר פון צוויי עלעמענטן — גוף און נשמה. אויך
אַ יידיש קינד באַשטייט דער עיקר פון די דאָזיקע עלעמענטן. און גוף און נשמה
האַבן אַ טבע פון צייט צו צייט צו קרענקען. און אויב קרענקען — דאַרף מען
ראַטעווען. די יידישע נשמה ראַטעווען די רבנים, די משוררים, די דיכטערס און
סתם עטישע פערזענלעכקייטן. מיט דעם ראַטעווען דעם יידישן גוף פאַרנעמען
זיך די געזעלשאַפטלעכע עסקנים, די פּאָליטיקער און די יידישע דאָקטוירים.
דאָס איז בדרך-כלל. עס זענען אָבער פאַראַנען אַזעלכע יידן, וואָס פאַרנעמען
זיך צו ראַטעווען אי די יידישע נשמה און אי דעם יידישן גוף.

אַט אַזאַ מין יוצא-מין-הפּלל איז געווען ד"ר לייב, אָדער לעאַן ווילמאַן. אַ
מענטש, וואָס האָט נישט געקענט רוען, אַפילו איין מינוט אין אַלע 24 שעהען
פון מעת-לעת, זיבן טעג אין וואַך. ראַטעווען אַ בן-אָדם און מכל שכן אַ יידישן
מענטש מעג מען דאָך אַפילו אין אַ יום-כיפור, וואָס געפאַלט אין אַ שבת.
אין אַט אַ דער סעריע „מין לעקסיקאָן“ באַשרייב איך דאָך בעיקר דעם
מענטש און זיינע מענטשלעכע טוונגען און נישט דעם תוכן פון זיינע ווערק.
איך באַשרייב דאָס פנים — אויב אַפילו בלויז אין פּראָפּיל — אָבער פאַרט דאָס
לעבעדיקע פנים. און כאַטש איך האָב דעם דאָקטאָר ווילמאַן יאָרן לאַנג געקענט.
קען איך נישט אַרויסרופן אין זפרון זיין פנים. עס איז אַלע מאל געווען אַזוי
ווי פאַרוונקען אין דער גרויקייט פון זיינע טעגלעכע גרויע, מיד-מאַכנדיקע
זאַרגן פאַר זיין פּאָלקס נשמה און גוף.

אַז דאָס ראַטעווען דעם יידישן גוף האָט דעם דאָקטאָר ווילמאַן שוין צו
שטאַרק מיד געמאַכט, איז ער געקומען ראַטעווען און אויסרוען די אייגענע
נשמה אין ניו-יאָרק, אין „ראַיאַל-קאַפע“; און אין וואַרשע אין קלוב פון טלאַ-
מאַצקע 13.

און אַט איז אַ מעשה. אַרט: וואַרשע, יאָר: 1933. איך האָב שוין דעמאָלט
געהאַט אַ סטאַזש פון אַ פּאַנדזאַמלער פאַר יידישע קולטורעלע אינסטיטוציעס
און סאַצילע יידישע געזעלשאַפטן. האָב שוין דעמאָלט געהאַט אין דרום-אַפריקע
דורכגעפירט אַ קאַמפּאַניע פאַר די יידישע פּאָלקסשולן אין פּוילן. די אַרגאַני-
זאַציע האָט געהייסן ציש"א — צענטראַלע יידישע שול-אַרגאַניזאַציע. און סוף
1934 האָב איך געהאַט אַן ענלעכע יידישע אַרגאַניזאַציע; וואָס זאָל מיך דעלע-
גירן אין די ווייטע לענדער צו זאַמלען פּאַנדז.

דאקטאר ווילמאן האט אין יענע יארן אָנגעפירט מיט צוויי יידישע גע-
זונט-אינסטיטוציעס „אַרט“ און „אַזע“. ביידע די אינסטיטוציעס זענען שוין דער-
מאָלט געווען זקנים. די ראשי-תיבות פון די דערמאָנטע נעמען זענען נאָך גע-
ווען פון די צאָרישע צייטן, פון דער רוסישער „אַזבוקאַ“. דער „אַרט“ האָט גע-
פריידיקט — מאָנועלע אַרבעט פון יידישן פּאַלק. ראַטעווען דעם גוף, און די
„אַזע“ האָט געפריידיקט — יידיש געזונט.

און אַט ווער איך געווויר, אַז ווילמאָן זוכט מיך. און איך זוך דאָך אים.
הקיצור — מיר האָבן זיך ממש צעקושט, און מיר האָבן זיך געפונען.

— איך שטיס מיך אָן, אַז איר ווילט מיר פּאַרלייגן אַ שליחות מיט אַ רוי-
טער פּאַטשיילע פּאַר אייערע צוויי אינסטיטוציעס מיט איין ראשי-תיבות:
„אַרט“-„אַזע“. און איך בעט איך טאַקע, דעלעגירט מיך וואָס ווייטער —
דאָרט וווּ דער שוואַרצער פעפער וואַקסט.

— מיר דעלעגירן איך אויפן ווייטן מיזרח.

קיין איין מינוט געטראַכט, שריי איך ממש: מסכים!

— „מסכים“, איז טאַקע זייער גוט, ענטפערט מיר ד״ר ווילמאָן, אָבער איר
דאַרפט ערשט באַקומען אינסטרוקציעס. גיין אין חדר אויף די עלטערע יאָרן.
איר וועט זיין דאָס חדר-יינגל און איך — דער מלמד. און איך בין אַ שטרענגער
מלמד. איר דאַרפט זיך באַקענען מיט אונדזער אַרבעט אויף דעם סאַציאַלן
געביט און דעם מעדיצינישן געביט. מיר ווילן שטאַרקן דאָס געזונט פון די
פּאַראַרעמטע יידישע מאַסן — הונדערטער טויזנטער אירע. געאַגראַפּיש קאָנ-
צענטרירט אויף פּוילן. מיר ווילן אויך צוגרייטן די יידישע יונגט אין פּוילן צו
פּראָדוקטיווער, מאָנועלער אַרבעט. מיר האָבן אין זינען די יידישע מאַסן אין פּוילן
וואָס ווילן און מוזן עמיגרירן. בעיקר אין די אַמעריקאַנישע לענדער — צפון
און דרום. אונדזערע וועלט-באַקאַנטע „אַרט“-שולן גרייטן פּאַכלייט, האַנט-
ווערקערס אויף אַלערליי געביטן און אויך פּאַכלייט אויפן געביט פון אַגרי-
קולטור. מיט איין וואָרט, מיר ווילן איבערבויען דאָס יידישע פּאַלק. מיר האָבן
אַ פּלאַן.

מיר גייען איצט פּאַוואָליע און דאָקטאר ווילמאָן רעדט וועגן „אַרט“-„אַזע“
און זיין באַגריסטערונג הייבט זיך העכער און העכער — און אַזוי אויך הייבט
זיך זיין שטים און שטימונג.

און גייענדיק אַזוי זענען מיר דערגאַנגען צום לאַקאַל פון דער „אַרט“-„אַזע“-
געזעלשאַפּט. און אַט זענען מיר שוין טאַקע אין דעם ביוראָ פון ד״ר ווילמאָן.
און דאָ ערשט ווייזט מיר ווילמאָן אַלערליי באַריכטן, פּאַטאַגראַפּיעס, בראַ-
שורן, מאַפעס און טאַקע באַריכטן פון דער אַרבעט פון די יאָרן זינט פּוילן איז
זעלבשטענדיק.

— די יידישע נויט איז גרויס, נאָר אונדזער געוויסן איז קלאָר. מיר טוען

וואָס מיר קענען. מיר פּרעגן נישט אויף פּאַליטישע פּאַרטיי-בילעטן. מיר שטיצן ייִדישע קאָלאָניסטן אין ארץ-ישראל און אַזוי אויך די ייִדישע קאָלאָ-ניעס אין אַרגענטינע. גוף און גייסט.

הקיצור — אויף עטלעכע וואָכן בין איך געבליבן אַ חדר-יינגל ביי ד"ר לייב ווילמאַן און ער מיינ מלמד. און די סדרה, וואָס איך האָב געלערנט, איז גע-ווען: ויהי בימי „אַרט“-„אַזע“ — —

אין איין שיינעם טאָג טוט מיר צו וויסן מיינ פּריינד ווילמאַן, אַז איך בין שוין אַן אויסגעשטודירטער און ער קען מיך שוין אַוועקשיקן צום ווייטן מירח אויף מיינ שליחות. און ער גיט מיר — ווי אַ מיין מזווה, אַ מיין אייזערנעם באַגלייבט־ און באַגלייט־בריוו פון אַלבערט איינשטיין, אייגנהאַנטיק אונטער-געשריבן, מיט מיינ נאָמען ווי אַ שליח פון „אַרט“-„אַזע“. דאָס האָט דער גרעס-טער ייד פון זיין צייט — איינשטיין — געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון „אַרט“-„אַזע“ צען בריוו מיט זיין אונטערשריפט. און די נעמען פון די שלי-חים האָט די פּאַרוואָלטונג פון „אַרט“-„אַזע“ געהאַט אַ רעכט צוצושרייבן — לויטן באַדאַרף. און אין דעם פּאַל — מיינ נאָמען. די אייזערנע איינשטיין־בריוו זענען געשטאַנען אונטער דער השגחה פון ד"ר לעאַנטין בראַמסאַן, דער גרוי-סער קעמפּער פאַר די רעכט פון די מיליאָנען יידן אין רוסלאַנד.

נאָך אַ פאַר טעג געבליבן אין וואַרשע און אַט געזעגן איך מיך מיט ד"ר ווילמאַן און איך פאַר. דער מאַרשרוט איז — צוליב אַלערליי סיבות — גע-גאַנגען אַזוי: פאַריז — דאָ האָב איך געדאַרפט באַקומען אינסטרוקציעס וועגן דער טעכניק פון די שליחים. דער אינסטרוקטאָר, — לעאַנטין בראַמסאַן. פון פאַריז קיין לאַנדאָן — דאָרט צו באַקומען אינסטרוקציעס פון ד"ר אַהרן סינגאַלאָוסקי, דעם גרויסן טוער און אויפטוער זינט יאָרצענדליקער — פאַר דעם „אַרט“.

און — איבער פינלאַנד, לענינגראַד, מאַסקווע (דאָ האָב איך געדאַרפט באַ-זוכן דאָס „אַרט“־ביוראָ) — און די טראַנס־סיבירישע באַן קיין מאַנדזשוריע און דאָ איז געווען מיינ ערשטע סטאַנציע: כאַרבין. און דאָרט דער „אַרט“-„אַזע“־צענטער און די ערשטע אויסגעשטרעקטע האַנט צו דער ייִדישער קהילה נאָך הילף פאַר די ייִדישע מאַסן אין פּוילן.

ווי אָפט איך פלעג מיך באַגעגענען מיט ד"ר לייב ווילמאַן אין ניו־יאָרק — און עס איז געווען זעלטן — פלעגן מיר זיך אַוועקזעצן ביי אַ טעפעלע קאַווע און זכרונות — זכרונות פון יענע טעג, וואָכן און חדשים, פון יענע דראַמאַטישע און גלייביקע צייטן אין וואַרשע מיט דער ברכה פון אַלבערט איינשטיין.

ח. וואַלף

פסעוודאָנים פון ישראל פרידמאָן. געבוירן 1904 אין זאָ-
ראַמב. זינט 1923 אין אַרגענטינע. געשטאַרבן פעברואַר
1971.

אַ שטילער, זייער אַ שטילער איז ער ח. וואַלף, אַ בלאַסער יונגער-מאַן מיט
בלויילעכע גרויסע אויגן און — פאַרשטייט זיך, אַ בלאַנדער. ער האָט אַ נייגונג
צו דיק ווערן און דאָס שטענדיקע זיצן, אין די נעכט אַלס מאַשין-וועצער אין
דער דרוקעריי פון דער „פרעסע“ אין בוענאָס-איירעס, און אין די האַלבע וואַכע
טעג אין דער היים ביים אומענדלעכן לייענען און איבערשרייבן זיינע ווערק —
טוען דאָס איבעריקע. אָבער עס איז באַלד קלאַר, אַז דאָס דיק זיין איז נישט
פון ווילטאָג, אָדער גאַר פון איבערמוט. ח. וואַלף איז ביז זיין נייגונגן לעבנס-
יאָר געווען אַ ישיבה-בחור. ער האָט אַפילו געלערנט אַ צייט ביים הפּיץ-חיים
אין ראַדין. ער פלעגט זיך דורכשרייבן מיט מיר און אַ מאָל — עס איז, נאָ-
טירלעך, געווען אין וואַרשע אין יאָר 1923 — איז ער צו מיר אַריינגעקומען
מיט אַ פעקל לידער — אַ שלאַנקינקער און אַ בלאַנדינקער און אויך דעמאָלט
זייער אַ שטילער — און האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז אַט און ער פאַרט אַוועק קיין
אַרגענטינע און אַט דאָס זענען זיינע לידער און צי זאָל ער ווייטער שרייבן.
די לידער זענען געווען עכאַס פון אונדזער דעמאָליטיקן כאַליאַסטרע-גע-
שריי. אַז לידער געפעלן מיר נישט בשעת עס ווייזט זיי מיר אַ יונגער מענטש
און איך וויל אים נישט „פאַרפאַרן“ מיט אַ ביטער וואַרט, גרייט איך מיר אַלע
מאַל צו ביים לייענען אַ פאַרטיקן שלשלתדיקן פּסוק אויף דעם מאַמענט, ווען
איך וועל אויפהייבן דעם קאַפּ פון מאַנוסקריפט פון דעם פּאַעטישן קאַנדידאַט.
און איך געדענק עס גענוי, וואָס איך האָב מיר דעמאָלט צוגעגרייט פאַר וואַלפּן.
איך האָב אים געזאָגט, אַז ווען איך וואַלט געווען אַזוי פיל יאָרן אַ ישיבה-
בחור, ווי ער, וואַלט איך נישט געשריבן וועגן אַט די אַ זאַכן, איך וואַלט גע-
שריבן דירעקטע לידער וועגן מינע איבערלעבונגען אין דער ישיבה און איך
וואַלט ממש דערמיט אַינגענומען די וועלט. איך וואַלט געשריבן רעאַליסטישע
לידער, לידער פון אַ ישיבה-בחור וואַלט איך זיי גערופּן.
כאַטש פרידמאָן איז זיין נאָמען, און דעמאָלט האָט ער נאָך גאַר פרידמאָן
געהייסן, איז ער זייער אַן אומצו-פרידמאָן אַרויס פון מיין שטוב. נישט אויף
אַזעלכע עצות איז ער אַריינגעקומען צו מיר. און ער האָט זיי געהערט אין
טראַק. אַ קורצע צייט שפעטער האָב איך באַקומען פון אים אַ דין ביכל לידער
„בעטלער“. דאָס געשריי פון דער כאַליאַסטרע איז געווען אַ וואַרקען פון אַ
טויב אַנטקעגן דעם געשריי פון דעם ביכל, און דערמיט האָט זיך וואַלף אויס-

געשריגן און אויסגעלידערט און איז אריבער צו גאנץ אנדערע געביטן. ער האט דערפילט אין זיך די באַרפונג — און דאָס איז טאַקע זיין באַרפונג — פון אַ דענקער און פּאָפּולאַריזאַטאָר אויף דעם הומאַניטאַר-עטישן סאַציאַליסטישן געביט. וואָלט ער געהאַט מער זין פאַר רעקלאַמע און וואָלט עס בכלל מעגלעך געווען אין ייִדיש דורך רעקלאַמע צו דערגרייכן דערפאַלגן — וואָלטן וואָלפּס שיינע ביכער געגאַנגען אין פּאָלק אַרײַן און וואָלטן ממש געווען מאַדע. זיי לייענען זיך לייכט און שטיל, זייער שפּראַך — כאַטש נישט אַלע מאָל אַבסאַ-לוט קאַרעקט — זייער פּליסנדיק און דער געדאַנקען-גאַנג בעט זיך ממש מיט-צוגיין און עס גייט זיך לייכט מיט.

ח. וואָלף איז נישט קיין בעל־תּשובּה־ייד, ער איז נישט קיין פּאַנאַטיקער, ער איז אויך נישט קיין רעליגיעזער דאַגמאַטיקער, ער איז אַ טיף פרומע נאַטור, ריכטיקער — אַ טיף גלייביקע. ער גלייבט אין דעם מענטש — נאָך אַלץ גלייבט ער אין דעם מענטש. ער גלייבט אפשר נישט אין דער מענטשהייט, אָבער ער גלייבט יעדן איינציקן מענטש. אַז איך לייען די ביכער פון ח. וואָלף פיל איך, אַז מען דאַרף זיי לייענען מיט אַ ניגון, מיט אַ ניגון פון לערנען, טו איך אַזוי און זיי ווערן נאָך ווירקזאַמער צוליב דעם. אַ מאָל האָב איך — טאַקע אין בועי-נאַס־אירעס — פאַר אַ דאַמע פאַרגעליענט אַט אַזוי מיט אַ ניגון פון וואָלפּס אַ בוך און עס האָט זיך געליענט ווי אַ דערציילונג ממש. איידער מען האָט זיך אומגעקוקט איז דער זייגער אָפּגעגאַנגען צוויי שעה און 50 זייטן זענען געווען איבערגעליענט.

אָפט מאָל פלעג איך וואָלפּן באַזוכן אין זיין בוענאַס־אירעסער היים. ער באַוווינט אַ קליינע כאַראַקטעריסטיש־אַרגענטינישע וווינהיזקע מיט זיין ווייב און זיין זון, שטיל ווי זיין פאַטער, איז ווילד דאָס ייִנגל, האָט זיך דער פאַטער צוגעבויט אַ שרייבשטוב אויפן דאָך, אַ פעסטונג קעגן דעם קליינעם צעשטער רער. דאָרט אויבן — אָפט אין עסנדיקער אַרגענטינער יוניקעלט און אָפט אין ברענענדיקער בוענאַס־אירעסער דעצעמבער־הויז יזט ער און קלאַפּט און קלאַפּט אַן אויפהער אויף זיין שרייבמאַשינקע און מאַכט פאַרטיק מוסטער־האַפטע כתב־ייד, וואָס זען אויס ווי כתב־ייד פון רבנישע ספרים — און ער פילט מיט זיי אויס די שופלעדער אין זיין שרייבטיש. פונקט ווי וואָלף — זייער מחבר — גלייבט, אַז דער מענטש, דער יחיד, וועט אַ מאָל קומען און אויסלייזן די וועלט, אַזוי ליגן אַודאי אויך די מאַנסקריפטן פול מיט אַט דעם גלויבן און גלייבן אויך, אַז אַ מאָל וועט קומען דער פאַרלעגער און ער וועט זיי אויסלייזן פון לעטאַרגישן שלאָף...

וואָלף גלייבט אין אַ מענטש — אָבער ער גלייבט נישט צו שטאַרק אין דעם מענטש פון זיין נאַענטסטער סביבה. אין דער אַרגענטיניש־ייִדישער, זייער ריערוודיקער ליטעראַטשנשאַפט זעט ער זיך כמעט נישט אָן, וויל ער זיך נישט

אָנווען. אין דער געזעלשאַפט פון מענטשן איז ער פאַרלוירן, אין דער געזעל-
שאַפט פון ביכער, פון זיך אַליין און העכסטנס פון נאָך איין מענטש געפינט
ער זיך, לעבט ער אויף. און עס איז דאָך ערגעץ געזאָגט געוואָרן גאַנץ קלאַר
און גאַנץ דיטלעך, אַז מען צינדט נישט אָן קיין ליכט כדי עס צו שטעלן אונטער
אַ שעפל, נאָר מען צינדט אָן אַ ליכט כדי עס צו שטעלן הויך איבער אַלעמען
אין אַ הויכן לייכטער. נאָר איז שוין די וועלט אַזוי איינגעטיילט, אַז נישט אַלע
מאָל איז דער מענטש, וואָס צינדט אָן אַ ליכט און דער וואָס שטעלט עס אין
אַ לייכטער אַוועק, איין און די זעלביקע פּערזאָן. איז אָבער אונדזער ייִדישע
ליטעראַטור אַזוי איינגעשטעלט, אַז דער מענטש, וואָס צינדט אָן דאָס ליכט און
דער וואָס שטעלט עס אַריין אין אַ לייכטער, מוז זיין איין און די זעלביקע
פּערזאָן. אַזיסט בלייבט דאָס ליכט הינטערן שעפל.

ווען וואָלף וואָלט אָט די פאַר ווערטער גענומען אין אַכט — וואָלט אַוואַדי
גוט געווען.

פון צייט צו צייט — אַ מאָל אין דעם און אַ מאָל אין אַן אַנדערן לאַנד —
פּלאַטערט אַראָפּ אויף מיין טיש אַ בריוו פון ח. וואָלף — פּלאַטערט אַראָפּ אומ-
געריכט ווי אַ בלאַט פון אַ בוים, וואָס מען האָט אים פּריער נישט באַמערקט,
ווי גלייך פון די וואָלקנס אַראָפּ. ענטפּער איך באַלד און ווידער גייען יאָרן
אַוועק ביז נאָך אַזא בלאַט פּאַלט אויף מיין טיש... אַזוי איז ח. וואָלף, דער
עטיש-סאַציאַליסטישער ייִדישער שרייבער.

נח וויטאל

געבוירן אין יאר 1889, אָדער אין יאר 1892 אין מאַסקווע, אויפגעכאָוועט אין ווילנע. אין יאר 1905 געקומען קיין אַרגענטינע. 1925 באַזוכט אייראָפּע, וווינט זינט 1927 אין סאַנטיאַגאָ דע טשילע. געשטאַרבן 19טן יולי 1959.

אַ מאַדנער נאַמען — נח וויטאַל — איך וואַלט געזאָגט : אַ טאַלאַנטפולער נאַמען. נישט אַלע נעמען פון טאַלאַנטפולע מענטשן זענען טאַלאַנטפול, אָבער לרוב זענען זיי. און נישט אַלע מענטשן, וואָס האָבן טאַלאַנטפולע נעמען — זענען טאַלאַנטפול, אָבער אין דעם קלאַנג פון אַ נאַמען מיט דעם כאַראַקטער פון דעם, וואָס טראַגט דעם נאַמען זענען דאָ צוזאַמענהאַנגען. ווייטע, גאַנץ ווייטע, מיסטישע אפשר, אָבער צוזאַמענהאַנגען זענען דאָ.

לאַנג איידער איך האָב געקענט נח וויטאַלן פּערזענלעך האָב איך געקענט זיין נאַמען. און דאָס נישט געקוקט דערויף, וואָס ער האָט פּמעט גאַרנישט גע- שריבן און זייער ווייניק פאַרעפּנטלעכט און פון דעם איז דאָס ווינציקסטע דערגאַנגען קיין פּוילן. דאָס הייסט — געשריבן האָט ער אַ סך, אָבער זשור- נאַליסטישע אַרטיקלען — היינט בין איך, מאַרגן בין איך אויס. פאַקט אין מיר אַ הערינג און וואַרפט מיך אַרויס —

דאָס ערשטע מאַל האָב איך באַגעגנט נח וויטאַלן אין וואַרשע אין יאר 1925, ווען ער איז דאַרט געווען אויף אַ באַזוך, אָבער באַפריינדעט האָבן מיר זיך ערשט אין סאַנטיאַגאָ דע טשילע, וווּ מיר פּלעגן זיך זען טעגלעך אין פאַר- לויף פון אַ ריי וואַכן.

אַ בלאַנדער, זייער אַ בלאַנדער איז ער, נח וויטאַל, און אַ ביסל שיקלדיקע אויגן האָט ער און ער רעדט זייער צעטראַגן און זייער גיך און ער הערט אויך זייער גיך, ווייל ער האָט אַלע מאַל עפעס זייער ווייניק צייט און ער ווייסט אַליין נישט פאַר וואָס. אפשר נעמט זיך עס פון געפיל, אַז ער האָט דאָ אויף דער וועלט געדאַרפט עפעס מער טון און דערווייל האָט ער עס נישט געטון און דער טאָג איז קורץ און די אַרבעט אַ סך... און חוץ דעם וואָס ער איז אַ בלאַנדער איז דאָ עפעס דרייעקיקס אין זיין פנים, אָדער בלויז אַזאַ איינדרוק איז מיר געבליבן.

איינזאַם איז אַ יידישן שרייבער אויף דער וועלט אומעטום און זייער, זייער איינזאַם איז עס אין קליינע יישובים אין ווייטע לענדער. און כאַטש טשילע, וווּ וויטאַל וווינט צענדליקער יאָרן, לענגט זיך טויזנטער מײלן פון דרום קיין צפון ווי אַ פּאַס און אַלע די טויזנטער מײלן אָנגעשפּאַרט אַן אַר- גענטינע, און אין אַרגענטינע איז יידישלעך און היימעך, איז אָבער טשילע אַ

לאנד מיט אַ גאַנץ קליינעם ייִדישן ייִשוב. גאַנץ טשילע ליגט אָדער אויף דעם פּאַס פון די אַנדן־בערג, אָדער הינטער דעם פּאַס, אויף די באַרג־נידערונגען, וואָס לויפן צום שטילן אַקעאַן.

אַז אַ ייד פּלעגט אַנזעצן אין אַרגענטינע אַמאָליקע צייטן, פּלעגט ער זיך אַרונטערפּאַפּן איבער די בערג און כּאַטש אין דער לופּטליניע זענען דאָס נאָר אַ פּאַר הונדערט מייל געווען, איז עס געווען פּונקט ווי אַ מאָל אַנטלויפן אויף יענער זייט וואָסער... דאָס מיינסטע פון אַנטלאָפּענע צוליב אַלערליי סיבות פון אַרגענטינע איז געווען דער באַזיס פון טשילענישן ייִשוב. נאָר די דערפּאַרונג לערנט, אַז אַנטלויפן אַנטלויפט נישט אַלע מאָל דער פּאַרברעכערישער מענטש, אַנטלויפן אַנטלויפט דווקא זייער אָפט אַ מענטש מיט געוויסן דווקא, וואָס קען דעם בעל־חוב נישט קוקן אין פנים אַרײַן. דער טשילענישער ייִשוב איז אַ סימ־פּאַטישער דווקא, נאָר פּאַרט איז דאָרט איינזאַם, נישטאָ קיין ייִדישע צײַטונג און זייער ווייניק חברים און עס איז איינזאַם, איינזאַם.

נח וויטאַל אַליין האָט שוין אַ סך מאָל אַרויסגעגעבן ייִדישע צײַטונגען אין טשילע, נאָר עס איז שווער צו אַרגאַניזירן אַזעלכע זאַכן מיט ליידיקע הענט און מיט גוטע פּונות. און צו דעם אַלעמען איז גאַנץ טשילע באַפעל־קערט מיט מאַדנע מענטשן. דאָרט זענען פּאַראַנען די באַרימטע „ראַטאַ טשי־לענאַס“ — טשילענער אָפּגעריסענע, מענטשן וואָס זייער פּילאָסאָפּיע איז אַן ערך די פּילאָסאָפּיע פון די פּאַריזער קלאַשארן, אָדער ניר־אַרקער האַבאַס. זייער דעוויז איז: האַסטו גאַרנישט, האַסטו די גאַנצע וועלט, האַסטו אַבער אַ פּאַר־מעגן, האַסטו נאָר אַזוי פּיל וויפּל דו האַסט. און אַט אַהער האָט עס פּאַרטראַגן נח וויטאַלן.

איינ מאָל פּרעגט מיך וויטאַל, און מיר האָבן זיך געחברט ווי פּריינד שוין פון יאָרן, צי האָב איך אַ מאָל עפּעס פון אים געלייענט, נישט פון די אַרטיקלען, נאָר פון דעם וואָס איז טאַקע זײַנס. איך האָב געמוזט אויפּריכטיק צוגעבן, אַז נישט. אַבער אויף צו מאַרגנס האָב איך שוין געהאַט געלייענט פון צײַטונגס־אויסשניטן און פון מאַנוסקריפּטן אַ בוך פון אַ צוויי הונדערט זײַטן. מיניאַטורע דערצײלונגען, דערמאַנען שטאַרק די בעסטע דערצײלונגען פון נאַמבערגס. אַלץ פּול מיט עכטן טאַלאַנט און מיט קינסטלערישן צײַמצום. איך בין נישט געווען איבערראַשט ווייל איך האָב עס אַזוי דערוואַרט. נאָר עס איז מיר אַ שאַד גע־ווען, וואָס עפּעס ווערט דאָ פּאַרפּאַלן.

אין איין שײנעם טאַג, און אין סאַנטיאַגאָ זענען אַלע טעג קרישטאַל שײן, די שטאַט ליגט זייער הויך און ווי אין אַ קרישטאַלענעם טעלער פון אייביק־פּאַרשײטע בערג, האָבן מיר צוזאַמען באַזוכט איינעם פון די באַרימטסטע טשילענישע דיכטער פּעדראַ פּראַדאַ. וויטאַל איז דער ראַלע פון טאַלמאַטש, און דערשטיינט בין איך געווען פון דער היפשער קלאַסישער אויסבילדונג פון

מ'ין פריינד, וואָס איז אַ מאָל געווען אַ האַרעפּאַשנער אַרבעטער, שפּעטער אַ ייִדישער זשורנאַליסט און איצט אַן אייגנטימער פֿון אַ פרעסגעשעפט פֿון אַלטע הוטן. אַלע דריי פּאַכן גיבן נישט צו פֿון זיך אַליין קיין קלאַסישע בילדונג. אומרויק פּלעגט וויטאַל אַלע טאַג אַרײַנפּאַלן צו מיר אין האַטעל-צימער. אומרויק פּלעגט ער מיר אַלע טאַג איבערגעבן זײַן נײַעס, און אַלע טאַג דעם זעלביקן באַשלוס: ערשטנס וועט ער מאַכן אַ גרויסע וועלטרייזע און צווייטנס וועט ער אַנשרייבן אַ גרויסן ראַמאַן פֿון ייִדישן לעבן אין טשילע. אין הינטער-גרונט פֿון דעם ראַמאַן וועט שטיין אַט ווי אַ וואַנט די ווונדערלעכע טשילענישע אורנאַטור, און אומעטום דורך דעם ראַמאַן אַדורך וועט זיך ראַיען דאָס הער-לעך-הפּקרדיקע, באַהעמיש-אַרטיסטישע פּאַלק פֿון טשילע און אויף אַט דער קאַנווע וועט ער שפּינען זײַן ראַמאַן, וואָס וועט בלייבן נאָך אים, נאָך וויטאַלן. — פֿון די צײַטונגען האָב איך שפּעטער געזען, אַז אַ רײַזע האָט ער טאַקע געמאַכט, און אויב איך האָב נישט קײַן טעות איז ער דערפֿאַרן אַזוי ווייט ווי ביז פּאַנאַמע, און שפּעטער האָב איך אין די צײַטונגען געזען, אַז ער האַלט שוין אין מיטן פֿון זײַן ראַמאַן. — ווען איך בין געווען אין טשילע האָט וויטאַל געוווינט אין שכנות מיט דעם דיכטער מ. ד. גיפּער אין אַ כאַראַקטעריסטישן טשילענישן הויז מיט אַ „פּאַטיאַ“ און אַ הויכע וואַנט האָט דעם פּאַטיאַ אָפּגע-טיילט. איבער דער וואַנט פּלעגן זײ כּסדר איינער צום אַנדערן אַריבערוואַרפֿן ייִדישע ביכער, צײַטונגען — גרוסן פֿון ווייט, ווייט, אַ מאָל, אַ מאָל.

בן-ציון וויטלער

געבוירן אין בעלז, גאליציע, אין יאָר 1905. געווינט, גע-
וואַנדערט, געשפּילט אין הונדערטער ראָלעס, אין צענדלי-
קער לענדער פון תּפּוצות-ישראל און מדינת-ישראל. גע-
שטאַרבן אין ניו-יאָרק דעם 10טן יוני 1961.

ער האָט זיין שוישפּילערישע קאַריערע אָנגעהויבן אין ווין — דער שיינער,
אינטעליגענטער, חנוּודיקער, טאַנצנדיקער, זינגענדיקער, ייִדישלעכער, גע-
בילדעטער אין די שוואַרצע ייִדישע און אויך גויישע פינטעלעך — בן-ציון
וויטלער. אין מיין זכרון איז ער פאַרבליבן ווי אַ שלאַנקער יונגער-מאַנטיק
אין אַ וויסן סוועטער און מיט אַ פּליענדיקער טשוּפּרינע מיט אַן אַוואָלן
פנים, נישט סעמיטיש. אָבער אויך נישט סלאַוויש, לויט דער ראַסע, נאָר סתּם
באַטעמט. אזוי האָב איך אים דאָס ערשטע מאל געזען אויפּטרעטן אין ווין אין
1921, אין דער דאָרטיקער „דעמאָלטיקער „פּרייער ייִדישער פּאַלסקבינע“, אַ-
געפירט פון דעם מערקווערדיקן שוישפּילער און גרויסן ייִדישן זינגער יצחק
דייטש. (געבוירן 1884 — געשטאַרבן אין בראַזיל אין יאָר 1934). זיי האָבן
ביידע געהאַט אַ סך ענלעכקייט אין זיך, אַפילו דעם אַזאַ יונגן אַוועקגאַנג פון
דער וועלט. ביידע האָבן נישט געוואוסט קיין מאל צי זענען זיי מער זינגערס,
צי מער דראַמאַטישע אַקטיאָרן, ביידן האָט עס געצויגן צום בעסטן ייִדישן
טעאַטער. אינטעליגענץ דערצו האָבן זיי געהאַט גענוג, אָבער ביידן האָט דאָס
לעבן אַוועקגעצויגן צום אונטערהאַלטעוודיקן זינג-שפּילנדיקן ייִדישן טעאַ-
טער-רעפּערטואַר און אזוי האָבן זיי וואַנדערנדיק, ווי די שפּילמענער פון אַמאָ-
ליקע יאָרהונדערטער, אויסגעשפּילט און אויסגעזונגען די יונגע יאָרן — קיין
אַלטע יאָרן האָט זיי ביידן דער גרויסער רעזשיסאָר פון גרעסטן טעאַטער...
נישט אָנגעשריבן אין זיין ספר פון די לעבנס פון זיינע באַשעפּענישן.

אַט געדענקט זיך: וואַרשע, דאָס יאָר איז מסתּמא 1931, איך זיץ אין דער
קאַנצעלאַריע פון ליטעראַטן-פאַראיין, טאַלמאַצקע 13 און טו מיין אַרבעט. ביים
אַרײַנגאַנג פון טלאַמאַצקע 13-קלוב איז געזעסן אַן אָנגעשטעלטע, וואָס איר
אויפּגאַבע איז געווען אַכטונג צו געבן, אַז עס זאָלן אין לאַקאַל אַרײַנקומען
נאָר מיטלדער, אָדער רעגיסטרירטע געסט. עס איז געווען אַ שוואַרץ-חנוּוור
דיקע ייִדישע פּאַלקספּרוי מיט דעם נאַמען מרים געבער. ווי אַלע וואַרשעווער
פּאַלקסמענטשן איז זי געווען אַ פּאַטריאַטקע פון ייִדישן טעאַטער און מסתּמא
שטילערהייט פּאַרליבט אין אַלע ייִדישע טעאַטער-קראַסאַוועס. קומט זי איין
מאל צו מיר, אַרײַנגעלאָפּן אין קאַנצעלאַריע ממש אַן אַטעם:

— ער, ער אליין איז אריינגעקומען און וויל אייך זען, זאל איך אים אריינפירן? —

ווער דער „ער אליין“ איז, האט זי נישט געזאגט און איך האב אים אין ערשטן מאמענט גארנישט דערקענט. נאך אים אין ווארשע נישט געזען שפילן, כאטש ער האט שוין א פאר טעג געצויגן גרויסע פאלקסמאסן אין טעאטער. נאר אט שטייט ער פאר מיר, צעשמייכלט און מיט זיין זינגעוודיקן טאן אין פשוטן רעדן, און טאקע מיט א בלאנק-ווייסן סוועטער ווידער, און דער טונקל-בלאנדער טשופרינע — און עס האט זיך ווי אליין ארויסגעכאפט פון זכרון און פון מויל זיין נאמען: בן-ציון וויטלער.

ער איז געקומען זען אן אלטן באקאנטן פון די שיינע ווינער יארן, ווען די דארטיקע יידישע אקטיארן האבן געחלומט אין דער „פרייער יידישער פאלקס-בינע“ אויסצובויען א גרויסן יידישן טעאטער-צענטער און די דאר-טיקע יידישע שרייבערס האבן געחלומט מיט דער צייטשריפט „קריטיק“ און דעם פארלאג „דער קוואל“ אויפצובויען א גרויסן יידישן ליטעראטור-צענטער. און ער איז געקומען אויפצוקלערן, אז דאס לעבן האט געצווונגען צו גיין אין אנדערע דרכים, ווייל דאס לעבן איז שטארקער. אבער סיי ווי איז וויטלער קיין מאל נישט אוועק אין דער ביליקייט. זיין דערפאלג-רעפערטואר איז אלע מאל געווען מחיהדיק-פאלקסטימלעך, אונטערהאלטעוודיק, אבער קיין מאל נישט, אפילו נישט איין מילימעטער, אונטער דער ליניע פון פאלקסקונסט.

איך האב וויטלערן געטראפן פערזענלעך און געזען שפילן זינט יענעם יאר 1931 אין א סך לענדער — אין די לעצטע יארן צוזאמען מיט זיין חנעווי-דיקער, טאלאנטירטער פארטנערין און פרוי שפרה לערער — און אויך אין מדינת-ישראל. און אלע מאל — א קוק טוענדיק אויף צוריק, אויפן פובליקום — האב איך געזען טויזנטער איינגעהערטע און בלישטשענדיקע אויגן פון דעם פובליקום, באזונדערס פון די פרויען. מען האט געזען בחוש, אז זיי קושן ממש יעדעס ווארט און ווערטל זיינס פון דער בינע אראפ, און גלעטן באהארצט יעדן, מיטן גאנצן הארץ אויסגעזונגענעם ליד זיינס. איצט איז דאס שיינע ליד שוין שטיל, און דאס שיינע פנים באהאלטן — אייביק.

לאזאר ווינער

געבוירן אין טשערקאס 1897. מוזיק־שטודיעס אין קיעוו.
אין אמעריקע זינט 1911.

די גאנצע טיף פון דעם סוד פון דער פאָעזיע האָט נאָך קיינער נישט אויסגעפאַרשט — נאָך ווייניקער אויסגעפאַרשט איז דער סוד פון דער מוזיק. אפשר איז זי דאָס לשון פון קאָסמאָס — די מוזיק. און די פאָעזיע — איז אפשר די בענקשאַפט פון דעם בן־אָדם צו דער אומענדלעכקייט. דערפאַר ציט עס דעם פאָעט צו דעם מוזיקער און דעם מוזיקער צו דעם פאָעט. און מיר רעדן דאָ — נאַטירלעך — נאָר וועגן יענע פאָעטן און מוזיקערס, וואָס נעמען דעם ענין זייער ערנסט, וואָס זוכן באַשיידונג פון סודות און נישט דערפאַלג ביים פובליקום.

ווען נאָר מיר באַגעגענען זיך, לאַזאַר ווינער און איך, וויל ער מיט מיר רעדן וועגן פאָעזיע און איך מיט אים וועגן מוזיק. נאָר איצט וויל איך דאָ נישט רעדן וועגן די דאָזיקע שמועסן — אָפט נישט דערגאַנצטע — נאָר וועגן דעם פרינדי, וואָס איז דאָ הינטער זיי — דעם קאָמפּאָזיטאָר, דיריגענט, קלאַַ ווירטואַל — לאַזאַר ווינער. מוזיק איז דאָך קודם־כל ריטעם און ריטעם האָט אַ שייכות צו ציפערן־צייילן און די ציפער זיבעציק האָט אַ טיפן ריטעם אין זיך און לאַזאַר ווינער איז נאָר וואָס אַלט געוואָרן זיבעציק יאָר. דאָס אַלט ווערן איז אַן עפידעמיע, וואָס אויך פאָעטן און מוזיקער קענען זי נישט אויס־מיידן.

אין אַן אינטימען פענפראָפּיל — ווי אַט אַ דער מאַמר — מעג מען שרייבן אויך אַ ביסל משפּחהדיק, און דאָס טו איך טאַקע. אין דער שטאַט קאַלגאַרי, וואָס איז קאַנאַדע, זענען געווען צוויי בילד־שיינע מיידלעך, איינע האָט געהייסן אַסתר שומיאַטשער, און די אַנדערע שרה נעמי שומיאַטשער. די דיכטערין אַסתר שומיאַטשער האָט חתונה געהאַט מיט פּרץ הירשביין זײל, און די ייִנגערע נעמי — מיט לאַזאַר ווינער. געווען איז עס אין די ערשטע צוואַנציקער יאָרן פון דעם דאָזיקן אומ־פאָעטישן און אוממוזיקאַלישן יאָרהונדערט אונדזערן. אין יענע יאָרן האָבן די הירשביינס געוויילט אַ לענגערע צייט אין וואַרשע און די ווינערס זענען גע־קומען צו זיי צו גאַסט. און וואַרשע האָט אין יענע יאָרן — אין פאַרלויה פון אַן ערד צוואַנציק, דורכגעלעבט אַ גאַלדענעם יאָרהונדערט פון דער נע ונדער ייִדישער ליטעראַטור.

קומען אַ מאָל לאַזאַר ווינער און זיין נעמי אַריין צו מיר אין דער קאַנ־צעלאַריע פון דער באַרימטער טלאַמאַצקע 13, וווּ איך בין געווען סעקרע־

טאר, און זאגן בלויז דריי ווערטער: „ווייזט אונדז וואַרשע“. און ביידע שמייכל לען געהיים און איך שמייכל אויך און ענטפער מיט פינף ווערטער. איך וועל איך ווייזן וואַרשע. דער אַוונט איז געווען אַ זומערדיקער, קילער און די גע- מיטער ראַמאַנטיש און האַפּערדיק. מיר גייען אַראָפּ פון די טרעפּ פון דעם ערשטן שטאַק וווּ עס איז געווען דער ליטעראַטור־פאַראיינ און מיר שטעלן אָפּ דעם ערשטן־בעסטן דראָזשקאַזש, וואָס איז אונדז געקומען אַנטקעגן און מיר זעצן זיך אַלע דריי אַריין אין דער דראָזשקע און מיר ענטפערן דעם בעל־עגלה אויף זיין „נו?“ אויך בצימצום, מיט דריי ווערטער: ווייזט אונדז וואַרשע! דער בעל־עגלה האָט אַ שמייס געטון דאָס ווייסע פּערדל און געזאָגט מיט פּבּוד צו זיין פּרנסה־געבער: רעב פּערדל, ווייזט די זאַגראַניטשנע יידן אונדזער וואַרשע! דער בעל־עגלה האָט זיין פּערדל געאירצט, און עס זענען געווען סיבות. דאָס פּערדל איז עלטער געווען פון באַלעבאַס.

זיץ איך אַזוי אויף דעם פּערדל־און־וועגעלע צווישן צוויי שיינע און יונגע מענטשן, ביידע מיט סעמיטישן חן, און מיר געניסן די שיינקייט פון דער גרעסטער יידישער קהילה אין אייראָפּע. דאָס איז אַזאַ שיינקייט, וואָס מען מוז זי קענען פאַרשטיין. און מיר אַלע פאַרשטייען. וואַרשע האָט געהאַט דעם צונאַמען „די שטאַט פון פּאַלאַצן“. נאָר דערווייל זעען מיר פאַר זיך די שטאַט פון פּאַטעטישער יידישער אַרעמקייט. אַט אַזוי ווי הונדערט יידישע שטעטלעך וואָלטן זיך פאַראייניקט און פאַרוואַנדלט אַ טייל פון וואַרשע אין איין גרויס שטעטל. דאָס רב פּערדל קלאַפט אויס מיט די קאַפּיטעס אויף דעם הויקערדיקן וואַרשעווער ברוק אַ מאַנאַטאַנע מעלאָדיע — קליפ־קלאַפּ, קליפ־קלאַפּ — און לאַזאַר וויינער איז פאַרהאַרט אין דער דאָזיקער מוזיק — מע זעט עס אין זיין פאַרהאַרט שיינ־יידישן פנים. גאַס־איינ, גאַס־אויס און מיר זענען שוין ביי דער פּאַנאַטאַווסקי־בריק.

— וואָס ווייטער? — פּרעגט דער דראָזשקאַזש מיט דער שפיץ פון דער בייטש צו אונדז געווענדט.

— איצט וועלן מיר גיין און איר וועט אונדז נאָכפאַרן. און מיר זענען גע- גאַנגען איבער דער אַלטער בריק, מיט די שטיינערנע אַלטאַנקעס און בענק אויף אַפּצורוען זיך ביים דורכגיין די לאַנגע בריק.

ווער וואָלט זיך אין יענעם אַוונט אין וואַרשע געגלייבט, אַז עס וועט גע- שען וואָס עס איז געשען מיטן יידישן וואַרשע.

פון צייט צו צייט בייטן מיר איבער בריוו — די ווינערס און איך. און די בריוו זענען פול מיט בענקשאַפט צום אַמאָל — אַמאָל. לאַזאַר האָט אַ סך יידישע לידער אַרומגענומען מיט מוזיק. און גוטע לידער ווערן ערשט דע- מאַלט גאַנץ ווען זיי ווערן אינטעגרירט מיט גוטער מוזיק. וויינער גייט אין דער מוזיק נישט אויף דער ליניע פון ליכטסטן ווידערשטאַנד. אַדרבא —

פונקט פאַרקערט. ער קאַמפּאַנירט די סאַמע שווערע לידער. לידער מיט אַ בשורה צו ייד און וועלט. ער האָט אַפילו מיינס אַ ליד אינטעגרירט מיט מוזיק. און טאַקע דאָס סאַמע שווערסטע: „גראַמען געשריבן אין זאַמד“. אַ ליד, וואָס מען דאַרף אָדער אויסשריייען, אָדער אויסשווינגן...

ער איז דורכויס מוזיק — לאַזאַר וויינער. אַט גיט ער אַ הייב די פּאַלעס פון פּראַק און זעצט זיך צום קלאַוויר צו שפּילן, אָדער באַגלייטן אַ זינגער, און עס דאַכט זיך דיר, אַז נישט נאָר וועט ער אַליין באַלד פּלוצען אַרויף, נאָר ער וועט אַפילו מיטנעמען דאָס קלאַוויר אין דעם פּלי. און אַט איז וויינערס אַ בריוו, געשריבן מיט גרויסע אותיות אויף גרויסע פּאַפּיר-בויגנס. דער ערשטער איינדרוק איז, אַז דאָס זענען נישט קיין בריוו — נאָר מוזיק-נאָטן. בשעת איך שרייב אַט די ווערטער ליגן פאַר מיר אויפן טיש עטלעכע כאַראַקטעריסטישע בריוו פון לאַזאַרן. און איך פאַרענדיק מיין קורצן פענ-פּראַפּיל מיט אַ ציטאַט פון איינעם פון אַט אַ די בריוו, וואָס זענען אויס ווי מוזיק-נאָטן:

„אוי, ווען די וועלט-פּאַליטיקער וואַלטן זיך צוגעהערט צו קינסטלערס — וואַלט זי גאָר אָן אַנדער פנים געהאַט. און אויב די וועלט הערט זיך נישט צו צו שילערס ליד און בעטהאווענס קאַמפּאָזיציע — אַלע מענטשן זענען ברידער — וואָס קען אַזאַ וועלט שוין איבערמאַכן?“

און פּאַרט לאַמיר זינגען-זאָגן מיט דעם בראַסלאַווערס ניגון: אַני מאַמין

— אַני מאַמין —

אַ ברירה האָבן מיר.

ז. ווינפער

געבוירן 1892 אין טריסק, וואלין. זינט 1913 אין אמעריקע. עטלעכע היימרייזעס, אין ערשטן וועלטקריג געווען אַ פּריי-ווייליקער אין דער בריטישער ארץ-ישראל-עקספעדיציע-אַרמיי. געשטאַרבן אין ניו-יאָרק 27סטן יאַנואַר 1957.

די פּריילעכקייט און די גוטע שטימונג און דער נחת פון לעבן — דאָס איז ז. ווינפער. זיין ריכטיקער, אייגנטלעך גאַנצער נאַמען איז זישע ווינפערלעך. וואָלט ער נישט געוואָרן אַ דיכטער און אַ מחבר פון ערנסטע לידער און פּאַע-מעס, וואָלט ער אפשר געוואָרן איינער פון די פּריילעכסטע ייִדישע אַקטיאָרן — דעמאָלט וואָלט זיין גאַנצער נאַמען, וואָס איז געווען אַ מינוס בײַ אַ פּאַעט. אַ ליריקער, געווען אַ נאַטירלעך — אַ פּלוס בײַ אַן אַקטיאָר, וואָס שפּרודלט מיט נאַטירלעכן, פּריילעכן לעבנס-הומאָר (איר ווונדערט זיך פאַר וואָס איך זאָג „פּריילעכן הומאָר“ — נו פשוט דערפאַר, ווייל עס איז פאַראַנען אַן אומע-טיקער הומאָר אויך).

ער איז נישט קיין צו הויכער ז. ווינפער, ער איז אָבער אַ באַליבטער און דאָס מאַכט אים אויסזען העכער ווי ער איז. אַן אָפּן פנים, אָפּענע, העלע און אייביק צעשמייכלטע אויגן, אויגן אַן זאַרג, אויגן וואָס ווינטשן יענעם גוטס און האָבן ליב, אַז מען ווינטשט זיי גוטס, און דאָס גאַנצע פנים איז אַ געמיש פון אַ פּאַנקע-פנים מיט אַן אויפגעהויבענער נאָז און אַ ייִדיש-חסידיש וואָלינער פנים. איך בין זיכער, אַז ווינפער איז אַ וואָלינער פון דור-דורות און אַ חסיד מסתמא נאָך פון בעל-שם-טובס צייטן.

משה לייב האַלפּערן און ז. ווינפער זענען געווען געשווירענע פּריינד יאָרן לאַנג. אויב איך האָב נישט קיין טעות האָט האַלפּערן די איינציקע הקדמה, וואָס ער האָט געשריבן צו אַ בוך, געשריבן טאַקע צו ווינפערס אַ בוך לידער. עס איז אפשר געווען דער איינציקער אַרטיקל, וואָס ער האָט בכלל אין זיין לעבן געשריבן. ווינפער האָט אַ חסידישע נשמה און אים האָט געפּעלט אַ רבי, אַ רבי פאַר וועלכן מען זאָל טאַקע קענען גיין אין פייער אַריין און אין וואָסער אַריין, אַ ליטעראַרישער רבי, וואָס איז עס אַן שום ספק, וואָס מען מעג פאַר-קאַטשען די אַרבל פאַר אים און אַנעמען פאַר אַ תורה מן-השמים יעדעס וואָרט זיינס — און האַלפּערן איז פאַר אַ יונגן דיכטער געווען אַ ריכטיקער מענטש דערויף. און משה לייב האַלפּערנען ווידער האָט געפּעלט אַ חסיד, אַזאָ חסיד ווי ווינפער. אַ חסיד וואָס מען קען אים אַריינזאָגן און ער נעמט עס נישט צו שווער, אַ חסיד וואָס האָט ליב, אַזוי ווי חסידים דאַרפן טאַקע ליב האָבן, נישט צוליב אַ שכר, נישט אויף דער-וועלט און נישט אויף יענער-וועלט.

נאָר פשוט דערפאַר וויל עס איז בעסער ליב צו האָבן און אויפריכטיק און שטאַרק ליב צו האָבן ווי פּינגט צו האָבן. זיי זענען געווען אַ זיווג פון אַ חסידישן פּאָעט מיט אַ חסידישן רבין-פּאָעט, וואָס האָט ליב געהאַט אַריינצוזאָגן דער וועלט אויפן קאָצקער רבינס שטייגער.

ווי גוט און זאַפטיק — אָפט ווי אַ הענגל וויינטרויבן — ווי עכט עס זאָלן נישט זיין די לידער פון וויינפערן און די — אפּשר אַ ביסל איבערגעגראַמטע — פּאָעמעס זיינע, דאָכט זיך מיר אַלץ, אַז אין אים איז פאַרלוירן געוואָרן אַ רחבותדיקער עפיקער, אַ ברייטפלייזיקער דערציילער פון ערשטן ראַנג. אַז וויינפער הייבט אָן צו דערציילן אַ מעשה אין אַ געזעלשאַפט, ווערט ער באַלד דער מיטלפונקט פון גאַנצן טיש, וויפל מענטשן עס זאָלן דאָרט נישט זיין. ער האָט ליב צו דערציילן אמתע מעשיות, דער עיקר פון זיינע קינדעריאָרן און זיינע מיליטערישע איבערלעבונגען. ער דערציילט נישט קיין בבא-מעשיות און איבערטרייבט ווייניק, און דאָך קען מען אים הערן דערציילן די זעלביקע מעשה צען מאל, אַזוי אַנדערש דערציילט ער אַלע מאל די זעלביקע מעשה. איינס פון די צוויי איז זיכער בני אים פאַרלוירן געוואָרן, אָדער אַ דערציילער אַ שרייבער, אָדער אַן אַקטיאָר, אַ נאַטירלעכער קאָמיקער.

וויינפער האָט ליב געזעלשאַפט, האָט ליב „טיש“, האָט ליב רחבות, האָט ליב באַלעבאַטישקייט. ווען עס וואַלט געווען משיח'ציטן אויף דער וועלט און די ייִדישע ליטעראַטור אַן אייניקע און איר צענטער ניו־יאָרק, ווי עס איז טאַקע, און מען וואַלט מיך געפרעגט, וואַלט איך נאָמינירט זי. וויינפערן פאַר דירעקטאָר פון דעם גרויסן ייִדישן שרייבערקלוב, וווּ עס וואַלטן יעדעס יאָר פאַרגעקומען אַלוועלטלעכע צוזאַמענפאַרן פון דער ייִדישער ליטעראַטור. דאָס וואַלט געווען אַ פריילעכע צייט. פידלען וואַלטן פון די שטערן אַראַפגעהאַנגען, וויינפער וואַלט שוין געזאָרגט דערפאַר.

איך האָב מיך מיט וויינפערן אַ סך מאל געטראָפן אין וואַרשע און נאָך מער אין ניו־יאָרק. זעלטן ווען רעדט ער אַ שלעכט וואַרט אויף אַ חבר. פאַר דערט נישט מער אַרום ווי עס קומט אים אין דער ייִדישער ליטעראַטור, פאַר-קערט, ער איז גרייט אַפילו צוליב שלום-בית צו פאַרבייגן אַ פאַר פּראָצענט פון דעם אָרט, וואָס ער פאַרנעמט בלי ספק אין דער ייִדישער דיכטונג.

אַ נחת איז פאַר מיר אַלע מאל געווען צו זען וויינפערן אין געזעלשאַפט פון בער האַראַוויצן, זיין גאַליצישן טאַפּל-גייער אין אַ סך פרטים. אַז זיי זענען געגאַנגען צוזאַמען אויף אַ וואַרשעווער גאַס, האָבן זיי די גאַנצע גאַס פול געמאַכט מיט זייער פריילעכקייט. נאָר וויינפער איז בני דער גאַנצער צעלאָזנ-קייט פול מיט ראַפּינירטן, גרויסשטאַטישן טאַקט און האַראַוויץ איז ווילד.

ד"ר מאַקס וויינרניך

געבוירן 1894 אין גאָלדינגען, קורלאַנד. 1908 — ווילנע. שטור-
דירט אין פעטערבורג, בערלין און מאַרבורג. 1918 — צוריק
אין ווילנע. 1940 — אַמעריקע. אַוועק פון דער וועלט 29סטן
יאַנואַר 1969.

אַלע סימני-מובהק פון אַ גרויסער קולטור-געשיכטלעכער פערזענלעכ-
קייט זענען זיך צונויפגעקומען אין דער געשטאַלט פון פראַפעסאָר, דאָקטאָר
מאַקס וויינרניך ז"ל. מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק האָט זיך אָנגעהויבן
זיין גאַנג איבער די וועגן און סטעזשקעס פון דער יידישער קולטור — און
בעיקר טאַקע: קולטור אין יידיש. זיין שליחות איז געווען — געפינען דעם
פאַרבאָרגענעם קוואַל וואָס פון אים האָט זיך אָנגעהויבן די אַשפּני-גרויס-
תּקופּה פון דער קולטור בני ייִדן; און טאַקע אין יידיש. און ווי אַזוי האָט
זיך דאָס לשון אַנטוויקלט אין פאַרלויף פון אַ יאָרטויזנט ביז עס האָט דער-
גרייכט די מדרגה פון דער דריטער קולטורשפראַך בני ייִדן: עברית, אַראַ-
מיש, יידיש. פּונקט ווי מען קען זיך נישט פאַרשטעלן מער דאָס יידישע
וועלטפּאָלק אָן עברית אָדער אַראַמיש — אַזוי קען מען זיך נישט מער פאַר-
שטעלן אונדזער פּאָלק אָן יידיש.

מאַקס וויינרניך איז נישט געווען קיין „יידישיסט“, קיין יידיש-שאַוויניסט.
ער האָט די פּירטויזנט-יעריקע געשיכטע פון יידישן וועלטפּאָלק געזען און
פאַרשטאַנען און געפילט ווי אַן אינטעגראַלע גאַנצקייט. און אים איז פון דער
השגחה העליונה צוגעטיילט געוואָרן צו דורכדרינגען די סודות פון דער גע-
שיכטע פון מאַמע-לשון פון איין זייט ביז צום דערגרייכן די מדרגה פון אַ
הויך אַנטוויקלטן קולטור- און קונסט-לשון, פון דער אַנדערער זייט.
מיט צוויי טראַגעדיעס איז די וויינרניך-שליחות געקומען צו אַ מוראדיקן
תיקון.

אוריאל וויינרניך, דער זון פון מאַקס, האָט פאַרטיק געמאַכט — דאָס
ערשטע מאָל אין דער געשיכטע פון יידיש — אַ מאַדערן ענגליש-יידיש און
יידיש-ענגליש ווערטערבוך — און איז אַוועק, אין בליענדיקן עלטער — אָדער
יינגשאַפט — אויף דער וועלט פון אַלע אמתן. מאַקס וויינרניך האָט פאַרענ-
דיקט די געשיכטע פון יידישן לשון — אַ ווערק אין עטלעכע בענד — און
די השגחה האָט אים תּיכּף אַ רוף געטון צו דער אייביקייט: דיין שליחות איז
דערפילט, דיין אָרט איז נישט מער אויף דעם פּדור-הארץ.
אַ גרויסע פערזענלעכקייט איז פאַר דער געשיכטע געוואָרן אַ טראַגישע
פערזענלעכקייט. עפעס אַזוי ווי עמעץ וואַלט מיט אַט דער טראַגעדיע געוואַלט

סימבאליזירן די אומברענגונג פון איינעם פון די טראגישסטע לשונות פון גאטס וועלט... דורך אומברענגען זעקס מיליאן נפשות, וואס האבן דאס לשון געשאפן אין גויט און אין הונגער און דורכגעטראגן עס דורך אלע פורעניותן וואס מענטש קעגן מענטש קען אויסטראכטן.

באקומען די ידיעה פון דעם פלוצלינגן נפטר ווערן פון דעם געניאלן לינג-וויסט בכלל און יידיש-לינגוויסט בפרט — און פשוט נישט געקענט קומען צו זיך. פאר וואס איז זי און ווי אזוי קען זי זיין אזוי אכזריותדיק — די השגחה-עליונה? צו ערשט נעמט זי צו — מיט צוויי יאר פריער דעם געניאלן, יונגן יידיש-פארשער, די קרוין פון דער ווינרניך-משפחה, אוריאל — און נאך אט די יארן אן טרייסט — דעם פאטער פון דער משפחה — מאקס.

*

אפשר וועל איך געפינען א ביסל טרייסט אין די צענדליקער בריוו וואס ווינרניך און איך האבן איבערגעביטן אין פארלויה פון פרינדשאפט. בלעטער איך אזוי אין ביכער און בראשורן און בריוו, וואס האבן א שניכות צו מאקס ווינרניך. און עס דערמאנט זיך אן עפיואד, וואס האט געשפילט און שפילט נאך אלץ און וועט נאך אריבערשפילן דאס ביסל אש, וואס וועט בלייבן נאך מיינע רמ"ח אברים: אין א טוצן מאמרים, געדרוקטע אין צייטשריפטן, ברא-שורן און ביכער האט דער שרייבער פון די דאזיקע שורות פונאנדערגעוויקלט אן אידעע וועגן אינשליסן אין א ספר הספרים די יידישע מחשבה און מעשה פון די לעצטע צוויי טויזנט יאר — מיט איין ווארט: המשך פון תנך. מחמת אן אזא המשך שטעל איך מיר נישט פאר א המשך פון דער יידישער איי-ביקייט.

און עס פאלט מיר איין: כדי דער דערמאנטער געדאנק פון אלע מיינע געדאנקען זאל קריגן א סאנקציע פון א פאראנטווארטלעכער יידישער קולטור-אינסטיטוציע דארף מען אזא אינסטיטוציע געפינען. אבער ווו אנהייבן זוכן? און סע גיט א בליץ אן אידעע: דער יידישער וויסנשאפטלעכער דירעקטאר איז ד"ר ווינרניך. דער געדאנק האט טאקע א בליץ געטון. אבער פון א בליץ ביז א דונער איז א ווייטער וועג. שרייב איך א בריוו צו ווינרניכן און ציטער שוין פאר אן אפזאג. אבער עס קומט דווקא נישט קיין אפזאג נאר א צוזאג... און דעם 7טן דעצעמבער 1947 איז פארגעקומען — אין בנין פון ייווא אין נ.יארק, און אונטער דעם פארזיץ פון מ. ווינרניך, מיין לייענען אן עסיי אונ-טער דעם קעפל: וועגן אינשליסן אין א ספר-הספרים די יידישע מחשבה און מעשה פון די לעצטע 2000 יאר. מיין מחשבה האט באקומען א טאפלטע סאנק-ציע — אי פון אינסטיטוט און אי פון ווינרניכן. אין מיין הארצן און אין מיין נשמה איז געבליבן אן אייביקער דאנק צו א גרויסן געלערנטן, וואס זוכט

אייביק דעם אמת און נאָר דעם אמת. און דעריבער איז מיין טרויער טיפער און העכער ווי ער וואָלט געדארפט זיין נאָך דעם אַוועקגאַנג פון אַ 74־יאַריקן מאַן.

*

און נאָך אַ כאַראַקטעריסטישער וויינרייך־עפיוזאָד אין אַ בריוו. די דאטע — יאַנואַר 1965. צוליב עפעס אַ סיבה בין איך מיט אַ טאָג פריער אַוועק פון דער יערלעכער יוואַיקאַנפערענץ. קיינער האָט עס נישט באַמערקט — אָבער דער סאַמע פאַרנומענסטער אין יוואַ האָט עס יאָ באַמערקט און אַט איז זיין בריוו צו מיר קיין מאַנטרעאַל: „וואָס איז מיט אייך געשען, וואָס איר זייט אַזוי פלוצלינג פאַרשווונדן געוואָרן פון דער קאַנפערענץ. מיר האָפּן, אַז עס האָט זיך נישט געטראָפּן קיין סיבה, וואָס איר און מיר זאָלן דאַרפן באַדויערן. טוט אַ טובה און שרייבט אַן אַ פאַר ווערטער ווי נאָר איר וועט קענען.“

מען זאָגט — און מיט רעכט — אַז י. ל. פּרץ איז געווען דער פּאָטער פון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור. דער אויבן ציטירטער בריוו איז אַן עדות, אַז מ. וויינרייך איז געווען דער געטרייסטער ברודער פון דער ייִדישער ליטעראַטור און אַוודאי דער פּאָטער פון דער ייִדיש־ייִדישער לשון־פאַרשונג.

און איך בלעטער נאָך און נאָך אין די וויינרייך־בריוו — און איך באַוונדן דער זיין איבערמענטשלעכן געדולה, וואָס אַן איר איז קיין וויסנשאַפט נישט מעגלעך. די דאטע איז דאָס מאָל: דעצעמבער 1962. און ווידער אַ פּראַיעקט פאַרן יוואַ — ער זאָל אינשטעלן אַן אידעאָלאָגישע סעקציע. און ווידער גייט די ווענדונג וועגן דעם צו מאַקס וויינרייך. ער וואַרפט נישט אָפּ דעם פּראַיעקט — ער מעדיטירט בלויז מכוּח דער רעאַליטעט פון אַזאַ סעקציע. און ער קומט צו דער החלטה — אַז נאָך נישט. און ער קלערט דאָס אויף מיט לאַגיק און געדולד דעם נאַוון פּראַיעקטירער. ער איראַנזירט נישט לויט דער טבע פון אַנדערע וויסנשאַפטלערס. ער נעמט אַלץ ערנסט. ער ווייסט, אַז אַן אַט דעם ערנסט צו אַפילו פּאַנאַסטישע פּראַיעקטן — וואָלט היינט קיין יוואַ נישט געווען.

*

די צוויי הויפטזינלן פון יוואַ זענען זיי געווען: ד״ר מאַקס וויינרייך און ד״ר יעקב שאַצקי (געשט. 1956). צוויי הויפטזינלן, אָבער יעדער פון אַ באַזונדערן מאַטעריאַל. האָט שאַצקי אין יעדער וויסנשאַפטלעכער טעזע געוואָלט זען קודם־כּל איר אַריגינעלקייט. די דאָקומענטירונג איז ביי אים געווען נישט פון דער ערשטער וויכטיקייט. אין גאַנצן אַנדערש — וויינרייך. קודם־כּל די דאָקומענטאַציע.

אַן אייביקער וויכוח איז אַנגעגאַנגען וועגן דעם צווישן זיי. האָט אַ מאַל

געטראָפּן, אַז פּון אַ זיצונג זענען שפּעט אין אַן אַוונט אַרויס פּון יוואָ-בנין אַ
 מנין אירע. צווישן זיי ווינרייך און שאַצקי. מען האָט גערופּן אַ טעקסי —
 איינער פּון די חברים האָט געשפּאַסט: ער וועט אין דער טעקסי צוזאַמען מיט
 ווינרייך און שאַצקי נישט פּאַרן. די טעקסי וועט עקספּלאָדירן. האָב איך
 איינגעשטעלט און אַרײַן אין דעם אויטאָ. שאַצקי און ווינרייך האָבן געהאַט
 אַ סך הומאָר. בשעתן פּאַרן האָט דאָס אויטאָ דוקא עטלעכע מאָל עקספּלאָ-
 דירט — מיט געלעכטער.

איצט זענען זיי שוין ביידע אויף דער וועלט פון אַלע אמתן, וואָס דאַרפּן
 נישט קיין דאָקומענטן און אַרגומענטן.

דאַראַ וויסמאַן

געבוירן אין אָדעס, ווי אַ צוויי-יאָריק קינד געקומען קיין אַמעריקע, געשפּילט אין אַלערליי טעאַטערס. ווי אַ קינד אין קינדער-ראַלעס, ווי אַ יוגנטלעכע — אין סוברע-טיין-ראַלעס, שפּעטער אין דראַמאַטישן רעפּערטואַר. ריניזעט אין אייראָפּע — אין 1929 טריומף-גאַסטראָלן אין וואַרשע. געוויינט אין ניו-יאָרק. געשטאַרבן 22סטן מיי 1974.

מען קען נישט זאָגן, אָז גאָט באַהאַנדלט די ייִדישע קונסט שלעכט, נאָר ער באַהאַנדלט זי זייער מאַדנע. ער פאַרטיילט נישט אין גאַנצן ריכטיק די ראַ-לעס. נאָך בעסער: ער גיט מיט דער פולער האַנט און דערגיט דאָך נישט. אָט גיט ער איינעם אָן אַ שיעור דראַמאַטישן שוישפּילער-טאַלאַנט און הייסט אים יאָרן לאַנג בלאַנדזשען אויף דער בינע ווי אַ קאַמיקער. אָט גיט ער איינעם אָן אוצר מיט טאַלאַנט פון אַ קאַמיקער און הייסט אים גאָר זיין אַ זינגער זיין גאַנץ לעבן. און אָט גיט ער איינעם אַ קאַפּיע פון קאַרוזאַס שטים און גיט אים גאָר אָן אַמביציע צו זיין אַ דראַמאַטישער אַקטיאָר. מיט איין וואַרט — ער באַהאַנדלט זי נישט מיט ריכטיקן בילאַנץ — די ייִדישע טעאַטער-קונסט ספּע-ציעל, אונדזער גאָט.

אָט נעמט למשל דאַראַ וויסמאַן — זי איז אַ טראַגעדיע-ראַליסטיין פון סאַמע ערשטן ראַנג. איינע פון די גרויסע טראַגעדיע-ראַליסטינס פון דער וועלט — נאָר אין דער געשיכטע פון ייִדישן טעאַטער עקסיסטירט זי נישט ווי אַ שפּעריין פון גרויסע ראַלעס פון דעם גרויסן ייִדישן רעפּערטואַר, נאָר ווי אַ שוישפּילעריין, וואָס האָט געקענט באַצויבערן קענערס פון ייִדישער קונסט אויף צוויי וועלט-טיילן, נישט געקוקט אויף דעם רעפּערטואַר, אין וועלכן זי איז אויפגעטרעטן. אָט דער דאָזיקער „נישט געקוקט“ שלעפט זיך נאָך אַ סך ייִדישע אַקטיאָרן, טייל פון זיי האָבן זיך אַליין דעם „נישט געקוקט“ אָנגע-האַנגען, טייל האָבן אים באַקומען אָנגעהאַנגען פון זייערע קריטיקערס.

דאָס איז געווען אין ווינטער 1928—1929 אין וואַרשע. געווען איז דעמאָלט דאַראַ וויסמאַן, די אַדעסערין, מיט איר מאַן דעם דראַמאַטורג און דירעקטאָר אַנשלאַ שאַר — דעם גאַליציאַנער, אין וואַרשע. אַנשלאַ שאַר האָט פון די שוישפּיר-לערס און דער עיקר פון די גאַליציאַנער שוישפּילערס, באַקומען דעם צונאַמען „דער ביסמאַרק פון ייִדישן טעאַטער“. ער האָט פאַרשטאַנען אויסצונוצן סיי טואַציעס, צו געבן גוטע עצות, צו זיין אַ גוטער און אַ חבר, און אָן אויסער-געוויינטלעך אָרנטלעכער אין געשעפטלעכן זינען און צו ציען פון דעם אַלע-מען דעם בעסטן מאַטעריעלן נוצן פאַר זיינע אונטערנעמונגען. רופט אָט דער

„ביסמארק“ אַ מאָל צוזאַמען די יידישע שרייבערס פון וואַרשע, פון גרעסטן ביזן קלענסטן, און גיט די שרייבערס אַ באַנקעט... מען איז נישט־געוויינט געווען צו דעם, אַז אַ מחבר פון פּיעסעס פון לייכטן מין און אַן אַקטריסע פון לייכטן, כאַטש דראַמאַטישן רעפּערטואַר, זאָלן זיך רעכענען מיט ערנסטע שרייבערס און — פאַרקערט. שאַר האָט געהאַלטן זייער אַ טאַקטפולע דרשה, געזאָגט, אַז ער ווייסט זייער גוט, אַז ער איז נישט שעקספיר, נאָר די באַדיני־גונגען זענען אַזעלכע, אַז זײַן ווייב, וואָס איז דווקא יא אַזוי גרויס בײַ ייִדן ווי סאַראַ בערנאַר איז געווען בײַ די פּראַנצויזן, מוז שפּילן אין די פּיעסעס פון אַט דעם נישט־שעקספיר. האָט חברה פאַרשטאַנען און מספּים געווען און עס האָבן זיך אַ שאַט געטון אַרטיקלען פון רעכטס און פון לינקס וועגן דער אַקטריסע — און וועגן איר רעפּערטואַר האָט מען פאַרגעסן. דעם „ביסמאַרקס“ סטראַטעגיש־דיפּלאַמאַטישער צוג איז געלונגען.

פאַר וואָס די דראַמאַטיש־טאַלאַנטירטע ייִדישע שרייבערס, וואָס שרייבן נישט קיין דראַמעס, און פאַר וואָס די אויסגעשפּראַכענע דראַמאַטורגן אין דער ייִדישער ליטעראַטור קענען זינט גאַרדינען מער נישט דעקן דעם רעפּערטואַר־באַדאַרף פון ייִדישן טעאַטער, דאָס וועט שוין בלייבן אַן אייביקער סוד. אַז דאָר אַ וויסמאַן האָט זיך אין וואַרשע געוואָלט באַווייזן אין אמתער קונסט, האָט זי און איר מאַן באַשלאָסן, אַז מען דאַרף דערצו איבערזעצן הערמאַן סודערמאַנס פאַרעלטערטע אולטראַ־דייטש־בירגערלעכע דראַמע „היימאַט“. דער שרייבער פון די שורות איז אויסגעקליבן געוואָרן צו זײַן דער איבערזעצער און די אַרבעט האָט געדאַרפט געמאַכט ווערן אין דריי טעג — די אַרבעט איז צוגעשטעלט געוואָרן אין דריי טעג נאָר די דראַמע איז אין וואַרשע, און אויב איך האָב נישט קיין טעות אין ערגעץ מיט דאָר אַ וויסמאַן אין ייִדישן טעאַטער — נישט געשפּילט געוואָרן.

אַ פעכשוואַרץ־האַריקע ביזן היינטיקן טאַג (שווישפּילערינס זענען באַרעכ־טיקט צו דער געטלעכער פריווילעגיע קיין מאָל נישט גרוי צו ווערן — אַנ־דערע פּרויען גיט מיין ווייניקייט נישט דאָס רעכט דערויף...) איז דאָר אַ ווייס־מאַן, קויל־שוואַרצע אויגן, נישט קיין צו הויכע און אַלע מאָל פול מיט אַקציע און ענערגיע. ענאַצענטריש — ווי אַלע גוטע אַרטיסטן, און דער עיקר ווי אַלע גוטע אַקטיאָרן איז זי. רעדט פּרינציפּיעל נאָר וועגן זיך און ווען זי רוט זיך אָפּ פון דעם שמועס וועגן זיך רעדט זי וועגן איר מאַן. נאָך דעם איבער־זעצן סודערמאַנס פּיעסע, וואָס איך האָב געמאַכט מיט דייטשער גרונטיקייט, און וואָס האָט פון שטאַנדפונקט פון ייִדישן טעאַטער געטויגט אויפן פּייער, האָבן דאָר אַ וויסמאַן און איך געדאַרפט דעם איבערגעזעצטן טעקסט קאַרעגירן, מאַכן בינע־פּעיק. זאַץ אין זאַץ האָבן מיר געלייענט און קיין זאַץ האָט נישט געטויגט. די אַקטריסע, צוגעוויינט צום פּשוטן לשון פון די פּאַלקספּיעסעס.

האָט זאָץ נאָך זאָץ גענומען אין מויל און נישט געקענט אַראַפּשלינגען. דאָס הויכקעפלדיקע לשון, דאָס שטאַלצן־לשון פון דייטשע אינטעלעקוטאַלן האָט נישט האַרמאָנירט מיט איר צונג. איר ריטעם און איר גראַמאַטיק איז געווען אַן אַנדערע ; וואָס דאָ טויג נישט האָט זי נישט געוואָסט, נאָר זי האָט געוואָסט, אַז זי וועט די פּראָזעס נישט קענען אַרויסברענגען און נאָך ווייניקער וועט זיי דאָס פּובליקום פאַרשטיין. און זי איז געווען איינס מיט איר פּובליקום, אַז זי האָט געשפּילט אין וואַרשע איז געווען אַ יקות אויף נאַזטיכלעך, אַזוי פּיל האָט מען זיך ביי איר אַנגעוויינט אין טעאַטער. אין יאָר 1940 האָב איך דאָראַ ווייניגער געטראָפּן אין ניריאַרק, געווען פאַרוואַנדערט פון איר נישט עלטערן זיך, נאָר אין טעאַטער האָט זי דאָן שוין מער נישט געשפּילט. אַז מען האָט דעם טעאַטער־ביסמאַרק פאַר אַ מאַן קען מען זיך אַפרוען פון טעאַטער פון צייט צו צייט.

1941

שלמה ווייסמאן

געבוירן אין 1899 אין רוסלאנד; קיין קאנאדע געקומען אין יאר 1913. שטודירט אין מאנטרעאל. ספעציאליזירט אין פעדאגאגיק. צווישטעלער פון לערנביכער, עסיי־סט, איבערזעצער — אין יידיש, העברעש, ענגליש. זינט יאר־צענדליקער לערער און פרינציפאל פון די „יידישע פאלקס־שולן“ אין מאנטרעאל.

שלמה ווייסמאן איז נישט סתם „א לערער“ — ער איז דער לערער, דער אידעאלאג פון וועלטלעכער יידיש־העברעישער דערציאונג אין אמעריקע בכלל און קאנאדע בפרט. אז דאס קאמפליצירטע פראבלעם פון יידיש־העברעישן חינוך אויף דעם אמעריקאנער קאנטינענט וועט אַ מאַל באַהאַנדלט ווערן — האַרײַ זאָנטאַל און ווערטיקאַל — אין אַן אויסשעפיקער געשיכטע — וועט דאָרט דער נאַמען שלמה ווייסמאַן פיגורירן צענדליקער, ניין — הונדערטער מאַל. וואָס שייך דער אולטימאַטיווער לייזונג פון דער פראַבלעם (איינציק אין דער געשיכטע בכלל און יידישער געשיכטע בפרט), געפינט זי זיך אין די הענט פון פביכול. אָבער באַמיט צו העלפן דעם פביכול אויף דעם געביט האַבן זיך, ער־לעך און געדולדיק — די פיאַנערן פון די זוכערס פון אַן אויסוועג. און אין דער ערשטער ריי פון אַט די זוכערס — שלמה ווייסמאַן. מען זאָגט אַפילו, אַז דאָס זוכן אַנטהאַלט אין זיך מער נחת ווי דאָס געפינען. דאָס איז אָבער אַ קליינע טרייסט.

דאָס ערשטע מאַל האָב איך באַגעגנט שלמה ווייסמאַנען פנים־אל־פנים אַ פאַר טעג נאָך מיין אַנקומען קיין קאַנאַדע — פּרילינג 1941. די פּאַלקסשול איז דעמאָלט געווען אין צענטער פון יידישן געגנט. געבראַכט האָט מיך צו ווייס־מאַנען די שרה בת־טובים פון מאַנטרעאַל, די דיכטערין איידע מאַנע. זי האָט געוואָלט ווייסמאַנען איבערצייגן, אַז ער זאָל מיך אַנגאַזשירן ווי אַ לערער. כאַטש אַ פּערטל יאַרהונדערט איז זינט דעמאָלט אַוועק — זע איך און הער איך גענוי ווי אַט אַ איז עס געווען. שלמה ווייסמאַן האָט געהאַט אַן אַנדער מיין נונג וועגן דעם. און איך גיב אים גערעכט — און נישט איידע מאַנע. ווען איידע מאַזעס פּראָטעזשירטע ניי־געקומענע קיין מאַנטרעאַל וואָלטן געוואָרן לערערס אין די יידישע שולן — ווער ווייסט ווי אַזוי דאָס יידישע שולוועזן וואָלט שוין היינט אויסגעזען...

נאָר פּלוצעם באַמערק איך ווי ווייסמאַנס פנים קריגט אַ גרימאַסע פון יסורים, ער שטעלט זיך אויף פון שטול, שפּאַרט זיך אַן אויף אַ וואַנט. טראַכט איך, אַז אפּשר איז אים אַזוי נישט גוט צום האַרצן דער אַפּאָג; זעט ווייסמאַן

די פארווונדערונג אויף מיין פנים און ער קלערט אויף: שוין יארן ווי איך לייד פון יסורים אין רוקן און די גאנצע מעדיצינישע פראפעסיע קען מיר נישט העלפן. עס איז אמת, אז עס איז נישט אזוי גרינג צו טראגן די לאסט פון אזא שולע שוין יארצענדליקער און געזיכערטן בודזשעט. נאך שווערער איז עס צו טראגן די לאסט אויף פלייצעס וואס טוען מוראדיק וויי. נאך איין יסורימ-דיקער עפיזאד אין דעם לאנגזאמען ארויפגאנג פון דער יידישער שול אין אמע-ריקע.

דער שול-בנין איז צו קליין געווארן און וויסמאן בויט א גערוימען און פאסיקן בנין — אין דעם נייעם יידישן געגנט. עס איז אמת, אז עס איז דא א בוי-קאמיטעט, אבער די נשמה פון דעם בוי-קאמיטעט איז וויסמאנס.

און ווידער גייען אוועק יארן און ווידער בויט מען א קאלאסאלן בנין. די שולע וואקסט — דאס איז א סימן אז זי האט א גוטע אידעאלאגיע, און די אי-דעאלאגיע איז ווידער וויסמאנס.

באלאדן מיט דער לאסט פון זיין פראקטיק ווי א פעדאגאג און זיין קענטר שאפט ווי געזעלשאפטלעכער טוער, האט וויסמאן גערן פון צייט צו צייט צו קאמאנדירן — אבער פונקט אזוי האט ער אויך ליב צו הערן און לערנען. אן אייביקער סטודענט. נישט ווי די היינטיקע עקספרעס-דיאלאגן, ניערט א גרינט-לעך זיך דורכשמועסן וועגן פראגעס, וואס האבן נאך אלץ קיין לעצטן תיקון נישט געפונען און בעיקר וועגן הינוך ביי יידן אין אמעריקע.

נישט צוליב שאוויניסטישן נאציאנאליזם און ניערט צוליב נאציאנאלן הארצעפיל שרייבט שלמה וויסמאן זיין נאמען מיט לאטיינישע אותיות „שלאימע“. עס זאל קיין ספק נישט זיין, אז ער איז מיזרח-איראפעזשער ייד. ער דעמאנסטרירט נישט סתם. ער ווייסט פאר וואס ער טוט עס.

אז איך זע וויסמאנען אויף א יידישער אסיפה, אדער לעקציע פון א גוטן יידישן לעקטאר (און ווען פעלט ער ביי אזא געלעגנהייט?) ווערט מיר היימ-לעכער און האפערדיקער אויף דעם געמיט.

אט די דאזיקע וויסמאנס, די אידעאליסטישע לערערס ביי יידן, האבן דאך מיט אומגלייבלעכער איינגעשפארטקייט אריבערגעבראכט קיין אמעריקע דאס שענצטע און בעסטע פון יידישן מיזרח-איראפע; אריבערגעבראכט און אריבערגעפלאנצט דאס שענצטע און בעסטע פון דער יידיש-ציוויליזאציע.

זייענדיק א גוטער לעקטאר, האבנדיק די לינדנשאפט צו זיין א לערער, פירט וויסמאן אפט אן אלערליי קורסן אויפן געביט פון יידיש וויסן און רעדט ביי פאסיקע געלעגנהייטן צו יוגנטלעכע און דערוואקסענע. וויסמאן איז אלע מאל גוט צוגעגרייט. ער רעדט נישט סתם, ער לערנט. ער וויל דעם צוהערער איבערצייגן, אז זיין טעזע איז די ריכטיקע. דאס אוידיטאריום ווערט א קלאס

און דער לעקטאָר — אַ לערער, און מען איז ווידער יינגער מיט אַ פּאַר יאָר־צענדליקער.

איין מאָל — געדענק איך — האָב איך ווייסמאַנען געבעטן מיך מיטצונעמען צו זיינעם אַ פּרימאַרגן־קלאַס אין אַ זונטיק. אַ קלאַס פון יוגנטלעכע. דער לעקטאָר — ווייסמאַן — רעדט אַ טיפּן יידיש צו די יוגנטלעכע און עס איז קלאָר אַז זיי פאַרשטייען. זיי נעמען אַ וואָרט, שטעלן אַ פּראָגע און אַלץ אין אַ ריינעם לשון־יידיש. אַדער לשון־קודש. נאָך דער געענדיקטער לעקציע גייען מיר — ווייסמאַן און איך — אַוועק צוזאַמען. און איך דריק אים אויס מיין באַוונדערונג, און איך זאָג צו אים: איר האָט באַוויזן דאָס גרעסטע ווונדער — אייער אידעע איז נישט נאָר פאַרווירקלעכט געוואָרן, נאָר איר האָט געשאַפּן המשך — ווייסמאַן ענטפּערט מיר נאָך אַ פאַר מינוט שווייגן — מיט אַ קרעכץ. און שפּעטער זאָגט ער: איכות איז דאָ אין דעם ביסל תּלמידים פון העכערע קורסן — אַבער דער פּמות איז אַזוי קליין...

ברוך וולאדעק

געבוירן 1886 אין דוקאר. 1910 אין אמעריקע. אייראפעישע רייזעס. געשטארבן 1938.

אין דעם ריזיקן זומערפלאץ פון דעם אַרבעטער־רינג אין ניו־יאָרק, אַ הונדערט מיילן פון שטאָט אַוועק, בין איך אַ מאָל מיט אַ באַקאַנטן, אַן אַרבע־טער־וועטעראַן, צוגעגאַנגען צו דער קראָם פון זומערפלאַץ צו קויפֿן אַ פאַר קלייניקייטן. דער פאַרקויפער פון דער קראָם איז געשטאַנען הינטערן טיש, אַ מעכטיק געבויטער, טיפישער אַמעריקאַניש־ייִדישער יונגער־מאַן, קענטיק אַ סטודענט, וואָס פאַרדינט אַ פאַר גראַשן אין דער וואַקאַציע־צייט. ער האָט גע־טראָגן אַ פאַרטער, די אַרבל פאַרקאַטשעט און האָט די אַרבעט פון דעם פאַרקוי־פער, אַ שווערע אַרבעט ביי אַזאַ ריזיקער פרעקווענץ אין די סעזאָן־חדשים, אויסגעפירט זייער ערנסט און זייער סאַליד. אַ פאַר שריט פאַר דער קראָם נעמט מיך דער אַרבעטער־וועטעראַן אויף אַ זייט און בעט מיך, אַז איך זאָל פאַר אים באַזאָרגן זיין איינקויף, ציגאַרעטן און פאַסטע צו שיק. איך בין צוגעגאַנגן גען, באַזאָרגט, וואָס דער באַקאַנטער האָט מיך געבעטן, אַליין געקויפט וואָס איך האָב געדאַרפֿט... צוריק ביי מיין באַקאַנטן, האָב איך אויסגעדריקט מיין פאַרווונדערונג איבער זיין בעטן מיך צו באַזאָרגן די קנייה. — אומעטום די ייִדישע אַחדות, האָב איך געזאָגט, די קליינע קריגעכצן. מסתמא האָט איר אים געכטן אַרביינגעזאָגט, דעם יונגן־מאַן, אַדער ער אייך, אויב איר האָט עפעס פֿשר פאַרדינט, און היינט איז שוין נאָך אַ ברוגזל צוגעקומען. דער יונגער־מאַן זעט מיר אויס אַזוי קולטורעל און אַזוי רויק, אַז עס איז פשוט אומגלייבלעך, ווי אַזוי מען קען זיך מיט אַזאַ מענטשן צעקריגן.

— נישט דאָס — האָט געענטפערט דער אַרבעטער־וועטעראַן — מיר איז עפעס שווער צו לאָזן זיך דערלאַנגען ציגאַרעטן און שיכפאַסטע דורך ברוך וולאָדעקס זון...

איך האָב אַ קוק געטון אויף דעם יונגן־מאַן און באלד דערקענט די כאַראַק־טעריסטישע פנים־שטריכן פון ברוך וולאָדעק.

דער קליינער אינצידענט האָט מיר אַ סך געזאָגט. ער האָט גערעדט פון דער פֿשטות פון וולאָדעקס היים, ווייל דער יונגער־מאַן האָט קענטיק זיין צייט־ווייליקן נייעם פאַך אויפגענומען זייער אַמעריקאַניש, טאַקע אַזוי ווי מען דאַרף. נאָך דעם פאַטערס טויט וועלן אַזעלכע פאַר גראַשנס צו ניץ קומען און עס איז נישטאָ מיט וואָס זיך איבערצונעמען. און אַזוי איז עס טאַקע. און דאָס וואָס דער אַרבעטער־וועטעראַן האָט זיך מיט דער סיטואַציע יאָ איבערגענומען האָט ווידער דערציילט וועגן דער גוואַלטיקער פיעטעט, וואָס די אַמעריקאַנער

יידישע אַרבעטערשאַפט האָט געפילט צו איר פירער, וואָס האָט טאַקע אַרום און אין דער אַרבעטערשאַפט געמאַכט די גרויסע קאַריערע פון זײַן לעבן, אָבער ער האָט די אַרבעטערשאַפט טאַקע ליב געהאַט מיט דער אַלטער, היימי-שער, מיט דער אמתער אידעאָליסטישער ליבע. אַזוי ער די מאַסן און אַזוי די מאַסן אים.

אין וולאַדעקס ביוראָ אין ניריאַרקער „פאַרווערטס“ זענען געהאַנגען אַ פאַר היימישע בילדער פון זײַן משפּחה, זײַן געבוירן־שטוב, די מצבה אויף זײַן טאַטנס קבר, וואָס איז געמאַכט געוואָרן פון אַן אַלט מילראָד מחמת אַרעמ-קייט. חוץ דעם זענען געהאַנגען בילדער פון בונדישע פירערס, אויך אַזעלכע וועגן וועלכע עס קען קיין שום ספק גישט זײַן, אַז זייער באַדייטונג שטייט אין אַלע אופנים צוריק הינטער דער באַדייטונג פון וולאַדעקן אַליין. וולאַדעק האָט מיט די בילדער געוואָלט סימבאָליזירן זײַן דיסציפּלין, זײַן געטריישאַפט און גרענעצן צו דער אַלטער היים און זײַן „טרישאַפט און גרענעצן“ צום „בונד“, וועלכן ער האָט אין זײַן געזעלשאַפטלעכער קאַריערע זייער אָפט געמוזט פאַרלאָזן — נישט פאַרלאָזנדיק. עפעס אַזוי ווי איינער, וואָס כאַטש ער האָט זייער ליב זײַן מאַמען, מוז ער דאָך חתונה האָבן, ווייל אַזוי איז דאָס לעבן. וולאַדעק האָט זיך זייער טיף פאַרבונדן מיט דער אַמעריקאַנער יידישער ווירקלעכקייט, אָבער אויף אַ רגע האָט ער נישט פאַרלאָזט דורך דעם דעם חלום פון אַ מאָה. וואָס האָט פאַר אים קיין ווירקלעכקייט נישט געקענט מער זײַן.

איך בין אַ מאָל געזעסן בײַ וולאַדעקן אין ביוראָ, באַטראַכט די בילדער אויף זײַנע ווענט און געטראַכט פון וואַנעט איז אין אַט דער אַלטער, איינגע-פאַלענער יידישער שטוב אין רוסלאַנד אַזוי פיל אייראָפּעזישער טאַקט געקור מען, וואָס איז דאָך מיט וולאַדעקן געבוירן געוואָרן, ווייל זײַן טאַקט איז גע-וען איינע פון זײַנע הויפט־מעלות, איינער פון זײַנע טיף איינגעבוירענע טאַלאַנטן. סיידן, אַז געבוירן געוואָרן איז טיף־קלוגע ליטוויש־יידישע לעבנס-באַנעמונג, וואָס האָט זיך פאַרוואַנדלט אין טאַקט.

וולאַדעק האָט אַזוי פיל טאַקט און אַזוי פיל חכמה געהאַט, אַז ער האָט זיך געקענט פאַרגינען שרייבן נישט־גוטע לידער און קיינער זאל אים נישט פאַר-וואַרפּן, אַז דער ערנסטער טוער און פירער שפּילט זיך גאַר... און אַגב זענען די דאָזיקע לידער, וואָס וואָלטן מיט יעדער אַנדערער אונטערשריפט טאַקע געווען שלעכט — גוט און אינטערעסאַנט געוואָרן אונטער דעם צויבער פון וולאַדעקס אונטערשריפט. אונדז אַלעמען זענען נאָך אַלץ ליבער ווייניקער גוטע לידער פון אַ גוטער פּערזענלעכקייט — איידער זייער גוטע לידער פון אַ כאַראַקטערלאַזיקייט.

און אויך מיט אַט דער שוואַכקייט צו לידער און בכלל צו בעלעטריסטיק און אַלע אַנדערע געביטן פון דער קונסט האָט וולאַדעק סימבאָליזירט זײַן

מענטשלעכקייט און צוגעלאזנקייט. זיין צייט איז געווען אויסגעפילט ביז צו דער לעצטער רגע פון גאנצן טאג און פון האלבער נאכט און דאך איז געווען אַנצוקומען צו וולאדעקן זייער לייכט און טאַקע פאַר יעדן. מיט זיין אויסער-געוויינטלעכן טאַקט האָט ער באַהערשט די קונץ פון יעדן אויסהערן און פון קיינעם זיך נישט לאָזן נחיען מער ווי מען דאַרף. טאַקט און לעבנס־חכמה — אַלץ טאַקט און לעבנס־חכמה.

אַ מאָל בין איך געווען ביי די הירשביינס, מען האָט דאָרט אויף אַן איב־טימען, שטוביקן אופן געפֿייערט מיט אַ שרייבער־פאַרזאַמלונג די דערשיינונג פון לאַפינס אַ נייעם לידערבוך. נאָך האַלבער נאָכט ערשט איז די פאַרזאַמלונג קאַמפלעט געוואָרן. וולאדעק איז אַריינגעקומען גלייך פון עפעס אַ שטאַטיש ניר־יאַרקער גאַלאַ־פֿיערונג, ביי וועלכער ער האָט געמוזט בייזיין צוליב זיין הויכן אַמט אין דער גרעסטער פון די וועלטשטעט. אין עלעגאַנטע אַוונטקליי־דער איז ער אַריינגעקומען און האָט באַלד באַהערשט די סיטואַציע:

— אַנטשולדיקט, טייערע פֿריינד, די „בגדי־בורזשואַזיע“.

אין אונדזער ייִדישן לעבן איז נישטאָ קיין סך פערזענלעכקייטן. מיר האָבן מענטשן מיט אַלערליי טאַלאַנטן, נאָר פערזענלעכקייטן פעלן. און נישט איין מאָל האָב איך מיר געטראַכט: וואָס איז דאָס אַזוינס פערזענלעכקייט? וואָס פאַר אַן אַטריבוטן האָט דאָס?

קוקנדיק און טראַכטנדיק אָפט פון וולאדעקן — האָב איך דאָס פאַרשטאַנען: פערזענלעכקייט פאַרמאָגט אַזאַ פערזאָן, וואָס אירע טאַלאַנטן זענען איר גע־געבן געוואָרן גוט צוגעווייגענע און גוט געמאַסטענע. אַ מענטש מיט אַ שטאַרקן גלייכגעוויכט איז אַ פערזענלעכקייט.

צווישן געניאַליטעט און שגעון איז אַ שריט און צווישן גוטער פּעזענ־לעכקייט און שמאַטע... איז אויך אַ שריט. שווער איז עס דעם געניוס צו האַלטן זיך אין זיין מעלה און נאָך שווערער איז עס דער גוטער פערזענלעכ־קייט צו האַלטן זיך אין איר מעלה. איין גראַם צו גוט און דו ביסט אַ שמאַטע... און אַ מאָל ווילט זיך דווקא זיין צו גוט. נאָר מען טאָר נישט.

באַרעכטיקטע טובות האָט מען פון וולאדעקן געקענט האָבן וויפל מען האָט נאָר געוואָלט און צו יעדער צייט פון טאָג און האַלבער נאָכט. נאָר סתם אויס־נוצערישע טובות — גאַרנישט. ער איז אַלע מאָל געבליבן שטרענג אין די גרע־נעצן פון דער גוטער פערזענלעכקייט.

גראַד בין איך געווען אין אַרגענטינע, ווען וולאדעק איז געשטאַרבן. וולאָ־דעק איז אין דעם לאַנד קיין מאָל נישט געווען. נאָר אַז מען האָט אַ רוף גע־טאָן די מאַסע צו טרויערן ווייל וולאדעק איז געשטאַרבן, איז געקומען אַן איר בערראַשנדיקער גרויסער עולם, ביי די טויזנט. זיי האָבן דעם מענטש קיין מאָל נישט געזען, זיינע ווערק קיין מאָל נישט געלייענט ווייל זיי זענען געווען

זייער קנאַפּ אין כּמות — אָבער דער צויבער פון איינער פון די שענסטע יידישע פּערזענלעכקייטן אין דעם גרעסטן יידישן יישוב האָט בוכשטעבלעך געשוועבט איבער דער גאַנצער יידישער וועלט.

די איינציקע בייזוויליקע טאַקטלאַזיקייט אין וולאָדעקס לעבן איז געווען זיין פּלוצעמדיקער קלאַפּ מיט דער טיר צווישן לעבן און טויט, זיין צו פרי אַוועקשטאַרבן אָן אַ פאַרוואַס און אָן אַ פאַרווען. די איינציקע דיסהאַרמאָנישע אויסנאַם, וואָס האָט באַשטעטיקט דעם האַרמאָנישן פּלל פון זיין גאַנץ לעבן פון אַן אמתער יידישער פּערזענלעכקייט.

ראשעל וועפרינסקי

געבוירן אין יאר 1895 אין א שטעטל בני קיעוו. אין 1907 געקומען קיין אמעריקע. אלמנה נאך דעם דיכטער מאַני לייב (1883—1953).

ראשעל וועפרינסקי איז געווען די צווייטע פרוי פון מאַני לייב. משמעות. אַז אים איז — פערציק טעג איידער ער איז געבוירן געוואָרן — אין הימל פאַרשריבן געווען אַ צווייפאַכיקער זיווג. דער ערשטער אַ משפּחה־זיווג, אַ דור פון קינדער אויפצושטעלן; דער צווייטער — אַ דיכטערישער שוועסטער־זיווג — אויף מיטצוגיין דעם דערנערועג פון אַ ייִדישן דיכטער. אויך ראשעל וועפרינסקי איז אַ דיכטערין. אויך? פאַר וואָס „אויך“? עס איז אַ סיבה: ווייל עס איז איר באַשערט געווען צו זיין די דיכטער־שוועסטער פון נישט קיין אַנדערן ווי — מאַני לייב. אַזאַ זאַך איז טייער, אָבער ווערט. אַז מאַני לייב איז געשטאַרבן איז מיט אים אויף אַ דור לאַנג געשטאַרבן די אַבסאָלוטע שיינקייט פון ייִדישן ליד, אַ שיינקייט דורך גוטסקייט. אייגנטלעך זענען אַלע לידער פון אַ דיכטער — אויטאָפּאַרטרעטן. אָבער מאַני לייב האָט געהאַט אַ באַזונדערע תּשוקה צו שרייבן אויסגעשפּראַכענע אויטאָפּאַרטרעטן. אַט איז איינער, אפשר זיין בלויסטער, הימלישסטער:

— איך בין דער ריטער פון געבענקטער בלוי.
 אויף גאַטס ראָזע, הייליקע וועגן.
 מיין בענקשאַפט איז ווייס ווי די מילך, דער טוי,
 און זיס ווי דער האַנדיק־רעגן.

מיין פאַנצער, מיין שווערד, — מיין וואָרט און מיין בלוט.
 מיין צייכן — דאָס גרין פון צעדער;
 דער הויכער הימל — מיין בלויער הוט,
 די זון — מיין גאַלדענע פעדער.

די זון — זיין גאַלדענע פעדער, און ראשעל וועפרינסקי — די הימל־באַ־שערטע דיכטער־שוועסטער. אירע לידער — געוועבט פון בלויער, פון לעצ־טער, פון אייביקער בענקשאַפט נאָך מאַני לייבן — זענען איינזאַמע עדות. אַט איז איינס פון די דריי לידער פון בענקשאַפט — אַריבער לעבן און טויט — וואָס ראשעל וועפרינסקי האָט געשריבן צו דער צענטער יאַרצייט פון מאַני לייבן:

לאַמיר זיך ווידער באַגעגענען,
 ס'איז אַקטאַבער,
 די צייט ווען בלעטער מוזן זיך זעגענען
 און ווינטן וויינען,
 זאָלן די ווינטן וויינען,
 איך האָב ניט מער קיין טרערן.
 זאָל טרויען די גאַס, —
 איך האָב ניט מער קיין טרויער.

לאַמיר זיך ווידער באַגעגענען,
 מיר וועלן שטיין
 צוויי מצבות
 מיט ווינט
 צווישן זיך.

נעם און גיב צו תהילים־ניגון צו דעם ליד און עס איז אַ קאַפיטל תהילים.

און איצט איז קלאַר דאָס וואָרט „אויך“ דאָ אויבן. איצט איז דער „אויך“ פאַרשווונדן. איצט איז אַבסאָלוט גלייכער זיווג. דער בלויער שאַטן. אין וועלכן ראַשעלס לידער זענען געשאַטאַנען, האָט מאַני לייבס נשמה אָפּגעמעקט. איצט זענען ביידנס לידער אין זעלביקן ליכט.

אין אונדזער איינזאַמער יידישער לידער־ליטעראַטור האָט אַ ליד אַזוי זעלטן תיקון, ווען די האַנט וואָס שרייבט עס ווערט אויף אייביק אַנטשטיילט. סײַדן עס לאַזט ווער איבער אַ שוועסטער — זעלטענער אַ זון, אַ טאַכטער. דאָס לעצטע איז פּמעט קיינעם נישט באַשערט. אָבער ראַשעל וועפּרינסקי זאָרגט שוין יאָרן לאַנג פאַר מאַני לייבס לידער. מער ווי ער אַליין האָט גע־זאָרגט. צוליב סיבות פון עפעס אַן אינערלעכער צוריקגעהאַלטנקייט — עפעס אַן אומפאַרשטאַנענער בענקשאַפט נאָך שיינקייט אין אַבסאָלוטן צימצום — האָט דער פּיל לידער־שרייבער מאַני לייב פּמעט קיין ביכער־זאַמלונגען נישט איבערגעלאָזן. ראַשעל וועפּרינסקי טוט עס איצט פאַר אים. פיר ביכער מאַני לייבס — האָט ראַשעל אין די לעצטע יאָרן אויף דער וועלט געבראַכט. צוויי אויסקלויבן פון לידער און באַלאַדעס, און איינס אַן אויסקלויב מיט אַ פאַראַ־לעלן העברעישן טעקסט. און איינע אַן עקסקלוסיווע זאַמלונג פון סאַנעטן. די ביכער זענען דערשינען אין ניו־יאָרק, תּל־אָביב און אין פאַריז. תיקון איז דיר געגעבן געוואָרן, מאַני לייב. ביי אַנדערע פעלקער — גאָר נאַטירלעך. ביי אונדז — גרויסער באַשערטער זכות.

אין יאָר 1926 איז אין מיינע הענט אין וואַרשע אַרײַנגעקומען אַ קליינע לידער־זאַמלונג. די דיכטערין: ראַשעל וועפּרינסקי, דער טיטל פֿון דער זאַמלונג: „רוף פֿון פּליגל“.

און די צײַט אין מײַן אײַגענעם דיכטערישן גאַנג: כאַליאַסטרע. און איך ווייס אַליין נישט פֿאַר וואָס, אָבער איך האָב געשריבן זייער נעגאַטיוו וועגן אַט דעם לידערביכל.

איצט ליגן די זעלבע לידער אויף מײַן טיש — און איך באַווונדער זיי, ווייל זיי זענען טאַקע שײַן.

און אַט איז 1933 און איך — דאָס ערשטע מאָל אין ניריאַרק, אַ באַגעגער־ניש מיט מאַני לייבן און אַ באַגעגעניש מיט ראַשעל וועפּרינסקי. אַ גוטע באַ־געגעניש. מיט מאַני לייבן האָב איך קאַרעספּאַנדירט נאָך פֿון יאָר 1919 אָן. און גאָר, גאָר האַרציק.

און איך האָב פֿאַרגעסן, אַז איך האָב אין יאָר 1926 געשריבן שלעכט וועגן ראַשעלס לידער. און אַט זע איך איר פנים — קיילעכדיק, גרויס־אויגיק, פול מיט חן — מיט ליבשאַפט פֿון אַן אייביקער מאַמען און אַן אייביק גע־טרײַער געליבטער. — יא, איך האָב פֿאַרגעסן, אָבער נישט די דיכטערין...

און אַט גייען מיר אין אַ גרויסער חברישער גרופּע איבער די גאַסן פֿון ניריאַרק, און עס איז אונדז גוט. און דעמאָלט, נאָך שטאַרק גלייביק אין געמיט און פול מיט נאָך נישט געשריבענעם ליד.

ראַשעל וועפּרינסקי נעמט מיך אַן בײַ דער האַנט און זאָגט שטיל: — קומט אַ רגע אַוועק פֿון דער געזעלשאַפט, איך האָב אײַך עפעס צו זאָגן. ווערט מיר גאָר פּריילעך אין געמיט און אַט גייען מיר שוין אַ ביסל אָפּגעזונדערט.

— איי ראַוויטש, ראַוויטש, איך האָב אַ טענה צו אײַך פֿאַר איינערע שאַרפע רייד וועגן מײַן „רוף פֿון פּליגל“.

איך בין דערשטוינט, איך געדענק נישט, און אין איבערמוט דעצידיר איך: אַט דאָ שוין אויפן אַרט וועט איר האָבן דעם רעוואַנזש — גיט מיר אַ פּאַטש און פֿאַרגעסט.

און אין איבערמוט און מיט אַ האַרציקן שמייכל האַט ראַשעל וועפּרינסקי אויסגעפירט מײַן ווערדיקט.

*

אַ מאָל, אַ מאָל וועט דערשיינען אין ייִדיש אַ בוך פול מיט שיינקייט און מיט ליבע און מיט לידער, עס וועט זײַן אַ מאַנאַגראַפיע, וואָס וועט זיך רופן: מאַני לייב און ראַשעל וועפּרינסקי — די מעשה פֿון אַ זיווג פֿון פיר צענדליק יאָר לעבן און לידער.

לודוויק זאָץ

געבוירן אין לעמבערג — לויטן לעקסיקאָן פון יידישן טעאַ-
טער — אין יאָר 1895. אין דער אמתן, מיט אַ יאָר־צוויי
פריער, פון 1914 אין אַמעריקע. ריזעס איבער אייראָפע
און ביידע אַמעריקעס. געשטאַרבן 31סטן אויגוסט 1944.

נישט אַט אַזאַ קורצע פעדער־צייכענונג, נאָר אַ בוך אַ גאַנץ וואָלט איך
גערן געשריבן וועגן לודוויק זאָץ, דעם געניאַלסטן פון די יידישע אַקטיאָרן.
איך קען אים זינט 1910, איך האָב אים דאָס ערשטע מאַל געזען שפּילן אין
1911, אין גרשם באַדערס אַ שטיק „דער בעל־שם־טוב“ אין גימפּלס טעאַטער
אין לעמבערג אין אַ ראַלע פון אַ געלעמטן דאָרף־שייגעץ, וואָס מען ברענגט
אים צום הייליקן צדיק, שפעטער אין גאַלדפּאָדענס „צינגענטאַנג“, שפעטער
אין גאַרדינס „ווילדן מענטש“. זאָץ איז אין יענע יאָרן געווען דין און בלאַנד
און זייער עלעגאַנט אָנגעטון און אויסגעפילט מיט אַקטיאָרישער אַמביציע
ביז צו די שפיצן פון די פינגער. איך האָב אין יענע יאָרן געאַרבעט אין אַ
באַנק אין לעמבערג און געהאַט זייער ווייניק צייט, און אַ סך פון אַט דער מי־
נימאַלער צייט פלעג איך פאַרברענגען אין זאַסס געזעלשאַפט. מיר האָבן גע־
לייענט צוזאַמען די גרויסע דראַמעס פון יענער צייט און געלייענט צוזאַמען
פרצעס און אַש דראַמעס אין זאַסס אַרעמער, שניידערישער עלטער־היים אין
געדיכטן יידישן געגנט. זאָץ איז זייער גיך באַרימט געוואָרן, נאָך אין לעמ־
בערג איז ער געוואָרן אַ שטערן און זייער גיך — און צו זיין גרעסטן שאַדן —
האַט ער זיך אויפגעהערט צו אינטערעסירן מיט דער גרויסער יידישער דראַמע.
ער איז אַוועק אויף טעאַטער־וועגן, דערפאַלגוועגן. דריי שיינע טעכטער, אַ הויז
אין סי־געייט, צוויי אויטאָמאָבילן, אַ שאַפער. נאָר אויב דאָס לעבן איז אַ טעאַ־
טער, איז דאָך דאָס טעאַטער — לעבן... און אין לעבן גייט אַליץ אויף און אַפּ
און בייט זיך, בייט זיך ווי די דעקאָראַציעס אויף דער בינע...

אין 1913 איז זאָץ אַוועק קיין לאַנדאָן, איך קיין ווין און מיר האָבן זיך
ערשט ווידער געטראָפּן אין וואַרשע אַרום 1930. וואָס זאָץ טוט און וווּ זאָץ
געפינט זיך האָב איך אַלע יאָרן גענוי געוויסט, נאָר זאָץ — אַזוי האָט מען
מיר דערציילט — האָט געמיינט, אַז איך בין ערגעץ אין ערשטן וועלטקריג
געפאַלן אָדער געשטאַרבן. און געשטאַרבן — באַגראָבן... אַז מיר האָבן זיך
געטראָפּן ווידער האָט ער אין די ערשטע רגעס געטראַכט, אַז איך בין אַן אַנ־
דערער. אַזאַ וואָס ער געדענקט אים שוין כּמעט נישט. נאָר אַז ער האָט זיך
דערמאַנט, איז ער געווען פּול מיט טרערן און מיט סענטימענט און זינט דער־
מאַלט האָבן מיר זיך אַפט געזען, אין וואַרשע, אין ניו־יאָרק, אַ מאַל אַפּילו

ווידער אין לעמבערג — אבער זאָץ האָט דאָ שוין געוווינט אין עלעגאַנטסטן האָטעל „דזשארדזש“ — און אַ מאָל אַפילו אין מאָנטרעאַל, אין קאַנאַדע, אין מיטן 1942.

טראַכטנדיק אָפּט, זייער אָפּט וועגן זאַצן, קוקנדיק אָפּט אין זיין פנים, איינהערנדיק זיך אין אים בין איך דערגאַנגען, אַז געניאַלע שוישפילערס זענען מענטשן, וואָס פאַרמאָגן צוויי פנים־מאַסקעס, איינע אָן אינערלעכע און איינע אָן אויסערלעכע און צוויי שטימען, איינע אָן אייגענע און איינע צום פאַרלייענען, צום מאָנעוורירן מיט איר אומאַפהענגיק פון דער ערשטער. אַגב פלעג איך, ווו איך האָב נאָר געהאַט די געלעגנהייט דערצו, שטייענדיק הינטער די קוליסן, זיך איינגעקוקט אין זאַצס שפילן פון אַ דיסטאַנץ פון צוויי מעטער און בפרוש געזען, אַז די גרויסקייט פון זיין שפילן באַשטייט טאַקע אין דעם, וואָס ער שפילט נישט... אַז ער גייט אַרויס פון דער דעקאָראַציע אין די קוליסן שפילט ער נאָך אַ האַלבע מינוט אַדער מער, וויינט נאָך, אַדער שרייט נאָך, אַדער לאַכט נאָך — בשעת אַנדערע שוישפילערס ווערן מאַמענטאַן נישטער, שאַקלען אין דער סעקונדע די ראַלע פון זיך אַראָפּ, ווי אַ הונט וואָס לויפט אַרויס פון וואַסער אין וועלכן מען האָט אים אַריינגעוואָרפן.

אין יאָר 1939 האָט זאָץ געשפילט נחמנס פּאַטער אין י. י. זינגערס „חבר נחמן“. עס איז געווען איינע פון זיינע הערלעכסטע קרעאַציעס. זאָץ האָט גע־וווּסט, אַז זינגער איז אַ שטרענגער און ער וועט נישט טאָרן „מאַכן שטיק“ — און ער האָט אויף דעם געביט שטאַרק שוין איבערגעזינדיקט. ער האָט זיך ביי די פּראָבעס שטאַרק דיסציפּלינירט, קיין וואַרט נישט געדאַוונט פון אויסנוויי־ניק, אַלץ פון סידורל, נאָר איין מאָל האָט ער זיך צוזאַמענגענומען מיט כוח און געבעטן זינגערן, אַז ער זאָל מעגן טראָגן אַ בלאַנדע באַרד און נישט קיין שוואַרצע ווייל ער שפילט זיין... טאַטן און ער וועט נישט קענען שפילן זיין בלאַנדן טאַטע מיט אַ שוואַרצער באַרד... עס איז גערן באַוויליקט געוואָרן און זאָץ האָט געקענט צו דער זעט איבערלעבן זיין ראַלע און ער האָט זי אָפּגע־שפילט מיסטערהאַפּט. אַ בלייבנדיקע קרעאַציע געשאַפן.

אַ טראַגיקאַמיקער איז לודוויק זאָץ, אַ טראַגיקאַמיקער פון אַלע 24 קאַראַט, סאַמע גאַלד, און אַ טראַגיקאַמישע איז די גרויסע ייִדישע ליטעראַטור, אַדער זי דאַרף זיין, און עס איז געווען — אַזוי וואַלט זיך עס געדאַכט — אַ זיווג מן השמים. און עס האָט זיך געפירט און געפירט און די דראַמאַטישע ייִדישע קונסט איז זיך געאַנגען אויף אירע וועגן און לודוויק זאָץ אויף זיינע וועגן און דאָס ייִדישע טעאַטער אויך אויף זיינע וועגן און עס איז געבליבן ביים פרשת־דרכים און איך ווייס נישט צי עס איז שוין נישט צו שפעט. — ער איז אַן עגאַצענט־ריקער — לודוויק זאָץ — ער רעדט וועגן זיך אַלע מאָל ווי וועגן לודוויק זאָץ און נישט פשוט „איך“, אַזוי רעדט אויך שלום אַש אַלע מאָל וועגן זיך ווי וועגן

אן אינסטיטוציע, וואָס ער איז צופעליק איר דירעקטאָר. אַ קינסטלער דאַרף גלייבן אין זיך, אָבער אַז ער איז פאַרליבט אין זיך איז דאָס אַ גליטשיקער און אַ געפערלעכער וועג.

אַ קלוגע און אַ געטרײַע פרוי באַגלייט זאַצן, די מוטער פון זײַנע שײַנע טעכטער, די טאַכטער פון באַרימטע שוישפילערס, פּינמאַן פון דער היים. ווי אַ פּיראַון־צוואַנציק־שעהעדיקע קראַנקן־שוועסטער האָט זי געהיטן זאַצן אין צײַטן פון קראַנקייט. ער לינדט אויף די פּיס. אין אַ הייסן ניריאַרקער טאַג האָב איך אַ מאָל די זאַצעס באַזוכט אין זײַער אַרעמער היים, אין אַרעמען געגנט, אין זײַער צײַט פון פאַראַרעמונג — ער האָט זיך שפּעטער ווידער דערקאַפט — אַלץ האָט דאָ געאַטעמט מיט טעאַטראַלישער טראַגיק, וועגן טעאַטער־ענינים האָבן מיר אַלע דרײַ געשוויגן און זאַץ האָט מיט מיר גערעדט נאָר וועגן זײַנע מאַלערייען (מושלם אויף אַ סך געביטן : מאַלט, שרײַבט, שפּילט), אַט אַזוי ווי טעאַטער וואַלט שוין באַלאַנגט צו פאַרגאַנגענהײַט... ער האָט זיך ליב צו רײַצן אָפט מיט מיר און צו רעדן מיט מײַן קול און מײַנע ווערטער. אָפט דערשרעקט ער מיך אַזש, אַט אַזוי ווי אַ בת־קול מײַנס וואַלט ערגעץ אַרומגעשוועבט. זאַץ האָט אָבער פּינט צו אימיטירן, ער האָט ליב איבערצולעבן. טיף, בלוטיק. גע־ניאַלער אַקטאָר, 24 קאַראַט. נאָר וואַלט ער מער געגאַנגען אויף די וועגן פון פּרץ, פּינסקי, לייזויק...

געניא זינגער

די שטילע און די באשיידנסטע פון די פרויען פון די גרויסע יידישע שרייבערס — געניא זינגער, זינט דעם 10טן פעב-רוואר 1944 ביז דעם טאג פון איר אוועקגאנג אויף אייביק, דעם 7טן יולי 1962 — די אלמנה נאך ישראל יהושע זינגער — דעם מיסטער פון יידישער פראזע, דערציילונגען און ראמאנען.

י. י. זינגער, א בן-הרב פון די שטעטלעך בילגאריי און לעאנטשין און שפעטערדיקן מורה-הוראה אין ווארשע, האט די מינסטע יארן פון זיין לעבן אפגעלעבט אין דער דאזיקער עיר ואם בישראל. דא האט ער זיך באקענט מיט געניא, דער שטילער און שטיל-שיינער, שווארץ-חנעוודיקער טאכטער פון אן ארעמער ווארשעווער משפחה קופער. און עס איז געווען א זיווג אויף לעבן און טויט.

ישראל יהושע — אדער, ווי געניא האט אים גערופן — שיע — איז געווען די אומרו אליין. געניא — די רו אליין. זיי זענען געווען קאנטראסטן. אבער אזעלכע פערפעקטע קאנטראסטן, וואס באלאנגען אזוי פערפעקט צו זיך — אזוי ווי א שווערד מיט א שייד. זינגער איז געשטארבן פלוצלינג צו זינע פופציק יאר, דעם 10טן פעברואר 1944 — פון א פלוצלינגן הארצאטאק. געניא איז אויך געשטארבן פון הארצאטאקן, וואס האבן זיך עטלעכע מאל איבערגע-חזרט.

זיי האבן זיך — געניא און שיע — באקאנט און פארליבט אין ווארשע אין די יארן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. אין יאר 1918 — ווען רוסלאנד האט נאך געזאטן מיט פאגראמען און ברידער-מלחמות — איז זינגער פון ווארשע אוועק אהין — קודם-כל קיין קיעוו, ווו עס איז דעמאלט געווען זייער אן אקטיווע ליטערארישע יידישע גרופע ארום דער דארטיקער „קולטור-ליגע“, שפעטער קיין מאסקווע. געניא איז אים אהין נאכגעפארן. דארט איז זיי גע-בוירן געווארן זייער ערשטער זון יעקב. אדער יאשע. זינגער פלעגט אפט דער-ציילן ווי אזוי ער איז אין מיטן פון אן אטאק פון די קאנטעררעוואלוציאנערע דעניקניצעס, אין א האגל פון קוילן, געלאפן ביז נאכט ברענגען א הייבאם צו געניא, ווייל פונקט דעמאלט האבן זיך אנגעהויבן אירע ווייען. אזוי איז געקור מען אויף דער וועלט יאשע, דער שטילער, דער גוטער, דער אין גאנצן צו דער מאמען ענלעכער — וואס אים זענען נאר 14 יאר לעבן באשערט געווען. ער איז געשטארבן אין ווארשע סוף 1933.

פון קיעוו זענען שיע און געניא אוועק קיין מאסקווע — אויף נאך א

גרעסערער נויט, ווייל דאָס מאָל שוין זאַלבע דריט. אין אַקטאָבער 1921 זענען זיי צוריקגעקומען קיין וואַרשע. נויט, נויט, נויט. זינגער האָט געשוויגן מיט פאַרביסענע ליפּן — געניאַ מיט אַ שמייכל. דאָ איז געבוירן געוואָרן דער צווייטער זון — יאַסל, דער פּאַטער פון זינגערס פיר אייניקלעך, וואָס ער האָט זיי שוין מער נישט געזען מיט אַ לעבעדיק אויג — געניאַס טרייסט אויף די איינער זאַמע, די עלטערע יאָרן. געניאַ איז געווען בלויז עטלעכע יאָר זינגער פון שיען. האַרבסט 1933 האָבן די זינגערס פּלאַנירט זיך צו באַזעצן — אַלע, שוין דעמאָלט זאַלבע פּערט. — אין פּאַריז. אָבער אַוועק זענען זיי אַהין שוין זאַלבע דריט בלויז. פון דאַנעט — אָנהייב 1934 — קיין ניו־יאָרק. די שיף, מיט וועלכער זיי זענען געפאַרן האָט זיך מיט צוויי טעג פאַרשפּעטיקט צוליב מוראדיקע שטורעמס. צופאַל האָט געוואַלט, אַז איך בין דעמאָלט געווען אין ניו־יאָרק און געווען דער איינציקער חבר, וואָס האָט זיי ביי דער שיף באַגעגנט. מיר האָבן זיך שטום אַרומגענומען און אַלע זיך צעוויינט: מיר האָבן מוראדיק דערזען דאָס ליידדיקע אַרט וווּ יאַשע האָט געזאָלט מיטקומען. אָבער שטאַט דעם איז געבליבן אַ שמאַלע יינגלשע מצבה אויפן וואַרשעווער גענשער בית־עולם.

עס דערמאָנט זיך אַן עפיזאָד פון אַ שטורמישער צייט: איין מאָל אין אַ פאַרנאַכט קומט זינגער מיט געניאַן אַריין אין ליטעראַטן־פאַראַיין אויף טלאָ־מאַצקע 13. זעצן זיך צום טישל, וווּ עס זיצן פּרץ מאַרקיש — זינגערס גע־שווירענער פּריינד — און איד. — פון וואַנעט גייט מען? — פון אַ חתונה! — פון וועמעס חתונה? — פון אונדזער חתונה! — לאַכט מען. אין יענע יונגע יאָרן, אַרום 1925, האָט מען נישט געדאַרפט קיין סך, אַז מען זאָל לאַכן מיטן גאַנצן האַרץ. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז אַזוי איז עס טאַקע געווען: אין איין שיינעם טאַג האָבן זיך די זינגערס אַרומגעקוקט, אַז אין די בהלות, רעוואָלוציעס, מלחמות, פּאַגראַמען, הונגערי־יאָרן האָבן זיי פאַרגעסן אַרויסצונעמען פּאַפּירן אַלס פּאַרפּאַלק. זענען זיי אַריין צו די רבנים אין דער וואַרשעווער קהילה. האָבן די רבנים געפּסקנט: קודם־כּל חופּה־קידושין. האָט דער בן־הרב געטענהט, אַז זיי האָבן דאָך שוין קינדער און לויטן דין... האָבן אָבער די רבנים געהאַט אַן אַנדערע מיינונג.

אַהין־אַהער — מען האָט געבראַכט די פיר דרענגלעך — און הינדאָ. — דערהערט אַזאַ מעשה. האָט מאַרקיש געקאַמאַנדעוועט: דאָס מוז מען פּנייערן ווי עס געהער צו זיין: בראַנפן אַהער! מאַרקיש פּלעג שיכור ווערן באלד נאָכן ערשטן טראַפּן. זינגער אַפילו נישט נאָך אַ קוואַרט אַקאַוויט. איך טרינק לחלוטין נישט. און געניאַ האָט באַנעצט די גליקלעכע צעשמייכלטע, שטילע, גוטע ליפּן, וואָס זענען געווען פּול מיט פּשוטער גוטסקייט. ווי דאָס פּשוטע ברויט דעם הונגעריקן. די קלענצטע, שענצטע און זיכער די סאַמע מאַדנע חתונה־סעודה, וואָס איז ווען עס איז פאַרגעקומען אויף גאַטס מאַדנער וועלט.

אַז עס וועט ווען עס איז געשריבן ווערן י. י. זינגערס אויספירלעכע מאַך-
נאַגראַפיע, וועט מען זיך אויף אַן אומצאָל פון זיינע אַרטיקלען אַנשטויסן אויף
דער אונטערשריפט „ג. קופער“. דאָס איז דער מיידלשער נאַמען פון זיין גע-
טרייען זיווג — געניאַ.

האַט זי משפיע געווען זינגערס גרויס־טאַלאַנטירטע ווערק? איז זי דאָ אין
דער געשטאַלטיקונג פון זיינע העלדיגס? די לאַנג־יאַריקע פריינד וועלן זאָגן:
יא! און אַנווייזן — ווו. אָבער דאָס איז נישט אַזוי וויכטיק. דער עיקר איז, וואָס
זי איז געווען אַריינגעוועבט ווי דער שתי און ערב — ווי דער לענגפאַדעם אין
דעם ברייטפאַדעם — אין דעם קאַמפּליצירטן, דינאַמישן, שאַפּערישן, גערעכטיג-
קייטס־זוכנדיקן לעבן פון דעם גרויסן דערציילער אין ייִדיש — י. י. זינגער.
ער — די זיגזאַגישע ברייטפאַדעם פון די אייביקע ייִדישע און מענטשלעכע
קאַנפּליקטן. זי — די שטילע, אין איין ריכטונג גייענדיקע לענגפּעדעם פון אַ
לעבן, וואָס מען דאַרף עס אָננעמען מיט הכּנעה — ווייל דאָס איז גורל.

איך האָב זיי הונדערטער מאָל באַגעגנט צוזאַמען — און קיין מאָל קיין
הויך וואָרט אין געניאַס און שיעס שמועסן צווישן זיך נישט געהערט. און מסתּמא
איז פונקט אַזוי שטיל געווען די ווידערבאַגעגעניש דאָרט, וווּ נשמות טרעפן
זיך — נאָך אַ ווייפולער צעשיידונג נאָך אַכצן איינזאַמען יאָרן. וואָרעם זיי זענען
געווען פּערפּעקטער קאַנטראַסט און פּערפּעקטער זיווג. זיי האָבן זיך ליב גע-
האַט דורך ליידי און פריידי, לעבן, נויט און טויט.

יעקב זיפער

געבוירן אין שעברעשין אין יאר 1900. 1925 געקומען קיין קאנאדע. וווינט אין מאנטרעאל. דירעקטאר פון דער יידיש-וועלטלעכער פרץ-שול.

וועגן דער שטערן-משפחה אין מאנטרעאל — א טיפישע, צעצוווינגטע יידישע משפחה. אין די גרויסע שטעט אין אמעריקע וואלט מען געקענט אָנשרייבן אַ קלאַסישע פאַמיליע-סאַגאַ. און דאָס מיינט אַ קייט פון מעשיות און געשטאַלטן אין פאַרלויף פון אַ דור אָדער צוויי. אין אַזאַ משפחה איז דאָ אַרט פאַר אַלע מינים: רעליגיעזע, לומדים, רבנים, פּראָפּעסאָרן, אַפיקורסים, גלייביקע, רעכטע און לינקע — אַז מען זאָגט: אַלע מינים. און דערצו הייסט די משפחה שטערן, וואָס דאָס אַליין סוגערירט אַ מליצה פון דעם אַסטראָנאָמישן וואַקאַבולאַר: אַ קליינע שטערן-גאַלאַקסע פאַר זיך.

איז וואָס זשע פאַר אַ שניכות האָט עס צו דעם אינטימען פענפּראָפּיל וועגן אַ שרייבער און לערער אין מאַנטרעאַל מיט דעם נאָמען יעקב זיפער? עס האָט: יעקב שטערן האָט צוליב עפּעס אַ טעכנישער סיבה געביטן זיין משפּחה-נאָמען אויף זיפער. אָבער צו דעם שבת שטערן באַלאַנגט ער סיני ווי סיני.

איך האָב נאָך קיין מאָל נישט געזען, אָז זיפער זאָל זיך אַינלן, אָבער אָן אַינלעניש קומט ער אָן דאָרט וווּ ער דאַרף צו דער רעכטער צייט. שטילערהייט טוט ער זיין פאַראַנטוואָרטלעכע אַרבעט אין דער י. ל. פּרץ-שול שוין יאָר צענדליקער. די וועלט אַרום אונדז בייט זיך און די יידיש-וועלט מיט נאָך אַ גיכערן טעמפּאָ. איך האָב אָפט דעם רושם — זעענדיק זיפערן אין די קריזיס-צייטן, וואָס מערן זיך אַלץ מער און מער אין די איצטיקע יאָרן, אַז ער קוקט אַריבער זיינע ברילן, און באַמיט זיך צו זען דעם מאָרגן. אָבי ער קוקט נאָר אַריבער די ברילן. אין לעבן גייט ער מיט דעם שווערסטן וועג, אָבער אין חלום אויפן לייכטסטן.

זיפער איז אַ לערער און אַ שרייבער. זיין טעמאַטיק — די בענקשאַפט נאָך דעם אַמאָליקן יידישן שטעטל, וואָס איז שוין טראַגיש נישטאַ, און אפשר וועט עס קיין מאָל מער נישט זיין. אָבער בענקען און חלומען מעג מען דאָר. אַגב איז דאָס דער דרך פון מיינסטע יידישע שרייבערס ביים היינטיקן טאַג.

זיפער איז אַ לערער און אַ שרייבער, אָבער אַז מען קען אים לאַנג און מען באַגעגנט זיך אָפט, גיט מען צו נאָך עפּעס — זיפער איז אַ מנגן. ער זינגט נישט אויף אַ קול. ער זינגט זיך אונטער מיט אַ האַרץ פול מיט בענקשאַפט. אָבי ער איז נישט אין קלאַס, אָדער ער פירט נישט אַ וויכוח מיט אַ חבר — ברומט ער אַ ניגון און ברומט מיט אַ חסידישער מתיקות. טיף אין זיין נשמה

איז ער גאר אַ חסיד, אָבער אַ וועלטלעכער חסיד. נישט צופעליק איז דאָס ערשטע בוך זײַנס אַ מין איבערדיכטונג פון פינף בעל־שם־טוב־מעשיות. דאָס בוך רופט זיך „געווען איז אַ מענטש“. דערפאַר איז זיפערס ברודער, רב יחיאל שטערן, אַ לערער און אַ שרייבער — ממש אַ פאַנאַטישער חסיד. — פּדאָי צו דערציילן אַ זינג־מעשה וואָס האָט אַ שייכות צו זיפערן. פאַראַנען אַ משפּיליש־איראַניע־זינגליד וועגן גיין קיין קאַצק צום גרויסן רבין. די ערשטע שורה: קאַ קאַצק פּורט מען ניש — קאַ קאַצק גאַיט מען... מען זינגט דאָס ליד מיט אַן אַפּלאַכערישן ניגון. און דערצו מיט אַ פּויליש־ייִדישן דיאַלעקט: קאַ קאַצק פּורט מען־ניש — קאַ קאַצק גאַיט מען, אַזוֹ״ו. אָבער זיפער זינגט דאָס דאָזיקע חוּק־ליד מיט אַזאַ חסידישער פאַרגלייבטקייט; אַז פון אַ חוּק־ליד איז געוואָרן אַ שטיל התלהבותדיק בענקשאַפּט־געזאַנג פון אַן אמתן חסיד. און ווען נאָר מיר געפינען זיך אין אַ גרעסערער מסיבה מיט זיפערן מוז ער אונדז איבערזינגען נאָך און נאָך אַ מאָל דאָס דאָזיקע ליד. עס איז זײַן קרוינזינגליד. און אַט איז שלום שטערן, נאָך אַ ברודער פון דער שטערן־סאַגאַ. דער מחבר פון אַ ריי פּאַעזיע־זאַמלונגען. אַ מאָל אַריענטירט לינקס, היינט אויף פּרש־תּ״דרכים. און אַט איז נאָך אַ ברודער, אַן אוניווערסיטעט־פּראָפּעסאָר פון מאַטעמאַטיק, ד״ר ישראל שטערן, שרייבט פּאַעזיע אין ייִדיש און ענגליש אונ־טער דעם פּסעוודאָנים: איש יאיר. אין שייכות מיט אַ נייער פּאַעטישער זאַמל־לונג פון יאיר — אַן אָוונט. פעברואַר 1969. און אין זאַל איז פּול. אפשר אַ דריטל פון די פּאַרוזאַמלטע — מיטגלידער פון שבט שטערן. און צווישן זיי יעקב זיפער, דער זקן פון שבט שטערן. וווּ נעמט מען דעם שרייבער וואָס זאַל די סאַגאַ פון דעם דאָזיקן שבט פון אינטעלעקטואַלן אויפּשרייבן? אפשר טאַקע יעקב זיפער. אַ גאַנץ שווערע אויפגאַבע דעם גאַנצן פּאַטאַס פון דער ייִדישער וועלט־צעשפּרייטקייט אין איין בוך מצמצם צו זײַן.

ד"ר חיים זשיטלאָווסקי

געבוירן 1865 אין אַ שטעטל אין וויטעבסקער גובערניע. זינט 1888 ריזעס אין אַלע טיילן פון אייראָפּע, מערערע מאָל געביטן ווינלענדער, זינט 1908 דעפיניטיוו אין אמעריקע. געשטארבן אין קאלגאַרי, קאַנאַדע, 6טן מיי 1943, בעת אַ לעקציע־טור.

אַ הדרת־פנים בן־הדרת־פנים איז ד"ר חיים זשיטלאָווסקי. פאַראַנען אַ בילד פון זיין פּאַטער, דעם רב, איז אויך דער רב פול מיט ווערדע און מיט ערנסט און מיט הדרת־פנים און אויך דער פּאַטער איז אַרומגערינגלט מיט ספרים אויפן בילד. פאַראַנען אַ סך יידישע גייסטיקע פּערזענלעכקייטן, זענען זיי אָבער (אַן זייער שאַדן איז עס געזאָגט) גייסטיקע מנחם־מענדלס. זשיטלאָווסקי איז אַ יוסטער גייסטמענטש. אַלץ פון גרונט אויף. מען דערציילט עס ווי אַ רכילות, אַז זשיטלאָווסקי פלעגט נישט איין מאָל פאַר זיינע יידישוועלט־באַרימטע לעקציעס פּאָדערן דעם גאַנצן — אָפט גאַנץ הויכן — האַנאַראַר אין פאַרויס. מען פאַרגעסט אָבער צוזוגעבן, אַז נאָך דער לעקציע, אויב ער האָט איינגעזען, אַז עס דאַרף אַזוי געטון ווערן אין דעם געגעבענעם פּאַל, האָט ער אַ העלפט, און אַ מאָל מער, פון דעם זעלבן האַנאַראַר צוריקגעגעבן פאַר די צוועקן פון דער געזעלשאַפט, וואָס האָט די לעקציע איינגעאַרדנט. דאָס איז געווען אַ טייל פון זיין פּאַלקסלערעיי. אַ טייל פון זיין יוסטער און סאָלידער באַציונג צו יידי־שער גייסטיקייט און אַ טייל פון זיין פּאָדערונג פון דעם יידישן פּאַלק, אַז עס זאָל זיך אויך אַזוי באַציען צו יידישער גייסטיקער אַרבעט. צוריק צו דער סאָ־לידקייט אין פיזישן זינען רופט דאָס גאַנצע לעבנסווערק זשיטלאָווסקיס און צוריק צו סאָלידקייט אין גייסטיקן זינען.

זשיטלאָווסקיס גאַנצע דערשיינונג איז אַ שטיק יידישער אָפטימיזם און לעבנספרייד. אַנדערע זאָגן, אַז דאָס איז זיין עגאָיזם. אין דער אמתן איז עס אָבער אָפטימיזם. ווייל ער האָט געפּאָדערט ס'גאַנצע לעבן — לעבן און לאַזן לעבן. נישט איין מאָל האָב איך אין שטעט און שטעטלעך איבער דער וועלט געהערט קלאַנגן זיך, הלמאי זשיטלאָווסקי פּאָדערט אַזעלכע ריזיקע האַנאַראַרן פאַר זיינע לעקציעס. אַז מען איז אַ לערער פון פּאַלק דאַרף מען לערנען גאָר אין גאַנצן אומזיסט... פלעגן טענהן די טענה־האַבערס. אָבער אין דער שטיל זענען זיי צופרידן געווען, וואָס עס איז דאָ עמעץ וואָס שאַצט אַזוי הויך יידי־שע גייסטיקע אַרבעט. וואָרעם צאָלנדיק זענען זיי דערהויבן געוואָרן, ריכטער געוואָרן. וואָרעם דאָס האָט מען טייער געצאָלט פאַר זייער סחורה, וואָרעם יעדער ייד איז דאָך אַ שותף צו יידישער גייסטיקייט. און איין מאָל האָט מיר אַפילו

אזא טענה-האבער בפירוש געזאגט, אז ער פערזענלעך וואלט ארעמער און אינגעשרומפענער געווארן ווען זיין זשיטלאָוסקי וואלט אויך אנגעהויבן מנחם-מענדליש זיך באַציען צו זיין אַרבעט.

עס דערמאנט אַ ביסל דעם ווילן, דעם עלעמענטאַרן ווילן פון אַמאָליקע פעלקער צו קרוינען מיט דעם סאַמע טייערסטן דעם געקרוינטן קאַפּ, ווייל אין דער קרוינונג פון דעם סימבאָל ווערט מען אַליין אויך געקרוינט. עס איז — דאַכט זיך — נישטאָ קיין איין ייִדישער גייסטיקער פירער, וואָס מען האָט אים אַזוי פיל יובלען געמאַכט איבער גאַר דער וועלט ווי ד״ר זשיטלאָוסקי. אין יאָר 1892 האָט ער אַנגעהויבן זיין ייִדישע שרייבערישע טעטיקייט און נאָך אין יענעם יאָרהונדערט האָט מען שוין זיינע יובלען געפּיערט. דאָס איז נישט אַזוי דערפאַר ווייל זשיטלאָוסקי איז אַזאָ כּבוֹד-זוכער, דאָס איז גאַר דערפאַר ווייל ער איז אַזאָ סאַלידע יום-טובֿדיקע געשטאַלט אַלע מאָל געווען, אַז זיין דערשיינען אַליין איז שוין געווען אַ יובל אין זיך. און אַזוי ווי עס איז אַלע מאָל געווען אַן אויסרייך אין דער מאַטעמאַטיקע פון די יאָרן פון אַזאָ אַלזיטיקער און רייכער פּערזענלעכקייט — נו האָט מען געפּיערט.

מען זאָגט, אַז ד״ר זשיטלאָוסקי איז אַ שיינער, אַז ער האָט אַ באַצוי-בערנדיקע שטים. ביידע זאָכן נישט — לויט מײַנונג. ביידע גאַנץ פשוט נאַרמאַל. און דאָך. זיין פּערזענלעכקייט איז אַזוי באַרויקנדיק און זיין שטים אַזוי זיכער און זיין רויקייט שטראַלט און זיין שטים כּוואַליעט מיט ר. ווערט מען נישט מיד צו קוקן אויף זיין כאַראַקטעריסטישן פנים — אַ מאָל בלאַנד און אין דער ריכטיקער צייט גרייז-גרוי — מיט דעם פּראַנציזישן שפיץ-בערדל און די כּבּודע וואַנצעס און צו הערן זיין אַ ביסל זינגעוודיקע שטים מיט דעם כאַראַקטעריסטישן וויטעבסקער אַקצענט: גאַינג, פּאַרלאַינגען (גאַנג, פּאַר-לאַנגען). — פיל צענדליקער מאָל אין אַלערליי לענדער האָב איך ד״ר זשיט-לאָוסקי געטראָפּן, אַלע מאָל זיך באַמיט אים נישט צו נודיען, צו באַהאַנדלען מיט מאַקסימום דרך-אַרץ. האָט אָבער זשיטלאָוסקי אַליין ליב אַ שטיף צו טון. דאָ קומט ער אַ מאָל אַריין אין וואַרשעווער ליטעראַטן-פּאַראַיין, פּאַרשטעלט מיר הינטן-אַרום די אויגן און האַלט מיך אַזוי פינף מינוט. נו גיי טרעף, אַז זשיט-לאָוסקי איז דאָס, האָב איך טאַקע די גאַנצע וועלט אויסגעטראָפּן, נאָר נישט זשיטלאָוסקי.

געהיטן זיך, מורא געהאַט אַ גאַנץ לעבן לאַנג צו רעדן אָדער שרייבן וועגן זשיטלאָוסקי. זיין גאַנץ ווערק איז דאָך אַ מין פירער דורך ייִדישן עבר און ייִדישן איצט, וואָס ער האָט אים מיטגעשאַפּן גאַנץ היפש און אַט דאָס ווערק איז זיך שוין אַזוי צעוואַקסן, אַז עס דאַרף שוין אַ שליסל צום פירער. און גיי זאָג דאָ אַ וואַרט. שוויג איך. נאָר פּלוצלינג אַ מאָל ביי אַ באַנקעט טאַקע פאַר

זשיטלאַווסקין רופט מען מיך אויף צו רעדן. הייב איך אָן מיט שרעק צו פלאַנ־
 טערן מיט דער צונג און אָט דאָס האָב איך אַרויסגעפלאַנטערט: אינהאַלט און
 פאַרעם איז אין אַלץ און אינהאַלט און פאַרעם אין זשיטלאַווסקיס ווערק. דער
 אינהאַלט איז — ער האָט געלערנט זען די ייִדישע פראַגעס אין וועלט־פאַרנעם,
 סײַ אין געשיכטלעכן און סײַ אין געאָגראַפישן זינען. ער האָט געלערנט זען
 דאָס גאַנצע — שטח און צײַט — ייִדיש פאַלק אין אַ גאַנצער וועלט. דערפאַר
 אייביקער טעריטאָריאַליזם, אייביקער ייִדישער סאַציאַליזם פון נביאימס צײַטן אָן.
 און זײַן פאַרעם איז ייִדיש. — —

ד"ר ל. זשיטניצקי

געבוירן אין אַ שטעטל אין קיעווער גובערניע אין יאָר 1894. צען יאָר געלערנט אין אייראָפעישע אוניווערסיטעטן. אין 1928 זיך באַזעצט אין אַרגענטינע. געשטאַרבן 26סטן יאָנואַר 1967.

נאָענט צו פערציק יאָר האָט ד"ר ל. זשיטניצקי געוווינט און געשריבן, געשריבן און געוווינט אין בוענאָס-איירעס. נאָך עטלעכע יאָר וואַנדערן פון צייטונג צו צייטונג, צייטשריפט צו צייטשריפט — האָט ער באַשלאָסן ליטער-ראַריש-זשורנאַליסטיש פאַרבינדן זיך אויף שטענדיק מיט דער גרויסער אַרגענ-טינער ייִדישער טאַגצייטונג „די פרעסע“.

נישט קיין הויכער און דערצו נאָך אַ דיקלעכער — און אַ ביסל אַ פּאַוואָ-לעדיקער — האָט מען זיך אַלע מאָל געחידושט: פון וואַנען נעמען זיך אַזוי פיל כוחות און אַזוי פיל ענערגיעס און אַזוי פיל געדולדיקייט בני אַט דעם אייביק שמייכלענדיקן זשורנאַליסט, פובליציסט, היסטאָריקער אויף אַלע געביטן פון דער ליטעראַטור. געשריבן האָט ער אַן ערך דריי אַרטיקלען אַ וואָך — און דאָס הייסט — 150 אין אַ יאָר — אַן ערך 40 יאָר נאָך אַנאַנד, און איר וועט אַרויס-באַקומען אַ ציפער — 6000. דאָס איז אין כמות. איז וווּ זשע האַלט מען מיט איכות? איכות בני ד"ר זשיטניצקי האָט אין גאַנצן קיין גרענעצן נישט. ער איז גרייט צו שרייבן אויף יעדער טעמע. דאָס מיינט נישט, אַז אַלע עסייען און אַרטיקלען פון ד"ר זשיטניצקי זענען סטיליסטישע קונסטווערק. דאָס הייסט נאָר, אַז זיי זענען געשריבן קאַרעקט און אינפאַרמירן דעם לייענער. איכות מיינט אין דעם פאַל טעמאַטיש. און טעמע — גוט צוגעקליבן, אַקטועל, מיטגייענדיק מיט דעם שטראָם פון דער צייט — האָט זיך איר באַזונדערע קוואַליטעט-מאַס.

עס געדענקט זיך מיר אַ סצענע פון דער — שוין היינט — לעגענדאַרער צייט אין וואַרשע, אין דער רעדאַקציע פון „מאַמענט“. צוליב עפעס אַ סיבה האָב איך געדאַרפט זיך זען מיט דעם שעה-רעדאַקטאָר פון דער צייטונג, צבי פּרילוצקי. זיצן מיר און מיר רעדן וועגן אונדזער ענין און אַט קומט אַרײַן דער באַקאַנטער ליטעראַטור-קריטיקער ב. קאַרליניוס און ער סודעט זיך מיט דעם רעדאַקטאָר. דער שמועס געדייערט אפשר אַ מינוט — און אַזוי גיך ווי קאַרליניוס האָט פאַרמאַכט די טיר פון יענער זייט, קלערט מיר פּרילוצקי אויף: אַ רעדאַקציע איז אַזוי ווי אַ קלאַוויר. דער רעדאַקטאָר שפילט אין דער דאָזי-קער קאַפעליע די ראַלע פון דעם דיריגענט. טאַמער געשעט אַ וויכטיגע טרע-פעניש — און מען מוז וועגן דעם שרייבן — גיט מען אַ קלאַפּ אין דעם ריכ-

טיקן קלאוויש — און ער ענטפערט. קארליניוס איז אַ צו קינסטלערישער קלאוויש אין אונדזער אַרקעסטער. אָבער דער עיקר איז — ער איז דאָ, און ער ענטפערט תיכף. אין אַ שעה אַרום וועט ליגן אויף מיין טיש אַ גוטער אַרטיקל וועגן דוד פרישמאַן ז"ל — צו דער ערשטער יאַרצייט.

אויב קארליניוס איז געווען, אין פּרילוצקיס באַנעם, איין קלאוויש — האָט אָבער ד"ר זשיטניצקי פּריוויליק געשפּילט כאַטש אויף צען קלאווישן אין דעם קלאַוויר, וואָס האָט געהייסן „די פּרעסע“.

עס דערמאָנט זיך נאָך אַן עפּיזאָד — אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם אייביק שמייכלענדיקן ד"ר זשיטניצקי: איך בין אין יאָר 1938 געווען אין אַרגענטינע אין שליחות פון ווילנער יוואָ, האָט זיך אין אַרגענטינע געפירט, אַז יעדער מיטגליד פון דעם יוואָ דאַרף אָפּגעבן אַ טאַג צייט און גיין מיט דעם יוואָ-שליח איבער דער גרויסער און לאַנגער גאַס מיט יידישע געשעפטן. גייען מיר אַזוי אין איין שיינעם טאַג און קלאַפּן פון טיר צו טיר — זשיטניצקי און איך. דער רעזולטאַט, דערווייל, זייער ניט גוט. נאָר דאָס אייביק שמייכלענדיקע פנים פון ד"ר זשיטניצקי שמייכלט. מיר ווילט זיך שוין איבערלאָזן דעם גאַנצן ענין און אַנטלויפן. אָבער נישט ביי זשיטניצקי. און ער איז געווען גערעכט: די לעצטע טיר האָט מיט אַ שמייכל געענטפערט און אָפּגעצאָלט פאַר אַלע ביז-איצטיקע אָפּזאָגן.

אַרויסגייענדיק פון דעם נדבן נעמט מיך זשיטניצקי אונטערן אַרעם און ער שמייכלט מיט אַן עקסטראַ-שמייכל: נישט אומזיסט זאָגט מען ביי אונדז — איין ייד פאַר אַלע און אַלע פאַר איינעם.

ווי ער, דער שרייבער פון די 6000 אַרטיקלען, וועט ליגן אין אייביקער רו — זעען מיר. וויסן מיר אָבער ווי וועלן ליגן אין דער אייביקער רו די צוויי מאָל דריי טויזנט אַרטיקלען — ווער ווייסט. זשיטניצקי האָט ליב געהאַט אַר-גענטינע — און ער איז אין דעם זינען געווען אי אַן ענטוואַסט פון גלות-אַרגענטינע און האַרציקער ענטוואַסט פון דער ישראל-מדינה.

מרדכי חסיד

(א פּענפּראָפּיל און אַ בוך־רעצענזיע)

געבוירן 1909 אין סעקרוואָן, בעסאַראַביע, געוווינט, שטור-
דירט און געלערנט אין אַלערליי סקאַנדינאַווישע לענדער.
זינט 1950 לערער אין דער ייִדישער פּאָלקסשול אין מאַנ-
טראַעל.

אַלץ — אָדער פּמעט אַלץ — אַרום מרדכי חסידן איז מאַדנע. די דאָזיקע
מאָדנעקייט (אויב מע קען אַזוי מאָדולירן דאָס וואָרט) — הייבט זיך אָן שוין
ביים נאָמען: חסיד. „חסיד“ אידענטיפיצירט זיך מיט חסידות. און חסידות —
מיט התלהבות. אפילו מיט טאַנץ — און אַוודאי מיט געזאַנג. און דאָס אַלץ
מיט אמתער, פּאַרטיפּטער פּריילעכקייט. אָבער מרדכי חסידס נאָרוואַס דער-
שינענע לידער־זאַמלונג רופט זיך דורות שרייען מיך אַריבער.

קודם־כּל ביבליאָגראַפיע: מ. חסיד — דורות שרייען מיך אַריבער. הילע
און אילוסטראַציעס פון בען. אותיות פון א. גאַלדבערג. פּאַרלאַג: פּחד
קראני ורעה. איוב. — דאָס בוך איז אַרויסגעגעבן געוואָרן מיט דער הילף פון
קאַנאַדישן ייִדישן קאַנגרעס. דאָס ווערק האָט באַקומען די י. י. סיגאַל־ליטע-
ראַטור־פרעמיע, געגרינדעט דורך ד״ר הירש און דבורה ראָזענפּעלד. מאַנ-
טראַעל 1969. דער נאָמען פון „פּאַרלאַג“ — ווערטער פון איוב — איז אַוודאי
מיסטעריעז אָבער פּאַרט צו פּאַרשטיין. מסתמא איז דאָס בוך חסידס דאָס
ערשטע און דאָס לעצטע, וואָס דערשיינט אין דעם „פּאַרלאַג“. די צאָל זייטן
144. די צאָל לידער פון דער זאַמלונג — 106. אויב איך האָב נישט געמאַכט
קיין טעות ביים רעכענען. האָבן מיר אויך שוין אַ ביסל סטאַטיסטיק. יא, דאָס
אַלץ איז צו פּאַרשטיין. נישט צו פּאַרשטיין איז דער נאָמען פון דעם דאָזיקן
בוך. גיכער וואָלט צו דעם בוך געפּאַסט דער נאָמען: „דורות שווינגן מיך אַרי-
בער“.

אויף זייט 29 פון חסידס בוך איז דאָ אַ ליד, וואָס רופט זיך מיט דעם
טיטל פון בוך. און אפשר פּאַרקערט: אפשר רופט זיך דאָס בוך לויט דעם
נאָמען פון דעם ליד. לאַמיר די דריי סטראַפּן וואָרט אין וואָרט ציטירן:

איך גיי נאָך דעם טאַג.

עקידה־האַלץ איז גרייט אין וואָגן.

דו וועסט מיך איצטער פון זיך, גאַט.

מיט אַלע ווינטן ניט פּאַריאָגן.

צי פעלן אויס מיר קאַלכאווונס,
 אַז ס'פּינפן אַרום מיר אַלע צוימען ?
 עס גייט מיר נאָך אַן עדה יידן
 און ס'גייט אויך נאָך זייער אַש פון קוימען.

כ'פּאַרלאַז מיך אויף מיין מאַנענדיקן קול
 און גרייט מיך ווערן זייער שליח-ציבור.
 וואָס שייך זיין אַ פּורק-עול
 אַז דורות שרייען מיך אַריבער.

אַבער איידער מיר קוקן טיפּער אַרײַן אין חסידס בוך — לאַמיר פּרײַער אַ
 קוק טאָן אויף דעם שאַפּער פון דעם דאָזיקן אַריגינעלן לידערווערק.
 ער איז הויכלעך אין וווקס. אַ באַלעבאַטיש פנים פון אַ גוט־געשטימטן
 ערלעכן און רויקן מענטש. גיכער אַ געפּינער — איידער אַ זוכער פון דעם
 אמת. אַ שטיל פנים מיט אַ שטילן און אייביקן שמייכל, אַדער האַלבשמייכל,
 אויב דאָס מענטשלעכע פנים קען דאָס פּראָדוצירן. ער שווינגט אַ סך אין אַ
 געזעלשאַפּט. אַבער נישט ווי אַן איינגעשפּאַרטער פּרינציפּיעלער שווינגער.
 ער שווינגט, ווייל ער טראַכט איבער, וואָס ער דאַרף זאָגן אין דעם שמועס
 פון חברים. ער האָט נישט קיין תּשוקה צו רעדן. ער האָט יאָ אַ תּשוקה צו זאָגן.
 און לרוב געראַט אים צו זאָגן עפּעס אַנדערשדיקס, אויב שוין נישט ניס.
 ווי דער רוב פּראַפּעסיאָנעלע לערערס איז אויך חסיד אַ גוטער רעדנער
 אויף עפּנטלעכע ליטעראַרישע אַוונטן. ער לייענט קיין מאָל נישט זיינע רעדעס
 פון אַ כתב־יד, ער קוקט גלייך אין פנים פון פּובליקום און ער רעדט מיט
 גראַמאַטיקאַליש פּערפּעקטע פּסוקים. אין דעם געביט איז ער ממש אַן אוניקום
 אין אונזער ליטעראַטור. אַז מיר האָבן געהערט־געזען דעם דאָזיקן אופן פון
 חסידס עפּנטלעכע אַרויסטריטן, האָבן מיר געטראַכט, אַז נישט אַנדערש, נאָר
 חסיד שרייבט אויף זיינע רעדעס ביים שרייבטיש און לערנט זיי אויס אויף
 אויסנווייניק. זיין פּענאַמענאַלער זכרון העלפט אים דערביי. אַזוי צי אַזוי —
 חסיד איז אַ זעלטענע דערשיינונג אויף דעם אַראַטאַרישן געביט אין אונזער
 ליטעראַטור.

און נאָך אַ זעלטנטייט צווישן אונזערע חברים ייִדיש־שרייבערס: ער
 איז אַ קענער פון עטלעכע סקאַנדינאַווישע לשונות. נישט צופּעליק. ער האָט די
 יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה פאַרבּראַכט אין פינלאַנד, שוועדן, נאָר
 וועגניע, דענעמאַרק און האַלאַנד. אין דעם זינען אַן אוניקום ביי אונדז. אַ פּענאַ־
 מען, פּדי וואָר צו מאַכן אויפן געביט פון דער ליטעראַטור שמעון דובנאַווס
 טיטל פון זיין לעבנסווערק: די וועלט־געשיכטע פון ייִדישן פּאַלק. חסיד האָט

אין יאָר 1950 רעפּרעזענטירט אויפן „אלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס“ אין ניו־יאָרק — די ייִשובים דענעמאַרק און שוועדן, כדי עס זאל קלאָר ווערן, אַז די ייִדישע ליטעראַטור איז אַ וועלט־ליטעראַטור בזעיר אַנפּין.

און נאָך איין פענאַמען אַרום מרדכי חסיד: אין יאָר 1937 איז אין ווילנער פּאַרלאַג פון ב. קלעצקין דערשינען אַ זאַמלונג פון זיינע דערציילונגען אונטער דעם מאַדנעם טיטל פּאַרמען אין ברען. און דאָ איז געשען דאָס טראַגיש־מיס־טישע אַרום דעם פּראָזעבוך: די גאַנצע אויפלאַגע איז פּאַרברענט געוואָרן אין ווילנער געטאָ. חסיד האָט יעמאַלט אַריבערגעשפּאַנט דאָס ערשטע פּערטל פון משה רבינוס יאָרן. און כּאַטש ער האָט ליטעראַריש נישט געשוויגן אין די אַלע יאָרן — האָט ער קיין זאַמלונג פון זיינע ווערק ביזן יאָר 1969 נישט אַרויסגע־געבן. און ווי די פּאַרמען אין ברען — וואָלטן פּאַרברענט אויף יאַרצענד־ליקער חסידס פּראָזע־טאַלאַנט. דרייסיק יאָר נאָך דער פּאַרברענונג פון די פּאַרמען אין ברען האָט חסידס צווייטער טאַלאַנט, דער פּאַעטישער, באַקומען אַ תּיקון אין דער זאַמלונג דורות שרייען מיך אַריבער.

חסיד האָט צו פּיל בילדונג — אייראָפּעיִשע און ייִדישע, אַז דאָס זאל נישט דורכדרינגען זיין ליטעראַריש שאַפּן. זיינע לידער זענען נישט גרינג צו פּאַרשטיין. כּמעט יעדער ליד זיינס דאַרף מען לייענען שרייט ביי שרייט, וואָרט ביי וואָרט איין מאָל און נאָך אַ מאָל.

שוין יאָרן ווי דער שרייבער פון די שורות האָט פּאַר זיך אַנגענומען אַ פּלל נישט צו ציטירן שורות און סטראַפּעס אין אַ מאַמר וועגן אַ זאַמלונג פון פּאַעזיע. ער ציטירט אין אַ רעצענזיע נאָר איין ליד, אָבער דאָס אין עקסטענואַ. איין גאַנץ ליד — אויב ריכטיק אָפּגעקליבן, גיט אַ גאַנצערן בילד פון אַ דיכ־טערס נוסח און אידעע ווי אַ מנין פּראַגמענטן פון שירים.

נאָר גיי און קלייב אויס אין 106 לידער דאָס שענסטע און בעסטע ליד, וואָס זאָגט דעם מאַקסימום אין דער בעסטער פּאַרעם — ריטעם, בילד, געדאַנק און געפּיל — די אַטריבוטן פון אַ פּערפּעקט ליד.

אַ העברעיִשער דיכטער האָט אַ מאָל געזאָגט: אויף דער וועלט זענען דאָ נאָר צוויי פעלקער: יידן און גוים. אַן אָפּשפיגלונג פון דער דאָזיקער אידעע איז דאָ אין חסידס לידער־אַנג. נישט חסיד איז שולדיק דערין. די צייט איז שולדיק, די צייט איז וועלכער מיר לעבן און שטאַרבן. די צייט, וואָס האָט טאַקע ממש צעטיילט די מענטשהייט אין צוויי פעלקער — יידן און גוים.

אָבער די דרייַסטע אידעע פון דעם העברעיִשן דיכטער איז פּאַרט דאָ אין חסידס לידערבוך. זי איז דאָ אין אַ געמילדערטער פּאַרעם. זי איז דאָ ווי אַ באַר־

גלייט-מאָטיוו, זי איז דאָ ווי אַ רויטער פּאָדעם, ווי אַ אומעטיקער ניגון — פונעם ערשטן ביז צום 106טן ליד פון דער זאַמלונג.
און איצט לאַמיר זוכן אין אַ זאַמלונג פון גוטע, בעסערע, בעסטע לידער דאָס כאַראַקטעריסטישסטע, און ממילא אין אַ געוויסן זינען דאָס בעסטע, און לאַמיר עס ציטירן אין עקסטענזאַ. און לאַמיר דערביי געדענקען כסדר אַ שורה פון ליד „דורות שרייען“. און די שורה זאָגט: „כ'פאַרלאָז מיך אויף אַ מאָנענדיק קול“.

נישט נאָר אין שריפט, נאָר אויך אין טאָן פון רעדן איז דאָ אַ מאָנענדיקער אונטערטאָן אין אַלע חסידס לידער.
אַט איז אַ ליד — ציטירט וואָרט אין וואָרט:

א י ב ע ר ב ע ט ן

עס לעקט מיך מוטערלעך די צונג פון טאָג,
מ'דאַרף אַזוי, ווייזט אויס, מיך איבערבעטן.
מ'רוקט מיר צו אַ שיסעלע פול זון:
— נעם, פאַרויז נאָר פונעם גרייטן.

איך האַלט מיך אָפּ, ווייל כ'זע
מיט שרעק,
עס פּאַלגט מיך נאָך אַ מאָנענדיקע,
אויסגעשטרעקטע האַנט:
— גאַט, וואָס זאָל איך דיר נאָך געבן?
עס בלוטיקט אויס מיין פאַלק איצט
אויף דיין וואָג —
און פינצטער איז מיין גלייבן.

שפעט, מסוכן שפעט
איז דיין אמת
מיט דיר זיך סתם אַרומצוקריגן,
חושך, הפקרדיק און אַן אַ זין
איך טו אויך דיין משקולת
מיט דיר ליגן.

סע נעמט מיך איין און לעקט מיך צאָרט
די מוטערלעכע צונג פון טאָג.
(מ'דאַרף אַזוי, זעט אויס, מיך איבערבעטן)

— וואָס רייסטו זיך, מיין זון פון גאָט,
האַסט דען אַ צווייטן?

און אַ גוט וואָרט, צום סוף, פאַר דעם מאָלער בען פון פאַריז, וואָס האָט
אילוסטרירט דאָס חסיד-בוך. ער האָט עס אילוסטרירט מיט צייכענונגען אין
דינע ליניעס, דינע — ווי שטראַלן. אַט אַ די דינקייט איז שטאַרק כאַראַקטער-
ריסטיש פאַר אַ סך, אפשר אַלע, לידער פון מרדכי חסיד.

1969

א. טאבאטשניק

געבוירן אין יאר 1901 אין א דארף לעבן מאהילעוו. זינט
 1921 אין אמעריקע. זינט 1941 מיטארבעטער פון „איטא“
 — יידישע טעלעגראפן-אגענטור. אוועק פון דער וועלט
 14טן יוני 1970.
 (טיילן פון דעם פראפיל געשריבן אין יאר 1957).

אברהם טאבאטשניק קען מען אין דער ליטעראטור בלויז ווי „א. טאבאטש-
 ניק“. אבער איך האב ליב פולע נעמען, דער עיקר האב איך ליב דעם נאמען
 אברהם. אין מיין געמיט האט ער עפעס דארפישעס אין זיך. אפשר דערפאר
 וויל אלע מייןע פעטערס, וואס האבן געהייסן אברהם זענען געווען יישוב-
 ניקעס. און אויך א. טאבאטשניק, דער ראפינירטער פאָעט און נאך מער
 ראפינירטער פאָעזיע-קענער האט, ביי דער גאנצער ראפינירטקייט, עפעס
 דארפישעס אין זיך. קורץ — עפעס אברהמישס...

א. טאבאטשניק איז בדרך-כלל א שווינגער. קוקט מיט א קיילעכדיק און
 ליינשאפטלעך פנים און אבסערווירט — אפילו א הימל — מיט חשד. דארפיש.
 און — אלץ אין זיין פנים איז פרייהארבסטיק, גארטנדיק, — עפל-בארן-פלויםען-
 גארטנדיק פול, זאפטיק און צייטיק. דאס מויל, די נאז, די פולע, גלאנציקע
 אויגן, די צעוואקסענע ברעמען איבער די אויגן. קוקט ער און ער שווינגט און
 מען מיינט, אז ער וועט קיין מאָל נישט אָנהייבן צו רעדן. נאָר אז ער צערעדט
 זיך — צערעדט ער זיך אלע מאָל — יעדן פאָלס ווי אָפט מיר איז אויסגעקומען
 אים צו זען — וועגן פאָעזיע, און אָפּשטעלן איז שוין שווער. און עס ווילט זיך
 גארנישט אָפּשטעלן — וויל עס איז טשיקאָווע, עס איז זייער טשיקאָווע.

שוין יאָרן לאַנג ווי טאבאטשניק אַרבעט — אין ציווילן באַרוף, אזוי צו
 זאָגן — אין דער יידישער טעלעגראפן-אגענטור. און — אזוי גיך ער טוט אויס
 יענע אַרבעטסקליידער און לייגט אַוועק יענע פען, וואָס איז אָפט מאָל געטונג-
 קען אין תהום פון יידישן צער און וועלט-צער בכלל, יעדן פאָלס אין טאָג, אין
 דער שעה, אין דער הייסער מינוט — איז ער תיכף ראשו ורובו אין דעם בלויען
 ים פון דער פאָעזיע. מיר דאַכט זיך, אז קיינער פון די יידישע פאָעטן איז אזוי
 נישט אַרײַנגעטון אין דער ליבשאַפט צו פאָעזיע, ווי טאבאטשניק. קיינער
 ברענגט נישט אַזעלכע קרבנות פאַר דעם, ווי ער — קודם-כל זיך אַליין. זיין
 אויגן ליד. און ער שרײַבט דאָך אזוי ערשטקלאַסיק. און אפילו אין די לידער
 אַליין שרײַבט ער ערשט וועגן אַנדערע דיכטער. איינע פון זײַנע זאַמלונגען
 רופט זיך טאַקע „דיכטער און דיכטונג“, זענען דאָרט דאָ לידער וועגן מאָריס
 ראָזענפעלד און יוסף ראָלניק און אַברהם משה דיליאָן און מאַני לייב און זישאָ

לאַנדוי און אַבאָ שטאַלצנבערג און חיים נחמן ביאַליק. די לידער וועגן ביאַליק און ראָזנפעלד זענען ממש פונדאַמענטאַלע.

אין זײַן זאַמלונג „אין שייד“ — האָט ער אַ ליד „דער עסטעט רעדט צו להכעיס“ — איז דער להכעיס קעגן דער וואַרשעווער אַמאַליקער „כאַליאַסטערע“ — גרופע פון פּאָעטן. רעדט ער דאָרט וועגן מאַרקישן און גרינבערג, און אַפילו מיך דערמאָנט ער אין גראַמען. דאָס ליד איז כאַראַקטעריסטיש פאַר טאַבאַטש-ניקן, וואָס דו קענסט קיין מאָל נישט אַרויסקריגן פון אים אַ דעפיניטיוון אַרויס-זאָג צי האַלט ער פון דער עסטעטישער, אָדער צי האַלט ער פון דער עטישער שיטה אין דער פּאָעזיע. גיכער פון אַלץ האַלט ער — פון אַ סינטעטישן צוגאַנג. און ווי קען עס דען אַנדערש זײַן בני אײנעם, וואָס האַלט אַזוי שטאַרק פון זישאָ לאַנדוי — דעם עסטעטיקער פאַר עקסעלאַנט.

עטלעכע קליינע ביכער וועגן פּאָעטן יחידים האָט טאַבאַטשניק אַרויסגע-געבן: וועגן זישאָ לאַנדוי און וועגן אַבאָ שטאַלצנבערג און מאיר שטיקער — זענען דאָס ממש געשליפענע קרישטאַל-פּוסות פּול מיט באַגייסטערטער און אינפאַרמאַטיווער און באַלערנדיקער פּאָעזיע אין פּראָזע — און דער עיקר וועגן די „יונגע“. קיינער קען זיי נישט אַזוי באַרעדן און באַשרייבן ווי ער. דאָ אַנומלט האָב איך געהערט ווי טאַבאַטשניק האָט זיך אויף אַ געדענק-אָונט נאָך זישאָ לאַנדוי צערעדט וועגן אים — העכער און העכער און העכער ביז ער אַליין איז געפליגן, און אַלע עטלעכע צענדליק אירע אין זאָל האָבן דערפילט ווי די שטולן אונטער זיי הייבן זיך אָן צו וויגן און הייבן זיך אויף. יעדן פאַלס האָב איך געהאַט אַזאָ געפיל.

אייך מאָל גייען מיר אַזוי טאַבאַטשניק און איך, אויף איינער פון די רושיקע ניריאַרקער גאַסן, שווימען ווי אין מיטן שטראָם פון אַ טייך מיט ברעגעס הויכע, פּערציק-שטאַקיקע הייזער. פּלוצלינג כאַפט מיך טאַבאַטשניק אָן בני די לאַצן פון מאַנטל, שטעלט מיך אָפּ און מיט דער גאַנצער התלהבות פון זײַן קיילעכ-דיק פּול פנים מיט די בלישטשענדיקע אויגן — שרייט ער ממש איבער דעם טומל פון גאַנץ ניריאַרק: — און ווער וואַלט זיך געריכט אַז איינער פון די גאַר גרויסע פּאָעטן, — אין וועלכער נישט איז שפּראַך פון דעם דאָזיקן לאַנד, איז אַ יידישער פּאָעט, וואָס שרייבט יידיש: ה. לייזויק —

אין זײַן באַגייסטערונג פאַר פּאָעזיע האָט אַ טאַבאַטשניק פאַרטראַכט אַ פּלאַן פון אַ לעבעדיקער גערעדטער אַנטאַלאָגיע פון יידישע פּאָעטן. ער איינ-טערוויירט זיי און זיי ענטפּערן, און אַ מאַשין פאַרצייכנט אויף אַן עלעקטראַ-נישן באַנד יעדעס וואָרט. יעדן טאַן און שפּעטער ליינענט יעדער פּאָעט זײַן איי-גענעם לידער-אויסקלייב. דאָס גאַנצע דאָרף אויך אַרויס אין אַ בוך. אייניקע פון די אינטערוויען זענען שוין געווען געדרוקט. לעיעלעס האָט דעם אינטער-

וויז גענוצט ווי אַ הקדמה צו זײַן בוך „ביים פּוס פּון באַרג“. טאַבאַטשניק האָט צוליב דער דאָזיקער „שטים פּון ייִדישן פּאַעט“ זיך איינגעשאַפּט פּון זײַנע קאַרגע מיטלען צוויי רעקאָרדירט־מאַשינען און ער איז אַ גאַנצער מעכאַניקער אַרום זײַ. אָפּט — זאָגט ער מיר — שטעלט ער אָן די דאָזיקע לעבעדיקע אַנטאַלאָגיע און נעכט לאַנגע קען ער נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל הערן „די שטים פּון ייִדישן פּאַעט“. שוין עטלעכע און צוואַנציק אַזעלכע שטימען האָט ער אַנגער־זאַמלט.

אַבער פאַר וואָס שטעלט טאַבאַטשניק בכלל נישט צונויף אַנטאַלאָגיעס אין אונדזער אַנטאַלאָגיע־מידבר — מיט דעם אויסנאָם פּון אַ פּאַר „אַאָזיסן“? און פאַר וואָס גיט ער נישט אַרויס אויסשעפּיקע זאַמלונגען פּון זײַנע אויסשע־פּיקע ליטעראַרישע עסייען?

אַ קליינער, רײַן פּערזענלעכער אינטערמעצאַ: סוף יאָר 1956, ניו־יאָרק, פּענקלוב־פּאַרזאַמלונג; איך דערצייל וועגן מײַנע לעצטע רײַזעס, וועגן ישראל, וועגן פּוילן, מערב־אײראָפּע, פּענקאַנגרעס. און מען האָט צו מיר אַלערליי טענות — אָפּילו פּאָליטישע. אויך טאַבאַטשניק נעמט אַ וואָרט און ער זאָגט: טענות — נישט טענות — דער עיקר איז דאָך די פּאַעזיע, און ער לײענט אָן עסיי וועגן די לידער פּון מײַן ווייניקייט. מיר איז אַזש ליכטיק געוואָרן אין די אויגן און אין דער זעלבער צײַט האָב איך כּסדר געפּילט אין די אויגן אַ געפּיל פּון טרערן פּון דאַנקבאַרקייט צו אַברהמען. זײַט זשע מוחל דעם אינטערמעצאַ — ער כאַראַקטעריזירט נישט מיך — ער כאַראַקטעריזירט טאַבאַטשניקן. דאָס איז געווען די פּונוה.

אין איין שײַנעם, וואַכעדיק־ווינטערדיקן טאַג בין איך בני טאַבאַטשניקן אין דער דירה, — אין אַ פּאַלקס־ווינגעגנט אויפן זעקסטן גאַרן. קליינע צימערלעך, פּאַקפּולע מיט ביכער וועגן און פּון פּאַעזיע און מיט בילדער פּון טאַבאַטשניקס טאַכטער, דער מאַלערין. אויך דעם טאַטנס פּאַרטעטן — גוט באַנומען און אויסגעפּירט.

די גוטע פּרוי טאַבאַטשניק — שטילערהײַט, אויך ווי איר מאַן פּאַרליבט אין פּאַעזיע און גוטמוטיק צו פּאַעטן — גרייט אַ וואַרעמעס מיט היימישע פּאַ־דאָלישע וואַרעניקעס מיט בולבעס און מיט קעז. זיצן מיר ביים טיש און טאַ־באַטשניק צערעדט זיך גראַד און וועגן דער גרופּע „פּיילן“, וווּ ער איז געווען דער הויפּט־בויגנצײַער און זײַנע מיטהעלפּערס די גוטע פּאַעטן מאיר שטיקער און בעריש ווינשטיין און אַבאַ שטאַלצנבערג — און איך עס מיר מײַנע וואַ־רעניקעס און די אַנדערע טישזיצערס זײַערע. פּלוצלינג כאַפּט זיך אַברהם, אַז זײַן טעלער איז לײדיק... און ער מאַנט בני זײַן גוטער פּרוי יושר. דערמאַנט זי

אײם, אַז אַ טױף אָן ערײַך האָט ער שױן געהאַט, אָבער ער האָט מיט אַזאַ התלהבות
 גערעדט, אַז די װאַרעניקעס זענען ממש פאַרברענט געװאָרן אונטער זײַן גאַפּל,
 אַזױ װי בײַ יענע געסט־מלאַכים פֿון זײַן גרויסן נאַמען־זיידן אַברהם אָבינו...
 און אַט אַזױ לאַמיר פאַרענדיקן דעם אינטימען פענפּראָפּיל פֿון אַן ענטױר־
 זיאַסט־קריטיקער און פּאָעט אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

1971

באַריס טאַמאַשעווסקי

געבוירן 1866 אין אַ שטעטל אין קיעווער גובערניע. 1881
געקומען קיין ניו־יאָרק, ריזעס איבער אייראָפע, דרום־
אַמעריקע. געשטאַרבן אין ניו־יאָרק האַרבסט 1939.

וואָס פאַר אַ שייכות איך האָב צו באַריס טאַמאַשעווסקי ? קיין שום שייכות
נישט. אָבער אַ פאַר מאָל אין לעבן איז עס מיר אויסגעקומען אים צו טרעפן
און דאָס האָט אויף מיר געמאַכט אַ רושם. טאַמאַשעווסקי איז געווען אַן אַקטיאַר
און אַ שרייבער פון שונדפיעסעס און פאַרפאַסער פון זינגלידער און אַ דירעקט־
טאָר פון יידישע טעאַטערס און צענדליקער יאָרן לאַנג איז זיין נאָמען אַרומ־
געשווומען אין דער יידישער פרעסע און נישט בלויז אין אַמעריקע, נאָר איבער
דער גאַנצער וועלט.

ווען עמעץ וואָלט געמאַכט אַ סך־הכל פון דעם קוואַנטום רייד, וואָס באַריס
טאַמאַשעווסקי האָט גערעדט צום יידישן פּאָלק און דעם קוואַנטום רייד וואָס,
לאַמיר זאָגן, יצחק לייבוש פּרץ האָט גערעדט צום יידישן פּאָלק, וואָלט אויס־
געקומען, אַז טאַמאַשעווסקי האָט דירעקט און אומדירעקט גערעדט אַ סך מאָל
מער. און אַז ער האָט געקענט אַזוי פיל רעדן צו דעם פּאָלק, איז דאָך אַ סימן,
אַז עס זענען געווען אַזוי פיל, וואָס האָבן אים וויליק געהערט און געזען,
וואָרעם ביי די לאַצן און ביי די קאַלנערס האָט ער דאָך די יידן צו זיך נישט
געשלעפט. און אויב אַזוי — איז ווער זשע איז דאָס יידישע פּאָלק ? וואָרעם
ווער טאַמאַשעווסקי איז געווען, דאָרף מען נישט פרעגן, דאָס ווייסט מען. אָבער
די מעדיטאַציעס געהערן נישט דירעקט צום ענין. לאַמיר זיי לאָזן.

דאָס איז געווען גוטע עטלעכע יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה,
און געווען איז עס אין לעמבערג, און לעמבערג איז געווען איינע פון די בעסטע
יידישע טעאַטער־שטעט. און איך האָב דעמאָלט געווינט אין לעמבערג און יעדער
פענאָמען אין וועלכן עס איז געווען אַריינגעמישט דאָס יידישע וואָרט האָט
אויף מיר געמאַכט אַ טיפן רושם. דאָס איז געווען מיין וועלט, קיין אַנדערע האָב
איך נישט געוואָלט זען. גיין אין יידישן טעאַטער איז פאַר מיר דעמאָלט גע־
ווען יעדעס מאָל אַ גרויסע איבערלעבונג. און אַט איז געקומען באַריס טאָר־
מאַשעווסקי און שפּילן וועט ער נישט מער און נישט ווייניקער נאָר האַמלעט.
און אַ ייד אַ ריז איז ער געווען — מיט הענט, מיט אַ בויך און מיט אַ שטים פון
אַ שמשון הגיבור — אויב ער וואָלט נישט געווען קיין ביבלישער העלד, נאָר
אַן אַמעריקאַנער אַלרייטניק. טאַלאַנט צום שפּילן האָט ער געהאַט, און דער
עיקר, ער האָט באַהערשט די בינע מיט אַזאַ קראַפט, אַז אַלע איבעריקע שוי־

שפילערס זענען בעבעך פארשווינדן געווארן ממש, ער האָט זיי צוגעדעקט מיט זיין געשטאַלט און אין גאַנצן פאַרדונערט מיט זיין שטים.

און איך האָב געזען דאָס אַלץ און געליטן. מיין שרייבערישע קאַריערע האָב איך אָנגעהויבן מיט טעאַטער־רעצענזיעס אין אַ קראַקעווער ייִדישער צײַט־טונג און מיט הייליקן ברען האָב איך געשריבן מיין רעצענזיע וועגן אַט דער פאַרשטעלונג און זיך אָנגענומען פאַר האַמלעטן און פאַר שעקספירן און פאַר דעם ייִדישן וואָרט און פאַר דער קונסט בכלל. אויף צו מאַרגנס נאָך האַמלעט האָט שוין טאַמאַשעווסקי געשפילט „דאָס פינטעלע ייד“... אין מיין נשמה איז געווען ממש אַ ריס. דער ערשטער, אָבער נישט דער לעצטער, די פילאָסאָפיע פון שונד האָב איך נאָך דעמאָלט נישט פאַרשטאַנען און אַז דאָס ייִדישע פּאַלק איז נישט דאָס אויסגעחלומטע עס־הספר האָב איך נאָך דעמאָלט נישט געוויסט. אין קאַפּע „אָוואַציע“, וווּ אַקטיאָרן און שרייבערס פלעגן זיך דעמאָלט צונויפֿ־קומען אין לעמבערג, האָט מען מיך אַ מאָל געוואָלט פאַרשטעלן טאַמאַשעווסקי, אָבער ווי אַ קינד האָב איך מיך פשוט ארויסגעריסן און אַנטלאָפּן.

און אין 1934סטן יאָר האָב איך געטראָפּן ווידער דעם שוין דעמאָלט כמעט זיבעצייק־יאָריקן טאַמאַשעווסקי. דאָס איז געווען אין ניר־יאָרק. דעמאָלט האָב איך שוין גוט פאַרשטאַנען די פילאָסאָפיע פון שונד און אויך שוין געוויסט, אַז דאָס ייִדישע פּאַלק איז נישט קיין עס־הספר און דאָך — — עס איז דאָס עס־הספר, דאָס עס־הספר־תורה. הערט: פריינד האָבן מיך איינגעלאָדן אין אַ לוק־טוריעזן נאַכטלאָקאַל אויפן „גרויסן ווייסן וועג“ אויף בראַדוויי. דער „סטאַר“ פון דעם לאָקאַל איז געווען אַ לירישער זינגער מיטן נאָמען רודי וואַלעי. יעדע וואָך פלעגט מען אין יענעם לאָקאַל איינלאָדן אַן אַמאַליקן טעאַטער־שטערן אויף אַן אויפטריט. אַזאַ טראַדיציע געווען. און פונקט אין יענער נאַכט האָט מען איינגעלאָדן... באַריס טאַמאַשעווסקי.

אַזוי ווי איך בין געווען אין געזעלשאַפט פון זשורנאַליסטן, האָט ער זיך צוגעזעצט צו אונדזער טישל. מען שטעלט מיך פאַר און ווי איבעראַשט בין איך אויסצוגעפינען, אַז ער קען מיין נאָמען. דאָס איז געווען צוליב דעם, ווייל איך בין בשעת יענעם באַזוך אין אַמעריקע צוליב עפעס אַ צופאַל, אָדער אַ קאַפּריז פון רעדאַקטאָר פון „פאַרווערטס“ געשטאַנען אין זיינע לאַסקעס און ער האָט מיר געגעבן אַ סך „פּובליסיטי“. און פּובליסיטי איז געווען די איינציקע מאַס מיט וועלכער טאַמאַשעווסקי האָט געמאַסטן מענטשן און דער „פאַר־ווערטס“, דאָס איינציקע געדרוקטע, וואָס ער האָט געלייענט. נו, האָט ער זיך צוגעכאַפט צו מיר ווי ער וואָלט מיך שוין יאָרן לאַנג געקענט און באַלד גע־וואָלט באַשטעלן ביי מיר אַ פיעסע, נאָר איידער ער האָט באַשטעלט ביי מיר די פיעסע... האָט מען אים אַ רוף געטון צום אויפטריט און ער האָט געזונגען און דעקלאַמירט, אויסגעמישט „אלי, אלי“ מיטן מאַנאַלאָג פון האַמלעט, וואָס

איך האָב נאָך געקענט פון לעמבערג, „זיין אָדער נישט זיין“ און אַזוי גיך ער האָט געענדיקט, די מינוטן זענען געציילטע אין אַן אַמעריקאַנער קאַבאַרעט, האָט ער אַרויסגעכאַפט פון קעשענע אַ קליין פּאַפּירן מינאַטור ספר-תורהלע און עס דערלאָנגט אונטער אַפּלאַדיסמענטן פון נאַקעטע טענצערינס און אויסגע-שמירטע בוף-קאַמיקערס דעם „סטאַר“ רודי וואַלעין אַלס מתנה און אַלס אַמור-לעט קעגן בינע-דורכפּאַלן. וואַלעין האָט זיך מיט אים געקושט און אים גע-דאַנקט און אים אָנגערופן „לייב פון טעאַטער פון דער איסט-סייד“ און האָט באַלד אַ גראַציעזן וואַרף געטון זיין נייעם אַמולעט דעם גאַרדעראַביער און די שפּיל איז ווייטער אָנגעגאַנגען. טריומפּירנדיק האָט זיך דער „לייב“ ווידער צוגעזעצט צו אונדזער טישל און געסאַפּעט ווי אַ לאַקאַמאַטיוו. זיינע גרויסע, אַרויסשטייענדיקע אויגן זענען געווען פאַרלאַפּן מיט אַ הייטל. הינטער דעם הייטל, ווי הינטער אַ בינע-פאַרהאַנג, איז שוין געווען די סצענע פון יענער-וועלט.

אין יאָר 1939. האַרבסט. שוויגנדיק קומט ער יעדן טאָג אין קאַפע „ראַיאַל“. ער איז שוין שטאַרק קראַנק, כאַטש ער שפּילט נאָך. לעבן לעבט ער שוין נישט. מען גייט נישט צו צו אים. נישטאָ וואָס צו רעדן. ער גייט איבער דער גאַס, זיין גאַס, זיין קעניגרייך פון צענדליקער יאָרן. אַ ריז, אַבער קיינער זעט אים נישט מער. אַ פּאַר טעג פעלט ער אין קאַפע און אַט איז שוין די לוויה. זיין וועלט איז שוין זינט יאָרן דרייפּערטל אויף יענער-וועלט און די לוויה אַ קליינע. צען מינוט שפעטער האָט זי די גאַס שוין פאַרגעסן.

אַברהם טייטלבוים

געבוירן דעם 1טן מאָרץ 1889 אין וואַרשע, זינט 1919 לרוב אין אַמעריקע. ריזעס איבער גאַנץ אייראָפּע, דרום-אַמע-ריקע, ארץ-ישראל. געשטאַרבן דאָנערשטיק, דעם 16טן אָקטאָבער 1947.

אַברהם טייטלבוים איז זינט דעם יאָר 1907, זינט זיין זיבעצטן לעבנסיאָר, פאַרבונדן מיט דעם ייִדישן טעאַטער און דאָס איז נישט קיין צופעליקע דאָטע, דאָס איז דאָס יאָר פון גרויסן פּרץ-חלום וועגן טעאַטער ביי ייִדן, גרויסטעאַטער ביי ייִדן, נייִטעאַטער ביי ייִדן, דאָס יאָר פון זיין גאַלדענער קייט אין איר דריטן און לעצטן טעאַטראַלישן לבוש, דאָס יאָר פון רב שלמהלעס גרויסן מאַנאַלאָג, דאָס יאָר פון ביי נאַכט אויפן אַלטן מאַרק, זיבן יאָר האָט פּרץ — דאָן-קיכאַטיש — ביז זיין טויט, זיין גרויסן חלום געטראַגן און אין ערגעץ נישט דערטראַגן. אַנדערע האָבן דעם חלום ווייטער געטראַגן, די ל״ו-צדיקים פון ייִדישן טעאַטער, די געהיימענישפּולע וואַסער-טרעגערס, וואַס טראַגן און טראַגן וואַסער און גיסן עס אין דער פּוסטקייט אַרײַן, די פּישוף-טרעגערס וואַקסן נישט אויף. איינער פון די ל״ו-צדיקים — נײַן, זיי זענען מער, אַ סך מער, זיי זענען ש״ס — 360 — איז דער שוישפּילער און שרייבער אַברהם טייטלבוים.

אַלץ איז צוגעגרייט: די דראַמעס זענען דאָ לרוב און דער שטאַף פאַר די דראַמעס איז נאָך מער — אַ קלייניקייט, די ייִדישע דריטוויזנט-יאַריקע נעכטנס און די טוויזנטער דראַמאַטישע ייִדישע געשטאַלטן — און טעאַטערס זענען דאָ לרוב איבער גאַר דער וועלט, וואַס שפּילן ייִדיש, שוין זינט אַ האַלב יאָרטוויזנט, זינט די שפּילמענער אָן, און אַקטיאָרן זענען דאָ אין מאַסן, און פּובליקום איז דאָ און דאָ, עס שעפט זיך גאַרנישט אויס — און פּרצעס טעאַטער-חלום הענגט נאָך אַלץ אין דער לופטן ווי אַ הענגענדיקער גאַרטן, ווייניקער און מער ווי דאָס אַפּילו, ווי אַ מיראַזש פון אַן אַאָזיס אין דער מידבר, אַ פּאַטאַ-מאַרגאַנאַ.

אין פּוילן, אין אַמעריקע, אין קאַנאַדע איז מיר אויסגעקומען צו באַגע-גענען זיך מיט אַברהם טייטלבויםמען. און אַלע מאָל איז אים געווען טראַגיש צום געמיט. שאַטנס גייען אים נאָך — שאַטנס לויפן פאַרויס. עס מאַכט זיך אַ מאָל, אַז דו זעסט אַ מענטשן אין אַ שטוב, וואַס צוויי ליכטער פּאַלן אויף אים — און צוויי שאַטנס פון אים... הינטער אַברהם טייטלבויםמען איז געווען די פּרץ-גע-שטאַלט אין איר טעאַטראַלישן גילגול, און דאָס האָט אים צום שטאַרקסטן אין פּרצן אינטערעסירט, און פאַר אים איז געווען דאָס ליכט פון חלום צו פאַר-ווירקלעכן אַ מאָל, כאַטש טיילווייז, כאַטש אויף אַ צייט פּרצעס טעאַטער-אידעען. ער באַלאַנגט נישט צו די ריזן פון ייִדישן טעאַטער און ער ווייסט עס. ער

ווייסט, אז ער קען שפילן קרוינראַלעס, אָבער ער קען נישט אויסנעמען אין זיי, ער קען נישט אַנרײסן אין זיי. און אין ראַלעס פון דער צווייטער מדרגה קען מען נישט באַווירקן דעם גאַנג פון ייִדישן טעאַטער, פון קיין שום טעאַטער אפּשר נישט. איך קען נישט גענוי זיין גאַנצע טעאַטער־געשיכטע, נאָר איין מאָל האָב איך געזען טייטלבויםען שפילן און אויסנעמען אין אַ קרוינראַלע, עס איז געווען אין וואַרשע, אין יאָר 1928. ער האָט געשפּילט אַ'נעלס, ״תּאווה אונ־טער די אולם־ביימער״. זײַן פּאַרטנערײַן איז געווען מרים אַרלעסקאַ, די עקס־צענטרישע שוישפּילערין, די פּרוי, פון צענדליקער יאָרן, פון איר עלטערן טעאַטער־דירעקטאָר מרדכי מאַזע, די וואַרשעווער סטודענטין, וואָס ער, טייטלבוים, איז אין די יונגע יאָרן צו איר נישט גלייכגילטיק געווען, און אַלץ צוזאַמען אַזוי ענלעך אין לעבן ווי אויף דער בינע אין אַט דעם שטיק, נאָר טייטלבוים שפּילט נאָר די ראַלע פון דעם אייפּערזיכטיקן אַלטן אין דער טראַגעדיע... און דעמאָלט האָט ער געשפּילט מיט דער גאַנצער קראַפט. נאָר דאָס שטיק האָט זיך לאַנג נישט געקענט האַלטן, אַפּילו אין וואַרשע, וווּ פּיעסעס זענען געגאַנגען ביז אַ האַלב טויזנט מאָל. צו פרעמד איז געווען די אַמעריקאַניש־גויישע סביבה פון דעם שטיק און דעם גרויסן עולם האָט עס נישט געקענט אַזוי נעמען ווי אַשם ״ידוש־השם״ אָדער ״מאַטקע גנב״.

ער איז אַ שיינער, אַברהם טייטלבוים, זײַן פנים — דאָס פנים פון אַן אידעאַ־ליסטישן ייִדישן אינטעליגענט פון פּוילן. אַלץ איז דאָ איידל, קלאַסיש, נאָרמאַל, אַזוי נאָרמאַל, אַז שיר נישט באַנאַל. טונקל די האַר, נאַטירלעך, אַ ביסל ייִדשילעך די שטריכן, אָבער נישט צו סעמיטיש, און דער עיקר נאָרמאַל און איידל, מאַל־לערס האָבן אַזאַ פנים פּיינט, עס האָט נישט קיין זיגנאַגן, נישטאַ וואָס צו מאַלן, און אויך איך האָב דאָ גאַרנישט וואָס צו זאַגן. פּאַטאַגראַפן האָבן אַזאַ פנים ליב. דאָס בילד איז אַלע מאָל געלונגען. מען דאַרף גאַרנישט פּאַרדעקן, גאַרנישט אונטערשטרייכן, ווי אַזוי דו פּאַטאַגראַפּירסט איז גוט, און פאַר אַן אַקטיאָר איז אַזאַ פנים נישט קיין גוטס, סײַדן פאַר ליבהאַבער־ראַלעס, זייטיקע, צווייטע. און טייטלבוים שפּילט דווקא גערן ראַלעס פון אַלטע, ווייל ער קען טעאַטער, ער איז דאָך איינער פון די בעסטע טעאַטראַלאַגן אין ייִדיש. ער שרײַבט אַ ים וועגן טעאַטער. ער לעבט זיך אויס אויף דער פּאַפּירענער בריק, אויב גאָט באַ־שערט נישט דאָס אויסלעבן זיך אויף דער הילצערנער טעאַטער־בריק אין דער פּולער מאַס. מאַכט זיך אַ מאָל, אַז אַן אַקטיאָר שרײַבט אָן אַ בוך, אָבער טייטל־בוים שרײַבט דריי. דאָס לעצטע — אַ בוך וועגן שעקספּירן.

נייִיאַרק 1939. באַגעגעניש אין קאַפע ״ראַיאַל״. טייטלבוים וויל דווקא פאַר־ברענגען אַ ספּעציעלן גאַנצן אַוונט מיט מיר, אויג אויף אויג. דער אייביקער שמייכל פון זײַן פנים, אַ שמייכל פול מיט איידלקייט און קולטור, ווי אייראַפע פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה... איז שוין אַ ביסל אַנגעבראַכן, אַ ביסל

געקניצלט. אין מיין אומקענטשאפט פון מענטשן האָב איך חושד געווען, אַז טייטלבוים דאַרף עפעס אַ טובה פון מיר, אָבער די איינציקע טובה, וואָס ער האָט פון מיר געדאַרפט, איז געווען, אַז איך זאָל רעדן מיט אים וועגן וואַרשע, וועגן אַ מאָל, אַ מאָל, וועגן דעם אַמאָל, וואָס איז אויף אייביק אַוועק, און דעם אַמאָל, וואָס וועט קיין מאָל מער נישט קומען... אַן אַוונט שפעטער האָב איך טייטלבוים געזען אין אַ מאַריס שוואַרצישער באַאַרבעטונג פון שלום־עליכמס „פאַרפישופטן שניידער“. ער האָט געשפילט די ראַלע פון אַ ציוניסטישן מנהיג גאַר מיט אַ שיינער באַרד און אַ מגן־דוד אויף דעם האַרץ און געציילטע ווער־טער, פּראָזע אַן כאַראַקטער און דאַכט זיך, אַז אַ טענצל אויך... און אַ טענצל איז טאַפלט שווער געווען, ווייל דער אַ ביסל פעטלייביקער איז אויך געווען האַרץ־קראַנק.

מאַנטרעאַל, 1945. באַגעגעניש אין דער ייִדישער ביבליאָטעק, שפּאַציר אויף די גרינע פעלדער אַנטקעגן דעם ליכטנדיקן צען־שטאַקיקן צלם. טייטלבוים איז בלאַס און מאַט. פון שמייכל אויף זיין פנים — אַ שאַטן בלויו, פון אַמאָליקן חלום אַפילו קיין חלום נישט געבליבן. ער דערציילט מיר, אַז ערשט נישט לאַנג האָט ער געשלאָסן אַ צווייטע לעבנס־פאַרבינדונג און ערשט איצט האָט ער דערזען די אַמאָליקע וואַרשעווער שיינקייט אין פולן ליכט און ער וועט זיך איצט לאַנג, לאַנג און שטיל און צוריקגעצויגן אויסלעבן אין זיין חלום. טעאַטער און חלום איז דאָך איינס.

י. ל. טעלער

געבוירן 1912 אין טארנאָפּאָל, גאַליציע. אין ניר-יאָרק זינט 1921. דעביוטירט אַלס דיכטער אין 1929. מערערע אייראָ-פעזישע ריזעס אַלס רעפּאָרטער פֿון ניר-יאָרקער „מאַרגן זשורנאַל“. מחבר פֿון דרני לידער־זאַמלונגען. געשטאַרבן יוני 1972.

ווען די ווערטער ווערן געשריבן איז יהודה לייב טעלער, דער דיכטער און זשורנאַליסט, אָדער זשורנאַליסט און דיכטער, נאָך קיין ניין און צוואַנציק יאָר נישט אַלט. דאָס איז אַן אומגלייכלעכע יונגשאַפט אין דער צייט, ווען אַ „ליאַדע יינגל איז אַלט פּופּציק יאָר און מען פּראַוועט אים אַ יובל“... (דאָס וואָרט איז נישט מיינס, עס איז צו גוט, און אַזוי ווי איך ווייס נישט וועמעס עס איז, און ער וועט נישט וויסן, אַז איך האָב אים דאָ ציטירט, וועט עס אונדז ביידע נישט שאַטן). יאָ, 28 יאָר איז אַן אומגלייכלעכע עלטער פאַר אַ יידישן דיכטער און זשורנאַליסט אין אַמעריקע, וואָס שרייבט יידיש אין יאָר 1941. דאָס איז ממש אַ פאַרדינסט און טאַפּלט אַ פאַרדינסט דערפאַר ווייל טעלער איז אַ גאַליציאַנער און גאַליציאַנער האָבן שוין בטבע, פֿון דער נאַטור, אַזוי צו זאָגן, נישט קיין צו שטאַרקע באַציונג צו יידיש.

אין די ווייטע אימיגראַציע־לענדער פֿון מעבר־לים זענען היינט צו טאָג פאַראַנען דרני טיפֿן יידן: אַלטהיימישע, וואָס וועלן זיך קיין מאָל נישט אַסי-מילירן, דער דור המידבר, אַזוי צו זאָגן. ווייטער גייען די פּמעט געבוירענע אין דעם נייעם לאַנד, אַזעלכע, וואָס האָבן דאָ באַזוכט די שולעס, באַהערשן פּער-פּעקט די לאַנדשפּראַך, רעדן אַן אַן אַקצענט און — דער אויסוואַל איז זייערער, זיי קענען צושטיין צו די אַלטהיימישע און קענען אויך צושטיין צו די מעבר־לים געבוירענע. די דריטע זענען די אין די אימיגראַציע־לענדער געבוירענע. דער ערשטער דור — זיין באַשטימונג איז יידישן לעבן אין אַמעריקע איז נאָך נישט אין גאַנצן קלאָר. עס הענגט אָפּ דערפֿון, צי וועט קענען פאַר דעם דור געפונען ווערן אַ ריכטיקע פּילאָסאָפּיע לויט וועלכער ער וועט קענען און וועלן בלייבן יידיש.

אונדזער י. ל. טעלער געהערט צו די פּמעט געבוירענע... אין דעם נייעם לאַנד. דער אויסוואַל איז זינער און ער האָט אויסגעקליבן צוצושטיין צו דער אַלטהיימישער וועלט. זיכער האָט ער געקענט פּונקט אַזוי שרייבן יידיש ווי ענגליש — און ער האָט אויסגעקליבן יידיש. איז דאָס אַ פאַרדינסט, איז דאָס אַ העראַזום? קומט דערפאַר אַ קניפֿ אין בעקל, קומט דערפאַר אַ מעדאַל? ביידע נישט. נאָר דאָס איז אַ סימן פֿון אַ גאַנצן אינערלעכן מענטש, ווען אַזאַ, וואָס

דער אויסוואל איז זינער, קלייבט אויס דעם אַלטהיימישן וועג. דאָס איז אַ סימן פון געוויסנהאַפטיקייט אין נאַציאָנאַלן זינען, און ווער עס איז געוויסנהאַפּט אין איין זינען איז שוין געוויסנהאַפּט אין אַלע באַצונגען און געוויסנהאַפּט אין דער קונסט.

און י. ל. טעלער איז ווי אַ דיכטער אָן עקספּערמענטאַטאָר און געוויסנ-האַפטיקייט אין עקספּערמענטאַלער קונסט איז איינע פון די סאַמע וויכטיק-סטע זאַכן.

י. ל. טעלער געהערט צו יענעם דור אין אַמעריקע, וואָס אויף אים ליגט דער חוב צו שאַפן דעם נייעם געדאַנק, דעם ייִדישן, וואָס זאָל זיין גוט פאַר דעם אַוועקגייענדיקן דור און זאָל זיין ווירקזאַם אויך ביי דעם קומענדיקן דור. דער אַוועקגייענדיקער דור האָט זיין חוב געצאָלט, אַלץ געגעבן, דער קומענדיקער דור איז קיינעם גאַרנישט שולדיק, ער דאַרף בלויז נעמען. דער איצטיקער דור — דער איצט אַקטיווער, איצט דרייסיקיאַריקער איז דער גרעסטער בעל־חוב. דער גרעסטער נאַציאָנאַלער בעל־חוב אין אַמעריקע. — פאַרשטייט זיך, אַז די מאַנענדיקע ווערטער זענען נישט געזאָגט אויפן פּערזענלעכן אַדרעס פון י. ל. טעלער — זיי זענען אָבער געזאָגט אויף דעם קאָלעקטיוון אַדרעס פון זיין דור. אַ קרעפטיקער יונגער־מאַן איז ער, טעלער. אַ מישונג פון אַ גאַליציאַנער פון די קאַרפּאַטן מיט אַן אַמעריקאַנער באַי. אַ פאַרריסענע, מער גווישע, ווי ייִדישע נאָז, אָפּענע, צעשמייכלטע אויגן, אַמעריקאַנישע אָפּענע פּשוטיקייט, וואָס מאַכט נישט קיין וועזן פון זיך פּל־ימן מען דאַרף נישט.

נישט צו אָפּט האָבן מיר זיך באַגעגנט אין ניו־יאָרק — טעלער און איך. אָבער אַז מיר האָבן זיך שוין באַגעגנט האָבן מיר זייער אַ סך געהאַט צו רעדן. אַ שמועס מיט טעלערן איז אַלע מאָל אַ שמועס זאָלבע דריט... ווייל זיין קליין חנעוודיק ווייבל, פייגעלע, איז אַלע מאָל מיט אים און איז 101 פּראָצענט אין אַלץ פאַראינטערעסירט אין וואָס טעלער איז פאַראינטערעסירט. זי פאַרט מיט אים מיט אויף זינע ווייטע, זשורנאַליסטישע רייזעס.

ווי אַ זשורנאַליסט איז טעלער דורכ׳נס זשורנאַליסט און ווי אַ פּאָעט איז ער דורכ׳נס פּאָעט. ער לעבט אין צוויי וועלטן און אין יעדער באַזונדער. אָבער די צוויי וועלטן לעבן ביידע צוזאַמען אין אים... און עס איז רעכט אַזוי און מאַך דערן אַזוי. פּאָעזיע, דאָס זענען דאָך אייגנטלעך לירישע רעפּאָרטאַזשן און רע־פּאָרטאַזשן זענען דאָך די דראַמאַטישע פּאָעזיע פון לעבן.

אַן איבערלעבונג אין אַ שמועס מיט טעלערן: מיר רעדן וועגן קאַמפן פאַר נייע פּאַרמען און אינהאַלטן אין דער פּאָעזיע און טעלער רעדט וועגן מיניע אייגענע קאַמפן אויף דעם געביט פון פאַר שיער נישט אַ פּערטל יאַרהונדערט... אָבער איך בין שוין אַזוי ווייט פון דעם אַלעמען, שוין אַזוי ווייט פאַרגאַנגען און בין שוין מיד... און פּלוצלינג קומט עס מיר צום באַווסטזיין, אַז צוויי אַקטן

פון מיין לעבנס־דראָמע האָב איך שוין אָפּגעלעבט און איך לעב שוין איצט דעם דריטן אָקט. די איבערלעבונגען פון יענע צוויי אָקטן זענען שוין פרעמד־לעך אַ ביסל, ווי אַן אַנדערער וואָלט זיי געלעבט... און איך קוק אויף טעלערן און איך טראַכט מיר, אַז ער לעבט ערשט דעם ערשטן אָקט פון זיין לעבן און שאַפן. צו אים געהערט נאָך אַמעריקע, דער עבר־לים, הינטער מיר אָבער ליגן שוין אַלע זיבן ימען און נאָר נאָך דער מעבר להאַריזאַנט געהערט צו מיר. עס איז גוט דאָס געפיל פון לאַקערן דעם יאָך פון ייִדיש־שרייבן פון דעם אייגע־נעם נאָקן און אַרויפלייגן אים אויף דעם געזונטן נאָקן פון אַט אַזעלכע ייִנגלעך, ווי י. ל. טעלער.

מאיר זימל טקאטש

געבוירן 1894 אין א דארף אין קיעווער געגנט. 1913 —
 אמעריקע. 1961 — מדינת-ישראל. איצט ווידער אמעריקע.

דאכט זיך, אז קאגאנאווסקי האט עס געזאגט — רעדנדיק וועגן א ניי בוך פון א פראזע-שרייבער: שוין אין דער ערשטער שורה, שוין ביים אַנרופן דעם נישט־פּאַסיקן, נישט־מוזיקאַלישן נאָמען פון זיין העלד אַנטפלעקט ער זיך ווי איינער, וואָס קען נישט שרייבן... אַנטקעגן וואָס איך דערמאָן דאָס וואָרט? אַנטקעגן דעם, וואָס מען זאָגט, אַז מען טאָר נישט מעדיטירן וועגן דעם נאָר מען פון אַ שרייבער, מחמת אַ נאָמען איז אַ נאָמען, אַ סימן, אַ נומער — און גאַרנישט מער. דאָס אַלץ איז אמת — כאָטש זאָגט מיר, צי קענט איר זיך פאַר־שטעלן, אַז י. ל. פּרץ, אָדער שלום־עליכם, אָדער שלום אַש זאָלן הייסן אַנ־דערש...

יא, עס איז אמת, אַז מען טאָר זיך נישט גריבלען אינעם קלאַנג פון אַ שרייבערס נאָמען. אָבער פאַר מאיר זימל טקאטש מוז איך מאַכן אַן אויסנאַם. עס איז דאָ אַזוי פיל האַרעפאַשנער קלאַנג און זין אין דעם נאָמען, אַז מען קען דאָס נישט נישט באַמערקן. טקאטש הייסט אַ וועבער, אַן ערלעכע, שווערע ייִדישע האַרעפאַשנע פּאַלקס־פּרנסה און מאיר זימל קלינגט מיט חומש, מיט רש"י, מיט עברי־טייטש, מיט דאַרפֿס־מלמד, און דער דיכטער טקאטש איז טאַקע אַ צייט לאַנג אין דער אַלטער היים געווען אַ דאַרפֿס־מלמד. און מאיר זימל טקאטש — צוזאַמען — קלינגט ווי אַ קורצע שורה פון אַ קורץ, קלאַר ליד פון דעם דיכטער מ. ז. טקאטש. און צו דעם נאָמען אינטעגרירט זיך ערשט דאָס פנים פון דעם דיכטער, וואָס לויט די שטריכן איז עס נישט גוייש און נישט סעמיטיש, נאָר מיט אַ חן פון פשטות און פון שטילקייט. אָבער לויט די הענט דערקענט מען באַלד, אַז ער איז זיך נישט מפרנס בלויז פון שרייבן ייִדישע לידער. אַ מאָל איז ער געווען אַ שטוב־מאַלער, צי ביז לעצטנס — ווייס איך נישט.

ווי אַפט מיר האָבן זיך באַגעגנט אין ניו־יאָרק אין אַ געזעלשאַפט, אָדער אויף אַ ליטעראַרישן אָונט, איז דער נוסח אַלע מאָל געווען אַזאָ: טקאטש איז געזעסן נעבן דעם גאַסט אין ניו־יאָרק און געשוויגן. ער האָט פּסדר געשוויגן און געטראַכט; און אַז מען קען זינע לידער, וואָס זענען ווי פּיליגראַן־אַרבעט, איז אויסגעקומען, אַז דאָס פּטרט ער נישט קיין צייט, נאָר ער טראַכט וועגן אַ גראַם, אָדער אַ שורה צו זינע פּאַבלי־פּינאַלן, אָדער קאַמפּליצירטע סאַנעטן־רינגען. נאָר אַז דער אָונט ענדיקט זיך, די געזעלשאַפט צעגייט זיך — זאָגט טקאטש גאַנץ פּלוצעם: — איך וועל אייך באַגלייטן אַהיים. ווי וועט איר אַליין גיין

אין ניריארק? און ער באגלייט, און כאָטש מען בעט אים, ער זאָל עס נישט טאָן, מחמת ער איז דאָך אַ פּועל, דאַרף אויפשטיין פרי, רעדט ער אָבער איין, אַז ער וווינט סײַ ווי אין דער געגנט פון גאַסט. — עס איז אַ לאַגיק און אַ שכל אין דער באַנעמונג טקאַטשעס. ער קען דעם טומל נישט פאַרנעמען, ער באַוועגט זיך אין אַ קליינעם קרייז, אָבער אין דעם קרייז וויל ער דעם מאַקסימום דערגרייכן, און אויב זיך אַ ביסל דורכרעדן מיט אַ חבר — איז פנים-אלפנים. אַזוי איז ער דאָך אויך אין די לידער, פאַבלען, סאַנעטן, אַגדה-באַאַר-בעטונגען, טריאַלעטן, וואָס ער שרייבט זיי זייער אינטענסיוו, אָבער נישט צו פיל. זײַן גאַנצער „האַב-און-גאַב“ — אונטער דעם נאָמען האָט ער אין מדינת-ישראל אָנגעהויבן אַרויסגעבן זײַנע געזאַמלטע פּאָעטישע ווערק, וועט אַרומנע-מען אין גאַנצן אַרום 600 זײַטן.

אַט די רעגולערע, איינזאַמע שפּאַצירן מיט מאיר זימל טקאַטש — ווי אָפט איך פלעג קומען קיין ניריארק — זענען מיר געבליבן אין זפרון, עפעס אַזוי ווי איינזאַמע, שטילע לידער מיט זייערע באַזונדערע אייגענע ניגונים. טקאַטש, אויב איך מאַך קיין טעות נישט, האָט ס'גאַנצע אָפּגעהאַרעוועטע לעבן זינס געלעבט אין אַ מין פרזיוויליק באַשלאָסענעם צעליבאַט. אַט אַזוי אויטאָ-פּאַרטערטירט ער זיך אין זײַן זעקס-טראַפיקן ליד „פאַרוואַנדשאַפט“:

איך בין פאַרוואַנדט מיט אַלע מענטשן,
מיר אַלע זענען איין געזינד,
נאָר אייגן זענען מיר די קינדער,
כאָטש איך האָב נישט קיין אייגן קינד.

דאַכט זיך, אַז טקאַטש האָט מער לידער פאַר קינדער ווי פאַר דערוואַקסענע, מער פאַבלען ווי לירישע לידער און אַפילו אין די לירישסטע אינדיוידועלע לידער זײַנע קען מען נאָך אַלץ אַרויסלייענען אַ פאַבל, אָדער כאָטש אַ משל-מאַראַל. טקאַטשעס לידער זענען אויך פול מיט נאַטור-פיינזאַזשן. זײַן באַזעצן זיך אין ישראל איז אַזוי ווי אַ מין גוט דורכגעטראַכטער פינאַלער גראַם צו זײַן ערלעך אָפּגעהאַרעוועט, היפּשלעך איינזאַם לעבן. אַט לאַמיר טאַקע ציטירן אַ ליד פון מאיר זימל טקאַטש, וואָס האָט אין זיך אַלע עלעמענטן פון זײַן דיכטונג. איר געמיט, אינהאַלט, מאַראַל, פאַרעם.

דאַס ליד רופט זיך „ניט אין זומער“.

ניט אין זומער איז דער בוים מתפלל,
איינגעהילט אין טלית פון די בלעטער.
אפשר זאָגט ער ווי פון סידור הלל,
אָבער ניט ממעמקים בעט ער.

פון דער טיף מתפלל איז ער ווינטער,
ווען ער זעט זיין הויל געביין אין שאַטן,
אַבער גאַט — אויך אָן אַ טלית דינט ער
און אַפילו אָן אַ טלית־קטן.

ווער ס'איז פרום דאַרף גאַט ניט איבערצינגן,
און עס הערט אים גאַט אָן רייד אַפילו, —
שטאַפלט בלויז דער בויס אַרויף די צווייגן,
ווי אַ לייטער פאַר זיין שטומער תפילה.

דניאל טשאַרני

געבוירן אין יאָר 1888 אין דוקאַר. ביז 1914 געווינט אין מערערע שטעט אין רוסלאַנד. נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה יאָרן לאַנג אין בערלין, שפעטער קאָוונע, ווילנע. ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה — אין פאַריז. זינט 1941 אין ניו-יאָרק. יאָרן לאַנג אין סאַנאַטאָ-ריעס: ליבערטי, באַסטאָן. געשטאַרבן דעם 2טן יולי 1959 אין באַסטאָן.

דניאל טשאַרני, אָדער דאָניע טשאַרני, ווי עס האָבן אים גערופן אַלע די וואָס האָבן אים געקענט פּערזענלעך — און ווער האָט אים נישט געקענט פּער-זענלעך? — איז געווען דער יינגסטער פון די דריי באַרימטע ברידער: ברוך וולאָדעק (1886—1938) און שמואל ניגער (1883—1955). די ליבע און געטריי-שאַפט פון די דאָזיקע ברידער, די דריי, האָט גאָר קיין גרענעצן נישט געהאַט. דאָניע איז געווען דער יינגסטער פון די דריי און עס איז בכּן קיין חידוש נישט וואָס ער האָט זיי איבערגעלעבט. אָבער ער איז געווען דער קראַנקסטער צווישן זיי. און נישט סתם קראַנק מתמול-שלוּם, נאָר ממש פון געבוירן אָן. כאַטש די ברידער האָבן עס נישט גערן געהאַט — האָט אָבער דניאל טשאַרני ליב גע-האַט צו דעמאָנסטרירן זיין שטיין אין זייער שאַטן. ער פלעגט אַלע מאָל און ביי יעדער געלעגנהייט ממש מיט אַ רעפלעקטאָר אָנווייזן אויף זיך: זאָל עס זיין קלאָר און ליכטיק פאַר אַלעמען, אַז איך שטיי אין שאַטן פון מיניע ברידער. און ער האָט עס ערנסט געמיינט. אין דעם שאַטן פון זייער אומשטערבלעכקייט האָט ער זיך געפילט זיכערער. און אַזוי ווי אומשטאַרביקייט איז דאָך טאַקע חל אויף נישט-לעבעדיקע אויך — האָט דניאל די זיכערקייט נישט פאַרלוירן אויך נאָך זייער אַוועקגאַנג.

פּנים-אל-פּנים האָבן מיר זיך מיט דניאל טשאַרני געטראָפן דריי מאָל. דאָס ערשטע מאָל אין וואַרשע אַרום דעם יאָר 1930, דאָס צווייטע מאָל אין מאַנטרעאַל, אין אַפּריל 1948, און דאָס דריטע און לעצטע מאָל פּריזטיק, דעם 26סטן יוני 1959 אין באַסטאָן, אין שפּיטאַל. דער איינדרוק איז אָבער געווען, אַז באַגעגנט האָט מען זיך אָן אַ שיעור מאָל, ניין, אַז מען וווינט אין שכּנות אַפּילו. דאָס איז צוליב דעם שטענדיקן בריוו-קאָנטאַקט. אויב מען וואַלט צוזאַמענגענומען אַלע בריוו, וואָס טשאַרני האָט געשריבן צו דריי הונדערט און אפשר דריי טויזנט אירע, וואַלט מען זיכער אָנגעציילט אַ מיליאָן...

אין אַט די בריוו איז איינגעשלאָסן דער פּילם פון אַ האַלב יאָרהונדערט

ידישע וועלט־ליטעראַטור — אַ רעדנדיקער פּילם, און דערצו אַ קאָלירטער. אַלץ איז אים אָנגעגאַנגען. אַלעמען האָט ער פאַרטיידיקט — חוץ די באַשולדי־קערס. מיט זיי האָט ער זיך געקריגט. אָבער כאַטש נאָר איין האַנט איז געשטאַן נען צו זיין דיספּאָזיציע, די לינקע גראָד, די רעכטע איז געוואָרן פאַראַליזירט צוליב אַ ביינער־טובּערקולאָז, אייביק אין אַ הענטשקע אָנגעטון; האָט ער מיט אַט דער איינער האַנט אַלע מאָל גוט און חבריש צוגעהאַלטן יעדן, מיט וועלכן ער האָט זיך געקריגט צוליב ריינעם יושר. מיט אַט דער איינער האַנט — און דווקא דער לינקער — האָט ער דורכגעבלעטערט טויזנטער ביכער און באַשריבן אין זיין לעבן הונדערטער טויזנטער בלעטלעך פּאַפּיר. גרויסע, דייטלעכע, וואָר־רעמע אוהיות. טינט נישט געזשאַלעוועט, פּאַפּיר נישט געשפּאַרט. טשאַרני האָט אייגנטלעך געשריבן נאָר בריוו. זיינע פעליעטאַנען זענען געווען בריוו צו זיינע לייענערס — און ער האָט זיי געהאַט אין מאַסן — זיינע זכרונות זענען געווען בריוו און אַפילו זיינע לידער זענען אויך געווען אַזוי אינטיים און אַזוי דירעקט, אַזוי ווי בריוו. און נישט סתם בריוו — נאָר דניאל טשאַרניס בריוו. נישט נאָר אותיות און געשריבענע ווערטער האָבן די בריוו געהאַט, נאָר אויך שטים, אַ טיפע שטים, אַ לעבנס־קלוגע שטים — אויב איר קענט זיך דאָס פאַרשטעלן. נישט איין מאָל האָב איך באַנאַל געטראַכט: נישט אַנדערש נאָר די האַרציקייט נעמט זיך דערפון ווייל, אַז מען שרייבט מיט דער לינקער האַנט — שרייבט מען דאָך דירעקט פון האַרץ.

לידן קריסטאָליזירן, סובלימירן אַ מענטשן — על־אחת־כמה־זוכמה איינעם, וואָס איז שוין אַ דיכטעריש קריסטאָליזירטער און עטיש סובלימירטער — אַזוי ווי דאַניע טשאַרני — אויף דער וועלט געקומען.

קנאַפּ אין קוואַנטום, כאַטש פון איידלסטער ליטעראַרישער קוואַליטעט, איז דאָס וואָס טשאַרני האָט געשריבן און אַרויסגעבראַכט אין צייטונגען, צייט־שריפטן און ביכער. איז ער אַ דיכטער, איז ער אַ דערציילער, איז ער אַ מעמור־אַרן־שרייבער? ער איז אַלץ צוזאַמען און ער באַזיצט דעם וויכטיקסטן אַטריבוט צום זיין אַ שרייבער. ער איז אויפריכטיק. איז זיין לעבן אַ צוגאַב צו זיין שרייבן? איז זיין שרייבן אַ צוגאַב צו זיין לעבן? נישט אַזוי און נישט אַזוי. זיי זענען איינס. אינטעגרירט. אין יאָר 1939 איז אין פאַריז דערשינען אַ דניאל טשאַרני־ויב־בוך צו זיינע 50. ממש אַ מינוט פאַרן מבול. איז דאָרט דאָ אַ זאַרגפּעלטיקע ביבליאָגראַפיע. בלעטערסט און אַזוי ווי כאַטש אַ צענדליק בענד וואָלטן הינטער דער ביבליאָגראַפיע געשטאַנען, אָבער אין דער אמתן איז דאָרט דאָ איין בוך — דאָס בוך פון דעם איידעלן לעבן: דאַניע טשאַרני.

נישט וועגן די שיינע פשוטע, און דאָך אייראַפּעישע עלעגאַנטע לידער פון דניאל טשאַרני וועל איך דאָ ווייטער שרייבן און נישט וועגן זיינע זכרונות.

וואָס זענען אַ שטיק ייִדיש קולטור־געשיכטע, און נישט וועגן זיינע ליטעראַ-
רישע עסייען און נישט וועגן זיינע פעליעטאַנען, וואָס האָבן זיך געשפּילט מיט
דעם מלאַך־המוות פּסדר, אָבער אַן טראַגישע אונטערטענער. איך וויל דאָ וויי-
טער דערציילן וועגן דריי סיטואַציעס, אין וועלכע טשאַרני האָט אַרויסגעוויזן
אַן אַ שיעור טאַקט. ער איז געווען מאַעסטראַ פון טאַקט, אַ מיידה, וואָס איז אַזוי
זעלטן אין דעם קרייז, אין וועלכן טשאַרני האָט געלעבט און זיך אויסגעלעבט.

דאָס איז געווען אין וואַרשע אַרום דעם יאָר 1930. אַ הייסער זומערדיקער
אָונט. טשאַרני איז אַ גאַסט אין וואַרשע און מיר האָבן אין ליטעראַטור־פאַראיין
אויף טלאַמאַצקע 13 אַראַנזשירט אַן עפּנטלעכע באַגעגעניש לכּבוד אים. אָבער עס
איז געווען אַזאַ מין אָונט, ווען קיין „אָונטן“ געלינגען נישט. פּאַכליט שפּירן
דאָס אַרויס פון דער לופּט ממש. האָב איך טאַקע, ווי סעקרעטאַר פון פאַראיין,
געבעטן די באַדינער פון זאַל דערווייל קיין שטולן נישט אויסצושטעלן. טאַמער
וועט יאָ קומען אַן עולם — וועט מען אין דער לעצטער רגע אימפּראַוויזירן
דאָס אויסשטעלן די שטולן. דערווייל זיצן מיר אין אַ גרויסער חברישער מסיבה
און מיר זופּן טיי און מישן דעם צוקער און מישן די גאַנצע וועלט? דישע שריי-
בערס אַריין אין אונדזער היטערן שמועס. די חברים אַרום טיש האָבן אין גאַנצן
„אָונט“ פאַרגעסן. געדענקט האָבן אים נאָר דניאל טשאַרני, דער גאַסט, און
איך, דער אַפיציעלער גאַסטגעבער. אַלע פאַר מינוט האָט אַריינגעקאַפּעט דורך
דער טיר אַ צוהערער, און זעענדיק דעם ליידיקן זאַל איז ער באַלד ווידער
אויסגעטריקנט געוואָרן. יעדער נייער באַזוכער האָט מיך אומרויך געמאַכט —
אפּשר, טאַמער, פאַרט... טשאַרני האָט אָבסערווירט מיין אומרה, אָבער געבליבן
זייער רויק. עס איז קלאַר געווען, אַז ער האָט נישט קיין טענה צום אַפּוועזנדיקן
פּובליקום און אַפילו נישט צום גאַנצן ייִדישן פּאַלק, וואָס שטעלט אָפּט צו
אַזעלכע אַפּוועזנדיקע פּובליקומס בני ליטעראַרישע אונטערנעמונגען... טשאַרני
האָט דעם אינצידענט קיין מאַל מיר נישט דערמאָנט, אַפילו נישט באַלד אויפן
אַרט.

אַ סך יאָרן שפּעטער — 1948, מאַנטרעאַל: צווישן די עטלעכע אָונטן, וואָס
זענען פאַר טשאַרני אַראַנזשירט געוואָרן איז געווען אויך אַן אָונט אין אַ פּריי-
וואַטער שטוב. דאָ איז שוין גראַד געווען אַ גרויס געדענג. נאָר די שעהען
גייען, עס ווערט עלף, צוועלף און — מען האָט פשוט פאַרגעסן דעם גאַסט. דער
גאַסט איז געזעסן צווישן חברים, דערציילט מעשהלעך מיט זיין טיפּער האַרצי-
קער שטים און — זיך שטאַרק געמאַכט פאַרגעסן, אַז מען האָט דעם הויפּט-
גאַסט פאַרגעסן.

פּרייטיק, 26סטן יוני 1959. צופעליק בין איך אין באַסטאָן. און מיט גע-
שפּאַנטער חברישער פּריידי גיי איך מיט אַ פּריינד באַזוכן אין דער סאַנאַטאָריע

דעם אייביקן פאציענט דניאל טשאַרני. געריכט זיך צו טרעפן אים זיצנדיק אין זיין אימפּראָוויזירטער אַמבאַסאַדע. מען רופט אים שוין צענדליקער יאָרן „דער אַמבאַסאַדאַר פון דער ייִדישער ליטעראַטור“ צוליב זיין אינטערעסירן זיך פּער־זענלעך מיט יעדן ייִדישן שרײַבער, יעדן ייִדישן נײַעם בוך. די אַמבאַסאַדע איז טאַקע דאָ, אַ שאַפּע מיט די נײַסטע ביכער אין ייִדיש, בערג מיט צײַטונגען און — אויך דער קליינער זאָלאָגישער גאַרטן מיט ווילדע חיות־ליאַלקעס, בערן, וועלף, לײַבן, טיגערס, וואָס טשאַרני פאַרשפּילט זיך מיט זיי אין שעהען פון טעג־לאַנגער איינזאַמקײט. ער האָט אַט דעם גאַרטן שוין באַשריבן אין אַ סך פעליעטאַנען און מיט זיי פאַרשפּילט זײַנע לײַענערס אויך, וואָס איינזאַמען מיט אים פון דער ווייטן.

מען האָט מיר געזאָגט, אַז טשאַרני גײט אַרום צו ביסלעך, נעמט אויף זײַנע געסט אין גאַרטן. עס איז דאָך זומער. אָבער איך טרעף טשאַרני אין בעט. זײַן אייביק יונג פנים — נאָך ייִנגער. ער זעט אויס אויסנאַמלעך גוט און האָט קאָלירן אין פנים. ראיז דאָך 71. נאָך אַלץ האָט דאָס טשאַרק ייִדישע און אַ ביסל אינדיאַנישע פנים אַ שטילן חן. ער שטעלט מיך פאַר פאַר די קראַנק־שוועטער, איינע איז אַן אוקראַינערין און זי באַרימט זיך פאַר מיר מיט איר קענען לײַענען און פאַרשטיין ייִדיש. אַז מען איז יאָרן אין דער געזעלשאַפּט פון דעם ייִדיש־אַמבאַסאַדאַר — ווי איז עס דען אַנדערש מעגלעך?

טשאַרני דערצײלט און באַגאַטעליזירט די סיבה פון זײַן ליגן אין בעט. עפעס איז ער נעכטן אומגעפאַלן און זיך עפעס דאָרט צעבראַכן אַ ביין, אַ היפּטביין. ווייס איך וואָס! ער האָט שוין צוואַנציק מאָל זיך פאַרמאַסטן מיט דעם מלאַך־המות און אים בײַגעקומען, וועט ער דאָס איין און צוואַנציקסטע מאָל אויך בײַקומען. אָבער דערווייַל קאַסט אים — און דאָס זעט מען — אַ שטיק געזונט יעדער ריר. די גרויסע, גוטע אויגן ווערן ווי אַנגעבלאַזן מיט שרעק און ווייטיק בײַ יעדן קער און ווענד. אָבער דער טאַקט דאַמינירט נאָך אַלץ. ער וויל די געסט — און גראַד זענען עטלעכע דאָ געווען, צווישן זיי פּראַפעסאָר א. א. ראַבאַק — נישט מצער זײַן. ער פרעגט זיך אויס אויף דעם געזונט פון די געסט, דעם געזונט פון אייגענע פון די געסט. ער נעמט אָפּ גרוסן און ער שיקט גרוסן. ער וויל האַלטן די האַנט פון גאַסט און מען מערקט, אַז זײַן האַנט גליט. ער האָט היץ. די שעה לופט אָפּ גיך אין שמועס וועגן אַלע אַקטואַליטעטן פון דער ייִדישער ליטעראַטור. עפעס ווי ער וואַלט זיך נאָך געוואַלט אונטערבאַווסט־זײַניק אַנזאַפּן מיט אַלע נײַעסן, דער אַמבאַסאַדאַר, איידער זײַן גרויסן באַריכט דאָרט אויבן.

ער געזעגנט זיך, דריקט טשאַרק די הענט מיט זײַן לינקער האַנט, די רעכטע ליגט אַ פאַרדעקטע, זי איז שוין לאַנג אויף יענער־וועלט. אַלע מאָל וואַרעם

— היינט גליט זיין האנט. אויף צו מאַרגנס איז געקומען דער רענטגען־באַריכט וועגן דעם ביינברוך, אויף צו איבער מאַרגנס איז ער אָפּערירט געוואָרן, און אויף צו איבער־איבער־מאַרגנס איז שוין געווען נאָך אַלעמען. די איין און צוואַנציקסטע רונדע האָט ער דאָך פאַרשפּילט.
דער מענטש, וואָס האָט מיט זיין לעבנס־הומאָר באַזיגט זיין לעבנס־טראַגיק. אָן איוב, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן... געבענטשט.

1959

חיענע יאפע

געבוירן אין דראַהיטשין, פוילן, אין יאָר 1898. קינדווײַז געקומען קיין ניריאַרק. זינט אירע צוואַנציקער יאָרן אַ זשורנאַליסטין. באַרײַזט די וועלט, יאָרן געוווינט אין אַרץ־ישׂראַל. געשטאַרבן אויף אַ רײַזע איבערן ווייטן מיזרח, דאָר גערשטיק, דעם 20סטן נאָוועמבער 1958, אויף דער שיף קאַמבאָדיאַ — צווישן האַנג־קאָנג און אינדיע.

שרײַבערינס האָבן מיר אין דער ייִדישער ליטעראַטור שוין פון אייביק אָן, בפירוש פון אייביק אָן, מחמת צווישן די ערשטע ייִדישע פענעמענטשן, וואָס פלעגן שרײַבן מיט גענדזענע פענעס, שוין אין די צײַטן פון בבא־בוך, זענען געווען פרויען. קיין דור אין אונדזער ליטעראַטור אָן שרײַבערינס. אָבער ייִדישע זשורנאַליסטינס איז אַ נײַעס — און איינע פון די פּיאָנערינס אויף דעם געביט איז געווען חיענע יאָפע, אָדער דזשין יאָפע, אָדער ווי מען פלעגט זי צווישן חברים רופן: דזשינדל — צוליב איר חן און חבּרשאַפט.

זי דערציילט זייער גערן, און בײַ יעדער געלעגנהייט, איר לעבנס־געשיכטע. אַמעריקע האָט פּראָדוצירט דעם סנאַביזם פון מענטשן, וואָס זענען „סעלף־מעיד“ — אויף ייִדיש: אַליין זיך געשטעלט אויף די פּיס. און — וואָס טיפּער מען הייבט אָן, אַלץ העכער שטייט מען שפּעטער אין לעבן. פלעגט חיענע יאָפע גערן דערציילן: ווי לאַנג איז עס דען ערשט — בין איך נאָך אַ קליין מיידעלע געווען, מיט שוואַרצע געקרייזלטע צעפלעך, און ווי אַ נעגערין זע איך דאָך נאָך היינט אויס, דעמאָלט האָב איך אין גאַנצן אויסגעזען ווי אַ קליין נעגעריקין, און באַרוועס פלעג איך דאָן אַרומלויפן, ווי אַלע קינדער פון דער ייִדישער „איסט־סאַיד“ פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. נאָר מיך האָט עס, ווי מיט אַ פּישוף, געצויגן צו די ייִדישע רעדאַקציעס. צו די פאַר־שטויבטע אַדמיניסטראַציעס, באַגראַבענע אונטער בערג פאַפּירן. צו די רעדאַק־טאַרן, וואָס זענען אַלע מאָל געווען צערודערט און אַלע מאָל זיך געקריגט מיט עמעצן. דאָ פלעג איך מיך אַרומדרייען צווישן די צעקריגטע טישן און געווען אין זיבעטן הימל, אַז מען האָט מיך געשיקט אַ גאַנג, נאָך אַ פּעקל ציגאַרעטן, נאָך אַ פלעשל קאַקאַ־קאַלאַ, אַ נײַער ענגלישער צײַטונג. קינדער חלומען דאָך אין אַמעריקע פון אַלערליי קאַריערעס, פון האַליווד, וויסן הויז, און איך האָב געחלומט צו זיצן אַ מאָל בײַ אַזאַ פאַרשטויבטן רעדאַקציע־טיש, צו זיין אַ רע־דאַקטאַרשע און זיך אויך אַזוי קריגן. — — און זי האָט איר תּלום פאַרווירק־לעכט, אָבער געקריגט האָט זי זיך קיין מאָל נישט, חיענע יאָפע.

מעשה שהיה אין די שפּעטע צוואַנציקער יאָרן אין וואַרשע. איז אַ מאָל

געקומען זייער אַ שטיל אַמעריקאַניש מיידל אין ליטעראַטן־פאַראיין אויף טלאַמאַצקע 13. זייער איידל, כאַטש אַ ביסל עקסצענטריש אַנגעטון, מיט זייער טיפּע, גרויסע, שיינע, שוואַרצע אויגן, היפש געקרייזלטע, קראַ-שוואַרצע האַר, די הויט אַליינברוינ, אַ ביסל גרינלעך, ווי די הויט פון די שפּאַניערינס, און זי האָט זיך פאַרגעשטעלט: חיענע יאַפע — אַ ייִדישע זשורנאַליסטין פון אַמעריקע. זענען מיר געווען זייער העפלעך און געפרעגט די קאַלעגין, ווי לאַנג זי וועט דאָ בלייבן און מיט וואָס מען קען איר העלפן. און כאַטש עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זי געפינט זיך אין וואַרשע ערשט קוים אַ טאַג, און כאַטש זי איז אַזוי שטיל, אַזוי ווי אַן אַמעריקאַנער קען אַ מאָל זיין שטיל, ווען ער איז שטיל איין מאָל אין הונדערט יאָר — איז שוין נישט נייטיק מיט גאָר־נישט צו העלפן חיענע יאַפע. זי איז שוין סײַ ווי אומעטום געווען און אַלץ געזען. אַזוי ווי אין יעקב גלאַטשטיינס ליד „דער רײזעמאַן“: אומעטום געווען און אומעטום געוואָן — אַלץ געזען און אַלץ געזאַגן... דאָס איז אַמעריקאַנישע זשורנאַליסטישע טעכניק. און חיענע יאַפע האָט זי געהאַט אין איר בלוט: צו זען זייער גיך און זייער גרונטיק — די אייבערפלאַכן... אָבער חיענע יאַפע איז דאָך אַ זשורנאַליסטין מיט אַ ייִדיש האַרץ געווען, פלעגט זי אונטער די איי־בערפלאַכן אַלע מאָל דערזען און דערפילן מיטן גאַנצן לירישן האַרץ דאָס פינ־טעלע ייִד...

אין פאַרלויף פון פיל יאָרן איז אויסגעקומען אין מערערע לענדער און אויף מער ווי איין וועלטלייך זיך צו באַגעגענען מיט חיענע יאַפע. און זי איז אומעטום די זעלבע געווען. אומעטום כסדר זייער מיד, כאַטש אַט אַ מאַרגן שטאַרבט זי, און אומעטום זייער סענטימענטאַל. קיין לידער האָט זי קיין מאָל נישט געלייענט, נאָר וועגן פאַעטן האָט זי גערן גערעדט מיט איר אַ ביסל זינגענדיקער שטים און אייביקן שמייכל אויף די נעגראַדע ליפן. אומעטום פלעגט זי זוכן גוטע חברים, אַ ביסל זיך אַנצושפאַרן אָן זיי, ווייל עס איז איר אַלע מאָל זייער איינזאַם געווען. זי האָט נישט געהאַט קיין אייגענע משפּחה. עטלעכע מאָל געפרוווט מוזל אויף דעם געביט, אָבער גיך די פּראָבעס אויפגע־געבן. זי איז צו אומרויך געווען און צו פיל — קאַפּ און האַרץ — אַרײַנגעטון אין זשורנאַליסטישן פאַך. און עס איז אַ שווער פאַך. שווער צו זיין אַ ייִדישע זשורנאַליסטין אין אַמעריקע און צו „דעקן“ אַזאַ אומרויךע וועלט.

חיענע יאַפע פלעגט זיין מיד און סענטימענטאַל נאָר דעמאָלט, ווען עס איז נישטאַ קיין אַרבעט. זי איז אייביק נייגעריק. איין מאָל האָב איך זי גער־זען אין אַ שטוב לייענען פרעמדע בריוו. פרעג איך: האַסטו דען נישט איי־גענע בריוו? זאָגט זי: איך בין אַ זשורנאַליסטין — אייגענע בריוו קענען מיר נישט געבן קיין איבערראַשנדיקע נײַעס, פרעמדע יאָ. בריוו צו מיר געשרי־בענע לאַנגווייליקן מיך... און געשעט עפעס — ווערט חיענע יאַפע וואַכעדיק

ווי אַ וואַראַבעיטשיק. גייט זי אויף גלייכע ווענט, דורך די ווענט, איבער די דעכער, אבי עפעס נייעס געוואָר צו ווערן און וואָס גיכער צו טעלעגראַפירן צום „טאַג“ אין ניו־יאָרק, דער צייטונג, מיט וועלכער זי איז כמעט דאָס גאַנצע לעבן פאַרבונדן. און כאַטש זי קען ענגליש פונקט ווי ייִדיש, געפעלט איר נאָר צו שרייבן ייִדיש.

צופליק איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין מעקסיקע, ווען טראַצקי איז דאָרט דערהרגעט געוואָרן אין יאָר 1940. חיענע יאָפע איז דאָרט פונקט געווען אויף וואַקאַציע. אַט ערשט איז זי געווען אין גאַנצן פאַרטון אין רוען, רוען און סענטימענטאַל ווי אַ טויב, נאָר ווי גיך טראַצקי איז דערהרגעט געוואָרן איז זי איבערגעביטן געוואָרן. אויס מיד, אויס רו, אויס סענטימענט. זי איז אַ שפאַרבער, וואָס לויערט אויף נייַעס־רויב און טראַגט עס באַלד דורך דעם טעלעגראַפֿאַן־אַמט צו איר נעסט, דעם „טאַג“. זי „דעקט“ דעם „ענין טראַצקי“. ערשט טעג שפּעטער, אַז טראַצקי איז פאַרשוונדן פון די ערשטע זייטן פון צייטונגען, איז זי ווידער געוואָרן מיד און געבענקט נאָך רו און ערשט אָנגע־הויבן דערזען דעם ענין טראַצקי ריין מענטשלעך.

וועגן וואָס דו זאָלסט נישט רעדן מיט חיענע יאָפע איז זי פול מיט פרטים וועגן דעם ענין. איז עס באַלעזנקייט? זשורנאַליסטישע אינטוויציע? גיכער דאָס צווייטע. זי איז אַלע מאל סופּער־אַמעריקאַניש־פאַטריאַטיש און סופּער־ייִדיש־נאַציאָנאַל. אַ מוסטער פון אַ ייִדישער זשורנאַליסטן אויף אַ גרויסן פאַרנעם. זי האָט געמאַכט הונדערט גרויסע רייזעס, טויזנט אינטערוויען מיט גרויסע מענטשן און סתם געשריבן אַ צען טויזנט אַרטיקלען אונטער צען פּסעוודאָנימען. אַן איסד־סאָידער ייִדיש מיידעלע, וואָס האָט פאַרווירקלעכט איר פאַנטאַסטישן חלום. און אַפילו געשטאַרבן איז זי ווי אַ קאַפיטאַן אויף זיין שיף — טאַקע אויף אַ שיף צווישן כינע און אינדיע, „דעקנדיק“ מיט אַ סעריע אפשר אירע פאַרביקסטע אַרטיקלען, דעם ווייטן מיוזאָן און דער עיקר די ייִדישע שאַרית־הפּליטה פון אַט דעם ווייטן מיוזאָן.

נחום יוד

געבוירן 1888 אין א שטעטל אין מאהילעווער קרייז. 1913
געווינט אין וואַרשע. 1916 געקומען קיין אַמעריקע. גע-
ווינט אין ניו־יאָרק. געשטאַרבן אין 1966.

נחום יערוסאַלעמטישק האָט ער אַ מאָל געהייסן, אַזוי פלעגט ער אויך
אונטערשריבן זײַנע ערשטע לידער און פאַבלען. שפעטער האָט ער אַראָפּגע-
וואָרפן צוועלף אותיות פון זײַן לאַנג נאָמען און געבליבן בלויז בײַ נחום י.
שפעטער האָט ער צוגעגעבן צוויי אותיות און איז געוואָרן נחום יוד. און אַזוי
שוין — וויינט אויס — אויף שטענדיק.

נחום יוד האָט אַ צײַט לאַנג פאַרבראַכט בײַ די סיביריש־אַזיאַטישע ייִדן
און ער רעדט מיט אַ סך אינטערעס וועגן זײ, ער רעדט אַזוי ווי ער וואָלט גע-
ווען איינער פון זײ. און אַזוי זעט ער אויך טאַקע אויס אַ ביסל און אפשר אַ
סך. ער האָט ברען־שוואַרצע, אַזיאַטישע אויגן, אַ געלבלעכן שנין אין דער הויט
פון פנים, שוואַרצע, געדיכטע וואַנסעס און פונקט אַזאַ געדיכטע ליסענע, ווי
גאַט האָט געבאַטן, ווי אַ סטאַטוע פון סאַקראַטעס.

אַזאַ נערוועזער און אַזאַ גוטמוטיקער דיכטער ווי נחום יוד איז דאַכט זיך
נישטאַ קיין צווייטער. פלוצלינג — כמעט אַן אַ פאַרוואַס — נעמט ער זיך בײַ-
זערן אויף דיר. די סיבה: אים האָט זיך געדאַכט, אַז וועדליק ווי דו רעדסט
דאַרפסטו נישט האַלטן פון דער גרויסקייט פון אַברהם רײזען. און נישט האַלטן
פון אַברהם רײזען איז אַ פאַרבּרעכן לויט נחום יוד. איז אַזוי ווי דו האַלטסט
נישט פון אַברהם רײזען — כאַטש דו האַסט נאָך קיין פיפּס נישט געטון די
גאַנצע צײַט וועגן אַברהם רײזען — דאַרף ער זיך בײזערן אויף דיר, עוקר מן
השורש זײַן דיך. און אַז ער האָט זיך אָפּגעבייזערט אַ האַלבע שעה און אָפּגע-
רעציטירט אַ טוץ רײזען־לידער — טאַקע ווונדערלעכע — פאַר דיר, לאַזט
ער דיך ערשט קומען צום וואָרט. קלערסטו אים אויף, אַז להד"ם, אַז דו ביסט
גאָר אַ גרויסער אָנהענגער רײזענס. פאַלט נחום יוד ווידער אַרײַן אין צווייטן
עקסטרעם און הייבט דיר אַן צו זאָגן „דו“ און נעמט דיך אַרום און קושט דיך
און וואָלט גערן געטאַנצט אַ קאַזאַצקעלע מיט דיר און אויסגעטרונקען אַ
קווערטל זעקס און נײַנציקער.

און אַט אַזוי רעדנדיק מיט דיר באַמערקט נחום יוד אַ קלאַוויר. פאַרגעסט
ער דעם שמועס און פאַרגעסט די וועלט און זעצט זיך אַוועק אַ פרווון טון צי
קען ער קלאַפן אַ ביסל אויפן אינסטרומענט און עס לאַזט זיך אויס, אַז ער
שפּילט גאָר גוט און אַט דערציילט ער דיר, אַז אין דער אמתן האָט ער גאָר
געדאַרפט זײַן אַ מוזיקער, וואָרעם מוזיק האָט ער אויף אַן אמת ליב און פאַעזיע

האָט ער גאָר פּינט, ווייל אמתע ריינע פּאָעזיע איז די מוזיק. אָבער דיר ווערט דערווייל קלאָר פון וואַנעט עס נעמט זיך די פּראַכטפולע מוזיקאַלישע שפּראַך אין נחום יודס דיין־שטילע לירישע לידער און פון וואַנעט עס נעמט זיך די פּאַרביקע שפּראַך אין זיינע פּאַבלען, וואָס רעציטירן זיך ממש אַליין פון זיך. ווייל דער דיכטער האָט זיי געשריבן נישט נאָר מיט וויץ און מיט פּאַלקס־חכמה, נישט נאָר מיט אַ וואַך אויג, נאָר אויך מיט אַ פּילעוודיקן אויער.

נחום יוד איז דאָכט זיך דער איינציקער יידישער פּאָעט, וואָס לעבט פון זיין פּאָעזיע. דאָ אַ ליד און דאָרט אַ פּאַבל און עס קלאַפּן זיך צוזאַמען די פּאַר דאַלאַר, וואָס זענען נייטיק אויף אַ וואַך פרנסה, דערצו לעבט ער איינזאַם, אָן אַ משפּחה. און אַ פּאַבל האָט ליב יעדער זשורנאַל און אַ זכרון האָבן זיי נישט קיין צו גוטן, נו קען מען דרוקן דעם זעלביקן משל מער ווי איין מאָל, מען אַרבעט אַ ביסל איבער. און עס איז — אַגב — נישט קיין עוולה. אַ משל דאַרף זיך גוט פּאַרגעדענקען און ערשט דעמאָלט דינט עס דעם צוועק, גייט עס אַריין אין לשון אַריין.

אַ זכרון אָן איינערנער, די האַלבע יידישע פּאָעזיע פון אליהו בחור ביו היינט געדענקט ער פון אויסנווייניק און זיינע אייגענע לידער און פּאַבלען — יעדער אות, און די וועלט־ליטעראַטור קען ער נישט שלעכט, און אפשר טאַקע גאָר גוט, און אַ פּאַרשטייער פון ליטעראַטור בכלל איז ער — און אַט הער איך אים ווי ער האַלט אַ לעקציע וועגן יידישער ליטעראַטור אין אַמע־ריקע. דאַרף דאָך דאָס זיין ביז גאָר אינטערעסאַנט. איז ער אָבער נישט. רעדט ער ווי מען רעדט פאַר קליינע קינדער, ציט לאַנגזאַם די ווערטער ווי אַט, אַט און זיי ענדיקן זיך אין גאַנצן ביי אים און וואָס וועט ער שפּעטער זאָגן... זיצן אַ פאַר חברים ביי דער לעקציע און זיי קוקן זיך איבער. וואָס איז געשען? דאָס שייטערע פּובליקום רינט אויס איינציקווייז. פּלוצלינג אָבער דערקאַפט ער זיך, נחום יוד, ער גיט אַ רוק אַוועק די פּאַפּירן מיט זיינע נאָטיצן, און געווען איז עס אַ פּאַק, כאַטש ווי צו אַ גאַנצער ליטעראַטור־געשיכטע, און זאָגט דעם עולם פּראָסט און פּשוט, אַז ער איז נישט קיין רעדנער, נאָר אַ פּאָעט און אַט וועט ער לייענען פּאַבלען און פּאָעזיע. און ער לייענט, ניין, ער לייענט נישט, נאָר ער זאָגט אויסנווייניק, און ער זאָגט נישט, נאָר ער שפּילט ווי דער בעסטער אַקטיאָר. די חיות פון די פּאַבלען ווערן לעבעדיק און די לעבעדיקע חיות הייבן אָן צו רעדן ווי מענטשן, אַזוי ווי דאָס דאַרף זיין אין אַ פּאַבל און די מאַראַלישע סענטענצן פון די פּאַבלען שווימען אַרויס אויף דער אייבער־פּלאַך קלאָרע און דייטלעכע. דער איינגעדרימלטער עולם ווערט וואַך, די האַלב־אָוועקגעאַנגענע קערן זיך אום פון דער טיר, מען לאַכט, מען ווערט איינס מט דעם דיכטער. מען רעדט צוויש זיך, אַז הלוואי וואַלטן אַלע יידישע דיכ־טערס אַזוי געקענט לייענען זייערע שאַפּונגען, וואַלט די גאַנצע יידישע ליטע־

ראַטור אויפגעלעבט. נאָר נחום יוד פאַרגעסט קיין מאָל נישט, אַז חוץ דעם וואָס ער איז איינער פון די בעסטע פאַבל־דיכטער איז ער אויך אַ צאַרטער ליריקער און צווישן צוויי פאַבלען וואָרפט ער פּסדר אַרײַן אַ ריין ליריש ליד, וואָס די פאַכלייט באַטראַכטן ווי די ראַזשינקעס אין קוילעטש און דער פשוטער עולם באַטראַכט עס ווי די וואַטע אין וועלכער מען מוז וויקלען די טײַערע אתרוגים פון די פאַבלען. און אַלע נעמען פאַר ליב.

און אין דער פאַנטאַזיע גייט מען צוריק ערגעץ צום זיבעצנטן אָדער גאָר זעכצנטן יאָרהונדערט, צו דער צײַט פון די שפּילמענער. אַט אַזוי זענען זיי געווען די שפּילמענער, די ערשטע ייִדישע דיכטונגס־פאַרטרגערס. אַט אַזעלכע געױנדניקעס און אַזעלכע גאָר פאַעטן ווי נחום יוד.

דאָס פאַלק גאַרט אים צו הערן שפּילן זײַנע פאַבלען, די קינדער חלשן נאָך זײַנע פאַבלען, נאָר ער אַליין, נחום יוד, האָט צום ליבסטן ליב זײַנע לידער, זײַנע ריין לירישע לידער: „צינדט זיך אָן אַ ווייטער שטערן — אין דעם סאַמעטענעם רוים — זיצן פּייגל דרײַ און קלערן — אויף אַ הויכן, אַלטן בוים — —“.

יעפים ישורין

געבוירן אין ווילנע אין יאָר 1885. געאַרבעט בני אַלערליי פּאַכן. 1906 פּאַרלאָזט ווילנע, דורך פּאַריז געקומען אין יענעם יאָר קיין ניו־יאָרק. 40 יאָר געווען הויפּט־קאַסירער פון „פּאַרווערטס“. מיטבויער פון אַרבעטער־רינג. גע־שטאַרבן 26סטן אָקטאָבער 1967.

אַלץ אין דער וועלט האָט איכות און כּמות — גייסט און גוף. אַזוי אויך די ליטעראַטור. דער קריטיקער האַלט די האַנט אויף דעם דופּק פון איר טאַלאַנט. דער ביבליאָגראַף האַלט אויך זיין האַנט אויף דעם דופּק פון אַ ליטעראַטור — אָבער אים אינטערעסירט נישט אין דער ערשטער שורה דער טאַלאַנט. אים אינטערעסירט דער כּמות.

זאָלן די קריטיקערס זיך פּאַרנעמען מיט דער קינסטלערישער זייט פון אַ ליטעראַריש ווערק. ער גרייט צו פּאַר זיי די מאַטעמאַטישע אינפּאַרמאַציע. געוויינטלעך פּאַרנעמט זיך אַ ביבליאָגראַף נאָר מיט איין ליטעראַטור — אַ נאַציאָנאַלער. זיין ליטעראַטור.

יעפים ישורין איז געווען דער ביבליאָגראַף פון דער יידישער ליטעראַטור. אַזאַ אַרבעט טוען אין די היינטיקע טעג און יאָרן די מאַשינען־קאַמפּיוטאַרס. דער חשבון פון די קאַמפּיוטאַרס איז אפשר פּינקטלעכער — אָבער ער איז אַן אַ האַרץ. און יעפים ישורין איז געווען אַ ביבליאָגראַף מיט האַרץ. פון הונדער־טער טויזנטער קאַרטאָטעק־אַרטלעך איז באַשטאַנען דער בוי־מאַטעריאַל פון זיינע ביבליאָגראַפיעס. אַלע — געשריבן מיט זיין האַנט. מיט דער כאַראַקטער־ריסטישער שריפט זיינער. אַ דיסציפּלינירטע שריפט. קלאַר און דעטלעך. די אותיות אין אַ שטייענדיקער פּאַזיציע. אַ שריפט פון אַ געדולדיקן מענטש. מען דערקענט באַלד, אַז די דאָזיקע האַנט, אַז זי נעמט זיך צום שרייבן, קען זי אַזוי אַפּשרייבן שעהען. אַ שריפט וואָס ווערט קיין מאָל נישט מיד, זי גייט און גייט — ווי אַן עלעקטרישער זייגער.

יעפים ישורין האָט זיך ספּעציאַליזירט אין פּאַרצייכענען אַלע אַרטיקלען, וואָס זענען געשריבן געוואָרן אין יידיש וועגן ליטעראַרישע ווערק פון כּמעט אַלע יידישע שרייבערס אין די לעצטע הונדערט יאָר. נישט אַלע ווערק האָט ער געלייענט. ער האָט אָבער געהאַט אַזאַ אינטוויזיע, אַז ער האָט מיט איין בליק געקענט איבערלייענען גאַנצע זייטן און אַרויסנעמען פון דאָרט וואָס ער זוכט. און געזוכט האָט ער אַרטיקלען, ביכער, בריוו, וואָס זענען געשריבן געוואָרן וועגן שרייבערס אין יידיש און זייערע ווערק.

כּמות — קוואַנטום — האָבן בייזע קריטיקערס און רעצענזענטן אַפט אַוועק־

געמאכט מיט דער האַנט ישורײַנס לעבנסווערק. אָבער אין דער וועלט אין פאַראַנען אַ געזעץ, אַז כּמות איז אויך איכות. מען האָט דאָך געמוזט נעמען אין אַכט, אַז ישורײַן טוט דאָס דאָזיקע ביבליאָגראַפֿירן אָן געזאַלט. ער איז אַ וואָלונטיר. ער גיט אַוועק אויף דעם אַלע זײַנע פּרײַע שעהען, נעכט, מעת־לעתה, דאָס גאַנצע לעבן זײַנס. אַט שטייט ער פאַר מײַנע אויגן. מיט־הויך, שטיל אָבסער־וירנדיק, אַלע מאָל קאַרעקט. ער הערט צען מאָל מער ווי ער רעדט. ער הערט גאַר גערן, אַז מען רעדט וועגן זײַן לעבנסווערק. און — מען איז דאָך גאַר אַ מענטש — ער האָט באַזונדערס ליב, ווען מען רעדט טאַקע גוטס. ער טיילט דאָך כּבוד הונדערטער ייִדישע שרײַבערס — מעגן זײַ אים אויך צוטיילן אַ ביסל כּבוד. יעדער יובל זײַנער ווערט באַצײכנט מיט אַ בוך־אויסגאַבע. און גאָט האָט ישורײַנען געשענקט יאָרן. זײַן קרוינױערק: „100 יאָר מאַדערנע ייִדישע ליטע־ראַטור“. עס איז דערשינען אין יאָר 1965 — עס האַלט 630 זײַטן. דאָס ווערק איז אַ קופּערנער שליסל צו דער אַײַזערנער טיר פון דער מאַדערנער ייִדישער ליטע־ראַטור. עס איז אַזוי פאַרצווייגט, אַז מען דאַרף נאָך אַ גאַלדן שליסעלע צו דעם קופּערנעם שליסל. עס איז ממש אומגלייבלעך, אַז אײַן מענטש האָט דאָס אַלץ געטון. אַוודאי איז דאָס ווערק נישט פּערפּעקט. צו ווייניק פּאַכמעניש. בעיקר האָט ד״ר יעקב שאַצקי ז״ל אָפט קריטיקירט דעם אופן ישורײַנס צו גרינג ביב־ליאָגראַפֿירן אַרטיקלען אָן באַזײַט. שאַצקי — אַליין אַ גרויסער פּאַכמאַן אין געביט פון דער ביבליאָגראַפֿיע — האָט בײַסיק געשפּאַסט: ישורײַן ביבליאָגראַ־פירט דאָך אַפילו נעמען פון ייִדישע שרײַבערס אין אַ טעלעפּאָן־בוך. ישורײַנען האָט עס וויי געטון, אָבער ער פּלעגט שוויגן און טראַכטן: פאַר וואָס קומט מיר די שאַרפע קריטיק? איך האָב ליב די ייִדישע ליטעראַטור. איך אַליין קען אויך די חסרונות פון מײַן ווערק. אָבער מער ווי אײַן פאַר הענט און אײַן קאַפּ האָב איך נישט. איך בין איבערצײַגט, אַז מײַן ווערק וועט אָפּגעשאַצט ווערן פון די קומענדיקע היסטאָריקערס פון דער ייִדישער ליטעראַטור.

מיט הונדערטער ייִדישע שרײַבערס האָט ישורײַן קאַרעספּאָנדירט, און אויף יעדן בריוו געענטפּערט תּיכּף. און מיט דער אײַגענער האַנט. גאָט האָט אים געשענקט יאָרן — אָבער אויך שווערע משפּחה־אומגליקן. ער האָט פאַרלוירן אַ זון. אָבער ער האָט זײַן ביבליאָגראַפֿישע אַרבעט נישט אויפּגעגעבן. ער האָט אין דער אַרבעט געזען זײַן תּיקון און שליחות, און געפונען טרײַסט.

נחום כאנין

געבוירן אין אַ שטעטל אין מינסקער גובערניע אין יאָר 1886. חדר, תלמוד-תורה, אויטאָדידאַקט. טעטיק אין בונד — פון 1906 ביז 1912 — טורמעס און קאַטאַרגע. זינט דאָן אין אַמעריקע. אַקטיוו אין אַרבעטער־רינג. יאָרן לאַנג ביל־דונגס־דירעקטאָר, שפעטער גענעראַל־סעקרעטאַר פון א"ר. מיטאַרבעטער אין סאַציאַליסטישע צייטונגען און צייט־שריפטן. מחבר פון עטלעכע ביכער. געשטאַרבן 10טן אויגוסט 1965.

איינער פון יענע, וואָס גלייבן, אַז דער טיפּסטער יסוד פון דער סאַציאַ־ליסטישער באַוועגונג אין דער וועלט איז גוטסקייט בין אַדם לחברו. נאָר פּדי גוטסקייט זאָל באַהערשן די וועלט — מוז זי עס טון מיט דער הילף פון יושר. און נישט נאָר זענען גוטסקייט און יושר דער יסוד פון דער שענצטער פון אַלע באַוועגונגען פון גאָטס וועלט — דער סאַציאַליסטישער, נייערט גוט־ס־קייט און יושר זענען אויך דער יסוד פון דער נשמה פון יעדן יחיד באַזונדער. דער דאָזיקער „איינער פון יענע“ איז נחום כאַנין. ער איז שוין אַזוי לאַנג אין אַמעריקע, אַז עס דאַכט זיך דיר, אַז ער איז דאָ געבוירן געוואָרן, אָבער נישט געקוקט אויף זיין אַמעריקאַנישקייט האָבן זיך די וואַרצלען פון זיין גאַנצן מהות קיין מאָל נישט אָפּגעריסן פון יענע ערשטע יאָרן זיינע אין צאַרישן רוס־לאַנד, וואָס האָבן אים — כאַנינען — פאַרמירט אויף אייביק.

אַ רונד און מילד פנים פון איינעם, וואָס איז גרייט אַ טובה צו טון און עס וואַרט צו הערן אַ טענה און אַ פאַדערונג. הערן מיט באַדאַכט און מיט געדולד און ענטפערן מיט גרויסן ערנסט און מיט אַזוי פיל גוטן ווילן, אַז אַפילו אויב זיין פאַדערונג קען נישט דערפילט ווערן — ווערט אויך גרינגער אויף דער נשמה. עס איז דאָ ווער וואָס זאָרגט זיך מיט מיט דיר — זאָרגט זיך אויף אַן אמת. מאַכט נישט קיין אַנשטעל.

מיר איז גרינג די אַלע זאַכן צו זאָגן אויף נחום כאַנינען — ווייל דער צופאַל האָט אַזוי געפירט, אַז נישט געקוקט אויף די אפשר הונדערטער באַגע־גענישן מיט אים — האָב איך קיין מאָל פון אים קיין טובה נישט געדאַרפט. און ער איז שוין צענדליקער יאָרן לאַנג אין שליסל־פּאָזיציעס אין דעם גרויסן יאָריד פון ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט אין ניר־יאָרק.

כאַנינס אומדערמידלעכע, אומאויסשעפלעכע, שאַרפּסטע אַרויסטריטן קעגן עקסטרעם לינקס אין דער וועלט בכלל און ייִדישער בפרט, נעמען זיך דערפון, וואָס אים טוען די זאַכן פּערזענלעך וויי. ער האָט פאַר סאַציאַליסטישן יושר

און גוטסקייט זיין יוגנט אַוועקגעגעבן און אַ טייל פון זיין געזונט, אַ באַשער־דיקטע רעכטע האַנט באַקומען, און יעדער אָפּנייג פון פשוטער מענטשלעכער גוטסקייט און יושר — איז שטעלן זיין אידעאַל פון סאַציאַליזם מיטן קאַפּ אַראָפּ. און פונקט ווי אומקאַמפּראַמיסלעך איז כאַנינס קאַמף כל־זמן זיין קעג־נער שטייט אויף דער אַנדערער זייט — אַזוי גיך דערזעט ער אין אים דעם פאַרבלאַנדזשעטן מענטש, ווען ער זעט, אַז יענער איז אויפריכטיק צוריק דאָ אויף דער זייט, וווּ עס איז דאָ פשוטער יושר און עס דאַרף בכן זיין פשוטע גוטסקייט, אָדער וויצע ווערזאָ.

אָפּט, און אין פאַרשידענע שטעט, אין ניו־יאָרק, אין מאַנטרעאַל, אין פאַריז, האָב איך כאַנינען געזען און געהערט רעדן אויף ייִדישע שולקאַנצערטן. דאָ לעבט ער ווידער איבער זיין אייגענע קינדהייט און יוגנט. יאָרן פון נאַזווער גלייביקייט פון די ערשטע בונדישע יאָרן אין אַמאָליקן רוסלאַנד. כאַטש די באַדינגונגען זענען אַזעלכע אַנדערע — אויב עס איז דאָ אַ ייִדישער, וועלטלעך־כער, סאַציאַליסטישער מאַרגן אין די לענדער פון ווייטן מערב — מיט אַט די קינדער איז פאַרבונדן די האַפענונג. אין אַט דער סביבה זענען כאַנינס רעדעס די שענסטע — און ער קען רעדן.

ער קען אויך פשוט און שטאַרק איבערצייגנדיק שרײַבן. מיט סטיל שפּילט ער זיך נישט. גוטע, באַהאַרצטע זכרונות האָט ער געשריבן, אינפאַרמאַטיווע ריזע־באַשרײַבונגען וועגן ייִדן איבער דער וועלט. יאָ — כאַנינס רעדעס אויף שולקאַנצערטן. אָפּט האָב איך בני אַזעלכע געלעגנהייטן געזען ווי קינדער הערן זיך איין צו זײַנע רייד, קוקן אים שטיל גלייך אין פנים אַרײַן, דערפילן מיט קינדערישן אינסטינקט, אַז דאָס האָט צו זיי אַ טיפּן שײַכות.

יאָרן לאַנג בילדונגס־דירעקטאָר פון אַרבעטער־רינג אין ניו־יאָרק, שפּער־טער גענעראַל־סעקרעטאַר — מיינט: פּערזענלעכער קאַנטאַקט מיט טויזנטער, טויזנטער — דאָס איז אַ גאַנג אויף דער שאַרפּער גרענעץ פון בשוגג און במזיד. אָבער מיט נאַטירלעכן געפיל צו גוטסקייט און ווילן צו יושר גייט מען דורך אַזאַ וועג בשלום. כאַנין איז אים דורכגעאַנגען בשלום. איך האָב אים צופעליק געזען אויף אַ גרויסער פאַרזאַמלונג אין ניו־יאָרק לכבוד זײַנע 70 יאָר. די באַצײַונג פון עולם האָט עס רעפּלעקטירט.

י. י. זינגער האָט געחלומט צו שרײַבן אַ ראַמאַן פון דער גרויסער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע. „175 איסט בראַדוויי“ האָט דער ראַמאַן געדאַרפט הייסן. כאַנין וואַלט דאָרט זיכער פיגורירט ווי איינער פון די פּאָ־זיטיווע העלדן.

יהודה-לייב כהן

געבוירן אין ווילנע. פון 1889 אין וואַרשע. 1901 — לאַנדאָן,
 1904 — אַמעריקע. רייזעס אין אייראָפּעיִשע לענדער. גע-
 שטאַרבן אין ניו־יאָרק 1937.

יהודה-לייב כהן — אפילו דער נאָמען איז אויך פּאָלקסטימלעך, וואָלט איך געזאָגט — אַרויסגענומען פון דער מאַסע ייִדישע נעמען. יעדער ייד קען אַזוי הייסן. יהודה-לייב כהן איז דער נאָמען פון דעם ייד, וואָס האָט דאָס גאַנצע ממש לעבן זײַנס אָפּגעגעבן דעם ייִדישן פּאָלקלאָר. אין פיר ייִדישע גרויסשטעט האָט ער אָפּגעלעבט זײַן לעבן — און אויך דאָס איז גוט געווען אויף צו דערצייען אַן אויסגעשפּראַכענעם פּאָלקלאָריסט: ווילנע, וואַרשע, לאַנדאָן, ניו־יאָרק. פון צײַט צו צײַט פלעגט ער אַליין אויך אונטערזינדיקן מיט לידער — פּאָלקסטימ-לעכע, נאַטירלעך — אָבער אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט ער דאָס אין גאַנצן נעגירט.

ער האָט אַ מאָל אין יאָר 1930 באַזוכט וואַרשע. אַזוי ווי איך האָב נישט געדענקט, אַז אין באַסינס אַנטאַלאָגיע איז דאָ כּהנס אַ ליד, שוואַרץ אויף ווייס, אַ סימן אַז ער האָט יאָ געשריבן אייגענע לידער, האָב איך אים געפרעגט: ווי קומט עס — אַ ייד קנעט פּסדר לידער און לידער און מעשיות און מעשיות און אַליין פּאַרגלוסט זיך נישט אַ מאָל אויך מאַכן אַ ליד? האָט ער געענטפּערט אַז אַט איז דער צווייטער פּאָך זײַנער זיגער-מאַכערני, האָט ער דאָס גאַנצע לעבן זײַנס צו טון מיט זיגערלעך און ער האָלט זיי אין איין קנעטן, נאָר אַליין האָט ער נאָך קיין מאָל נישט געמאַכט אַ זיגערל און עס שמעקט אים אפילו נישט אַן. — ער האָט געוואָלט זײַן עקסקלוסיוו אין זײַן פּאָלקלאָריסטישער אַרבעט. יעדער פּאַרנעמט זיך בײַ אונדז מיט אַלצדינגס, יעדער שרײַבער בײַ אונדז אַ „דעפּאַרטמענט-סטאַר“ אַזוי צו זאָגן, האָט ער, כּהן, געוואָלט זײַן נאָר אַ זאַמל-לער און אויסטייטשער פון ייִדישן פּאָלקלאָר.

אַזוי ווי דער נאָמען, אַזוי דאָס אויסזען, אַ ייד אַ מיטל-ווויקסיקער, אַ ברודער נעטער, נאַטירלעך, אויך דאָס איז פּאָלקסטימלעך, מיט אַן אָפּן, זייער אָפּן און ברייטלעך פנים. אַ גרויסער שטערן און אויפן פנים איז אַ שמייכל. קיין מאָל גייט דער שמייכל נישט אַראָפּ. עס איז נישט קיין איראַנישער שמייכל, נישט קיין שמייכל, וואָס אַט, אַט און ער וועט דיך אויסלאַכן, עס איז אַ שמייכל פון גוטמוטיקייט און גרייטקייט. מיט אַט דעם שמייכל האָט כּהן אַלע צרות גענומען אויף זיך, אַלע אַנשטרענגונגען, אַבי דו זאָלסט זיך אויך אַזוי אַנטציקן — ווי ער — מיט דעם פּאָלקלאָר פון דער וועלט בכלל און מיט דעם ייִדישן פּאָלקלאָר בפרט. בײַ אים איז אויסגעקומען, אַז די קינסטלערישע לעטראַטור איז נישט

די דערגרייכונג, דער העכערער שטאפל נאָכן פּאָלקסליד און דער פּאָלקס־מעשה, נאָר זי איז אַ שאַטן פון זיי. וואָרעם דאָס אמתע געשטאַלט איז דאָס פּאָלקסליד, פּאָלקס־מעשה.

יהודה־לייב פּהן איז שטיל, ווי זײַן שטייגער אַלע מאָל, ממש אויף די שפיץ־פינגער. אַרומגעגאַנגען אין זײַנע יאָרן אין וואַרשע, אַרום דער ווענדונג פון יאָרהונדערט, אין קרייז פון יצחק לייבוש פּרץ און עס איז בליי־שום־ספק, אַז ער האָט דעם געניאַלן שאַפּער פון די פּאָלקסטימלעכע געשיכטעס, אויב שוין נישט אינספּירירט לחלוטין, איז צו מינדעסטנס זייער שטאַרק צוגעהאַלפּן. און ער האָט עס געטון אַן רעש און ער האָט קיין מאָל קיין רעש דערפון נישט גע־וואָלט מאַכן.

אַז דער ייִדישער וויסנשאַפּטלעכער אינסטיטוט איז אין ווילנע געגרינדעט געוואָרן איז דאָס פּאַר פּהנען געווען פּונקט אַזוי ווי ווען מען וואָלט אַ פּרום־גלייביקן יוד געזאָגט, אַז דער גן־עדן געפינט זיך אויף דער ערד און מען קען אים זען אַפילו ביי לעבצײַטן. דער ייִוואָ האָט דאָך אַזאַ גרויסן טייל פון זײַן אַרבעט געווידמעט דעם ייִדישן פּאָלקלאָר. משיח־צײַטן. האָט פּהן טאַקע אַלץ — פּאַר און נאָכן טויט זײַנעם — דעם ייִוואָ געשענקט (און די ווערטער ווערן געשריבן אין 1942, ווילנע באַזעצט פון די נאַציס). פון זײַן ריזנווערק, פון פּהנס צווייטוויזנט־בענדיקער פּאָלקלאָר־ביבליאָטעק, זײַן ירושה דעם ייִוואָ, איז דער־וויל נישט מער ווי אַ פּרעגצײַכן געבליבן. אַרויסגעגעבן אין דרוק זענען בלויז אַ באַנד פּאָלקס־מעשיות, צוויי בענד לידער און דער פּהן־באַנד פון ייִוואָ, טייל־ווייז זײַן אַרבעט. וואָלט ער איצט געשמייכלט אויך ...?

דאָס איז געווען אין יאָר 1930 מסתמא. פּהן איז אין וואַרשע אויף אַ באַזוך. אין די חברישע קרייזן אַן אָנגעלייגטער גאַסט ביז גאָר, אָבער אין פּאָלק — איינער אַ יהודה־לייב פּהן — יעדער יוד קען אַזוי הייסן. מען אַראַנזשירט אַ פּאַרלעזונג וועגן פּאָלקלאָר נאַטירלעך און קומען קומט אַ הייפּעלע חברים און דאָס פּאָלק פעלט. פּהן שטייט אויף דעם פּאַדיום און רעדט זייער שטיל, קיין אַראַטאַר איז ער שוין גאַרנישט געווען... נאָר רעדן וועגן פּאָלקסלידער, גלאַט רעדן קען מען נישט. פּהן הייבט אַן צו אילוסטרירן מיט געזאָנג זײַנע אויספירונג־גען, און קיין זינגער איז ער אויך נישט קיין צו גוטער. עס ווערט אונדז אַ ביסל פּינלעך אין די ערשטע רגעס, נישט קיין אַראַטאַר און נישט קיין זינגער — אפשר איז דאָס פּאָלק טאַקע גערעכט, וואָס עס איז נישט געקומען, דאָס פּאָלק האָט אַן אינסטינקט... פּהנען אַרט עס נישט, ער שמייכלט און גייט טיפּער און טיפּער אין זײַן טעמע. אַ ביסל רעדט ער און אַ ביסל זינגט ער, און איינציק־ווייז ציט ער אונדז אַלע אַרײַן און ענטוויאַזמירט אונדז ביז גאָר. און צום סוף ווילן מיר אים גאַרנישט אַראַפּלאַזן פון פּאַדיום. זאָל ער דערציילן נאָך און נאָך. פּהן לאָזט זיך לאַנג נישט בעטן און דערציילט נאָך און נאָך, שעפט זײַן אומ־

ענדלעכן וויסן וועגן פּאָלקלאָר בכלל און ייִדישן בפרט. און ער שמייכלט כסדר, נאָר דאָס מאָל איז שוין קלאָר, אַז הינטער דעם שמייכל איז איצט דאָ אַ ביסל טרומף.

ערגעץ בין איך דעמאָלט געווען אין אויסטראַליע און עמעץ האָט מיך גע- בעטן צי קען איך נישט פאַרשאַפן אַ גוטע ייִדישע פּאָלקסלידער-זאַמלונג. שרייב איך צו פּהנען און בעט, אפשר קען ער מיר פאַרזאָרגן — פאַר געלט נאָטירלעך — זיין צווייבענדיק ווערק. עס גייען אַוועק חדשים, קיין ענטפער קומט נישט און איך האָב פאַרגעסן אין גאַנצן ענין. נאָר צום האַלבן יאָר קומט אָן אַ פעקל פון פּהנען, די ביכער, און עס קומט אַ בריוו, און די ביכער זענען אַ מתנה דווקא, נאָר בני אים זענען זיי נישט בנימצא מער, האָט ער זיי אָפּגעזוכט פריי וואָט בני עמעצן, און פון געלט איז אָפּגערעדט, פאַר אים איז דאָס נישט קיין געשעפט, עס איז זיין הייליקע מלאכה, זיין מיסיע, אויב באַצאָלן — וועט אים דאָס פּאָלק שוין באַצאָלן אויף יענער-וועלט. — סיידן, האָב איך מיר געטראַכט, ווייל אויף דער-וועלט האָט אים דאָס „פּאָלק“ נישט צוריקגעגעבן אַ הונדערט- חלק פון דער אומענדלעכער ליבע, וואָס ער האָט דעם פּאָלקסטימלעכן ייִדישן פּאָלק געשענקט.

מלך כמעלניצקי

געבוירן 1885 אין אָן אוקראַנישן שטעטל — קאָנסטאַנטי-
נאווקע. קינדערייאָרן אין גאַליציע, סטודענטישע יאָרן —
אין ווין. אין יאָר 1938 געקומען קיין ניו-יאָרק. געשטאַרבן
1946.

דער זייער צאַרטער פּאָעט מלך כמעלניצקי, וואָס שרייבט אפשר איין מאָל
אין אַ יאָר אַ צאַרט און אויסגעטאַקט ליד, איז מיר באַקאַנט פון מיין קינדהייט
נאָך, אפשר פון יאָר 1906, אפשר אָפילו פון יאָר 1904. פּערזענלעך איז ער מיר
באַקאַנט זינט דעם יאָר 1917 אָדער 1918, ווען איך האָב אים אין ווין געטראָפן.
נישט אין יידישן אַריגינאַל, נאָר אין כמעלניצקיס איבערזעצונגען אין פּויליש
אין די צייטשריפטן „האַשאַכאַר“ און „מאַריאַ“ (פּוילישע צייטשריפטן מיט
העברעישע נעמען, דעריבער לייג איך די נעמען אויס אַט אַזוי) און „ווסכוד“
(מיזרח אָדער אויפגאַנג — בלשון יידיש) האָב איך געלייענט צום ערשטן
מאַל אין מיין לעבן לידער פון ביאַליק, רייזען, יהוּאַש, לייעסיין. און צוליב דעם
איז דער נאָמען מלך כמעלניצקי נישט איינגעקריצט בלויז אין מיין זכרון, ער
איז אויך איינגעקריצט אין מיין נשמה — ווי די ערשטע ליבע.

לויט זיין דערציאָונג איז כמעלניצקי אָן אמתער גאַליציאַנער, ער האָט אָפילו
לויט גאַליציאַניש-יידישער טראַדיציע איבערגעוואַנדערט קיין ווין, אָבער
לויט זיין אויסזען איז ער אָן אוקראַנישער ייד און אַז מען רעכנט אים חלילה
צו צו דער גאַליציש-יידישער ליטעראַטור איז ער גרייט איינעם ממש צו פאַר-
גראַמירן — ווי כמעלניצקי... ער איז אַ שיינער, כמעלניצקי, אַ קיילעכדיק פנים
טאַקע, אָבער אַ שיינס, גרויסע שוואַרצע אויגן און גלאַנציק-שוואַרצע האָר,
און איצט זענען זיי שוין גלאַנציק-ווייס, פול מיט דיכטערישן הדרת-פנים. אַ
צייט לאַנג האָט זיך כמעלניצקי, שוין זייענדיק אין ווין, געהאַלטן ווייט פון די
פאַר יידישע שרייבערס דאָרט. אין דער צייט פון דער ערשטער מלחמה איז ער
געווען אַ דאָקטאָר — ער איז אַ דאָקטאָר מעדיצין — אין אַ גרויסן מיליטע-
רישן שפיטאַל אין עסטרייך. אויב איך האָב נישט קיין טעות איז ער געווען
צווישן די דאָקטוירים פון דעם שעף פון עסטרייכישן גענעראַל-שטאַב קאָנראַד
פאַן העצענדאָרף. אָבער ווי זאָגט עס מאַריס ראָזענפעלד אין איינער פון זיינע
באַרימטע הקדמות צו זיינע לידער: דעם וואָלף ציט עס צום וואַלד — און גאָר
גיך האָט כמעלניצקי פאַרביטן זיינע מעדיצינישע מכשירים אויף דער גענדזער-
נער פען פון אַ יידישן שרייבער און חוץ דעם, וואָס ער שרייבט איין מאָל אַ יאָר
אַ געטאַקט ליד און גיט איין מאָל אין צוואַנציק יאָר אַרויס אַ ביכל לידער,

שרייבט ער שוין זינט דעם יאר 1919 יעדע וואָך — און נאָך אָפטער — מע-דיצינישע אַרטיקלען פאַרן „פאַרווערטס“.

זינט צענדליקער יאָרן איז כמעלניצקי פאַרבונדן מיט אַ ווינערין, אַן עכטער אַריערין. און וואָס עס הייסט אַ ווינערין, אַן עכטע אַריערין, קען וויסן נאָר דער. וואָס האָט אַליין אַ צענדליק יאָר געווינט אין אַט דער שטאַט פון „וואַלצער פון דער בלאַוער דאַנאָו“. אין יאָר 1938 האָב איך עטלעכע מאָל באַזוכט כמעל-ניצקי אין זיין באַשיידענער, שטילער... ווינער היים אין ניר-יאָרק. זיין ערשטע דירה אין ניר-יאָרק איז געווען נישט ווייט פון דער טומלדיקער עלוועיטער-קאַנ-סטרוקציע. אָבער אין זיין שטוב איז מען אַרומגעגאַנגען מיט פיעטעט, ממש אויף די שפיץ-פינגער און מיט ליבע האָט מען געקוקט דעם מאַן אין די אויגן אַרײַן און מיט דרײַ-אַרץ אויף זײַנע פּרײַנד, די ייִדישע, און מיט געדולד האָט מען אויסגעהערט שעהען לאַנג די אין ייִדיש געפירטע געשפרעכן וועגן די פּראַבלעמען פון דעם צווייטוויזנט-יאָריקן גלות און דער פינפּהונדערט-יאָריקער ייִנגסטער ייִדן-ליטעראַטור...

פאַר וואָס אַזאַ צאַרטער און עכטער פּאַעט ווי כמעלניצקי שרייבט אַזוי זעלטן — דאָס פאַרשטיי איך נישט און וועל שוין נישט פאַרשטיין. מיט כמעל-ניצקיס נאָמען איז אין מיין לעבן פאַרבונדן אַ טשיקאַווער עפיזאָד, אַדער אַנעק-דאָט, אַדער רופט עס ווי איר ווילט, נאָר איך וועל דעם עפיזאָד כמעלניצקי מלך — מלך ראָוויטש דערציילן דעמאָלט ווען איך וועל אין „מיין לעקסיקאָן“ האַלטן בײַ מלך ר.

דאָס איז געווען אין יאָר 1919, די וועלט, ווי נאָך אַ שווערן ווינטער, האָט זיך ווידער געוועקט צו לעבן און גראַד האָט זיך דעם מלאַך-המוות פאַרגלוסט צו קומען נאָך מיר. אין מיין ווינער פּרילינג-זונטיקער שטוב בין איך געלעגן לונגען-בלוטנדיק און פונקט איז כמעלניצקי אַריינגעקומען אין אַ גוטער שטי-מונג און גרייט צו לייענען אַ ליד. נאָר שטאַט צו זיין אַ דיכטער אין מיין שטוב, איז ער גאָר דאָ געוואָרן אַ דאָקטאָר. איך האָב אים געפרעגט מער מיט די זיך לעשנדיקע אויגן ווי מיט די האַלב-טויטע ליפּן: מיינסט, אַז איך וועל נאָך לעבן? — ער האָט זיך פונאַדערגעלאַכט ברייט איבערן גאַנצן אוקראַינישן פנים און פאַרויכערט, אַז יא. אמת, אַז ער האָט עס דעמאָלט אַליין נישט גע-גלייבט, אָבער עס איז פאַרט געוואָרן וואָר.

„אויף אַ שטילער סטעזשקע“ הייסט כמעלניצקיס ערשט לידערביכל, די שטילע גרינדלויגע צייכענונג אויף דער הילע דאָרט האָב איך געצייכנט מיט חברישער ליבשאַפט.

אַ באַגעגעניש מיט כמעלניצקי איז אַלע מאָל אַ „יום-טוב אין דער וואַכן“. גאָט האָט אים מצליח געווען און אים באַשערט צו קענען דורכגיין די גרעסערע העלפט פון זיין לעבן אין דיכטערישער שטילקייט. עס האָט אים נישט אַריי-נ-

געצויגן נישט אין בראזג פון דער יידישער דיכטונג אין די „כאליאסטערע“־יאָרן און נישט אין קיין שום פערזענלעכן ראַדיקאַלן לעבנס־קריזיס. ערגעץ וווּ האָט ער נישט דערזאָגט און נישט דערזונגען, אַזוי פילט זיכער שטילערהייט ער אַליין און אַזוי פילן די שטילע און ווינציקע לידער־לייענער זינען. אָבער איז דען פאַראַגען אַ דיכטער — אַפילו ווען ער גיט טויזנטער לידער אַרויס אין דרוק — וואָס האָט יאָ דערזאָגט און דערזונגען. דיכטונג איז דאָך טאַקע דאָס נישט־דערזאָגן און נישט־דערזונגען...

און פונקט ווי די לעבנס פון אַלע יידישע דיכטערס איז אויך כמעל־ניצקיס לעבן פול מיט סתירות. פון איין זייט הונדערטער טויזנטער לייענערס פון דעם ד״ר מלך כמעלניצקי און פון דער אַנדערער זייט — אַ מאָל אין אַ יאָר אַ פאַר געציילטע לייענערס פון זינס אַ שטיל, האַרציק איבערגעלעבט ליד און אַ מאָל אין אַ יובל אַ פאַר צענדליק אַדער הונדערט לייענערס פון אַ דין ביכל. — איך האָב אַ מאָל אין דער געזעלשאַפט פון אַ טומלדיקן יידישן דיכטער, אַליין אַ מחבר פון אַ פאַר ביכלעך לידער, דערמאָנט כמעלניצקיס אַ ליד. דער קאַלעגע האָט זיך פאַרחידושט: אַט דער אַ דאַקטאָר פון „פאַרווערטס“ איז אַ דיכטער? ... — עס איז מער חידוש, וואָס דו ביסט אַ דיכטער, דו טומלער, האָב איך געענטפערט, ווי אַז „דער אַ דאַקטאָר פון „פאַרווערטס“ איז עס“...

פון זעלבן מחבר:

- 1912 לעמבערג אויף דער שוועל ... /יוגנט־פּאָעזיע/
- 1917 רואינענגראָן /לידער/
- 1919 שפינאָזאָ /פּאָעזיע/
- 1921 זוויעטע, פאַרענדערטע אויסגאַבע
- 1921 ווין
- 1922 נאַקעטע לידער
- 1922 דער קרן פון אַלע מיניע לידער /אויטאָאַנטאָלאָגיע/
- 1924 פּרעהיסטאָרישע לאַנדשאַפּטן /פּאָעמעס און באַלאַדן/
- 1924 וואַרשע
- 1924 וואַרשע
- 1929 צו דער ייִדישער יוגנט /עסיי/
- 1929 בלוט אויף דער פּאָן /סאַציאַלע דראַמע/
- 1929 ווילנע
- 1929 די פיר זיטן פון מיין וועלט /פיר געזאַנגען/
- 1931 ווייב און מאַן /דריי דראַמעס/
- 1931 וואַרשע
- 1937 קאַנטינענטן און אַקעאַנען /לידער, באַלאַדן, פּאָעמעס/
- 1937 וואַרשע
- 1940 איבער אויסטראַליע /ריזע־באַשרייבונגען/
- 1940 מעקסיקע
- 1945 לידער און באַלאַדן פון די לעצטע דריי־פיר יאָר
- 1945 מאַנטרעאַל
- 1946 מיין לעקסיקאָן /ייִדישע בעלעטריסטן אין פּוילן/
- 1946 67 לידער
- 1947 מיין לעקסיקאָן /ייִדישע פּובליציסטן אין פּוילן/
- 1949 איינעמס ייִדישע מחשבות /עסייט/
- 1949 בוענאַס־איירעס
- 1953 די קרוינג פון אַ יוגן דיכטער אין אַמעריקע /פּאָעמעס/
- 1953 ניִו־יאָרק
- 1954 די לידער פון מיניע לידער /אַ פּינס פון דרייצן זאַמלונגען/
- 1954 מאַנטרעאַל
- מ. ראַוויטש - ביבליאָגראַפיע - צונויפגעשטעלט פון יעפים ישורין,
- 1954 דערגענצט פון וו. אַסטרינגער
- 1954 מאַנטרעאַל
- מיין לעקסיקאָן /ייִדישע און העברעיִשע שרייבערס אין ישראל/
- 1958 דאָס מעשה־בוך פון מיין לעבן /פון די יאָרן 1893—1908/
- 1962 אילוסטרירט: אדרי בערגנער
- בוענאַס־איירעס
- דאָס מעשה־בוך פון מיין לעבן /פון די יאָרן 1908—1921/
- 1964 אילוסטרירט: אדרי בערגנער
- בוענאַס־איירעס
- עיקר שכחתי /לידער און פּאָעמעס, 1954—1969/
- 1969 צייכענונגען: אדרי און יאָסל בערגנער
- 1969 מאַנטרעאַל
- דאָס מעשה־בוך פון מיין לעבן /יאָרן אין וואַרשע, 1921—1934/
- 1975 אילוסטרירט מיט האַלצשניטן: אדרי בערגנער
- תל־אביב
- חמישים שירים /אויסקלויב פון 1909—1954/
- 1969 בחר ותרגם א"ד שפיר,
- אילוסטרירט: יאָסל בערגנער
- תל־אביב
- 1969 ספר המעשיות של חיי, מיידיש משה יונגמאַן, חיתוכי־עץ: אודרי ברגנר,
- רישום דיוקן המחבר: יוסל ברגנר
- תל־אביב תשל"ז

פון דעם מחברס מאַמען:

- הינדע בערגנער - אין די לאַנגע ווינטערנעכט /משפּחה־זכרונות/
- אַרויסגעגעבן פון די דריי זין:
- משה הררי - 1892—1921,
- הערץ בערגנער,
- מ. ראַוויטש - מאַנטרעאַל 1946

